

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

В. М. Малишко

**ФЕНОМЕН ПРИВАТИРСТВА В БРИТАНСЬКІЙ
ІМПЕРІЇ (1583–1856) ЯК ПРЕДМЕТ
ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ НАУКИ:
ПОНЯТТЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, ДЖЕРЕЛА
ТА НАУКОВІ КОНЦЕПЦІЇ**

Монографія

За редакцією
кандидата юридичних наук, професора,
заслуженого юриста України
І. Б. Усенка

Дніпро
2020

УДК 341.225+325.36
М 19

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 8 від 30 квітня 2020 р.)*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

В. М. Калашников, доктор історичних наук, кандидат юридичних наук, професор;
Л. М. Боголюбова, доктор юридичних наук, доцент.

Малишко В. М.
М 19 Феномен приватирства в Британській імперії (1583–1856) як предмет історико-правової науки: поняття, методологія, джерела та наукові концепції : монографія ; за ред. к.ю.н., проф., засл. юриста України І. Б. Усенка / В. М. Малишко. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 260 с.

ISBN 978-617-7665-96-9

У монографії проаналізовано розвиток правового інституту приватирства в Британській імперії (1583–1856) в загальнонауковому контексті, зокрема поняття й терміни, методологію, джерельну основу, англо-американську історіографію еволюції приватирства. Приділено увагу еволюції предмета дослідження в історико-правовій науці Російської імперії, СРСР і пострадянського простору.

Для науковців, аспірантів та студентів спеціальностей з історії, політології та права.

ISBN 978-617-7665-96-9

© Малишко В. М., 2020
© ДДУВС, 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	5
Розділ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ, ПОНЯТТЯ Й ТЕРМІНИ НАУКОВОЇ РОЗВІДКИ	14
1.1 Методологічні основи аналізу приватирства.....	14
1.2 Поняття та терміни правового інституту приватирства	24
Розділ 2. ДЖЕРЕЛЬНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ	48
2.1. Загальні засади джерелознавства історії держави і права Британської імперії	48
2.2. Міжнародно-правові акти з регулювання засад каперського промислу	53
2.3. Нормативно-правові акти Першої та Другої Британської імперії щодо організації приватирства	57
2.4. Нормативно-правові акти Британської Америки з регулювання приватирства	69
2.5. Наративні джерела з історії правового та організаційного інституту приватирства	79
2.6. Статистичні матеріали та енциклопедичні довідки з історії британського приватирства	94
Розділ 3. АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ЕВОЛЮЦІЇ ПРАВОВОГО ІНСТИТУТУ ПРИВАТИРСТВА В БРИТАНСЬКІЙ ІМПЕРІЇ	98
3.1. Зародження англійської історіографічної традиції аналізу правового інституту приватирства	98
3.2. Еволюція правового інституту приватирства в англійській науці середини й другої половини ХІХ ст.	109
3.3. Становлення американської історіографії еволюції організаційно-правових засад приватирства в Британській Америці	121
3.4. Англо-американська історіографія приватирства в Британській імперії на початку ХХ ст.	124
3.5. Еволюція правового інституту приватирства в Британській імперії в дослідженнях учених Великої Британії та США між двома світовими війнами	130

3.6. Особливості сучасної британської історіографії приватирства	137
3.7. Модерна американська історіографія приватирського промислу	148
Розділ 5. ЕВОЛЮЦІЯ ПРИВАТИРСТВА В ІСТОРИКО-ПРАВОВІЙ НАУЦІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ, СРСР І ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ	161
4.1. Правове регулювання каперства в історіографії Російської імперії: харківська школа міжнародного морського права і Ф. Ф. Мартенс	161
4.2. Радянська історіографія проблеми	171
4.3. Сучасна російська історіографія приватирства	182
4.4. Вітчизняна історіографія правових та організаційних засад приватирства	192
ВИСНОВКИ	198
ЛІТЕРАТУРА	203

ВСТУП

Відомо, що в процесі міжнародно-правового регулювання відносин між державами щодо використання безмежних просторів і ресурсів Світового океану необхідно враховувати специфічні фактори: традиції, що склалися під час розвитку світового судноплавства; особливі економічні та оборонні інтереси держав; географічні, геологічні особливості деяких морських районів, їхні унікальні екологічні характеристики; біологічні особливості окремих видів морських біоресурсів та ін. Питання про те, у яких випадках схожі фактори підлягають обліку в процесі міжнародно-правового регулювання конкретних міждержавних морських відносин, потрібно вирішувати відповідно до норм міжнародного права. Ця проблема набула особливого характеру на початку нашого століття у зв'язку з тим, що явище, яке прийнято називати «глобалізацією», вступило в період кризи, яка має економічні, соціо- й геокультурні аспекти. Перші причини були закладені в геокультурній економічній моделі, що має свою особливу систему цінностей та економічних імперативів, які пропонує всьому світу західна цивілізація. Другою групою причин кризи глобалізації є невідповідність заявлених елітою західної цивілізації цілей, таких як поширення свободи й демократії, товарного достатку, задоволення споживчих потреб населення та реальних можливостей для їхнього задоволення.

Такі реалії раніше ніж більшість англо-американської еліти, що панує в західному світі, зрозумів чинний Президент США Д. Трамп, який узяв до уваги те, що валовий внутрішній продукт Америки нині становить лише чверть від світового ВВП, хоча в 1960 р. він дорівнював 40 %. Примиритися з новими реаліями в розвитку світового ринку, які демонструють падіння американської гегемонії, Президент Д. Трамп і його однодумці не бажають. Ось чому розпочалися такі перетворення американської економіки, які багато політиків і вчених країн Заходу вважають повторенням і розвитком «Нового курсу» Президента США Франкліна Рузвельта.

Окрім Д. Трампа, проблемами занепаду сучасної геополітичної моделі світу перейнялися керманічі Великобританії, які невідповідно взяли курс на вихід із загальноєвропейського простору й повернення до тих часів, коли в Альбїоні почалася побудова національної держави на підставі розвитку мануфактурного капіталізму. Тодішній успіх у досяг-

ненні цієї мети був забезпечений активною участю Великобританії в реалізації першого геополітичного маневру західної цивілізації XVI–XVIII ст. Це був проєкт засвоєння безмежного океанського простору, завдяки якому відкривалася можливість дістатися до країн Азії, Африки й Америки та перетворити їх на колонії. Його спадщина нині є вельми важливою для британських правлячих кіл, адже на новому, більш високому рівні розвитку цивілізації вона могла б створити умови для зміцнення західної цивілізації через вільний доступ до багатих природних ресурсів колишніх колоній, які так і не здобули реальний суверенітет.

Зазначені вище геополітичні зрушення призвели до зростання транснаціональної злочинності, а саме: збільшення кількості політичних, етнічних і міждержавних конфліктів, спричинених масовими порушеннями прав людини; інтернаціоналізації організованої злочинності у сферах торгівлі людьми, рабства, піратства, контрабанди та розповсюдження наркотиків; зростання терористичної загрози; корупції й легалізації тіньових доходів. Це вимагає від міжнародного співтовариства та окремих держав застосування сучасних методів протидії як відродженню антигуманних правових інститутів колоніального періоду, так і появі нових видів злочинів.

У нових історичних умовах, пов'язаних із кризою глобалізму, помітним стає відродження такого явища, як піратство на морі. Воно потребує фундаментального аналізу з урахуванням історичного досвіду боротьби людства проти актів агресії й тероризму на морі, що додає особливої актуальності цьому дослідженню [476].

Вагомим досягненням на шляху протидії відродженню злочинності на морі стала Резолюція Ради Безпеки ООН від 07.10.2008 № 1838, яка дозволила всім державам застосовувати військово-морські й військово-повітряні сили для боротьби з піратами. Ця боротьба впродовж усієї історії людства була складною, тому історико-правові дослідження піратства за державними ліцензіями мають велике значення для відпрацювання правових норм про його заборону, адже без цього неможливі спільні заходи світового співтовариства проти зростання міжнародної злочинності в цілому.

З іншого боку, концентрація великого капіталу в недержавному секторі економіки спричиняє необхідність його залучення до підвищення обороноздатності країн. Так, проблемою сьогодення є визначення правового статусу приватної сили та її відносини з військово-морськими силами, зокрема підконтрольними НАТО. Конгрес та уряд США активно почали вирішувати цю проблему, ґрунтуючись на історико-правових традиціях.

Перехід України від радянської до цивілізованої республіки відбувся швидко й безсистемно, що призвело до катастрофічних наслідків у господарській сфері життя народу. Цього можна було б уникнути за умови вивчення історичного досвіду розвинених країн, передусім США, які до встановлення державності намагалися знизити рівень колоніальної залежності від метрополії, якою тоді була Англія. Наша держава успадкувала військовий флот, який перебуває у стані глибокої кризи через зношеність обладнання морських портів і суден, що спричиняє її беззахисність. Значному погіршенню ситуації посприяли військові та політичні конфлікти з Росією, а побудова Кримського мосту призвела до ускладнень пересування українських суден. Такими діями східного сусіда паралізовано роботу портів та судноплавство всього Азовсько-Чорноморського регіону. Це переконує в особливій актуальності питання укріплення морської могутності нашої держави, зокрема у спосіб залучення державою приватної сили, з урахуванням багатого історичного досвіду передових країн Європи. Так, дослідження правового регулювання приватирства в Британії колоніальних часів є актуальними для вдосконалення нормативно-правового регулювання в багатьох видах діяльності, а саме: використання морських міжнародно-правових стандартів, організація діяльності окремих морських судових та митних органів, притягнення до відповідальності злочинців на морях, вплив релігійних факторів на морально-психологічний клімат на флоті, залучення приватного капіталу для побудови сучасного військового флоту, притягнення під прапор держави приватних суден у військових конфліктах, з'ясування особливостей ліцензійного оформлення приватирів, підготовка висококваліфікованих кадрів приватників та їхня співпраця з державними військово-морськими силами.

Отже, правовий та організаційний інститут приватирства існував у Великій Британії на законних підставах із 1584 р., коли його ввела в дію **королева Єлизавета I**, і до скасування каперства рішеннями Паризької мирної конференції 1856 р. В історії держави і права розвинених країн світу часів Відродження відбувались активні процеси первісного нагромадження капіталу, закріпленого різноманітними правовими та організаційними засобами. Особливо помітними ці процеси були в історії Британської імперії, яка з геополітичної точки зору виступала й продовжує

виступати нині як могутня морська держава. Своє гідне місце в міжнародних відносинах упродовж п'яти століть вона відстоювала через зміцнення великого військово-морського флоту. Однак, починаючи з середини XVI ст., коли влада належала самодержавним монархам із династії Тюдорів, останні почали використовувати задля зміцнення морської могутності й приватників, які діяли спільно з військовим флотом у війнах проти геополітичних суперників Альбіону. Участь приватників у війнах в океанському просторі була законною завдяки приписам міжнародного морського права того часу. У Європі загальноновизнаним терміном для позначення цього явища є німецьке слово «каперство», якому в британському морському праві відповідає термін «приватирство», французькому – «корсарство», нідерландському – «флубістерство».

Каперство разом із піратством супроводжувало процес первісного нагромадження капіталу. В умовах переходу англійської держави від феодалізму до класичного капіталізму приватирський промисел перетворився на суто комерційне підприємництво. Із дозволу англійського монарха приватні кораблі здійснювали напади на торгові судна інших європейських держав у Світовому океані під час європейських війн, однак цей промисел, усупереч тогочасним нормам права, мав місце й у мирні часи, особливо на просторі Індійського океану. Корона Англії не брала на себе цивільно-правових зобов'язань за цими угодами, але розраховувала на матеріальний зиск від комерційних підприємств приватників. Цей процес було впорядковано завдяки правотворчості британського парламенту. Закони, що регулювали зовнішню політику Великої Британії, якій був підпорядкований морський розбій приватирів – підданих британської монархії, ділили на акти загального характеру та індивідуальні. Перші визначали політичну лінію й були адресовані всьому народу або його значній частині, другі адресувалися певній частині Британської імперії або конкретній корпорації приватних осіб.

Історико-правові дослідження приватирського промислу Великої Британії, урегульованого нормами міжнародного морського права і власне британського права, становлять складну й цікаву проблему, вирішення якої сприятиме кращому розумінню сутності історії держави і права Англії та її колоніальних володінь, які нині є незалежними державами, однак об'єднані поняттям Британська Співдружність Націй. Це сприятиме й дослідженню історії держави і права США, які впродовж тривалого часу були частиною Британської імперії.

Питання, досліджені автором, а саме: 1) поглиблення загальної характеристики розвитку держави і права Англії та США; 2) уведення до наукового обігу масиву англо-американських історико-правових дже-

рел; 3) з'ясування зовнішніх і внутрішніх чинників, які зумовили специфіку становлення та розвитку Британського приватирства; 4) вплив історичних традицій на його застосування – стануть актуальними, з одного боку, під час відпрацювання механізмів протидії можливому відродженню піратства в Україні, а з іншого, проллють світло на засоби залучення сучасних приватників до укріплення військово-морських сил нашої держави.

Крім того, здійснення аналізу приватирського промислу в Британській імперії вимагає вирішення низки таких проблем, як пошук ефективних методологічних засад дослідження; поняття й категорії приватирства; джерельна основа вивчення комерційного промислу приватирів, який був урегульований нормами права світової спільноти й самої Англії та її колишнього головного володіння – Сполучених Штатів, а також рівень осягнення цієї проблеми в англо-американській, радянській, російській і вітчизняній історіографії. Саме такий науковий шлях обрав автор у межах цього монографічного дослідження, що є першим важливим кроком для аналізу правових та організаційних засад приватирства.

Нормативно-правові акти Британської імперії щодо організації приватирства відіграють важливу роль у його вивченні. Так, закони, що регулювали зовнішню політику Великої Британії, поділяють на акти загального характеру та акти індивідуальні. Їхнє впорядкування почалося ще за часів правління Єлизавети I Тюдор. Суттєвий внесок у цю галузь зробили вчені Р. Гаклюйт-молодший, В. Стабс, В. Беджгот, С. Лоу, С. Гарднер своїми працями «Англійські колоніальні документи», «Морська війна у 1812 році: документальна історія у трьох томах», «Північноамериканські колонії і Британська Америка».

Статистичні матеріали та енциклопедичні видання посідають велику нішу у дослідженнях організаційно-правових засад приватирського промислу. Варто відзначити праці А. де Альседо «Географічний та історичний словник Америки й Вест-Індії», Б. Танстолла «Морська війна у вік вітрил. Битви великих адміралів», Д. Конліна «Бібліографія приватирства» та ін. А наприкінці ХІХ ст. історія правового інституту приватирства була викладена в працях М. Оппенгейма «Історія адміністрації королівського флоту у 1509–1660 роках», Дж. Корбетта «Дрейк і тюдорівський військовий флот» і Г. Вільямса «Історія ліверпульських приватирів і каперських свідоцтв» (1897).

Грунтовний матеріал з історії економічного розвитку Британської імперії, забезпеченого піратством, торгівлею рабами й приватирством, містить праця кембриджського історика В. Кеннінгема «Розвиток анг-

лійської промисловості й торгівлі в Новий час».

Одночасно з британськими авторами проблеми приватирства аналізували й американські науковці. Так, американський історик Дж. Мінот опублікував тексти різних британських авторів з історії англійського Адміралтейства, за якими вивчали особливості американського приватирства. Цей злочинний промисел американських підприємців знайшов схвалення в працях юриста, а згодом Президента США Т. Рузвельта «Морська війна 1812 року», В. Еббота «Військово-морська історія Сполучених Штатів», Ю. Маклея «Історія американських приватирів», Ф. Старка «Скасування приватирства й Паризька декларація» та А. Мехена «Вплив морської могутності на історію, 1660–1783».

Після Другої світової війни та остаточного розпаду Британської імперії правове регулювання цього напівкомерційного промислу було проаналізовано в працях Е. Черчилля «Закон моря», Дж. Бейкера «Вступ до історії британського права», «Адвокатура та загальне право: нариси історії», «Комерційне й загальне право», Ч. Огілві «Королівський уряд і загальне право у 1471–1641 роках» і Р. ван Кенегема «Народження англійського загального права».

Перші спроби російських учених проаналізувати міжнародно-правові основи піратства й каперства були пов'язані з наслідками поразки Російської імперії у Кримській війні. Найбільш помітну роль відіграли відомий російський історик військово-морського флоту Ф. Ф. Веселаго, автор «Нарисів із російської морської історії», та М. М. Ковалевський із працею «Історико-порівняльний метод у юриспруденції та прийоми дослідження історії права».

Серед праць, що стимулювали розвиток російських досліджень британського приватирства, були наукові доробки університетських професорів. Серед них фундаментальними дослідженнями з проблеми міжнародного морського права особливо відзначилися правники з Харківського університету, де навіть склалася відповідна наукова школа (А. М. Стоянов «Нариси історії та догматики міжнародного права»). Саме на юридичному факультеті Харківського університету з'явилася перша в Російській імперії праця із «загальнонародного права», як тоді називалося міжнародне право. Утім, найбільш помітним внеском учених Російської імперії в науку міжнародного морського права стали праці В. Е. Грабаря, Н. П. Боголюбова та Д. І. Каченовського, який захистив докторську дисертацію «Каперство й призове судочинство у ставленні до нейтральної торгівлі».

Відсутність у вітчизняній юридичній літературі ґрунтовних історико-правових досліджень правових інститутів Британської Америки на-

дихнула автора цієї розвідки до наукових пошуків у цій царині. Книга про англійське приватирство стала результатом багаторічної співпраці автора з творчим колективом відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права ім. Корецького НАН України, який очолює перший віцепрезидент Міжнародної асоціації істориків права, професор, заслужений юрист України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки Ігор УСЕНКО. У цьому відділі під керівництвом Ігоря Борисовича автор провів актуальне історико-правове дослідження еволюції правових інститутів тимчасового й довічного рабства в Британській Америці (1607–1775) та 2010 р. захистив дисертацію кандидата юридичних наук у Львівському державному університеті внутрішніх справ.

Суттєві орієнтири для детального аналізу правової регламентації піратства дає монографія сучасного українського історика права В. М. Калашникова «Радянська історіографія проблеми ранньої історії США (XVII ст. – 60-ті рр. XVIII ст.)». Цей досвідчений історик-американіст завідував кафедрою Дніпропетровського державного університету ім. О. Гончара, де навчався й багато років працював автор. Саме Вікторові Калашникову вдалося викликати інтерес до наукових досліджень правових інститутів ранньої Америки. Результатом творчої співпраці стала спільна монографія під назвою «Формування інститутів держави і права в США ранньої доби 1607–1775 рр.», яка вийшла друком у 2015 році.

Це монографічне дослідження здійснено в межах планової тематики відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України «Проблеми становлення і розвитку українського права: наукознавчий аспект» (державна реєстрація за № 0104V007593) та відповідно до плану роботи кафедри теорії та історії держави і права та плану НДР і ДКР Дніпропетровського державного інституту внутрішніх справ. Упродовж багатьох років зазначену кафедру очолює відомий український юрист, доктор юридичних наук Валентина БОНЯК, під керівництвом якої на цей час працює автор.

Метою роботи стало визначення особливостей виникнення та формування правового інституту приватирства в Британській імперії та з'ясування способів його правового закріплення. Для досягнення цієї мети автор поставив такі завдання:

- 1) унормувати понятійний і термінологічний апарат проблеми у спосіб з'ясування та уточнення змісту й сутності комплексу понять і термінів, що притаманні правовій системі Британської імперії та розкри-

вають особливості правового застосування цього злочинного промислу;

2) охарактеризувати введену до наукового обігу різноманітну за характером та обсягом джерельну базу в цій царині;

3) провести аналітичний огляд нарративних джерел, статистичних матеріалів та енциклопедичних довідок з історії британського приватирства;

4) обрати адекватну методологію дослідження;

5) визначити основні етапи історіографічної розвідки проблеми;

6) розкрити особливості домінуючих стилів оповіді англійської та американської історико-правової науки в процесі еволюції інституту приватирства;

7) проаналізувати сучасну британську та модерну американську історіографію приватирського промислу;

8) визначити та охарактеризувати правове регулювання каперства в роботах представників харківської школи міжнародного морського права;

9) установити роль наукових пошуків радянських та сучасних російських дослідників у визначенні організаційних засад приватирства;

10) з'ясувати специфіку вітчизняних наукових доробків із проблеми та встановити можливість використання історичного досвіду для відпрацювання механізмів протидії піратству й подібних до нього правових інститутів і форм.

Об'єктом монографічного дослідження є суспільні відносини, пов'язані з піратством за ліцензіями в Британській імперії, а предметом – юридичні аспекти процесу становлення та розвитку британського приватирства.

Предмет дослідження розглянуто в хронологічних рамках, які охоплюють період від запровадження приватирства в Тюдорівській Англії (1583 р.) до його заборони Паризькою конвенцією (1856). Саме поява могутніх державних флотів країн-керманців морів, забезпечених пароплавними суднами, сприяла відмові останніх від масового застосування приватних каперських суден у морських війнах.

Результати наукового пошуку автора можуть бути використані в:

1) науково-дослідній роботі – під час проведення наукових досліджень еволюції правового інституту приватирства;

2) правозастосовчій діяльності – для вдосконалення чинного законодавства України та координації діяльності органів охорони правопорядку із забезпечення прав і свобод людини й громадянина на морі;

3) навчальному процесі – під час викладання навчальних дисциплін «Всесвітня історія», «Історія держави і права Англії та Британської Співдружності Націй» «Історія держави і права США», «Історія держа-

ви і права України», «Історія держави і права», «Державне право зарубіжних країн», «Міжнародні стандарти правоохоронної діяльності», «Забезпечення прав людини в правоохоронній діяльності» в закладах вищої освіти МОН та відомчих навчальних закладах, а також у системі службової підготовки, післядипломної освіти працівників органів охорони правопорядку та інших осіб, уповноважених на виконання функцій держави.

Постановка проблеми викладена в зазначеній вище підготовленій спільно з професором В. М. Калашниковим монографії «Формування інститутів держави і права в США ранньої доби (1607–1775 роки)» та у 20 наукових статтях автора, опублікованих у виданнях, що належать до фахових із юридичних наук.

Монографічні матеріали апробовані на п'ятнадцяти конференціях Міжнародної асоціації істориків права, членом якої автор став 2006 р., регіональних науково-практичних конференціях Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ та Української академії банківської справи НБУ.

Монографія складається зі вступу, чотирьох розділів, 18 підрозділів, висновків та списку літератури. Повний обсяг наукового доробку становить понад 320 сторінок.

Р О З Д І Л 1

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ, ПОНЯТТЯ Й ТЕРМІНИ НАУКОВОЇ РОЗВІДКИ

1.1. Методологічні основи аналізу приватирства

Радянська юридична наука й практика трактували державу і право винятково з класових позицій, надаючи пріоритет примусовій стороні цих явищ. Такий однобокий підхід збіднював наукове уявлення про державу і право, спрощував розуміння їхньої сутності та соціального призначення. Тим часом світова історія доводить, що держава будь-якого соціального типу вирішує не лише завдання забезпечення класових інтересів певної частини суспільства, а частково виконує соціальну програму в інтересах значних груп населення. Щоправда, це найбільшою мірою притаманно сучасній демократичній і правовій державі, якою є Великобританія і якою проголошена на конституційному рівні Україна. Урахування загальних інтересів суспільства мають здійснити державні політичні інститути, які виконують роль важливих інструментів соціального компромісу й досягнення згоди в цій царині. На ці ж цілі зорієнтована й правова система сучасної демократичної держави.

Історія держави і права як суспільна наука описує, досліджує й осмислює історичний процес розвитку права та юридичних інститутів, дотримуючись загальних методологічних правил, які встановлено на цей період у юридичній, соціологічній та історичній науках. Досліджуючи державно-правові явища, історико-правова наука вивчає окремі юридичні факти й закономірності історичного розвитку, тобто історичний процес у цілому. Виявити ці закономірності допомагають розташовані в чіткій послідовності принципи, підходи, закони, загальнонаукові й спеціальні методи дослідження. Методи історико-правової науки – це прийоми, способи й засоби, за допомогою яких вивчають виникнення, розвиток і функціонування держави і права.

Методологічну обґрунтованість дослідження еволюції правового та організаційного інституту приватирського промислу на філософському рівні забезпечило застосування дослідником історіографічного підходу, який базується на принципі методологічного плюралізму. Із його допомогою було здійснено ретельний аналіз великого комплексу історико-

правової літератури з означеної проблеми. Саме в такий спосіб можна всебічно охарактеризувати процес наукового пошуку зарубіжних і вітчизняних фахівців із проблем виникнення та скасування каперства, починаючи від осмислення різними вченими цього явища одразу ж після Паризького конгресу 1856 р., який скасував приватирство, до стану справ в англо-американській, радянській та сучасній російській та українській історіографії проблеми.

Однак основоположними в сучасній філософії залишаються принципи та закони діалектики. Відповідно до вимог цієї науки, усі державно-правові явища розглядаються у взаємному зв'язку між собою та суспільним життям, у їхній взаємообумовленості. Велика кількість визначень діалектики об'єднана тим, що вони розкривають різні її сторони і в жодному разі не суперечать одне одному. Дотримуючись діалектичного сприйняття світу, автор спирався на виявлення багатогранності та різноманітності сфер застосування досліджуваного предмета. Цей підхід обумовив універсальний характер доробку й дозволив поєднати природу, суспільне життя та мислення людини.

Крім того, діалектичний підхід передбачає знаходження всіх елементів буття не в статиці, а в динаміці розвитку. Не вдаючись у деталі та повноту використання такого підходу в процесі аналізу державно-правових явищ, відзначимо лише одну, але досить істотну особливість: діалектичне поєднання в державі і праві загальнолюдських і класових цінностей. Тільки враховуючи діалектичну єдність та постійний рух останніх, можна досягти наукової об'єктивності дослідження.

Застосування принципу діалектичного протиріччя постійно спонукало автора цього дослідження звертатися до єдності та антагонізму елементів і характеристик юридичних аспектів проблеми. А зрозуміти закономірність переходу від застосування правового інституту приватирства в Новий час до його своєрідного відродження на сучасному етапі у вигляді рейдерства допомогло опанування принципу діалектичного заперечення.

Уся пізнавальна діяльність у процесі дослідження організаційно-правового інституту британського приватирства ґрунтувалася на принципі відображення, що сприяло нерозривному зв'язку буття та свідомості. Саме під таким кутом зору було здійснено накопичення фактів із проблеми історичного розвитку правового та організаційного інституту британського приватирства й подальше кількісне перетворення їх на нову систему знань про еволюцію «військово-комерційного» мореплавства. Це дуже важливо з огляду на те, що приватирство існувало як своєрідна, замкнута на себе система з середини XVI ст. до 1856 р.

Позитивний результат науковому пошуку забезпечило розуміння пізнання як процесу руху думки до всебічного розкриття сутності організаційних засад приватирського промислу, законодавчо закріплених завдяки діяльності британського парламенту. Цей державний орган упродовж століть виконував соціальне замовлення британських підприємців, орієнтованих на отримання зиску від діяльності чотирьох взаємопов'язаних промислів: піратства, контрабанди, торгівлі рабами й приватирства. Отже, спираючись на принцип єдності якості та кількості допомогло автору обґрунтувати актуальність та якісно підсумувати дослідження. Було наголошено, що постійне збільшення кількості нормативно-правових актів, які визначали правові та організаційні засади приватирського промислу, призвело до відродження давно забутого людством, однак якісно нового явища – модерного піратства, яке «процвітає» в сучасних умовах. І це одна з найважливіших проблем людства, на яку постійно звертає увагу ООН. Зрозуміло, що накопичення юридичних фактів, які стосуються імперської історії Великобританії та її колоніальних володінь, призвело до виникнення нової якості. Кількість і якість стали ступенями процесу пізнання сутності еволюції інститутів держави і права Альбіону та США й вихідним пунктом появи системи нових понять і категорій цієї проблеми.

На загальнонауковому рівні не були обділені увагою деякі закони логіки. Відповідно до закону тотожності, приватирство як напівпіратський промисел не можна сприймати позитивно, хоча саме такий підхід до цієї системної якості схвально аналізують у працях більшість британських істориків держави і права як законний і прогресивний засіб нагромадження капіталу.

Опанування закону протиріччя спричинило критичне ставлення дослідника до будь-яких неточностей в історичній інформації. Дія цього закону виключає ситуації, коли стосовно одного й того ж предмета дослідження щось стверджується й водночас заперечується. З огляду на це автор із критичної точки зору оцінив погляди представників деяких наукових шкіл про позитивний вплив приватирства на хід світової історії.

Суперечливі погляди про вплив приватирського промислу на розвиток Британської імперії можуть бути обґрунтовані законом виключеного третього. Так, відповідно до цього закону думка про хибність приватирства є правильною, про його користь – неправильною, а третього погляду (крім двох суперечливих) не існує. Зауважимо, що дія цього закону не поширюється на протилежні судження, які повідомляють додаткову інформацію.

Окрім методологічного опрацювання проблеми на філософському

рівні, було використано ряд традиційних загальнонаукових методів, які допомогли здійснити емпіричне вивчення й теоретичне осмислення досліджуваних інститутів і процесів. Згідно із загальною юридичною думкою, негативною особливістю історико-правових рукописів є перенасичення їх історичними подіями. Однак таке судження є помилковим. Навпаки, такий матеріал дуже добре сприймають читачі, і важливо лише органічно вписати його в основну стратегію наукового пошуку. Тому під час опрацювання дослідником величезного масиву історичних джерел та подій із проблеми на теоретичному рівні цілком логічним стало застосування історичного методу.

Опанування шляху сучасної Великобританії до міцної правової держави не можливе без погодження із загальноприйнятою історичною періодизацією, яка передбачає наявність Першої та Другої Британської імперії. Варто усвідомлювати, що імперська Англія завжди була морською державою, а важливим інструментом її існування з давніх часів стала боротьба за панування у Світовому океані, і тому в процесі цієї боротьби для неї були притаманні акти агресії, морського тероризму [458].

Імперська Британія часів первісного нагромадження капіталу потребує додаткової уваги, особливо до тих державно-правових інституцій, які забезпечували її безупинний розвиток. Отже, у полі зору істориків держави і права мають перебувати ті засоби розвитку «комерційного підприємництва», які стали економічним фундаментом найбільшої імперії в історії людства. Цими засобами були: піратство; торгівля рабами – як довічними (захопленими в Африці), так і тимчасовими (зубожілими підданими англійської корони, змушеними «добровільно» віддавати себе в кабалу); контрабандний збут продукції англійських мануфактур у володіннях іспанської та португальської монархій; і нарешті – приватирство (піратство за ліцензіями).

Розв'язання методологічних проблем у спосіб застосування історичного методу дало змогу розкрити генезу інституту приватирського промислу в поєднанні із суміжними з ним інститутами приватної власності та політичної влади. Саме за допомогою аналізу історичного розвитку цих інститутів можна отримати об'єктивну й загальну картину історії держави і права Британської імперії, складовою якої є історія приватирства. Цей метод автор використав у кількох його різновидах, а саме: історико-генетичному, історико-порівняльному та історико-типологічному. Звернення до них у процесі наукового пошуку стало основою для формування спеціальної наукової методології історико-правового дослідження.

Варто підсумувати, що історичний метод аналізу правових явищ

передбачає розгляд таких двох явищ суспільного життя, як держава і право в їх розвитку та історичному взаємозв'язку. За допомогою цього методу визначено найважливіші проблеми генези держави і права, розкрито системний характер державно-правових явищ і розглянуто притаманні їм структурні й функціональні якості.

Історико-генетичний метод, аналітично-індуктивний за своєю природою, дав змогу виявити причинно-наслідкові зв'язки між конкретними суспільними процесами та явищами, які стали передумовами виникнення й розвитку правових інститутів політичної влади, приватної власності буржуазного типу та приватирства. Використання цього методу зумовило певні наукові узагальнення особливостей законодавчого процесу в Британській імперії, який забезпечив вирішення найважливіших проблем її існування упродовж століть. Водночас була охарактеризована суб'єктивно-об'єктивна роль особистостей організаторів приватирського промислу, які уособлювали політичну владу на своєму рівні, спираючись на зростання власної могутності завдяки успіху в налагодженні процесу первісного нагромадження капіталу.

Порівняння сутнісних ознак нормотворчого процесу еволюції різноманітних економічних, політичних і правових інститутів британського імперського суспільства доби первісного нагромадження капіталу здійснено за допомогою історико-порівняльного методу. Його застосування надало можливість засвідчити, що розвиток приватирства вимагав спільності властивостей суспільних процесів як передумов виникнення відповідного загальноімперського законодавства кожного з досліджуваних періодів.

Застосування історико-типологічного методу допомогло здійснити типологізацію правового інституту приватирства як об'єкта дослідження за видами й територіальними ознаками – від власне Англії до її колоній.

Логічний метод дослідження є звільненим від його історичної форми й уваги до випадковостей у суспільно-історичному процесі, що дозволило автору виявити в історичному житті людства найбільш суттєві й закономірні та виразити результати наукового пошуку у відповідних наукових категоріях. Звідси випливає, що історичний і логічний методи відображають об'єктивний історичний процес. Проте під час застосування історичного методу досліднику вдається розглянути історичний процес так, як він відбувався насправді, а за логічного методу цей процес постає в загальному вигляді, тобто в цілому, на момент досягнення ним «класичної форми», очищеної від усього незакономірного.

Серед інших загальнонаукових методів теоретичного спрямування, на які спирався автор, необхідно назвати сходження від абстрактного до кон-

кретного. Цей процес забезпечила загальна форма руху наукового пізнання, тобто закон відображення дійсності в мисленні дослідника. Відповідно до цього методу, процес пізнання був розбитий дослідником на два самостійні етапи. На першому організаційно-правовий інститут приватирства було розчленовано на загальноімперський і регіональний (у США раннього періоду) й описано за допомогою відповідних понять. Другим етапом стало сходження від абстрактного до конкретного, тобто було відновлено вихідну цілісність об'єкта, його відтворення вже в мисленні.

Усвідомлення базових положень зазначеного вище методу дозволило автору здійснити детальну розробку понятійного та категорійного апарату дослідження. Із цією ж метою було використано метод моделювання, основним завданням якого є вивчення державно-правових явищ на їхніх моделях, тобто шляхом розумового відтворення реальних об'єктів дослідження. Його прийоми, які широко використовують під час визначення наукових понять і категорій, спрямували автора на відтворення структури механізму функціональної дії британського приватирства.

Першим загальним методом пізнання, який було використано на емпіричному рівні, стало спостереження, що призвело до появи наукових результатів, які визначили об'єктивні властивості й відносини предметів і явищ, що реально існують. Застосування цього методу дало змогу скласти чіткий план майбутнього дослідження.

Найпоширенішим серед емпіричних методів став порівняльний. Його застосування уможливило встановлення спільного й відмінного в організаційно-правових засадах приватирського промислу в Британії та регіонах її імперії. Завдяки порівнянню було визначено загальні риси та відмінності таких явищ, як приватирство, корсарство, каперство, рейдерство; регіональні особливості законотворчих підходів до визначення юридичного статусу володарів приватирських кораблів; чотири етапи розвитку приватирства; методологічні підходи наукових шкіл, що висвітлювали досліджувану проблему.

Спираючись на цей метод, автор порівнював лише ті явища дійсності, які мають схожі істотні ознаки та об'єктивну спільність у межах цього наукового дослідження. Це дало змогу виявити загальне, що повторювалося в явищах і стало сходинкою на шляху виявлення ряду закономірностей розвитку приватирства.

Серед методів, які було використано як на емпіричному, так і на теоретичному рівнях, необхідно виділити абстрагування, аналіз і синтез. Перший із них допоміг автору відволіктися від несуттєвих властивостей, зв'язків і предметів та одночасно зафіксувати одну чи кілька сторін суспільних відносин, пов'язаних із приватирським промислом у різних

регіонах Британської імперії. Результатом абстрагування стали знання про різноманітні сторони об'єкта дослідження, якими оперував автор у процесі вивчення проблеми.

Аналізом прийнято називати поділ предмета на складові, а синтезом – поєднання розкладених у результаті аналізу складових у єдине ціле. Так, у роботі проаналізовано складові правового інституту приватирства як його англійський та американський різновиди і їх поєднання в один історико-правовий інститут. За допомогою прямого (емпіричного) аналізу й синтезу здійснено ознайомлення з досліджуваним об'єктом і зафіксовано дані, що лежать на поверхні загального. Зазначений метод дав можливість пізнати приватирство, однак для з'ясування його сутності він виявився недостатнім.

Проникнення в сутність суспільних відносин у галузі розвитку британськими підприємцями напівпіратського приватирства забезпечили структурний аналіз і синтез. За їх допомогою було виділено ланки, які являють собою основу загальноімперських та регіональних особливостей еволюції правового закріплення приватирського промислу разом із такими засобами первісного нагромадження капіталу, як піратство, контрабанда й торгівля рабами. Було доведено, що в Британській імперії без існування вказаних інструментів первісного нагромадження капіталу не було б узагалі безупинного функціонування економічної моделі, побудованої англійськими буржуа. Цей метод використано й під час визначення інших сторін сутності досліджуваного об'єкта.

Поряд із загальнонауковими методами дослідники історії держави і права зарубіжних країн мають спиратися на спеціальні методи пізнання. Так, порівняльно-історичний метод полягає в зіставленні двох або більше об'єктів, що є наявними в процесі розвитку держави і права. Він допоміг автору встановити невідоме у спосіб порівняння його з відомим. Саме завдяки йому встановлено закономірності історичного розвитку інститутів держави і права – через порівняння важливих для дослідника об'єктів наукового пізнання в різні часи їхнього існування, зокрема порівняння їхніх якостей у минулому з подібними якостями в сучасному стані для встановлення змін або тенденцій розвитку. У разі порівняння держави і права, що перебувають на одній стадії розвитку, можна виявити загальні закономірності їхнього розвитку та особливості розвитку держави і права окремих країн. Порівняння правових інститутів, що перебувають на різних етапах розвитку й належать до різних типів, дозволяє виявити й пояснити відмінності між ними. Цей метод дозволив виявити закономірності історичного розвитку інституту британського приватирства.

Історичні та порівняльно-історичні методи вимагають використан-

ня важливих наукових прийомів – аналогії й екстраполяції. Аналогію застосовують у випадках, коли вивчають явище, про яке немає достовірної інформації. У такому разі необхідно використовувати подібність для будь-якого відношення між явищами й поняттями. Шляхом порівняльного аналізу виводять форму умовиводу, коли на основі подібності двох явищ у будь-якому відношенні роблять висновок про їхню схожість в інших відношеннях.

Екстраполяція за своїми методичними настановами близька до аналогії, однак має й певні особливості. Вона передбачає поширення висновків, отриманих у ході дослідження, щодо впливу однієї частини явища на іншу. Якщо предметом вивчення є кінцева стадія конкретного історико-правового розвитку, то висновки, отримані в результаті дослідження, допомагають зрозуміти його сьогодення й передбачити майбутнє. Ураховуючи основи такого наукового прогнозування, у висновках роботи автор обґрунтував можливість залучення приватного капіталу до укріплення морської обороноздатності України.

Аналогія та екстраполяція надають особливо важливі орієнтири для наукового пошуку в галузі розвитку інститутів держави і права будь-якого соціального типу держави за умови, що використанню цих методів сприяє дія принципу універсального взаємозв'язку. Цей принцип допоміг автору уникнути однобічності під час вивчення проблеми та врахувати всі обставини, пов'язані з розвитком соціально-економічних і політичних відносин, що в нашому випадку обумовили появу приватирського промислу, урегульованого правом Британської імперії.

Системно-структурний метод ефективний під час дослідження багатьох державно-правових явищ як систем, що являють собою цілісний комплекс взаємопов'язаних елементів. Так, аналізуючи погляди представників різних наукових шкіл на соціальну складову інституту приватирства, вивчаючи їхні внутрішні й зовнішні зв'язки, автору монографії вдалося виявити загальні елементи, які утворюють систему історіографії в цій царині. Функціональний метод використовують для розчленування цілого (тобто тієї чи іншої державно-правової системи) на частини з точки зору їхнього функціонального призначення. Цей метод доцільний в історико-правовій науці під час вивчення функцій інститутів державної влади, діяльності каральних органів, ролі права та інших державно-правових явищ у житті суспільства.

Оскільки правові інститути є системами, які, у свою чергу, містять інші системи та входять до складу інших систем, тобто є відкритими системами, під час їх вивчення необхідним стало застосування системно-функціонального та системно-структурного методів.

Системно-функціональний метод наукового дослідження дав змогу застосувати регіональний підхід під час вивчення проблеми. За допомогою цього методу було виявлено особливості процесу налагодження приватирського промислу у ранній історії США з урахуванням його відмінностей у кожній із північноамериканських колоній Англії.

Спеціальні юридичні методи, використані на теоретичному рівні, допомогли розробити та створити наукову теорію про застосування різних правових інструментів задля всебічного розвитку приватирського промислу як фундаменту розвитку Британської імперії. Зрозуміло, що під час аналізу основних проблем історії держави і права Великої Британії та США раннього періоду через узагальнення багатьох фактів виявлені певні закономірності процесу військово-комерційного мореплавства, який сприяв перетворенню цих держав на світових лідерів.

Дослідження, описання та узагальнення законодавства щодо організаційно-правових засад приватирства було здійснено за допомогою догматичного методу. Результатом його застосування стала незалежність дослідження проблеми від суб'єктивного ставлення дослідника до законодавчого обґрунтування цієї системної якості.

Недоліком догматичного методу є розгляд приватирства у статичній формі, і тому він не може дати правильного розуміння фундаментальних, основоположних проблем, що виникають на шляху побудови такої «спурди», складовими якої за часів первісного нагромадження капіталу були піратство, торгівля рабами, контрабанда й приватирство. Виявити динаміку становлення та розвитку організаційно-правових засад приватирства, з'ясувати його вплив на сучасний стан державно-правових відносин у Великій Британії та США допомогло застосування історичного методу юриспруденції. Він дав змогу розглянути проблему в історичному контексті та з позиції історичного детермінізму (зумовленості).

Факти виникнення й подальшого розвитку організаційно-правових засад флібустьєрства, каперства й корсарства в таких великих європейських державах Нового часу, як Нідерланди, Німеччина та Франція викликали необхідність порівняння й виділення їх спільних ознак і відмінностей. Такий прийом став можливим завдяки спеціальному порівняльно-правовому методу юриспруденції. Порівняння було здійснено у формі зіставлення та протиставлення.

Усі зазначені методи застосовують під час дослідження якісних сторін історичного процесу. Для дослідження ж його кількісних сторін автор застосовував статистичний метод. Він дозволив виявити важливі особливості історичного процесу, об'єктивно відобразити стан, динаміку й тенденції розвитку державно-правових явищ. Статистичні дослі-

дження, що оперують цифрами, іноді є доказовими без будь-яких слів та надають беззаперечні докази тих чи інших тверджень. Вони допомагають досліднику відокремити необхідне від випадкового, привести кількісні зміни у відповідність із новою якістю. Статистичний метод мав особливе значення під час вивчення еволюції державного апарату боротьби зі злочинністю, породженою піратством і торгівлею рабами, контрабандою й каперством. Використання статистичних даних про еволюцію приватирського промислу, урегульованого законами Британської імперії й місцевими правовими приписами її колоній на теренах сучасних США, та їхнє ретельне вивчення стали необхідними під час узагальнення кількісних показників для теоретичних і практичних цілей.

Серед спеціальних методів на емпіричному рівні в роботі було використано збір та узагальнення різноманітних історичних і правових джерел, фактів, даних, інформації про правові інститути піратства, торгівлі рабами й приватирства. За допомогою спеціального юридичного методу було описано правову практику та юридичні норми, які забезпечили організацію приватирського промислу в Британській імперії. Це дало змогу встановити зовнішні ознаки загальноімперської та регіональної влади, що відповідали за становлення приватирства, та визначити їхні поняття в коротких формулах.

Отже, у процесі підготовки цього історико-правового доробку було виявлено ряд особливостей застосування методологічного інструментарію. Однією з них стала наявність великої кількості наукових напрямів пізнання проблеми, що призвело до використання автором комплексного методологічного підходу. Вищезазначена особливість дослідження зумовила застосування вченими зарубіжних країн та нашої держави біографічного методу, який передбачає дослідження історико-правових явищ і процесів крізь призму життя та творчості окремих помітних представників політичної влади (починаючи від королеви Єлизавети I), що спрямували приватирство в належному напрямі, та самих приватирів.

Ідея застосування загальнонаукових методів для формування спеціальної наукової методології дала змогу автору широко використовувати проблемно-хронологічний метод. У цьому контексті еволюція правового та організаційного інституту приватирства була досліджена від початку його виникнення до скасування цього промислу в хронологічному порядку. До того ж аналіз його правової регламентації з урахуванням тодішніх економічних, соціальних і політичних реалій було здійснено на умовах відсутності модернізації історичного процесу. Такий методологічний підхід став однією з найважливіших методологічних особливостей роботи.

Іншою особливістю методологічного інструментарію, на який спирався дослідник, є застосування історичного методу як на загальнонауковому, так і спеціальному рівнях. Це обумовило історико-правовий характер цього наукового доробку та уможливило його активне забарвлення великою кількістю історичних фактів юридичного спрямування.

1.2. Поняття та терміни правового інституту приватирства

Дослідження актуальної та складної проблеми еволюції правового й організаційного інституту приватирства в Британській імперії вимагає уточнення змісту й сутності використаних понять і термінів, насамперед тих, що характеризують правову систему. У цьому досягненні історії найбільшої колоніальної імперії світу має допомогти «Оксфордсько-російський словник» за редакцією М. Вілера, Б. Анбігона і М. Фалли [205]. Також для цього прийнятна та важлива праця російських учених І. Г. Федотової та Г. П. Толстоп'ятко «Юридичні поняття й категорії в англійській мові: Legal terminology» [544]. Кращому розумінню юридичних понять, що були запозичені з англійської мови, сприятиме також звернення дослідника до «Нового тлумачного словника української мови», укладеного В. Яременко та О. Сліпушко [192, т. 1].

У російській науці міжнародного морського права є досить цікавий приклад освоєння морської термінології, який слід екстраполювати на юридичні поняття, що стосуються правового інституту каперства. Ідеться про працю Ж. Ханіна «Тематичний добір міжнародно-правових і спеціальних морських термінів із їх тлумаченням» [197]. Для розуміння особливостей розвитку раннього капіталістичного господарства за рахунок такого знаряддя, як приватирський промисел, багато важать факти зі спільної праці російських фахівців Б. А. Райзберга, Л. Ш. Лозовського та Є. Б. Стародубцевої «Сучасний економічний словник» [193].

Що стосується приватирства як інституту міжнародного морського права, то його виникнення є результатом складних і багатогранних процесів розвитку економічних відносин у феодальній англійській державі часів зародження капіталістичного укладу [484]. Саме його визрівання в надрах організованої феодальної економічної системи визначило те, що історія Англії XVI ст. була сповнена подіями міжнародного значення. На той час королівство з населенням 3,5 млн осіб, кількість якого була в п'ять разів менше ніж у Франції, перебувало в стані економічно відстаючої окраїни Західної Європи, було її аграрним додатком. Така ситуація

виникла внаслідок тривалих феодалних зіткнень, під час яких вирішувалася проблема сходження на престол представників однієї з воюючих коаліцій великих землевласників (так звана «війна червоної та білої троянд»).

Основною формою товарного виробництва феодалного суспільства в Англії було дрібне індивідуально-сімейне господарство землероба в селі й ремісника в місті. Існував позаекономічний примус у формі кріпосного права й цехових обмежень. Проте зрушення капіталістичного характеру в країнах континентальної Європи підказали англійським власникам буржуазного типу, у якому напрямі повинна розвиватися їхня країна. Для того щоб могло визріти капіталістичне виробництво, необхідні були такі умови: 1) наявність маси юридично вільних людей, позбавлених потрібних для існування засобів виробництва, і тому вимушених іти в найми до капіталіста; 2) накопичення великих грошових багатств для створення капіталістичних підприємств. Так, першим кроком у справі первісного нагромадження капіталу стало юридичне звільнення англійського селянина від кріпосної залежності, а ремісника – від цехових статутів та обмежень. Проте після цього «звільнення» відбулося їх примусове перетворення на незаможних продавців своєї робочої сили. Лише за таких умов швидко розпочався процес накопичення великих фінансових ресурсів у купців, зайнятих торгівлею з іноземними країнами, і лихварів.

Отже, під первісним нагромадженням капіталу необхідно розуміти історичний процес відділення дрібного виробника від засобів виробництва, примусового позбавлення його приватної власності й перетворення на незаможного продавця своєї робочої сили [484]. До цього доцільно додати, що вивчення зазначеного явища, яке відбувалося в усьому світі під час переходу від феодалізму до капіталізму, вимагає від сучасних студентів англійських та американських університетів (юристів, істориків та економістів) ретельного аналізу основних положень твору К. Маркса «Капітал» [435, с. 732–733]. У ньому є спеціальний розділ про первісне нагромадження капіталу шляхом використання піратства, торгівлі рабами, контрабанди й каперства.

Перша сторона процесу первісного нагромадження – це насильницька експропріація засобів виробництва в дрібних виробників, селян і ремісників та перетворення їх на незаможних пролетарів. Яскравим проявом цього процесу стала масова експропріація селянства через так звані обгородження [12, с. 166–192, 193–273]. Це був неприхований грабіж населення, санкціонований владою й законами феодалної держави [349, с. 79]. Друга сторона процесу нагромадження капіталу – акумулю-

вання багатств (земля, гроші, засоби виробництва й нерухомість), необхідних для створення капіталістичних підприємств. Зрештою, вказаний процес був уособлений у такому: 1) експропріація особистих наділів селян і майна ремісників, узурпація общинної селянської власності, розкрадання церковних маєтків і шахрайське відчуження державних земель; 2) пограбування інших країн і територій за допомогою колоніального політичного режиму й работоргівлі, під час якого державні витрати на колоніальні війни зростали швидше, ніж податкові надходження, збільшуючи дефіцит бюджету, і це вимагало від держави для покриття дефіциту розмішувати позики на великі суми серед власників грошового капіталу, що збагачувало кредиторів держави; 3) уведення системи державних позик, що було ще одним різновидом грабежу та спекуляції, які сприяли збагаченню фінансових ділків; 4) створення податкової системи, яка призводила до експропріації дрібних власників і сприяла збагаченню відкупників – представників великого капіталу; 5) підтримання системи протекціонізму як додаткового засобу прискорення експропріації незалежних виробників.

Однак розвиток капіталістичного укладу мав змінити економічну систему феодальної держави так, щоб виникли можливості для перетворення її на ранньокапіталістичну державу. Унаслідок цього основними рисами капіталістичного укладу, закріпленими правом феодального Альбіону, були: 1) наявність на півдні Англії товарного землеробського господарства, спроможного надати необхідний об'єм сировини для розвитку капіталістично налаштованого міського товарного виробництва; 2) перетворення частини натурального ремісничого господарства в містах Англії та Уельсу на товарне ремісниче виробництво; 3) поява мануфактур – державних (підприємств із виготовлення зброї й кораблів для військового флоту) та приватних, як централізованих, так і розпоросених; 4) організація капіталістичної торгової кооперації в Лондоні, Ліверпулі та інших великих англійських та валлійських містах.

Перетворення феодального виробництва на ранньокапіталістичне спричинило необхідність пошуку джерел первісного нагромадження капіталу. Їх шукали як у самому Альбіоні, так і за його межами, а саме в Америці та Африці, що потребувало утворення більш великої та могутньої держави нового буржуазного типу – Британської імперії. Свого часу це було ретельно описано представницею радянської науки Н. І. Мещеряковою у праці «Основні риси генезису капіталізму в промисловості Англії XVI – першої половини XVII ст.» [448, с. 107–108]. Оскільки в цій роботі постійно використовується таке поняття, як Британська імперія (англ. *British Empire*), зауважимо, що ця імперія була

найбільшою у світі. Лише їй одній належали колоніальні володіння на всіх населених континентах. Вона зростала понад дві сотні років. Кульмінацією ж розширення цієї могутньої держави прийнято вважати початок ХХ ст., коли Британію називали імперією, «над якою сонце ніколи не заходить» [256].

Імперська гегемонія мала вирішальне значення для впливу Великобританії на політику багатьох країн світу, про що досить переконливо писали творці такої науки, як геополітика.

До числа найбільш відомих засновників теорії геополітики необхідно віднести німця **К. Хаусхофера** («Про геополітику: праці різних років») [556] та англійського політика й ученого В. Черчилля («Світова криза. Автобіографія. Промови», «Народження Британії») [563; 564].

Необхідно зазначити, що відомий усьому світу британський діяч **В. Черчилль** виступав не лише як теоретик геополітичних змагань Великобританії у світовому просторі. Він з успіхом утілював власні геополітичні міркування в практику управління велетенською Британською імперією. Колонії імперії слугували головним чином економічним інтересам британської буржуазії. Тому імперська гегемонія мала вирішальне значення для економічного зростання та впливу Британської імперії на політику багатьох країн. Це державне

утворення було засновано на принципах етнічної винятковості англосаксів і верховенства раси завойовників. Колоніальне право закріплювало положення, відповідно до якого конфлікти між різними етнічними групами підданих британської корони служили для підтримки панування буржуазії метрополії.

В імперській історії англосаксів історики держави і права виділяють два етапи, а саме: Перша Британська імперія (1583–1783, від початку відкритої боротьби Англії за панування у Світовому океані проти Іспанської імперії до початку війни за незалежність США) та Друга Британська імперія (1783–1997, від війни за незалежність США до урочистої церемонії передачі суверенітету над Гонконгом Китайській Народ-

ній Республіці, що і знаменувало собою кінець імперії).

Відлік історії Британської імперії ведуть із 1583 р., коли під час морської експедиції пірата-англійця Г. Гілберта відбулося формальне проголошення англійського суверенітету над островом Ньюфаундленд в Америці. Із цього часу основними важелями боротьби Англії проти колоніальної гегемонії іберійських держав, Португалії та Іспанії, яка була встановлена після плавань Б. Діаша до Індійського океану та Х. Колумба до Америки [112], стають піратство й каперство. Ці явища одразу ж набули ідеологічного забарвлення, оскільки правлячі кола новонародженої Першої Британської імперії мали на рівні ідеології обґрунтувати свій пріоритет у геополітичній боротьбі за Світовий океан.

В історії формування британської імперської ідеології центральне місце належить **Дж. Ді** (1527–1608) – відомому англійському географу й математику. Ді травалий час був довіреною особою англійської королеви Єлизавети I (1558–1603). З одного боку, він готував для неї астрологічні прогнози, а з іншого – був безпосередньо залучений до таємної зовнішньої політики Єлизавети. Стрижнем цієї політики стала боротьба проти океанської гегемонії Іспанії, Португалії, Голландії та Франції. Цікаво, що свої секретні повідомлення королеві Ді підписував псевдонімом «007». Саме Ді належить поява терміна «Британська імперія» та розробка концепції прав Англії на колоніальні завоювання й домінування у світі [322]. Протягом 1577–1578 рр. він науково обґрунтував цю ідею у своїх трактатах.

Швидке поширення Британської імперії в Америці, Африці та Азії почалося в XVII ст. Особливістю цього процесу було те, що він здійснювався ривками. Спочатку за Альбіоном були закріплені землі, захоплені за допомогою військового флоту й приватирів, і лише після цього відбувалися нові колоніальні захоплення. Саме тому нова династія Стюартів мала спочатку закріпити за Британією спадок Тюдорів.

Спираючись на здобутки геополітичних змагань Англії за часів Тюдорів, 1604 р. британський **король Яків I** уклав Лондонську угоду з Іспанією, що знаменувало встанов-

лення геополітичного панування англійців у Світовому океані. Після Лондонської угоди велика британська буржуазія від нападів на іноземну колоніальну інфраструктуру перейшла до планомірного створення власних заокеанських колоній на різних континентах.

Фундамент Британської імперії був закладений із появою невеликих англійських поселень у Північній Америці та Вест-Індії. До цього долучили організацію кількох приватних компаній для торгівлі з Азією, під час якої широко використовували каперство [718]. Серед цих корпоративних утворень, головною метою яких було одержання якомога більшого прибутку для їхніх пайовиків на чолі з британськими монархами, найважливішу роль відіграла Ост-Індійська компанія [681] після переможної боротьби англійських приватників проти португальських суперників із морського розбою в Індійському океані. Британська Ост-Індська компанія – акціонерне товариство, створене 31 грудня 1600 р. указом Єлизавети I, яка надала цій корпорації великі привілеї для торгових операцій в Індії. Як результат ця велика британська комерційна компанія набула урядових та військових функцій, які втратила лише 1858 р.

Повний розквіт Першої Британської імперії став результатом переможної для Англії Семилітньої війни, що розпочалася 1756 р. Вона була першою війною глобального масштабу: бої йшли в Європі, Індії, Північній Америці, Вест-Індії, на Філіппінах і на берегах Африки. Підписання Паризького мирного договору мало важливі наслідки для майбутнього Британської імперії. У Північній Америці з французькими колоніями було покінчено. В Індії під контролем Франції залишилися невеликі анклавні території, які контролювала Британська Індія. Отже, перемога над Францією під час Семилітньої війни зробила Великобританію головною світовою колоніальною державою. Проте втрату нею стратегічно важливих територій в англійській Америці під час війни за незалежність історичної держави і права справедливо сприймають як межу між Першою та Другою Британською імперією. Після цього метрополія зосередилася на експансії в Азії, басейні Тихого океану та в Африці. Результат цієї боротьби був відображений у відомій роботі А. Сміта «Дослідження про природу й причини багатства народів» (1776), у якій автор відстоював принцип вільної торгівлі на противагу протекціонізму ранніх колоніальних імперій – іспанської та португальської [510].

Торговельні відносини між Британією й незалежними США після 1783 р. надали переконливі докази того, що в умовах швидкого розвитку капіталізму політичний контроль із боку будь-якої європейської метрополії не завжди є обов'язковим для економічного панування її великої

буржуазії. Однак контроль над Світовим океаном, який Великобританія зміцнювала будівництвом потужного військово-морського флоту, аж до завершення промислового перевороту в провідних капіталістичних країнах, вимагав використання в зовнішній політиці можливостей каперських підприємств буржуазії. Лише завершення процесу первісного нагромадження капіталу й перехід від мануфактурного капіталізму до промислового із середини ХІХ ст. обумовили ліквідацію організаційного й правового інституту каперства у великих колоніальних державах. І це тому, що поява нових технологій – парової машини й телеграфу – посилила Британську імперію та її суперників у боротьбі за світове колоніальне панування, полегшивши завдання контролю та оборони власних колоніальних володінь без участі каперів.

Існування Британської імперії вимагало відповідного закріплення нормами права, які б певним чином узгоджувалися з нормами міжнародного права, передусім – міжнародного морського права, що мало надати можливості для координації інтересів великих морських колоніальних держав. Проте особливість англійської правової системи полягає в тому, що прецеденти були і є основним її джерелом [498, с. 85]. Тому маємо підстави віднести правову систему Англії до прецедентного типу, про що сповіщали автори колективної праці «Прецедент у праві» (1987) [840]. Ця особливість пов'язана з тим, що суддя має застосовувати правила, сформульовані в судовому рішенні, прийнятому раніше. Якщо факти, знайдені судом у справі, яку він розглядає, достатньо схожі, а також якщо попереднє рішення ухвалене судом вищого рівня або (як виняток) судом рівної юрисдикції, суд зобов'язаний дотримуватися попереднього присудження [228].

Іншою особливістю англійського права, притаманною і США раннього періоду, які до першої американської революції йменувалися Британською Америкою, є те, що воно не визнає поділу на приватне й публічне право. Проте в цій системі відокремлено загальне право та право справедливості. Термін «загальне право» («Common Law») двозначного тлумачення не викликає. Це право всіх, тобто прийняте всіма народами й провінціями, що входять у те або інше національно-державне об'єднання, і його застосовують на всій території цієї країни [411, с. 336–337]. У всякому разі, таким було початкове значення англійського права, що виникло у ХІІ ст. як право, загальне для всіх тих вільних мешканців Англії, на яких поширювалася юрисдикція королівського суду. Виокремлювалося англійське право з правової системи, притаманної для тієї ж Франції, звідки прийшов Генріх-завойовник і заснував англійську станово-представницьку монархію. Саме під час цієї монархії виникає

загальне право, розвитку якого присвячене цікаве кандидатське дослідження російського історика права В. Ф. Баранова [230]. Із цього дослідження випливає, що назва нової системи права була покликана підкреслити її відмінність від численних місцевих правових звичаїв і норм, що набули значного поширення у племен англосаксів.

У сучасному розумінні загальне право – це сукупність норм і принципів, сформованих суддями, що призначені владою Англії. Воно протиставлене статутному праву, тобто такому, яке формується не суддівською, а законодавчою гілкою влади за допомогою ухвалення парламентом відповідних статутів. Ця система права діє в країнах, що належать до англо-американської правової сім'ї (Англія, США, Канада, Австралія, Нова Зеландія).

За основу поділу права на галузі можуть бути взяті різні критерії: форма та зміст правових норм (право процесуальне й матеріальне); предмет регулювання (право цивільне й кримінальне); суб'єкти правовідносин (право приватне й публічне). Застосування поняття «загальне право» визначило інший підхід, зумовлений походженням англійського права. Основна частина норм англійського права є результатом самостійної нормотворчої діяльності суддів, і тому вони не були оголошені офіційно законами держави. У цьому значенні англійське загальне право схоже з правовим звичаєм. Воно не зафіксоване в нормативно-правових актах, чим відрізняється від римського й канонічного права [706, с. 38–39].

Авторитет і сила загального права спиралися на традиції англійської державності [850, с. 65; 900, с. 61–69]. Поряд із загальним правом поширювалося «право справедливості» («Equity»), що остаточно сформулювалося за часів **короля Якова II**. Воно відповідало інтересам можновладців Англії та її колоній. Це право утвердилося в англійській системі протягом XV–XVII ст. через історичні причини. Воно впливало з рішень спеціалізованого органу – Суду канцлера, для якого норми загального права не були обов'язковими. Головний принцип права справедливості полягає в тому, що воно є «милістю монарха», а не правом потерпілого. Такими потерпілими могли бути лише представники заможних верств населення метрополії та її колоній, які за допомогою права справедливості вирішували власні проблеми.

Сутність права справедливості була викладена в указі Якова II,

який заявляв, що коли норми «загального права» й «права справедливості» вступають у колізію, останні мають пріоритет. Дія права справедливості поширювалася на цивільно-правові відносини, пов'язані із захистом права власності, зокрема на маєтності, захоплені цивільними особами, які виступали як капери.

Зміцнення мануфактурного капіталізму протягом XVIII ст. змусило британську буржуазію наполягати на традиції континуїтету, тобто наступності права (continuity). Для забезпечення цього принципу можновладці Великої Британії намагалися використовувати британську конституцію. Ця конституція є унікальним явищем, яке розвивалося упродовж кількох століть, починаючи від пізнього Середньовіччя.

Словосполучення «Британська конституція» вперше вжив автор політичних трактатів Р. Робінсон на початку 1780-х рр. Тоді воно означало, по-перше, констатацію природних прав, властивих усім жителям королівства та всьому людству; по-друге, зібрання законів, які діяли в королівстві й декларували природні права; по-третє, форму створення й виконання цих законів [296, с. 9–12].

Фундаментальні принципи, пов'язані з ідеєю англійської конституції, увійшли до найважливіших державних документів, починаючи з Великої хартії вольностей (1215). Проте конституція ніколи не мислилася в сучасному розумінні як писаний Основний закон. Її можна розглядати як сукупність звичаїв і практики, юридичних процедур і принципів та основних прав особи, які формувалися упродовж сторіч не лише в парламенті, а й в адміністративних і судових органах. Це унікальне поєднання теорії і практики втілювалося в основних правилах, за якими «будувалася» британська держава. При цьому ефективність правил залежала як від обов'язковості їх виконання, так і від визнання населенням.

Із часом, коли прийняття місцевих нормативних актів поставило під сумнів Британську конституцію, панівні верстви населення Британської імперії висунули тезу про те, що в разі виникнення непорозумінь щодо організації будь-якого промислу, спрямованого на отримання прибутку за будь-яку ціну, необхідно керуватися статутами задля правового врегулювання проблем у підприємницькій діяльності. Статут (Statute) у цьому контексті – це закон, правовий акт, який ухвалює законодавчий орган (Парламент) і який має вищу юридичну силу порівняно з іншими нормативними актами органів державної влади й управління, прийнятими в порядку делегованого законодавства [498, с. 86].

В історії держави і права Англії та США раннього періоду, у складі Британської колоніальної імперії, велику роль відіграли процеси первісного нагромадження капіталу, закріпленого різноманітними правовими

та організаційними засобами. Британія з геополітичної точки зору виступала й продовжує виступати й нині як могутня морська держава. Своє місце у міжнародних відносинах упродовж п'яти століть вона відстоює через зміцнення великого військово-морського флоту. Однак, починаючи із середини XVI ст., коли влада належала самодержавним монархам із династії Тюдорів, почалося використання задля зміцнення морської могутності й приватників [849]. Останні ж діяли разом із військовим флотом у війнах проти геополітичних суперників Англії. Участь приватників у війнах в океанському просторі була визнана законною завдяки приписам міжнародного морського права того часу [364].

Серед різноманітних комерційних підприємств, розвиток яких був покликаний до життя процесом первісного нагромадження капіталу, каперство, або в англійському варіанті приватирство, відігравало особливо специфічну роль. Каперство разом із піратством супроводжувало процес первісного нагромадження капіталу, наслідком якого стало відсторонення безпосереднього виробника матеріальних благ, середньовічного селянина й ремісника, від засобів виробництва та перетворення їх на капіталістичну приватну власність.

В умовах переходу англійської держави від феодалізму до класичного капіталізму приватирський промисел перетворився на суто комерційну діяльність [886]. Займання цим промислом мало здійснюватися лише за умови визнання приватирів королівською владою. З огляду на це дозвіл монарха займатися цим промислом у Світовому океані можна розглядати і як королівський привілей, наданий певній особі або корпорації приватних власників, що володіли правами і свободами, визначеними імперською конституцією, і як своєрідну угоду. Сторонами угоди були монарх і його піддані [712, с. 22]. Проте англійські монархи ніколи не брали на себе цивільно-правових зобов'язань за цими угодами. Водночас вони розраховували на матеріальний зиск від комерційних підприємств приватників. Тому монархія надавала підприємцям, що на власний ризик займалися розбоєм у Світовому океані, право керуватися своїми нормами та правилами в певних межах, установлених британською державою. Правові приписи династії Тюдорів, а згодом Стюартів і Ганноверів, стимулювали освоєння англійцями Світового океану.

Із дозволу англійського монарха приватні особи здійснювали напади на торгові судна інших держав у Світовому океані під час європейських війн, утім, цей промисел протизаконно відбувався й у мирні часи, особливо у просторі Індійського океану. Цей процес був упорядкований завдяки правотворчості британського парламенту. Закони, що регулювали зовнішню політику Великобританії, якій був підпорядкований

морський розбій приватирів – підданих британської монархії, ділили на акти загального характеру та акти індивідуальні. Перші визначали політичну лінію й були адресовані всьому народу або його значній частині, другі стосувалися окремої частини Британської імперії або конкретної корпорації приватних осіб.

Зрозуміло, що комерційні починання англійських приватників контролювали в порту за допомогою приписів озброєних торгових суден, що відігравали допоміжну роль в океанських війнах великих колоніальних держав. Наслідки приваритських експедицій підпадали під контроль відповідних державних органів влади. Ці органи не надавали вирішального значення юридичній формі, у якій були укладені контракти між монархом та приватниками. Однак саме обов'язковість укладення типового контракту в Британській імперії стала звичною. І це тому, що лише за вказаних умов можна було забезпечити безперервний розвиток процесу первісного нагромадження капіталу, що спирався на споріднені промисли торгівлі рабами, піратства, протизаконної контрабандної торгівлі англійців із підданими інших монархів і приватирства. Саме це неодноразово підтверджувала своїми постановами, прийнятими на вимогу колоніальних підприємців, Таємна рада (Privy Council) – спеціальний орган вищих радників при монархові. До складу цього органу входили не лише члени уряду Альбіону, а й великі буржуа, пайовики приватирських підприємств [17, т. 2, с. 32].

Відомо, що найбільш важливою подією для формування Британської імперії, яка сприяла швидкому розвитку приватирства майже на всьому океанському просторі, була Реставрація династії Стюартів (1660–1688). **Карл II** і його брат герцог Йоркський, майбутній король **Яків II**, не лише продовжили політику лідера англійської буржуазної революції **О. Кромвеля** в боротьбі за світове колоніальне панування, а й посилили її [58]. Причиною цього була економічна криза 1660-х рр., що охопила всю метрополію та її колоніальні володіння. Вихід із цієї кризи уряд першого лорда казначейства **Кларедона** вбачав у зміцненні англійської торгової системи, а в рамках цього процесу – у розширенні колоніальних володінь Англії. Цьому сприяло прийняття англійським парламентом так званих **Навігаційних актів** 1660 й 1663 рр., створення центральних митних органів у самій Англії (1671) і митної служби в колоніях (1673).

Одним із важливих результатів реформ стала поява окремої державної структури, з якої почалося формування колоніальної адміністрації в Англії – Ради у справах торгівлі та плантацій (1660). Ця структура була лише відгалуженням Таємної ради й займалася колоніальними питаннями у сфері контролю за розвитком приватирського промислу, яким однаково прибутково займалися купці метрополії та її колоній. До того ж 1675 р. з ініціативи глави уряду лорда Денбі був створений самостійний, відокремлений від Таємної ради державний орган – Комітет у справах торгівлі та плантацій (Лорди торгівлі та плантацій). До його складу ввійшли відомі в Англії купці, банкіри, економісти, політичні діячі, тобто люди, зацікавлені у проведенні активної колоніальної політики за допомогою розвитку приватирського промислу англійців у Світовому океані. Тоді ж був сформований такий інститут, як англійська колоніальна служба у складі держсекретаря, Лордів торгівлі та плантацій, чиновників митниці, офіцерів Королівського військово-морського флоту й колоніальних губернаторів, які загалом контролювали розвиток організаційно-правових засад приватирського промислу в Англії, її американських колоніях, а згодом й у британських володіннях у басейні Індійського океану [390, с. 248–249].

Зазначимо, що організація комерційних підприємств приватників, підданих корони Англії, мала бути узгодженою з нормами міжнародного морського права, хоча б і суто формально [70]. Узагалі початок правового регулювання міжнародної морської торгівлі в Європі необхідно віднести до часів хрестових походів, одним із наслідків яких став розвиток «комерційного права», або латинською *lex mercatoria* [775]. В Англії ця галузь міжнародного права сполучалася з приписами британського загального права, тобто системою звичаїв і судової практики, покликаних захищати інтереси купецтва. *Lex mercatoria* являє собою збір правил і принципів, спільних для купців усієї Західної Європи, хоча і з деякими місцевими варіаціями. Він постав із необхідності швидкого та ефективного розгляду суперечок, які виникали між суб'єктами жвавої морської торгівлі, у спеціалізованих судах, що володіли визнаною за ними відповідною юрисдикцією. На цьому зосередив свою увагу відомий британський дослідник міжнародного й британського морського права В. Холдворс у праці «Нариси з історії права» [729, с. 6–8].

Lex mercatoria закріпив свободу цивільно-правових угод мореплавців-судновласників та правила відчуження приватної власності, захопленої каперами під час військових дій на морі [864]. Цікаво, що спочатку відмінною рисою торгового права, яке застосовували для налагодження міжнародної морської торгівлі, була залежність відповідних

правових норм безпосередньо від торговців, які розробляли потрібні їм правила. Державні органи країн Середньовіччя або місцеві владні структури їхніх приморських провінцій майже не втручалися у справи міжнародної торгівлі. Проте на початку Нового часу, коли розпочався процес утворення капіталістичного укладу, уряди провідних європейських держав нарешті збагнули необхідність втручання в морську торгівлю задля зміцнення державної податкової системи [728].

Зрозуміло, що розвиток міжнародної торгівлі потребував упорядкування мореплавства. Тому європейські держави мали дотримуватися юридичних приписів, що стосувалися комерційного мореплавства. До ліквідації турками 1453 р. Імперії ромеїв, яку в історико-правових дослідженнях неправильно називають Візантією, країни Середземноморського басейну використовували ромейський морський Кодекс Базилика (VII ст.). Він певним чином сприяв правовому вирішенню такого питання, як захист майна судновласників від захоплення військовими кораблями ворожих держав або піратами. Однак фундаментальною основою правового регулювання міжнародного мореплавства вважався все ж таки кодекс «Консолато дель Маре» [46].

Час виникнення й авторство цього кодексу невідомі, однак більшість дослідників вважають, що консулат виник у XIII або XIV ст. з приватної ініціативи каталонських купців, які брали участь у середземноморській торгівлі. Більшість сучасних дослідників цієї збірки морських звичаїв посилаються на перше друковане видання «Le libre de consolat...» (1494). Вони погоджуються з тим, що кодифіковані правила мореплавства мали впорядкувати відносини між судновласниками та морськими консулами міста Барселона, які виконували обов'язки суддів у разі вирішення суперечок між підприємцями та владою Каталонії.

Положення цього кодексу в XVII ст., коли особливо загострилася боротьба за світове колоніальне панування і разом із військово-морськими флотами воювали французькі корсари, данські капери, англійські приватири, було впорядковано завдяки зусиллям відомого фахівця з міжнародного права тієї пори **Г. Гроція**.

Внесок Г. Гроція в розуміння проблем каперського промислу на рівні міжнародного права відображений навіть у назві його робіт, що є джерелами з міжнародного морського права: «Коментар до морського призового права» і «Свобода мореплавства» [107; 108;

141; 142].

Консулат набув популярності в морських державах Європи з кінця XV ст., після появи його друкованого видання. Із початку XVI ст. він поступово витісняє інші місцеві морські звичаї, передусім у Середземному морі, а згодом і на північних берегах Європи. Це сприяло єдності морського права, оскільки виникла проблема кваліфікації правових наслідків дій піратів і приватирів, межа між якими зачасту була примарною.

Відповідь на те, як необхідно було б організовувати приватирський промисел, зібрання каталонських морських звичаїв на той час надавало доволі ґрунтовну. Про це свідчить навіть повна назва цієї збірки: «Морський кодекс, що містить всі статuti, накази й настанови стосовно організації морської торгівлі та навігації відповідно до старовинних звичаїв, зібраних разом задля користі моряків, купців, судновласників і корабельників». Майже всі норми морського права Середньовіччя, які були вдосконалені в Новий час і ввійшли до цієї збірки, вказували на те, що нападу суден держав, які перебували у стані війни в океанському просторі, не може бути піддане жодне судно нейтральної держави.

«Консолато дель Марє» можна вважати процесуальним кодексом, адже ця збірка передусім містить статут морських консульських судів і докладний опис судового процесу з морських справ. Матеріал у «Консолато» був розташований без певного порядку, метод викладу морських звичаїв – казуїстичний, мова – проста, народна. У цьому збірнику було надано певні орієнтири для розуміння сутності піратства й приватирства. Проте піратство завжди було й залишається одним із найбільш заплутаних та аморфних понять у міжнародній правовій науці [488], хоча першу спробу визначити сутність цього промислу зробив ще давньогрецький автор Плутарх у «Вибраних життєписах» [111, т. 2].

У самій Англії за часів правління династії Тюдорів грабіжницьку сутність піратства намагався розкрити видатний державний діяч **Т. Мор** у своїй «Утопії» [110].

Нині британські історики морського права вважають, що найбільш фундаментальне визначення піратства як міжнародного караного злочину надав автор класичної монографії Ю. Беркман «Злочин піратства: суд адміралтейства у 1575–1678 роках» (1979) [624].

Упродовж багатьох століть піратські дії ототожнювали в судовій практиці з актами вбивств, розбою, грабежу та іншими неправо-

мірними насильницькими діями. Перша конференція з морського права 1958 р. прийняла Конвенцію про відкрите море, яка містила вісім статей про піратство. На думку Л. Маджаряна, третя конференція ООН із морського права 1982 р. відтворила ці положення майже без змін [458]. У «Великому енциклопедичному юридичному словнику», який є найбільш авторитетним вітчизняним довідковим виданням із різноманітних галузей та інститутів внутрішньодержавного й міжнародного права, цей феномен теж знайшов відображення. Автор статті про піратство О. С. Переверзева зазначила: «Піратство (від грецького «піратос» – розбійник) – морський розбій, у міжнародному праві незаконні насильницькі дії (затримка, затоплення або грабіж), здійснювані проти торгових суден у відкритому морі приватними чи державними суднами» [188, с. 632].

Піратство зародилося одночасно з виникненням морської торгівлі й початком війни на морі та значною мірою здійснювалося на власний розсуд його учасників. Воно супроводжувало процес первісного нагромадження капіталу, який послідовно розподілявся між Іспанією, Португалією, Нідерландами, Францією та Англією [78].

Специфічні риси морського розбою за часів переходу розвинених держав від феодалізму до капіталізму визначили два фактори – територіальний та правовий. Щодо першого фактора зазначимо, то в різних регіонах світу морський розбій проявлявся в різних формах. Проте в класифікації цього міжнародного злочину поряд із географічним фактором не менш важливим є правовий фактор. Його зміст може бути розкритий лише на підставі наукового аналізу сутності такої проблеми, як правовідносини між піратами та владними структурами тих країн, які брали участь у створенні світової колоніальної системи.

Дії піратів мали суперечливі оцінки в енциклопедіях і тлумачних словниках різних мов. Рівень обізнаності пересічних громадян щодо сутності корсарства краще за все демонструє «Новий тлумачний словник української мови», де вказано, що корсар – це «пірат, морський грабіжник» [192, т. 1, с. 912]. Приблизно так описують сутність корсарства і в французьких та німецьких тлумачних словниках. І зовсім не тлумачать піратство як розбій на морі автори великого сучасного «Оксфордсько-російського словника». Цей словник був чотири рази перевиданий, і щоразу американські вчені подавали таке тлумачення піратства: до цього явища слід віднести лише протиправне видання копій художніх фільмів або платівок із записами творів сучасних шоуменів [205, с. 1025]. Такий підхід у значній мірі виправданий, адже сучасні фахівці з піратства у США й Англії вважають за доцільне приховувати «подви-

ги» власних пращурів, які були найбільш безжальними й безсоромними морськими розбійниками в історії людства.

Для позначення піратів у різних мовах використовували такі слова, як «вітальєри», «лікедейлери», «флібустьєри» [845, с. 6–7]. Мета всіх морських розбійників, зокрема й тих, які в наш час здійснюють напади на торгові судна в Аденській затоці і в південноазійському регіоні, одна – захоплення чужої власності. Буканьєри та флібустьєри нападали на чужі судна в XVI–XVIII ст. для того, щоб пограбувати їх і збагатитися. При цьому дії розбійників спричиняли шкоду розвитку світової економіки часів занепаду феодалізму й переходу до побудови капіталістичних відносин у розвинених державах світу в меншій мірі, ніж комерційні підприємництва приватників, яких іменували корсарами, каперами або приватирами [841]. Суть явища, пов'язаного з діяльністю приватників, була одна – спорядження корсарського корабля на гроші приватної особи (арматора) або групи осіб та отримання від уряду власної держави патенту, який охороняв корсара під час зустрічі з дружніми кораблями. У протилежному випадку патент охороняв морського розбійника від втрати: у разі невдалого нападу на купецьке судно наявність ліцензії забезпечувала йому статус військовополоненого.

Слово «корсар» з'явилося на початку XIV ст. від італійського «Корса» та французького «ла Корса». Цим терміном у країнах романської мовної групи позначали капера. У воєнний час корсар отримував від влади своєї чи іншої країни свідоцтво на право грабежу ворожої власності [772; 794]. Видачу цих дозволів протягом тривалого часу здійснювали під час ведення військових дій на суші, де оперували загони найманців, що служили будь-якому великому феодалу, спроможному утримувати цих людей власним коштом. Наприкінці пізнього Середньовіччя дія грамот на відплату на суші була припинена. Проте з французької репресальної грамоти розвинулися каперські патенти (фр. *lettre de marque*, буквально – грамота-відмітка), за допомогою яких уряди намагалися контролювати дії своїх підданих – приватних судновласників, що прагнули під час війни між двома державами шкодити ворогові на морі задля отримання прибутку [772].

Під терміном «*Letter of Marque*» іноді розуміли і власне каперське судно, вантажний корабель із прямим вітрильним оснащенням, здатний за необхідності прийняти на борт збуток від морського грабунку [2]. На противагу цьому визначенню англійським словом «приватир» називали швидкохідне судно з косим парусним оснащенням, із сильною артилерією й великою командою, призначене в першу чергу для морських битв [281, с. 26]. Каперське свідоцтво давало змогу перетинати морські кор-

дони держав у пошуках ворожих кораблів.

Каперство як морський розбій за ліцензіями держав, які перебували у стані війни, стало звичним явищем у добу так званого первісного нагромадження капіталу. Його необхідно відрізнити від звичайного піратства. Так, у багатотомній «Військовій енциклопедії», що вийшла друком у Росії століття тому, пояснюється, що за морськими законами XVI–XIX ст. піратством визнавали «морський розбій, здійснюваний проти чужої власності приватними особами на власний розсуд і з корисною метою» [189, т. 18, с. 141]. Підставою для таких дій із боку урядів великих морських держав Європи упродовж століть вважалося право репресалій. У міжнародному морському праві репресалії (від лат. *reprehendere* – стримувати) розуміли як правомірні заходи примусу політичного та економічного характеру, застосовувані однією державою у відповідь на неправомірні дії іншої держави [494]. У наш час замість цього застарілого терміна використовують поняття контрзаходи, а у випадку застосування схожих заходів міжнародною організацією – санкції [772].

Право на відплату в європейському морському праві трансформувалося в санкціоновані органами держави примусові дії проти конкретної особи чи осіб, які вчинили ворожі акти щодо будь-якої держави, її населення або окремих осіб. Приватники, які бажали здійснити відплату, отримували від державного органу своєї країни ліцензію. Оскільки основним органом держави в епоху Середньовіччя були монарх і деякі його васали, вони й видавали ліцензію на відплату [739]. Зрозуміло, що тоді ніяких чітких правил на відплату не існувало, і каперські ліцензії мали довільний зміст. Проте обов'язковою умовою права на відплату була вимога здійснювати це діяння під прапором тієї або іншої держави. Інакше, як доводить голландська дослідниця з міжнародного морського права Р. Рейфюз у монографії «Застосування права рибаків на відмову підіймати прапор держави у відкритому морі» (2004), мореплавців вважали піратами ще з часів Середньовіччя [847, с. 111].

Захоплення приватного судна відповідало вимогам норм міжнародного морського права Нового часу в тому випадку, коли приватир мав у корабельному архіві каперське свідоцтво. Його в часи вітрильного флоту визнавали урядовим документом, що давав право приватному судну атакувати й захоплювати судна, які належать ворожій державі. Проте каперу ставили неодмінне завдання – довести захоплене вороже судно до порту власної приписки й віддати його під нагляд Адміралтейського суду, який мав визнати це судно та його вантаж призом і дати змогу каперу виставити цей приз на продаж [211; 540; 842; 843].

У технічному сенсі каперське свідоцтво – це дозвіл перетнути кордон своєї й опинитися на території іншої країни для того, щоб захопити вороже морське судно й доставити його до порту власної приписки. Німецьке слово «каперство» у Європі стало загальноновизнаним терміном, якому в британському морському праві відповідав термін «приватирство». Каперство як різновид підприємницької діяльності набуло досить широкого розповсюдження у Світовому океані з 1692 до 1814 р. Тоді більш слабкі морські країни використовували приватників для скорочення розриву між могутністю флотів суперників та власних військово-морських сил. Система каперства була предметом широких зловживань [452; 456, с. 134–137].

Відносна простота процедури й умов отримання каперського патенту призвела до того, що капером могла стати будь-яка людина, незалежно від своєї колишньої діяльності, соціального й майнового стану, віросповідання й національності. Достатньо було подати заявку й виголосити присягу. Причому капером вважався не лише власник каперського судна, але й будь-яка особа, найнята судовласником, який отримав каперський патент. Таким порядком негайно скористалася більшість піратів, які ставали каперами внаслідок отримання патентів або найму на каперські судна [276].

Полювання за ворожими суднами за наявності каперського свідоцтва вважалося престижним заняттям, що поєднує патріотичний порив і прибуток, на протипагу неліцензованому піратству, засудженому повсюдно. За Оксфордським словником англійської мови (Clarendon Press, 1989), перше письмово зафіксоване вживання виразу «letters of marque and reprisal» належить до 1354 р. Такий вираз зустрічається в законі, виданому в часи правління **Едуарда III**. Він означає «дане сувереном право застосовувати силу проти підданих ворожої держави для відшкодування збитків, завданих ворожою армією». Проте король Генріх III вперше почав видавати морським розбійникам грамоти, які згодом перетворюються на каперські свідоцтва, ще в 1243 р. [20]. Ці ранні документи видавали певним особам, щоб захопити ворогів короля в морі. Прибуток при цьому розподілявся між капером і королівською скарбницею.

Озброєні приватні кораблі, які користувалися мовчазною згодою сеньйора, якщо не його розпорядженнями, регулярно нападали на торгові шляхи інших держав. Так, наприклад, Єлизавета I отримувала частку від здобутого **приватиром Ф. Дрейком** на захоплених іспанських торгових суднах, офіційно заявляючи при цьому, що не має жодного стосунку до діяльності відомого в тодішньому світі морського розбійника [697]. Каперське свідоцтво зобов'язувало власника надавати захоплені судна та вантаж Адміралтейському суду своєї або союзної держави для огляду [309]. Керуючись призовим правом, суд вирішував, чи є каперське свідоцтво справжнім і чи належали захоплені судно або вантаж ворожій державі (що було не завжди легко визначити, оскільки судна часто використовували «помилкові» прапори). У випадку позитивного рішення суду здобуте відправляли на продаж, а виручені гроші ділили між господарем і командою каперського судна [494]. Без рішення суду колишній господар судна та вантажу міг зажадати їх повернення та відшкодування збитків [842].

Відомо, що в XVI ст. основні вимоги національних законів про каперство були підтверджені міжнародними договорами європейських держав, яких майже не дотримувалася **королева Єлизавета I** під час обговорення зі своїми державцями вторгнення до іспанських колоніальних володінь. У підсумку такі норми, як вимога від каперів забезпечення позовів до них у випадку протизаконного захоплення чужих кораблів та вантажів, недоторканність призу до судового рішення й обов'язкова доставка його в порт, із якого вийшов капер, стають загальними нормами міжнародного призового права. Призом могло бути не лише вороже, а й нейтральне судно, якщо були підстави підозрювати, що воно здійснювало торгівлю з ворожою державою або перевозило її товари.

Важливо розуміти, що феномен приватирства як британського варіанта напіврозбійницького промислу у Світовому океані належить до епохи переходу від феодального до ранньобуржуазного ладу. Він пов'язаний із наявністю в Англії в XVI ст. бездомного люду, колишніх

селян, зігнаних із землі. Частина цих людей, яких примусово «звільнили» від власності на засоби виробництва, забезпечила формування великого приватного капіталу за рахунок участі в приватирських експедиціях. Вони наймалися до екіпажів морських суден приватних власників, які під час війни в океані майже автоматично перетворювалися на приватирів, одержавши від королівської влади відповідні каперські патенти.

Видача офіційних каперських патентів, санкціонована міжнародним морським правом, у Європі почалася ще в другій половині XII ст., оскільки перехід до розвинених феодальних відносин стимулював певне поживлення міжнародних економічних зв'язків через розвиток мореплавства. Зазначимо, що для того часу каперський промисел був ризикованим видом бізнесу, який орієнтувався на практичне використання технічних новинок, результатів наукових досягнень, ноу-хау, ще не випробуваних на практиці. У сучасному розумінні це був «венчурний бізнес» (англ. Venture – ризиковий) [269]. В Англії в XVI ст., за часів правління монархів із династії Тюдорів, лише розпочався процес виникнення військово-морського флоту як державного інституту, і йому були потрібні допоміжні сили каперів. Саме тому найбільшу кількість каперів в історії Європи упродовж століть споряджали британські судновласники [891].

Приватирство доволі швидко закріпила англійська правова система часів пізнього Середньовіччя, основним правовим джерелом якої були прецеденти. Цей феномен пов'язаний із тим, що суддя мав застосовувати правила, сформульовані в рішенні суддів, прийнятому раніше. У разі схожості фактів, знайдених судом у розглядуваній справі, або ухвалення попереднього рішення судом вищого рівня або (як виняток) судом рівної юрисдикції, суд мав дотримуватися попереднього присудження. Саме тому типові випадки британського морського розбою часів правління династії Тюдорів, а згодом і династії Стюартів, вимагали від суддів завжди захищати піратів, оскільки вони користувалися повною прихильністю корони Англії [739].

Надання королівських патентів піратам у той час прирівнювалося до початкування підприємств нового зразка, які мали займатися торгівлею й мануфактурною справою. Причому в праві Англії було закріплено обов'язковість дії принципу, відповідно до якого «монарх, і лише монарх має право створити корпорацію або надати право на її створення» [71, с. 121].

Зрозуміло, що процедура видачі каперських свідоцтв та орган влади, який видає їх, змінювалися залежно від часу й місця. В американських володіннях Британської імперії, наприклад, їх видавали губернатори іменем короля. Під час війни за незалежність цей привілей перейшов спочатку до органів влади окремих штатів, згодом до штатів і Континенту.

нтального конгресу, а після прийняття конституції каперські свідчення стали видавати Конгрес і Президент. Конституція США надавала право Конгресу видавати каперські свідоцтва, не обумовлюючи при цьому окремих доручень для кожного одержувача. Каперське свідоцтво перетворювало приватне торгове судно в морську допоміжну одиницю. Капер перебував під захистом законів воєнного часу. У випадку, якщо команду капера захоплював противник, її членів вважали військовополоненими; без свідоцтва таких бранців вважали піратами «у стані війни з усім світом», злочинцями, яких найчастіше вішали [5, с. 525–537].

Для отримання свідоцтва судовласник зазначав у проханні назву, опис, тоннаж та озброєння корабля, ім'я та місце проживання власника, розрахункову чисельність команди, а також давав зобов'язання суворо дотримуватися законів країни й умов міжнародних договорів. Каперське свідоцтво «прив'язували» до судна, а не до його капітана, у ньому часто вказували, протягом якого часу й на яких супротивників можна нападати. Зберігаючи правове становище приватних осіб, капери, утім, були зобов'язані підкорятися верховному командуванню держави прапора й могли виконувати свою місію лише під час війни та лише стосовно суден держави (держав), що перебувала у стані війни з країною, яка видала каперське свідоцтво [421, с. 110–112].

Капери повинні були дотримуватися законів і звичаїв морської війни, порушення яких загрожувало позбавленням патенту або відмовою в його продовженні, а також досить суворим кримінальним покаранням [19]. Вважалося, що капера, уповноваженого державою прапора на застосування сили, не повинні були розглядати як пірата навіть у разі вчинення ним насильницьких дій проти нейтральних суден. Тому вина за інциденти в морському просторі тих регіонів, де перебували в плаванні європейські судна-капери, покладалася на державу-принципала.

Кількісне зростання військово-морських флотів призвело до відмирання каперства. Воно було скасоване прийняттям на Паризькому мирному конгресі 4 (16) квітня 1856 р. Декларації про морську війну («Паризька декларація поваги морського права»), де зазначалося, що «каперство є знищеним» (п. 1). Учасники Декларації (Великобританія, Пруссія, Росія, Сардинія, Туреччина, Франція, а згодом – Аргентина, Бельгія, Бразилія, Гаїті, Гватемала, Греція, Данія, Нідерланди, Норвегія, Перу, Португалія, Сполучені Штати Північної Америки, Уругвай, Швеція, Іспанія та Японія) висловили впевненість у тому, що її положення «будуть прийняті всіма державами світу з вдячністю» [827]. Проте протягом тривалого часу проти такого рішення виступав уряд Сполучених Штатів Америки, який закріпив право на приватирський промисел на-

віль у власній конституції.

Каперство необхідно відрізнити від рейдерства. Під останнім розуміють участь судна, яке перебуває на дійсній державній службі та внесене до реєстру військових кораблів, у виконанні військових операцій [436, с. 112]. Тому воно має головним завданням не захоплення й пограбування ворожих суден, а виведення їх із ладу, знищення [380].

Зловживання каперськими привілеями й розвиток військово-морського мистецтва після переможної промислової революції впевнили правлячі кола Другої Британської імперії в тім, що приватирство абсолютно не потрібне. Проте навіть після угоди 1856 р. про скасування каперства державам-учасникам цієї події не заборонялося мати добровільний флот приватних суден, які перебували під владою та контролем держави. Цей контроль у Великобританії упродовж століть здійснював один із найвищих державних посадовців – лорд-адмірал [121].

Посада адмірала Англії (або лорд-адмірала) була введена близько 1400 р. 1546 р. король Генріх VIII створив Морську раду, яка згодом стала Радою військово-морського флоту. Оперативний контроль над флотом і приватирськими кораблями був покладений на лорд-адмірала, який входив до числа дев'яти великих посадовців Британської імперії [588; 862].

Рада Адміралтейства, запроваджена **Генріхом VIII**, складалася з уповноважених лордів. Лорди-комісари завжди виступали не лише як державні посадовці, а й політичні діячі. Кворум Ради складала два уповноважених та секретар. Президент Ради, відомий як перший лорд Адміралтейства, завжди був членом Кабінету міністрів. Після 1806 р. обов'язки цього посадовця перейшли від військового до цивільної особи. Адміралтейські керівники діяли відповідно до інструкції – Чорної книги Адміралтейства. Вона містить детальну інформацію про призначення адмірала, ведення справ у Високому суді Адміралтейства та розділ, присвячений розгляду та покаранню злочинців, передусім – піратів і приватирів, які не виконували умови каперського промислу. У зв'язку з цим необхідно вказати, що англійська система судочинства є доволі складною. З'ясувати, яке місце в ній займають ті установи, що переслідують піратів, можна через звернення до фундаментального дослідження П. Арчера «Англійська судова система», яке було опубліковано російською мовою 1959 р. [228].

Зазначимо, що Суд Адміралтейства – британський судовий орган,

спеціальне відділення Верховного суду, яке розглядало справи, пов'язані з морською практикою [721]. Первісно, у середині XIV ст., його започаткували для суду над піратами. Судили від імені корони Англії, оскільки дії, які були вчинені у відкритому морі, не перебували в юрисдикції місцевих судів. Владу над дев'ятнадцятьма округами Адміралтейського суду здійснював Верховний лорд-адмірал Адміралтейства. Із 1360 до 1875 р. судовий процес здійснювали президент та судді Високого суду Адміралтейства, яким допомагали комісари загального та спеціального Верховного суду Адміралтейства. Сьогодні адміралтейська юрисдикція належить Високому суду Англії та Уельсу [588].

Після приведення ворожого судна до узбережжя країни, яка надавала каперські свідоцтва, починався судовий процес, результатом якого мало стати прийняття рішення щодо визначення статусу захопленого майна. Судову машину вводили у дію комісари суду, які здійснювали опіку над захопленим судном та вантажем і збирали судові документи. Вони були зобов'язані довести до відома суду всі належні юридичні факти, на підставі яких судді приймали рішення про конфіскацію призового судна та його вантажу [595]. Зауважимо, що суди Адміралтейства майже не чули безпосередніх свідчень очевидців щодо обставин захоплення призовів [842]. Було достатньо лише отримати від комісарів певні юридичні факти, потрібні суду, який виходив із того, що захоплена у Світовому океані власність підданих ворожих держав має стати премією для каперів, які ділилися здобутком із державою в особі членів судів у морських справах [893].

Відповідно до міжнародного морського права Нового часу, премія є юридичним терміном, який використовували для позначення обладнання, транспортних засобів, суден та вантажів, захоплених під час збройних конфліктів. Найчастіше цим терміном позначали акт захоплення ворожого судна та його вантажу як призу війни [842]. Призовим судом міг стати й суд однієї особи – посла або консула, які мали право зважити всі обставини захоплення ворожого судна й здійснити репресалії щодо його власника. Призовий суд міг прийняти рішення про продаж або знищення захопленого судна й розподіл будь-яких захоплених цінностей між капером та екіпажем. Він мав право видати наказ про повернення захопленого корабля його власникам, якщо акт захоплення був незаконним. Найчастіше таке рішення стосувалося кораблів країн, які проголосили нейтралітет у військових діях на морі [654].

В Англії та Уельсі призову юрисдикцію здійснював Суд Адміралтейства, що був частиною королівського Верховного суду. У касаційному порядку вказані справи вирішував Судовий комітет Таємної ради.

Крім Суду Адміралтейства, у колоніях Британської імперії існували

віцесуди Адміралтейства. Їм належала юрисдикція в місцевих правових питаннях, пов'язаних зі справами в галузі морської діяльності. Віцеадміралтейства утворили власні судові установи по всій Британській імперії. Вони служили для реалізації лише однієї мети – вирішення спорів серед торговців і моряків. Наприкінці XVII ст. в Британській Америці існувала єдина митна служба, і справи про призи та контрабандні злочини вирішували одинадцять віцеадміралтейських судів. Діяльність цих судів мала ряд особливостей. Суддів призначали з числа місцевого населення, а їхня праця винагороджувалася зі скарбниці колонії. Судді отримували винагороду в розмірі п'яти відсотків від вартості призу. Тому вони майже завжди виносили рішення про конфіскацію захоплених кораблів та їхніх вантажів.

У суді з морських справ не дотримувалися принципів діяльності судів загального права. У них не використовували присяжних засідателів. Суддя віцеадміралтейського суду одноосібно вислуховував усі свідчення осіб, які брали участь у судовому засіданні, переглядав відповідні документи й виносив постанову. Зрозуміло, що віцеадміралтейські суди були зайняті лише комерційними справами.

Отже, для осягнення поняттєвого й термінологічного апарату, який характеризує правовий інститут приватирства в найбільшій колоніальній імперії світу, необхідно звертатися до переліку словникових видань таких учених, як М. Вілер, Б. Анбігон, М. Фалла; І. Г. Федотова та Г. П. Толстоп'ятко; В. Яременко й О. Сліпушко; Ж Ханін; Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовський і Є. Б. Стародубцева.

Дослідження актуальної та складної проблеми розвитку приватирства не можливе без розуміння його як одного з основних джерел первісного нагромадження капіталу. Застосування приватирства стало одним із тих джерел, які перетворили економічно відсталу окраїну Західної Європи, що була її аграрним придатком, на велику та могутню державу Нового часу – Британську імперію (1583–1997), яка впливала на політику багатьох країн світу. Так, від початку існування імперії основними джерелами первісного нагромадження капіталу та головними важелями боротьби Англії проти колоніальної гегемонії іберійських держав стають піратство, каперство, работоргівля та контрабанда.

Якщо піратство було неконтрольованим розбійним нападом, то підставою для приватирства ставало каперське свідоцтво, яке надавала держава певним особам, щоб захопити ворогів короля в морі. Найчастіше акт захоплення ворожого судна та його вантажу пояснювали терміном «приз війни». Здобуток при цьому розподіляли між капером і королівською скарбницею на підставі рішення Суду Адміралтейства – британського судового органу, що був спеціальним відділенням Верховного суду, який розглядав справи, пов'язані з морською практикою.

РОЗДІЛ 2 ДЖЕРЕЛЬНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Загальні засади джерелознавства історії держави і права Британської імперії

Відомо, що аналіз виникнення й розвитку будь-якого явища в історії держави і права може бути науково обґрунтованим лише за умови звернення дослідників до відповідного фундаменту з беззаперечних юридичних фактів. Із теоретичної точки зору такого роду дії були добре презентовані в науці міжнародного права ще за радянських часів. Про це свідчать дослідження Р. Л. Боброва «Основні проблеми теорії міжнародного права» (1968) [249] і Д. Б. Левіна «Наука міжнародного права в Росії наприкінці XIX – початку XX ст.: загальні питання теорії міжнародного права» (1982) [418].

Однак практичне втілення порад теоретиків міжнародного права щодо осягнення юридичної спадщини суб'єктів міжнародного морського права Нового часу, що брали участь у каперському промислі, можуть бути оцінені лише з позицій такої спеціальної науки, як джерелознавство історії [358]. У нашому випадку йдеться про історію правового інституту приватирства, що розвивався у Великобританії майже п'ять століть. З урахуванням цього зазначимо, що в системі гуманітарних наук джерелознавство є однією зі спеціальних історичних дисциплін, яка має свій предмет та особливі методи дослідження. Першочергове завдання правознавця полягає в тім, щоб визначити час виникнення конкретного історичного джерела, його справжність і достовірність повідомлених у ньому історичних фактів. Загальна сукупність джерел складає проєкцію розвитку історико-правової науки, є скарбницею інтелектуальної праці багатьох людських поколінь [163, р. III–VII].

Саме поняття про історичне джерело та його фундаментальний зміст, ставлення до нього як до феномену культури, результату творчої людської діяльності в духовній і матеріальній сферах з'явилося завдяки інтерпретації найважливіших письмових пам'яток багатої за своїм змістом давньої літератури. Неухильне розширення джерельної бази, подальше вдосконалення методів вивчення культурної спадщини різних цивілізацій є запорукою успішного аналізу найважливіших проблем історич-

ного розвитку людства, особливостей держави і права різних народів.

Британська та американська історико-правова наука вже понад півтора століття вивчає приватирство. Це зумовило достатньо високий рівень джерелознавчих пошуків учених Англії та США, які звертаються до аналізу джерел із проблеми як історичного, так і юридичного характеру. Однак вирішення проблем аналізу правового та організаційного інституту британського приватирства неможливе без звернення до наукової спадщини радянського джерелознавства.

Варто зазначити, що в сучасних умовах плюралізму історико-правової думки вітчизняні історики держави і права зарубіжних країн майже відсторонилися від наукових пошуків радянського періоду. Однак без досягнень історичного джерелознавства неможливо плідно аналізувати будь-які процеси в історії держави і права зарубіжних країн [358].

Як відомо, особливістю радянського джерелознавства історії держави і права була класифікація за формаційною ознакою. Це означає, що джерела згрупували за часом їх походження й відображення дійсності певного історичного періоду – епохи первісного суспільства (джерела археологічного, етнографічного, лінгвістичного походження), рабовласництва, феодалізму, капіталізму тощо. Це був марксистський погляд на послідовність історичного розвитку людського суспільства, який не є загальноприйнятим. Його основу становили характерні особливості суспільних відносин, а саме: хто володіє засобами виробництва; якими є панівні й експлуатовані класи; у чиїх руках влада тощо.

Зрозуміло, що величезний масив джерел із проблеми історичної еволюції правового та організаційного інституту приватирства протягом тривалого часу вивчали головним чином британські та американські дослідники. Вони ввели до наукового обігу значну кількість різних за характером та обсягом джерел, зміст яких дає належну основу для вивчення напівпіратського приватирського промислу, який сприяв усебічному розвитку Першої та Другої Британської імперії. Урахувавши цю тенденцію у вивченні імперської історії Великобританії, зазначимо, що завдання вітчизняних фахівців із цієї проблеми полягає в тім, щоб сумістити англійські й американські досягнення в галузі джерелознавства історико-правової науки з критеріями обробки й використання історичних та історико-правових джерел, притаманними для українських науковців.

Корпус джерел, які стали основою для здійснення історико-правового аналізу еволюції інституту приватирства в Британській імперії, репрезентативний і різноманітний за характером. Ці джерела ще не знайшли повного відображення у працях вітчизняних і навіть зарубіжних, передусім – британських та американських фахівців. Тому необ-

хідно було здійснити кропітку роботу зі збору та опрацювання вказаних джерел, оскільки звернення до їх змісту надає певний обсяг точних і безсумнівних фактів з організаційно-правових засад приватирського промислу.

Історики права Сполучених Штатів Америки та Англії розробили певні критерії систематизації та обробки джерел з історії приватирства в Британській імперії. Завдяки їхній наполегливій праці було всебічно обґрунтовано положення, відповідно до якого історію англосаксонського приватирства необхідно вважати складовою історії каперського промислу Європи. Саме так у добу переходу від феодалізму до зародження ранньокapіталістичних відносин панівні верстви населення Великої Британії, Франції, Швеції, Данії, Португалії, Пруссії почали вирішувати проблему первісного нагромадження капіталу.

Аналіз еволюції приватирського промислу Великої Британії має спиратися на засвоєння великого масиву юридичних фактів, які містяться в численних джерелах інформації. Вони з'явилися ще в тюдорівській Англії. Проте особливо часто ці публікації виходили з друку в Англії та США з моменту заборони цього промислу рішеннями Паризької мирної конференції 1856 р. аж до нашого часу. До того ж цьогоріч почалося систематичне видання державних документів та інших архівних матеріалів, передусім англійських, а також і шотландських. Для заохочення й поліпшення справи документальних публікацій були організовані спеціальні архівні установи, такі як Товариство Селдена (видатний юрист XVII ст.), Товариство військово-морської історії та ін. У всіх британських університетах були створені історичні групи, які ставили своїм завданням збір та вивчення матеріалів з імперської історії Британії, яка широко використовувала приватирський промисел для розвитку первісного нагромадження капіталу.

На жаль, великий інформаційний комплекс з історії приватирства лише побічно привертає увагу сучасних істориків держави і права. Значимо, що нині тільки в Росії проводять дослідження з історії Англії та США, у яких певним чином відображені особливості еволюції британського приватирського промислу. Так, кандидатські дисертації російських фахівців С. Н. Гаврилова («Англійський флот доби Тюдорів як державний інститут») [281] та Д. В. Михєєва («Капери в іспанській політиці Єлизавети Тюдор (1583–1603 рр.)») [453] ретельно аналізують проблему. У цих дослідженнях відображено специфічні особливості джерельного масиву, який є основою для аналізу проблеми правого регулювання британського приватирства. Російські фахівці одностайні в тому, що сукупність джерел із вказаної проблеми є певною нерозчлено-

ваною системною якістю, яка заслуговує на комплексний підхід до її вивчення. Вони підкреслили, що розвиток приватирства був урегульований нормами конституції Британської імперії, яка стала унікальним явищем, що формувалося впродовж кількох століть – від пізнього Середньовіччя до перемоги буржуазної революції середини XVII ст.

Імперська конституція Великобританії ніколи не мислилася в сучасному розумінні як писаний Основний закон. Її можна розглядати швидше як сукупність звичаїв та усталеної юридичної практики, що формувалися впродовж сторіч у парламенті й місцевих адміністративних і судових органах. Ця сукупність теорії й практики втілювала основні правила, за якими будувалася держава [248, с. 8]. Зрозуміло, що складовою цієї конституції стали й ті правові норми, які за традицією утворювалися завдяки поширенню морської експансії Великої Британії, в авангарді якої виступали приватири.

Необхідно віддати належне російським фахівцям з історії держави і права Першої та Другої Британської імперії, які здійснили систематизацію джерел до вивчення правового й організаційного інституту приватирства. Вони пропонують вивчення юридичних фактів щодо еволюції приватирства через звернення до нормативно-правових актів із проблеми, ієрархія яких виглядає так: 1) нормативні акти англійської монархії, які є основою для розвитку організаційно-правових засад приватирства; 2) наративні джерела; 3) праці літописців каперського промислу, які були його безпосередніми учасниками. Проте за такого підходу до впорядкування джерельної основи досліджень із британської державно-правової історії їхні наукові пошуки довели лише те, що великий масив джерел з історії приватирства є складним інформаційним комплексом. Тому більш чітку систематизацію джерел з історії приватирства потрібно здійснювати за такими критеріями: походження, внутрішній зміст і зовнішня форма історико-правових джерел, про що пише російський дослідник М. Е. Курилов у своїй праці «Джерелознавство загальної історії» [413]. Такий підхід має бути природним для вітчизняного джерелознавства як самостійної науки. Завдяки йому важливо створити фундамент для вивчення історії світової колоніальної системи, побудованої ліберально налаштованим шляхетством і буржуазією Англії, Франції, Голландії, Іспанії, Португалії за допомогою таких знарядь первісного нагромадження капіталу, як піратство, торгівля рабами, контрабанда й каперство.

Сучасне джерелознавство пострадянських країн спирається на досягнення радянського джерелознавства загальної історії, але враховує модерні підходи до історії держави і права. У зв'язку з цим привертає

увагу системний підхід М. Е. Курилова до аналізу джерел з історії держави і права великих колоніальних держав, що вели боротьбу за геополітичне панування із застосуванням каперства. Його система ієрархічного розташування відповідних джерел виглядає так:

I. Письмові джерела офіційного походження:

1) законодавчі акти; 2) парламентські документи; 3) документи адміністративних органів; 4) судово-слідчі матеріали; 5) офіційні дипломатичні документи; 6) статистичні матеріали.

II. Письмові джерела неофіційного походження:

1) мемуарні матеріали (спогади та щоденники); 2) епістолярні джерела (неопубліковане листування та особисті й сімейні архіви); 3) особисті фонди державних архівів, музеїв, бібліотек; 4) джерела агітаційно-публіцистичного характеру (листівки та памфлетна публіцистика); 5) періодична преса (газети та журнальна періодика); 6) документи політичних партій і масових громадських організацій; 7) твори художньої й наукової літератури [413].

У межах вказаної системи варто виділити значно більшу кількість складових елементів, а саме: 1) міжнародно-правові акти, які впорядковували відносини між морськими державами доби первісного нагромадження капіталу під час їх перебування у стані війни на океанському просторі, де, крім військових флотів, діяли й капери; 2) документальні джерела, до яких необхідно віднести правові акти, що визначали організаційно-правові засади діяльності державних інститутів Британської імперії, відповідальних за керування каперським промислом; 3) адміністративні акти урядовців Британської імперії, на підставі яких діяли англійські приватири та їхні спільники з колоній, що існували колись на теренах сучасних США; 4) місцеві правові акти британських колоній, які визначали специфіку каперського промислу; 5) наративи (мемуари, щоденники, записки суб'єктів права приватирського промислу); 6) статистичні джерела); 7) літописи Британської колоніальної імперії доби первісного нагромадження капіталу, у яких відчувається вплив ідеї Божого провидіння, що начебто визначало законність приватирства.

Отже, перші публікації про приватирство з'явилися ще за тюдорівських часів, а систематичне їх видання в Англії та США розпочалося після заборони цього промислу рішеннями Паризької мирної конференції. Певні особливості британського приватирського промислу відображають кандидатські дисертації російських фахівців, які вважають, що сукупність джерел із вказаної проблеми є певною нерозчленованою системою якістю та заслуговує на комплексний підхід до її вивчення.

Великий масив джерел з історії приватирства часів мануфактурного

капіталізму є складним інформаційним комплексом, і тому лише їх кропітка систематизація надає фахівцям з цієї проблеми джерелознавчий інструментарій, за допомогою якого можна здійснювати опрацювання відповідних юридичних фактів. Ці факти мають бути розглянуті крізь призму міжнародного морського права, що впродовж століть упорядковувало боротьбу великих держав за геополітичне панування у Світовому океані. Водночас завданням вітчизняних фахівців з історії розвитку організаційно-правових інститутів Британської колоніальної імперії має стати суміщення англійських та американських досягнень у галузі джерелознавства історико-правової науки з критеріями обробки й використання історичних та історико-правових джерел, притаманними для українських джерелознавців. Саме в такому напрямі проведено аналіз історичних і юридичних джерел у цій монографічній праці.

2.2. Міжнародно-правові акти з регулювання засад каперського промислу

Відомо, що американські та британські дослідники ввели до наукового обігу значну кількість різних за характером та обсягом джерел, зміст яких дає належну основу для вивчення такого інституту держави і права Британської імперії, як напівпіратське приватирство. Англійське морське право не було таким зводом звичаїв, які впорядковували приватирство. Тому британські «напівпірати» за нагоди користувалися різними міжнародно-правовими актами, які стосувалися військового мореплавства. Міжнародні морські звичаї, які визнавали приватирство, свого часу були заново опубліковані в різних державах після скасування цього організаційно-правового інституту рішеннями Паризької конференції 1856 р., із метою здійснити історичний підсумок існуванню цього явища [677]. Так, у царській Росії вони ввійшли до джерельних публікацій Вашкевича («Збірник чинних трактатів і конвенцій, які стосуються військового мореплавства», 1885 р.) [2] та І. А. Овчинникова («Збірник чинних трактатів, конвенцій та інших міжнародних актів, які стосуються військового мореплавства», 1914 р.) [8].

Крім публікацій усталених морських звичаїв, велику зацікавленість мають викликати ті підбірки міжнародних нормативно-правових актів, які стосуються спроби держав-учасниць міжнародних відносин скасувати каперство на регіональному рівні задовго до Паризької мирної конференції [443]. Такі спроби спільних дій на регіональному рівні були закономірними тому, що цей промисел став заважати переходу великих

морських держав від примітивного мануфактурного капіталізму до промислового етапу розвитку капіталістичної системи. Ці спроби свого часу привернули увагу найвідомішого в тодішньому міжнародному науковому загалі дослідника міжнародного права,

зокрема морського, **Ф. Ф. Мартенса** (1845–1909), на чому за радянських часів акцентували автори фундаментального підручника «Міжнародне морське право» (1988) [444].

Мартенс, автор праці «Сучасне міжнародне право цивілізованих народів» (1882), відомий як дипломат (член Ради Міністерства іноземних справ Росії з 1881 р.), один з організаторів Гаазьких мирних конференцій, Європейського інституту міжнародного права (1885), член Постійної палати третейського суду в Гаазі. Напри-

кінці XIX ст. він здійснив напрочуд вдалий проєкт упорядкування й публікації трактатів Росії, Англії та США щодо скасування каперського промислу. Перша така спроба знайти можливості для скасування приватирства була здійснена американським посланником у Петербурзі Мідлтоном ще в грудні 1825 р. Тоді в ноті уряду США було запропоновано імператорському уряду Росії скасувати каперство й «визнати недоторканність приватної власності» [7, т. XI, с. 315–316; 436]. Ці поодинокі спроби знайшли підтримку після Кримської війни, коли Великобританія остаточно вирішила для себе, що каперство не може бути інструментом зовнішньої політики. Доречно зазначити, що джерелознавство міжнародно-правового інституту каперського промислу нині збагатилося завдяки публікації цікавого дослідження російського дослідника Ф. І. Кожевникова «Російська держава й міжнародне право (до XX століття)» (2006), у якому приділено велику увагу проблемам участі Російської імперії в боротьбі за гегемонію у Світовому океані [393].

У наш час історики держави і права Великобританії та США продовжують розвивати джерелознавство каперського промислу через поглиблений аналіз «Консолато дель Маре». Із низки публікацій цього «Морського кодексу», які свідчать про його велике значення для розвитку сучасного британського та американського морського права, варто виділити такі найважливіші збірники, як «Документи, що стосуються морського кодексу» (США; т. 1–2; 1915–1916) [56], «Морський кодекс і споріднені документи» (США; 1975) [47], «Закон моря: прогрес і перспективи» (Англія та США; 2006) [72], «Закон морських війн: збірник договорів і документів із коментарями» (1988, упорядник Н. Ронцітті) [93].

Своєрідним зразком джерелознавчих підходів до міжнародного морського права, що регулює приватирський промисел у Великій Британії часів правління Єлизавети I Тюдор, є збірник «Англія, Іспанія та Велика Армада, 1585–1604» (1991) [59]. Ця джерельна публікація є результатом спільної праці іспанського фахівця з морського права М. Родригеса-Сальгадо й британського історика держави і права С. Адамса. Вони взяли участь у цьому міжнародному проєкті завдяки тому, що країни Європейського Співтовариства виділили кошти на здійснення загальноєвропейського проєкту створення різноманітних монографій, наукових статей і підручників для студентів університетів, юристів, соціологів, політологів та істориків з історії європейського континенту. Метою такої співпраці було примирення поглядів учених різних країн на сюжети з історії Європи, які раніше робили їх непримиреними суперниками на щаблях історії. Серед цих сюжетів була історія боротьби Англії з Іспанією за світову колоніальну гегемонію, яку необхідно було висвітлювати так, щоб не виникали суперечки стосовно того, які європейські народи були піратами та агресорами, а які – їхніми беззахисними жертвами.

Британські монархи підтримували дії піратських ватажків, оскільки лєвова частка прибутку від морського розбою надходила до королівської казни. Це було природним у добу становлення мануфактурного капіталізму, коли здійснювалися пошуки джерел первісного нагромадження капіталу. Саме такий підхід до здійснення економічних перетворень феодальних відносин на буржуазні був відображений у правових актах Британської монархії. Вони увійшли до джерельної публікації «Економічні документи часів правління монархів династії Тюдор» [104].

Британська монархія сама була організатором каперського промислу. Ось чому за часів правління династії Тюдорів разом із побудовою океанського військового флоту розпочався процес формування британських правових звичаїв у галузі регулювання військового та торговельного судноплавства, як каботажного, так і океанського. Завдання певного наближення британського морського права в галузі приватирства до правових звичаїв європейських держав, які використовували каперський промисел, було покладено на Адміралтейство. Саме ця установа упродовж століть аж до скасування організаційно-правового інституту каперства керувалася власним варіантом міжнародного морського права, що відомий під назвою «Благословенний кодекс Адміралтейства» [20]. Це найбільш ґрунтоване зібрання міжнародних морських звичаїв того часу, коли функціонування вищої військово-морської установи Великої Британії розцінювалося як дар Божий, а приватирство було основою

мореплавства. Назва цього збірника свідчить про те, що англійські правлячі кола сподівалися на отримання дозволу на каперський промисел від Всевишнього. Проте в більшій мірі англійська монархія покладалася на грубу військову силу, хоча в розпорядженні капітанів військових кораблів і каперських суден Англії був коментар до «Consolato del Mare», неодноразово надрукований у Великій Британії та США.

Коментар водночас виступає як колекція морських текстів, що виходили з Адміралтейства. Вони розташовані в хронологічному порядку, що дає змогу спостерігати розвиток англійського морського права з 1205 до 1767 р. Більшість текстів спочатку було складено латиною та французькою, а згодом перекладено англійською мовою.

Аналіз зазначених вище міжнародно-правових актів дозволяє зробити висновок, що британські монархи не додержувались обов'язків, визначених нормами міжнародного морського права, і тому основним «регулятором» каперського промислу в Англії був лояльний підхід до експедицій приватирів. Проте майже до нашого часу це замовчувалося в Англії так само, як і в інших європейських державах, а в конституції США відкрито проголошувалося, що надання ліцензій на морський розбій приватних судновласників є законною стороною діяльності американського Президента як глави уряду.

Не можна обійти увагою ту обставину, що традиції опрацювання міжнародно-правових актів, покладених в основу морського права Англії, були притаманні радянським джерелознавцям. Саме вони завжди приділяли увагу навігаційним актам англійського королівства та протекторату О. Кромвеля, які увійшли до більшості хрестоматій із нової історії. Крім цих актів, деякі документи, що стосуються британської зовнішньої політики, уособленої в розвитку правового та організаційного інституту приватирства, були введені до змісту хрестоматійних видань, призначених для навчання майбутніх правознавців та істориків.

Серед цих хрестоматій заслуговують на увагу такі видання: «Англійська буржуазна революція XVII століття: у 2 т.» (1954) [1]; «Законодавство англійської революції, 1640–1660» (1946, за редакцією М. П. Дмитревського) [3]; «Історія держави і права зарубіжних країн: хрестоматія» (2002; упоряд. В. Д. Гончаренко, О. Д. Святоцький, М. М. Страхов, С. І. Пирогова; ред. В. Д. Гончаренко) [4]; «Збірник документів з історії англійської буржуазної революції XVII століття» (упор. В. М. Лавровський; 1973) [6]; «Збірник документів з історії Нового часу: буржуазні революції XVII–XVIII ст.» (1990, за редакцією В. Г. Сироткіна) [9]; «Збірник документів до історії Нового часу країн Європи й Америки, 1640–1870» (1990, за редакцією Є. Є. Юровської)

[10]; «Хрестоматія з історії Середніх віків» (1950) [11]; «Хрестоматія з соціально-економічної історії Європи у новий та новітній час» (1929) [12]. Звернення до змісту цих хрестоматій допоможе історикам каперства розібратися в тому, що було загальним та особливим у цьому промислі для всіх європейських держав, які боролися за геополітичне панування у Світовому океані.

Від міжнародно-правових актів, що регулювали еволюцію та скасування правового інституту каперства, мусимо перейти до власне британських нормативно-правових актів, що впорядкували відносини між державою та підприємцями в галузі здійснення приватирських експедицій.

Отже, приватирство визнавалося міжнародними морськими звичаями багатьох держав, які були заново опубліковані після його скасування рішеннями Паризької конференції 1856 р., із метою підвести історичний підсумок існуванню цього явища. Задовго до цього європейські держави здійснювали спроби скасувати його на регіональному рівні.

Джерелознавство каперського промислу значно збагачує дослідження Морського кодексу («Консалато дель Маре») та «Благословенного кодексу Адміралтейства», який упевнював англійську еліту в отриманні дозволу на застосування приватирства від самого Бога. Тому британські монархи, незважаючи на приписи норм міжнародного морського права, не заважали, а навіть сприяли проведенню приватирських експедицій.

Дослідження правового інституту приватирства не можливе без аналізу хрестоматійних видань, що значно спрощує виділення науковцями-піратознавцями загального й особливого в цьому промислі.

2.3. Нормативно-правові акти Першої та Другої Британської імперії щодо організації приватирства

Варто розуміти, що важливу роль у вивченні приватирського промислу відіграє аналіз економічних, політичних, соціальних і правових причин виникнення й розвитку цього суспільного явища. Цей процес було впорядковано завдяки правотворчості британського парламенту. Закони, що регулювали зовнішню політику Великої Британії та якими був упорядкований морський розбій приватирів – підданих британської монархії, ділили на акти загального характеру й акти індивідуальні. Перші визначали політичну лінію й були адресовані всьому народу або його значній частині, другі адресувалися певній частині Британської імперії або конкретній корпорації приватних осіб. У той час виникала прак-

тика створення делегованого законодавства, коли за згодою парламенту посадовці та місцеві представницькі органи британських колоній видавали з певною метою відповідні місцеві акти. За цією правовою діяльністю, яка стала звичною в Британській Америці, здійснювався судовий та парламентський контроль, хоча й не дуже послідовний. Сюжети з життя можновладців колоній, які виходили з-під контролю та нагляду британських посадовців, доводили, що приватирський промисел і контрабанда були пов'язані між собою [495].

Навіть простий огляд великого масиву публікацій державних актів, спрямованих на врегулювання британського приватирства, дає змогу дійти висновку, що праця англійських учених над упорядкуванням цих документів розпочалася ще за часів правління Єлизавети I Тюдор. Ця англійська королева керувалася поглядами свого діда, засновника династії Тюдорів, на історію як на важливий засіб підкріплення прагнень Англії до панування у Світовому океані. Тому започаткування джерелознавства приватирського промислу британських підприємців варто віднести до часів повернення «морських собак» королеви до Англії після розбійних нападів на Іспанію та її колоніальні володіння в Новому світі.

Натхненником колоніальної експансії, на чолі якої перебували приватири, які часто перетворювалися просто на піратів, виступив відомий військово-морський розвідник Великобританії, учений і видавець низки творів з історії колоніальної експансії Англії доби Тюдорів **Р. Гаклюйт-молодший**. У своєму тритомному виданні «Найголовніші плавання, подорожі, мандрівки та відкриття англійської нації, учинені морем і сушею у віддаленій частині землі за останні 1600 років» він зазначав, що англійці є першими у світі приватирами [67, т. 1, с. 3]. Оскільки Гаклюйт-

молодший працював на замовлення англійського уряду, йому дали змогу одержувати необхідні документи з урядових архівів. Тому-то до збірника ввійшли унікальні документи з історії боротьби Англії за гегемонію у Світовому океані. Серед них викликають інтерес копії патентів, отриманих «морськими собаками» від королеви Єлизавети, інструкції Адміралтейства, надані керівникам приватирських експедицій, які мали суміщати свій підприємницький інтерес із потребами зовнішньої політики Англії, та приватні листи учасників морської експансії. Нарешті, Гаклюйт-молодший увів до своєї публікації тексти офіційних доповідей

керівників приватирських експедицій на адресу комерційних торгових компаній, що спорядили мореплавців, і Таємної ради, очільники якої мали безпосередній стосунок до утворення цих актів як персони, уповноважені на це британською монархією.

Гаклюйт-молодший вважав, що Англії необхідно захоплювати торгові шляхи й ринки, створювати колонії й факторії, проводити подальшу розвідку природних і людських ресурсів у різних країнах світу за державної підтримки, використовуючи послуги приватирів [389, с. 15]. Згодом його справу продовжили інші натхненники британської геополітичної експансії, які 1846 р. заснували Гаклюїтівське товариство. Хоча воно нині є зареєстрованою благодійною організацією, однак таке товариство дійсно користується чимсь на зразок напівдержавного статусу. Такий статус відображав становище гаклюїтівців, оскільки членами цього товариства професійних мореплавців і розвідників були особи, що вийшли на пенсію й зайнялися науковими пошуками в галузі джерелознавства британської морської експансії. Дослідження цих осіб підтримують коштами з державного бюджету Великої Британії.

Праці Гаклюїта-молодшого й нині є орієнтиром для британських джерелознавців, які розвивають історико-правову науку. Майже три століття у Великобританії реально існує започаткована ним традиція. Так, за зразками публікацій Гаклюїта-молодшого століттям пізніше В. Монсон видав «Військово-морські трактати» [79]. До цього збірника ввійшли джерела, які містять важливу інформацію стосовно організаційно-правових засад каперських експедицій. Особливий інтерес дослідників мають викликати описи механізму дії акціонерних товариств, право на створення яких, відповідно до англійської правової доктрини, належало лише монарху. Приватний характер каперських експедицій англійців не може затьмарити факти безпосередньої участі монархії в цих комерційних підприємствах.

Осягнення юридичних фактів з історії британського приватирства необхідно здійснювати з позиції, що для уряду Великої Британії завжди було притаманне нехтування міжнародними морськими звичаями, які окреслювали місце приватирства у світовій боротьбі за геополітичне панування. Проте розвиток капіталізму в Англії, який сприяв зростанню національної свідомості під час боротьби проти завойовницьких планів Наполеона, спричиняв великий інтерес до минулого. Під впливом цього явища 1836 р. спеціальна парламентська комісія вжила певних заходів задля поліпшення архівної справи. Тоді було створено Відомство публічних документів, під наглядом якого розпочалася публікація найбільш важливих документів з історії держави і права Великої Британії. Отже, в

істориків держави і права є можливість приділити особливу увагу вивченню великої сукупності документальних джерел із проблеми, які закріплювали основи британської морської політики правовими засобами. Найбільш повне уявлення про політику Англії з цього приводу можна отримати під час дослідження «Актів Таємної ради» [16; 17]. На цей вищий державний орган, який мав повноваження дорадчого та адміністративного органу, неодмінно спиралися монархи з династій Тюдорів та Стюартів [844, с. 10–13].

Публікація протоколів Таємної ради була здійснена у тридцяти двох томах. На жаль, упорядники цього збірника джерелознавчими проблемами не цікавилися, унаслідок чого дослідники історії держави і права Великої Британії часів абсолютизму отримали лише тексти державних документів. У томах цього збірника відсутні кваліфіковані коментарі професійних джерелознавців британської державницької історії. І все ж звернення до необхідних історикам держави і права юридичних фактів із розвитку приватирства, які відображені в цих актах, дають змогу встановити місце напівпіратського промислу підприємців, які вкладали кошти з метою пошуку джерел первісного нагромадження капіталу доби британського мануфактурного капіталізму.

Як відомо, наприкінці ХІХ ст. провідні держави перейшли до нової стадії розвитку економіки, визначальною особливістю якої була боротьба за перерозподіл колоніального світу. Проявом цього процесу в Англії стала англо-бурська війна, а у США – іспансько-американська війна. Перемога британських та американських експансіоністів у цих війнах викликала серед них ейфорію, яка надихала науковців цих країн інтенсивніше займатися джерелознавством колоніальної доби. Провідну роль в англійській науці історії держави та права наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. відіграла так звана британська юридична школа, яку уособлювали В. Беджгот, С. Лоу, С. Гарднер, В. Стаббс [241; 424; 700; 881]. Вони вважали, що англійський досвід приватирства зрештою поширився на всю Британську імперію, після чого колоністи перенесли до північноамериканських володінь Англії інститут приватирства й правові акти, які регламентували приватирський промисел і споріднену з ним торгівлю африканськими невольниками. Цю догму було підкріплено роботами джерелознавців Британської Америки В. Гранта, Т. Мунро, Е. Росіта та К. Фірта [15, т. 1–3; 17; 61, т. ІХ].

Побудова британської національної держави вела до посилення ролі Таємної ради в системі державної влади. Тому вона стала постійно діючою державною контрольною установою, яка здійснювала нагляд як за станом справ у військовому флоті, так і у флотиліях приватників.

Якщо основою процесу розвитку мануфактурного капіталізму для Великої Британії було зміцнення її морської могутності як фундаменту поширення колоніальної імперії, не дивно, що каперський промисел був започаткований у британських колоніях на теренах сучасних США. Це відображено в тих протоколах Таємної ради, що ввійшли до складу шести томів «Колоніальної серії». Ця фундаментальна серія збірника державних актів Великої Британії, що регулювали й цивільно-правові від-

носини щодо реалізації норм призового права підприємцями британських колоній, була видана на початку минулого століття В. Грантом і Т. Мунро. Специфіка підходу цих джерелознавців до відбору опублікованих актів дає змогу стверджувати, що їх цікавили в основному матеріали, які підтверджували дієвість соціалдарвіністської концепції закономірності панування у світі білої людини, вужче – британських експансіоністів часів правління британських монархів Єлизавети I, Якова I й **Карла I**.

Традиції класиків британської юридичної школи мають велике значення в наш час. Зазначимо, що після Другої світової війни для апологетів геополітичного панування Британської імперії у Світовому океані катастрофою став її розпад. Унаслідок історики держави і права Альбіону були змушені знайти причини цієї події світового масштабу, щоб надати британському уряду свої рекомендації стосовно використання імперського досвіду в галузі побудови нових механізмів для збереження контролю за колишніми колоніальними володіннями. У цій площині маємо аналізувати зміст багатьох публікацій відповідних документів, які були введені до наукового обігу фахівцями з історії Британської імперії, які віддали належне нормативно-правовим актам корони Англії, що регулювали основи комерційної діяльності організаторів приватирського промислу.

За традицією, започаткованою Грантом і Мунро, між двома світовими війнами у Великій Британії було продовжено публікацію протоколів Таємної ради. Відомо, що особливо великий масив протоколів засідань Таємної ради, які стосуються розробки організаційно-правових засад каперського промислу, припадає на правління Карла I. Британська монархія тих часів мала розв'язувати складні проблеми європейської політики, пов'язані з Тридцятирічною війною. Тоді Британія перетворила дії приватирських суден на важливий інструмент своєї зовнішньої політики, що впливає зі змісту актів Таємної ради періоду 1625–1631 рр. Їх упорядку-

вали Дж. Лайл, Р. Монджер і П. Пенфолд [16, т. 40–46].

Зрозуміло, що традиція видання протоколів Таємної ради простежується і в наш час. Тому закономірно, що наукові пошуки сучасних британських учених, предметом яких є створення колоніальної імперії, зміцненої завдяки зусиллям приватирів, знайшли відо браження у збірнику історико-правових джерел «Британський атлантичний світ» (упорядники Д. Армідж та М. Бредок) [22].

Діяльність Таємної ради в галузі налагодження приватирського промислу надавала монархам можливість користуватися такою формою своєї правотворчості, як видача дозволів на приватирство. Однак лише в наш час в Англії було опубліковано для широкого загалу каперські свідоцтва й надано відомості про те, хто саме з великих підприємців, які вкладали гроші в приватирство, очолив цей промисел доби первісного нагромадження капіталу [73].

Цікавий матеріал був опублікований у збірнику «Економічні документи доби Тюдорів», укладеному Р. Тоуні та Ю. Пауером. Ці британські професори вважали за необхідне для навчання студентів-правознавців створити таку хрестоматію з історії держави і права Англії XVI ст., зміст якої краще розкриває процеси юридичного закріплення будь-яких джерел первісного нагромадження капіталу, особливо пов'язаних із приватирством, торгівлею рабами й контрабандою [104].

Британські історики держави і права під час своїх наукових пошуків вважають за доцільне висвітлювати питання історії так званого міжцарювання, тобто тієї доби, коли в Англії існували політичні режими індепендентської республіки та протекторату О. Кромвеля. Зрозуміло, що й ця доба була пов'язана з розвитком приватирського промислу, що відображено в збірнику «Акти й ордонанси міжцарювання» [15, т. 1–3]. Зі змісту публікації випливає, що між правотворчою діяльністю корони Англії та протекторату Кромвеля існувала нерозчленована єдність, хоча ці політичні режими були антагоністичними.

Під час аналізу документів, які закріпили законність приватирського промислу, бажано пам'ятати, що в Альбіоні доби мануфактурного капіталізму основним правовим джерелом були прецеденти. Тоді ж поряд із загальним правом в Англії поширювалося право справедливості (Equity). Як зазначалося вище, головний принцип права справедливості полягає в тому, що воно є «милістю монарха», а не правом потерпілого [900, с. 243]. Проте право справедливості стало міцним фундаментом приватирства, оскільки гарантувало пайовикам піратських експедицій захист права власності на пограбовані речі. Тому англійські пірати свіdomo й без побоювань приймали від монархів патенти на приватирство.

Саме це відображено в багатьох збірниках правових актів, які регулювали одразу три споріднених промисли – приватирство, контрабанду й торгівлю рабами.

Не можна обійти увагою ту обставину, що, крім Таємної ради, свій внесок в упорядкування організаційно-правових засад приватирського промислу зробив і британський парламент суду канцлера. Відповідні юридичні факти до правотворчості цих органів британської держави в галузі налагодження приватирського промислу ще на початку ХІХ ст. були відображені у відомій серії документальних збірників «Парламентська історія Англії з ранньої доби до 1803 року» [86, т. ХVІ]. Упорядник цього фундаментального видання Т. Гансард включив до нього документи з історії боротьби різних політичних сил Англії щодо розвитку приватирства.

Правові приписи з регулювання операцій військово-морського флоту Британської імперії та допоміжних флотилій приватирів мали втілювати перші лорди Адміралтейства. Про це свідчить збірник документів з особистого архіву Дж. Сендвіча, головнокомандувача флоту Англії часів війни за незалежність США. Його акти, прийняті на реалізацію приписів британського морського права, увійшли до фундаментального збірника в чотирьох томах [173, т. I–IV]. Цей науковий проєкт був підготовлений на замовлення керівників британського Товариства військово-морських архівів відомими англійськими архіваріусами Р. Барнсом і Дж. Овеном.

Надзвичайно цінними для аналізу особливостей еволюції приватирства є публікації ділового листування монархів із приватними особами, які вклали гроші в каперський промисел. Під впливом Т. Карлейля ще в середині ХІХ ст. розпочалася публікація цих джерел з історії держави і права Британської імперії, зокрема з історії приватирства. Нагадаємо, що Таємна рада передавала монархам проєкти своїх указів стосовно змін в організаційно-правових засадах приватирства. Однак основна праця з підготовки цих проєктів була покладена на канцелярських посадовців. Вони створювали тексти патентів, грамот, указів монархів, вели їхнє листуванням з офіційними й приватними особами, причетними до налагодження каперського промислу.

Серед цих осіб були не лише піддані британської монархії. Іноді в цьому процесі брали участь іноземці. Факти листування з указанного приводу дають змогу встановити, якою мірою офіційна думка щодо формування й розвитку організаційно-правових засад приватирства збігалася з інтересами приватних осіб, яким належало реалізовувати зовнішньополітичний курс уряду.

Найбільша кількість указаних документів стосується часів правління Єлизавети I, яка безпосередньо налагоджувала приватирство як відповідними указами, так і власними коштами. Інтерес до цієї тематики активізувався в XIX ст. Він був віддзеркаленням пануючого тоді політичного напрямку в історичній науці, основоположником якого визнають Т. Карлейля [383]. Хоча цей видатний історик британської держави і права разом зі своїм не менш відомим учнем М. Фроудом [740] зосереджувалися на сюжетах із політичної історії, вони підкріплювали свої висновки щодо історії розвитку Британської імперії зверненням до історії приватирського промислу.

Канцелярська діяльність відображена в спеціальних реєстрах – «Календарях державних документів». Завдяки цьому нині в розпорядженні істориків приватирства є такі публікації канцелярських матеріалів, як «Військово-морські звіти й описи часу правління Генріха VII» (1896) [14]; «Реєстр державних документів. Внутрішньодержавні серії. Правління Едуарда VI, Мері, Єлизавети» (1856; т. 1) [35]; «Реєстр державних документів. Внутрішньодержавні серії. Єлизавета, доповнення, 1556–1579» (1871) [34]; «Реєстр державних документів. Внутрішньодержавні серії. Правління Єлизавети» (1874, т. IX) [36]; «Реєстр державних документів. Серії іноземних справ. Правління Єлизавети» (1876, т. X; 1907, т. XIV; 1936, т. XXII) [37; 38; 39]. Ці збірники доповнюють публікації джерел з історії зовнішньополітичного курсу Єлизавети I та Якова I, здійснені 1878 р. відомим британським істориком К. Р. Маркгемом, а також опубліковані згодом «Листи королеви Єлизавети I» (упорядник Дж. Гаррісон; 1935) [74], реєстр англійських і датських корсарів кінця XVI – початку XVII ст. та реєстри піратів того ж часу [75; 76; 77].

Певні дані про приватирський промисел «морських собак» Єлизавети I можна знайти в публікації матеріалів із сімейного архіву одного з творців британської зовнішньої політики Нового часу – маркіза Солсбері, пращури якого самі були напівпіратами. Ці дані ввійшли до багатотомного видання «Реєстр манускриптів його світлості маркіза Солсбері, укладений у Хетфілд Хаузі» (1904, т. X; 1910, т. XII) [26; 27].

Крім названих реєстрів державних документів і приватних матеріалів, які стосуються приватирського промислу, в Англії опублікували для широкого загалу факти з історії приватирського промислу в її колоніях. Вони містять велику кількість юридичних документів у цій царині, які входять до таких джерельних публікацій, як «Реєстр державних документів. Колоніальні серії. Америка і Вест-Індія, 1574–1660 роки» (1860, т. 1–4) [31]; «Реєстр державних документів. Колоніальні серії. Америка і Вест-Індія,

1661–1739 роки» (т. 5–45) [32]; «Приватирський і піратський промисли в колоніальну добу: документи» (1923) [90]; «Реєстр державних документів. Колоніальні серії. Америка і Вест-Індія» (1963, т. 1–2) [33].

Увагу будь-якого дослідника історії держави і права Великобританії має привертати фундаментальний збірник джерел з історії боротьби Англії проти Іспанії за оволодіння Світовим океаном, що вийшов з друку ще 1898 р. завдяки творчим зусиллям відомого історика британської держави Дж. Корбетта. У цьому запевняє назва збірника: «Папери, які стосуються флоту часів іспанської війни, 1585–1587» [85]. Корбетт оспівував морський розбій пращурів-англіїців, що й нині прикрашає міфотворчість британських істориків держави і права, які здебільшого виправдовували колоніальну експансію Альбіону [48; 49]. За таких умов детальний розбір організаційно-правових засад приватирства необхідно здійснювати з урахуванням матеріалів, які увійшли до відповідних джерел, що містяться в архівах Іспанії, Португалії та Голландії. Відповідні джерельні публікації здійснили британські історики держави і права, дещо «підправивши» зміст державних документів країн-суперників Британської імперії. Такий підхід до справи певним чином збіднює достовірність та репрезентативність документів, що увійшли до збірників «Реєстр листів і державних документів з архівів міста Саламанка, що стосуються англійських справ» (1892, т. I) [25] і «Реєстр державних документів і манускриптів з архівів і зібрань Венеції, що стосуються англійських справ» (1931, т. XXXII) [30]. Тому для отримання достовірної інформації з історії каперства документи з вказаних публікацій, здійснених англійськими фахівцями, необхідно порівняти з юридичними фактами, які можна знайти у складі «Архівів піратства, або збірника документів із різних архівів, написаних англійською, французькою, іспанською та голландською мовами, що містять розповіді про піратів і каперів, які діяли на Ямайці, Санто-Домінго і в інших місцях Америки». Упорядником цього збірника є французький учений Р. Леприз [18].

Можливо, досліднику британського інституту приватирства варто починати свої наукові дослідження з оволодіння основами схожого роду діяльності за допомогою історичних джерел, що увійшли до хрестоматій з історії Першої й Другої Британської імперії. Найбільш ґрунтовними є такі збірники нормативно-правових актів британської держави, що стосуються проблеми еволюції первісного нагромадження капіталу: «Англійські колоніальні документи» (упорядник М. Дженсен; 1955, т. IX); [60]; «Англійські історичні документи» (упорядники Е. Фірт і К. Росіт; 1965) [61]; «Морська війна у 1812 році: документальна історія в трьох томах» (упорядники В. Дадлі та М. Кроуфорд; 1985) [80]; «Бри-

танський світ та Атлантика» (упорядники Д. Армідж і М. Бреддік; 2003) [22]; «Північна Америка та атлантичний світ: історія в документах» (упорядники Б. Рашфорт, П. Мепп і Е. Тейлор; 2008) [82]; «Північноамериканські колонії й Британська Америка» (упорядники С. Сарсон і Дж. Грін; 2010; 8 томів) [84].

Велике значення для розуміння процесу формування й розвитку каперського промислу належить «Збірникам патентних сувоїв». Ідеться про реєстри патентів, що були надані англійськими монархами своїм підданам починаючи з 1207 р. Це найбільш важливі джерела з адміністративної, політичної та соціальної історії Великої Британії. Станом на 2013 р. до серії опублікованих патентів увійшли тексти 5 726 сувоїв, які перебувають на зберіганні в Національному архіві Великої Британії. Багато сувоїв надають певну інформацію про тих людей, які служили у військово-морському флоті та брали участь у численних каперських експедиціях після виходу на королівську пенсію. Однак відомо, що найпомітніший внесок у розвиток приватирства був зроблений «морськими собаками» останньої власниці корони з династії Тюдор. Тому не дивно, що саме доба її царювання, яка була пов'язана з геополітичною боротьбою проти Іспанської колоніальної імперії за утворення власної імперської держави, найповніше відображена у «Збірниках патентних сувоїв Єлизавети I (1558–1560)» і «Збірниках патентних сувоїв Єлизавети I (1560–1563)» [28; 29]. Ці збірники були доволі професійно підготовлені до друку англійськими професорами К. Смітом і С. Нілом, які займалися викладацькою діяльністю в англійських університетах.

Особливе місце в правовому регулюванні морського розбою англійців посідали судові вирoki щодо тих осіб, діяльність яких не можна розмежувати на приватирську й піратську. Питання про них розглядалося в судах Адміралтейства як метрополії, так і колоній. Проте у Великій Британії й досі діють певні перестороги стосовно необхідності публікувати дані головного Адміралтейського суду. Річ у тім, що більшість засуджених за піратство підданих корони Англії займалися час від часу і приватирством. Відомо, що британська аристократія вносила пайові гроші в приватирські підприємництва з метою отримання прибутку упродовж усього часу існування напівпіратського каперського промислу. Тим самим вона переступала межу, окреслену міжнародним морським правом, яке заперечувало відкритий розбій у Світовому океані, і могла завдати шкоди державним інтересам Альбіону. Ось чому для широкого загалу лише одного разу за всю історію Британської імперії 1930 р. Дж. Брукс опублікував матеріали судового процесу, який відбувся проти відомого британського пірата й приватира В. Кідда [24].

Матеріали процесу Кідда варто порівняти з відомостями, наявними в архівних публікаціях «Перелік жінок-піратів», «Перелік піратів» і «Перелік чоловіків-піратів» [75; 76; 77].

Варто зазначити, що в другій половині минулого століття у Великій Британії та США на підставі матеріалів із публікацій Гаклюйта-молодшого були підготовлені нові, більш професійні з точки зору джерелознавців морської експансії Альбіону, збірники документів. Вони потрібні для всебічного аналізу особливостей приватирського та контрабандного промислів англійських підприємців та їхніх конкурентів із Британської Америки [67].

Зростання інтересу до військово-морської історії Великобританії в наш час стимулює публікацію низки збірників документів з історії англійського флоту, які містять факти з історії англійського та американського приватирства. Серед найбільш цікавих публікацій такого роду необхідно виокремити «Британські військово-морські документи, 1204–1960 рр.» (1993) [23]. Б. Хаттендорф, укладач цього збірника, увів до нього тексти основних правових актів британської монархії, які регулювали розвиток двох споріднених інструментів британської морської експансії – військово-морського флоту та допоміжного флоту приватирів. Він здійснював відбір джерельного матеріалу з проблеми, маючи на меті створити для читачів повне уявлення про геополітичні механізми боротьби Англії за панування у Світовому океані, одним із яких було приватирство.

Темі торгової та військової експансії Англії, яка боролася проти Іспанської імперії за панування у Світовому океані, присвячено низку сучасних видань. Серед них помітні такі збірники, як «Іспанські документи, які стосуються англійських експедицій до Карибських островів у 1527–1568 роках» (1967, за редакцією А. Райта) [95]; «Документи, що стосуються англійських мандрів до іспанської провінції Мен, 1569–1580» (1967, упорядник А. Райт) [54], «Документи, що стосуються англійських плавань в іспанські моря у 1569–1580 роках» [54]; «Англійські каперські плавання у Вест-Індію в 1588–1595 роках» [62]. Упорядники цих збірників, які водночас є видатними фахівцями з джерелознавства загальної історії та історії держави і права, відібрали для створених ними публікацій англійських та іспанських документів саме ті державні нормативно-правові акти, які демонструють, що рушійною силою в англійській морській експансії була приватна ініціатива. В її основі лежала економічна зацікавленість приватників, що надавали послуги британській державі як власники озброєних суден, здатних воювати проти великого військового флоту іберійської монархії.

Особливу увагу вчених і звичайних читачів до сюжетів з історії бо-

ротьби Англії та Іспанії за геополітичне панування у Світовому океані ще й досі привертає англо-іспанська війна 1585–1603 рр. Під час цієї морської війни, яка на той час була подією світового масштабу, британські приватири зробили основний внесок у розгром Непереможної армади. Це відображено в низці збірників історико-правових джерел, які містять матеріал, що стосується навіть проблем зародження англо-іспанської геополітичної боротьби за панування у Світовому океані. До цих збірників необхідно віднести «Велике підприємство. Історія Іспанської армади, як вона представлена в сучасних її документах» [66]; «Документи, що стосуються флоту часів війни 1585–1587 років проти Іспанії» [85]; «Державні документи, що стосуються загибелі Іспанської армади в 1588 році» [96]; «Френсіс Дрейк, приватир: сучасні йому описи й документи» (упорядник Дж. Гемпден; 1975) [65]. Інтерес до юридичних фактів з історії англо-іспанської боротьби за світове панування в океані часів первісного нагромадження капіталу був проявлений у 1990 році міжнародним науковим загалом у публікації «За очевидним Божим промыслом: документи симпозіуму «Іспанська армада» (упорядники – Д. Круїкшанк і Р. Галлахер [139].

Отже, до основних нормативно-правових актів Першої та Другої Британської імперії щодо організації приватирства необхідно віднести такі: загальні та індивідуальні акти правотворчості британського парламенту; місцеві акти посадовців та представницьких органів британських колоній, делегованих останнім британським парламентом; протоколи Таємної ради Англії, упорядковані англійськими вченими різних часів; право справедливості (милість короля), яке стало вагомим фундаментом приватирства.

Унікальні твори британських учених Р. Гаклюйта-молодшого та В. Монсона розкривають механізми видачі королівських патентів та дії акціонерних товариств на здійснення приватирства відповідно до англійської правової доктрини. Незважаючи на антагоністичність між політичними режимами, нерозчленовану єдність складають хрестоматійні видання британських професорів, які детально розкривають особливості юридичного закріплення приватирства доби Тюдорів, та збірники британських істориків держави і права часів індепенденської республіки та протекторату О. Кромвеля.

2.4. Нормативно-правові акти Британської Америки з регулювання приватирства

Зовсім інший підхід до вирішення проблеми кримінального переслідування піратів і приватирів сповідували у США. Населення Британської Америки завжди було досить далеким від законослухняності, хоча цього й вимагали королівські хартії, які надавали колоністам, що започатковували англійські володіння в Новому світі [94]. Усупереч змісту хартії, які давали змогу колоністам займатися лише землеробством і ремісництвом, перші американці вважали морський розбій не просто прибутковою, а й богоугодною справою, спрямованою на послаблення океанської могутності Іспанії, Франції та Португалії. Тому британський уряд був змушений укладати певні міжнародні угоди, які стосувалися її північноамериканських колоній у галузі правового регулювання приватирського промислу [63].

Часто піратство американських колоністів призводило до загострення відносин Англії з великими морськими державами, у зв'язку з чим уряд метрополії та колоніальна влада мали хоча б суто формально карати піратів. Так, на початку XVIII ст. у головному центрі приватирів Північної Америки, місті Бостон, були опубліковані кілька звітів про судові процеси проти піратів. Вони незмінно завершувалися присудженням смертної кари, навіть якщо пірати могли довести, що разом із морським розбоєм займалися й начебто законним приватирським промислом. Такі присудження ставали закономірними щодо тих осіб, які не були достатньо обережними хранителями секретів колоніальної аристократії, яка брала участь у піратських експедиціях, відправлених у морський простір і споряджених на кошти великих землевласників і купців північноамериканських колоній Англії. У цих публікаціях були стандартні назви: «Суд над вісьма особами, звинуваченими в піратстві» (1717); «Суд над шістнадцятьма особами, звинуваченими в піратстві» (1717); «Суд над тридцятьма шістьма особами, звинуваченими в піратстві» (1723); «Суд над п'ятьма особами, звинуваченими в піратстві» (1726) [100; 101; 102; 103].

Публікування присуджень Адміралтейського суду стосовно дій піратів, захоплених каральними органами метрополії, було розвинене в заокеанських володіннях ще до занепаду Першої Британської імперії. Ось чому 1936 р. американський джерелознавець морської історії США Дж. Тоул оприлюднив велику кількість документів з «Архіву віцеадміральського суду колонії Род-Айленд за 1716–1752 роки». У цьому збір-

нику містяться матеріали судових справ, які стосувалися не лише покарань піратів, а й таких випадків, як здійснення права репресалій, угоди про спорядження приватирських експедицій, розподіл дивідендів між пайовиками купецьких компаній, що споряджали приватирів [98]. Саме це надає можливість з'ясувати організаційно-правові засади приватирського промислу в колоніях, подібного до того, який відбувався в метрополії. Такий великий масив архівних джерел колонії Род-Айленд є корисним для вивчення історії боротьби Британської імперії за геополітичне панування у Світовому океані, що відбувалася за допомогою методів, які часто не узгоджувалися з основами міжнародного морського права. Так, у род-айлендському архіві містяться нормативні акти місцевих органів влади, які широко використовували для власного збагачення приватирство, піратство та контрабандний промисел. Тому цим процесам не дуже заважали митні органи Британської Америки. Навіть назва цих непоодиноких нормативних актів свідчить про те, що законослухняність ніколи не була чеснотою американських колоніальних підприємців.

Не викликає сумніву те, що розвиток і зміцнення Британської імперії, забезпечені поширенням приватирського промислу як одного з джерел первісного нагромадження капіталу, був продовжений унаслідок утворення північноамериканських колоній. Особливості цього процесу в США неодноразово висвітлювалися під час дебатів британських парламентарів. Тому не дивно, що напередодні Другої світової війни, коли у можновладців Великої Британії виникли побоювання за збереження імперії, на замовлення урядовців було здійснено публікацію джерел з історії колоніальної політики. Особливу увагу упорядники цього збірника приділили Британській Америці, де приватирство поширювалося значно швидше, ніж у метрополії. Такий стан речей викликав побоювання метрополії щодо наслідків конкуренції англійської буржуазії з американськими підприємцями, які суміщали в одній особі приватира, контрабандиста й торговця рабами. Результати парламентських обговорень цієї проблеми увійшли до п'ятитомного збірника документів «Процедури й дебати британського парламенту, що стосуються Північної Америки» (упорядник Л. Сток; т. 1–5; 1934–1941) [91].

Зі змісту місцевих нормативних актів колоній Британської Америки випливає, що правове регулювання американського варіанта приватирського промислу починалося водночас із переселенням перших колоністів до Нового світу. Наявні архівні документи про тих фріменів, тобто заможних повноправних підданих британської корони, які емігрували до Британської Америки з однією метою – перенести за океан власні підприємницькі проєкти, в основі яких лежать надприбуткові промисли –

каперство та контрабанда. Правове регулювання цих промислів здійснювалося на підставі законів Британської Америки, однак із певними доповненнями, які стали результатом місцевої правотворчості колоніальних асамблей. Саме це доводить зміст збірника документальних джерел «Колоніальні війни в Північній Америці, 1512–1763: енциклопедія» (упорядник А. Галлай; 1996) [45; 201].

У всіх англійських та американських підручниках з історії Британської Америки вказано, що морськими воротами до Нового світу впродовж всієї ранньої історії США для майбутніх колоністів слугував порт Брістоль. Цей порт був початковим і кінцевим пунктом для комерційних підприємств приватирів, що не гидували ані піратством, ані торгівлею рабами, ані контрабандою. Такий погляд на історію первісного нагромадження капіталу англійськими буржуа підкріплено багатьма юридичними фактами, що увійшли до змісту збірників документів адміністративного характеру «Державна політика й порт Брістоль у XVIII столітті: петиції пайовиків компанії купців-авантюристів (1689–1803)» [89] і «Порт Брістоль та Америка: реєстр першопоселенців колоній у Північній Америці, 1654–1685» (1929) [21]. Велику кількість документів з історії американського приватирства надає публікація Р. Колдгема «Англійські мандрівники й емігранти, 1609–1660: витяги з допитів у Високому суді Адміралтейства з посиланням на колоніальну Америку» (1984) [40].

Перелік осіб, прізвища яких були зазначені в цих реєстрах, багато в чому збігається з даними американської публікації «Опис прибутків Йоґо Величності, отриманих у колонії Нью-Йорк у 1707–1709 роках: архіви митниць» (упорядник Дж. Блох; 1966) [13]. Юридичні факти, зафіксовані в цих публікаціях, доводять, що купці-авантюристи були особами, чия підприємницька діяльність повністю відповідала потребам первісного нагромадження капіталу. Тому вони водночас були підприємцями, зайнятими в первісному промислі, який об'єднував метрополію з її північноамериканськими володіннями, і тамтешніми піратами, торговцями рабами, тимчасовими й довічними, приватирами та звичайнісінькими контрабандистами. Відомо, що становлення американського капіталізму потребувало широкого використання тимчасового й довічного рабства. У першому випадку йшлося про вимушений самопродаж зубожілих англійців у рабство на плантаціях американського Півдня. Що ж стосується довічного рабства, то цей статус був звичним для африканських рабів, яких силоміць доправляли до Америки британські підприємці, які займалися приватирським бізнесом. Зрозуміло, що захоплення як призу рабів, які належали купцям європейських держав, що суперни-

чали з англійцями у Світовому океані, виправдовувалося законами Британської імперії. Передусім про це йшлося в імперській конституції, яка затверджувала основи приватирського промислу. Ця сторінка ранньої

історії США відображена в низці збірників документальних джерел. Серед них на особливу увагу заслуговують ті публікації, які здійснили з професійним науковим коментарем відомі американські історики – комуніст Г. Аптекер («Документальна історія негритянського народу в Сполучених Штатах»; т. 1; 1951) [50] і дрібнобуржуазний демократ-афроамериканець Ю. Доннан («Документи, які ілюструють історію работоргівлі у Сполучених Штатах»; 1930, т. 1; 1931, т. 2; 1969, т. 3) [55].

Джерелознавча діяльність американських істориків держави і права, авторів хрестоматійних видань, примітна тим, що вони особливо уважно ставляться до джерел права метрополії, у яких на колоніальному ґрунті відчутно значний вплив місцевих реалій. Зрозуміло, що найбільш важливими з них є імперські закони Великої Британії. Такі закони традиційно поділяють на акти загального характеру, що визначали політичну лінію й були адресовані всьому народу або його значній частині, та акти індивідуальні, що адресувалися певній частині Британської імперії або корпорації осіб, які займалися в колоніях первісним нагромадженням капіталу. Унаслідок законотворчості імперського парламенту виникала й практика створення делегованого законодавства. Ідеться про те, що за згодою парламенту посадовці та місцеві представницькі органи Британської Америки з певною метою видавали відповідні місцеві акти. Проте в ранній історії США найбільш помітну роль відігравали правові звичаї, вироблені соціальною практикою колоністів. На рівні територіальних утворень Британської Америки звичай виявляв себе як пряме джерело права в контексті державно-правових реалій. Саме на цю сторону життя суспільства Британської Америки звертали увагу ті юристи колоній, чії праці також ставали джерелом права ранньої Америки.

Перші американські публікації колоніального законодавства про організацію приватирського промислу були здійснені після завершення війни за незалежність. Їх замовили правлячі кола нової незалежної держави, які мали будувати її, спираючись на «ранній досвід». Збірники місцевих законів Британської імперії, під юрисдикцією якої перебували колонії, друкували на замовлення уряду й Конгресу США. Під час здійснення цього проєкту американські джерелознавці врахували британський досвід, покладений в основу праці Т. Гансарда про парламентську

історію Англії [73].

Зрозуміло, що перші спроби американських джерелознавців збагатити історію первісного нагромадження капіталу підприємцями Британської Америки не були вдалимими, оскільки упорядники джерельних збірників не дуже дбали про автентичність та репрезентативність відібраних нормативних актів. Крім того, вони взагалі «не помічали» деяких колоніальних законів, які своїм змістом ганьбили «велику американську демократію». Тому не завжди в полі їхнього зору перебували ті правові акти ранньої історії Америки, які закріплювали організацію піратського та приватирського промислів. Водночас наукові пошуки американських учених у галузі джерелознавства приватирства, рабовласництва, контрабандного промислу та піратства все ж таки були притаманні представникам найдавнішого напряму історико-правової науки США – романтичного. Факти еволюції американського приватирства, потрібні дослідникам його правових основ, можна знайти в працях очільників цього наукового напряму професорів Ч. Еліота («Іспанія та її колоніальна імперія у 1500–1700 роках», 2008) [683] та Ч. Ендрюса («Колоніальна торгівля», «Наші ранні колоніальні поселення: особливості їх походження й пізніші характеристики», «Вірджинія: Старий Домініон») [596; 597; 598]. Ідейний натхненник імперської школи, професор Ч. Ендрюс стверджував, що історія американської державності є результатом чинності державно-правових інститутів Альбіону не Середньовіччя, а лише Нового часу. Цей вплив англійської правової традиції був визначальним, оскільки колонії були тільки периферією Британської імперії [596, с. 43–45]. Саме під таким впливом і розвивалося законодавство англійських колоній про приватирство.

Послідовники пошуків Еліота й Ендрюса мали здійснити фундаментальні публікації документів із ранньої історії американської державності, яку зміцнювали пірати, работоргівці, контрабандисти та приватирри. Серед таких публікацій колоніального законодавства Британської Америки, де відображено й особливості правового регулювання приватирського промислу, особливо помітні тринадцять томів вірджинського законодавства. Їх упорядкував В. Хенніг, архіваріус американського парламенту, під назвою «Статути в цілому: зібрання всіх законів Вірджинії» (1807–1823) [97].

Розширення сфери американської територіальної експансії в першій половині XIX ст. змусило уряд і Конгрес США та уряди ряду штатів схвалити досвід Хенніга та збільшити бюджетні видатки на роботу університетських фахівців з історії органів влади англійських колоній, які контролювали всі джерела первісного нагромадження капіталу – від

звичайної для тодішньої європейської буржуазії підприємницької діяльності (землеробства й промисловості) до каперства та контрабанди. Це відображали правові акти колоніальної доби, які з 1834 р. публікувалися як додатки до багатотомної серії збірника «Аннали Конгресу Сполучених Штатів». Серед цих збірників помітними є великі томи документів «Морського комітету Континентального Конгресу й Адміралтейства часів війни за незалежність» (1914; т. 1–2) [105] і «Морського архіву американської революції» (1906) [106].

Відомо, що вагомими прибутками американським підприємцям приносили протизаконні засоби нагромадження капіталу, особливо піратство й контрабанда, які прикривалися напівзаконним приватирським промислом. Про це свідчать матеріали американського Конгресу, у складі якого було багато приватирів і контрабандистів. На їхнє замовлення відомий фахівець з архівної справи, історик-романтик П. Форс 1836 р. ввів до наукового обігу чотири томи «Трактатів та інших документів щодо походження, заснування й розвитку колоній у Північній Америці з 1492 по 1776 рік» [99]. Серед цих трактатів є й ті, що стосуються виникнення приватирського й контрабандного промислів у британських колоніях.

За прикладом Форса пенсильванські архівісти у 1838–1852 рр. надрукували шістнадцять томів документів з історії органів влади у квакерській колонії Пенсильванія, які відповідали й за контроль над приватирським промислом [87]. На той час Товариство друзів, як офіційно йменували себе квакери, відсторонилося від управління колонією, намагаючись продовжувати свій експеримент побудови святенницького осередку людей, які заперечували участь у всіх державних справах Пенсильванії. Влада колонії, відповідно до загального курсу федеральної влади на використання історичного досвіду розвитку колоній Британської Америки, розвивала архівну справу, нехтуючи будь-якими докорами щодо піратського минулого пращурів. Тому не дивно, що серед джерел, відібраних упорядниками збірника нормативно-правових актів колоніальної Пенсильванії, дані про організаційно-правові засади приватирства та пов'язаних із ним контрабанди й торгівлі рабами-африканцями свідомо «розпорошені». Працювати з ними доволі складно. До того ж науковий рівень публікацій знижує відсутність коментаря.

Традиція вивчення приватирського промислу Британської Америки зароджувалася в незалежній американській державі. Про це свідчать відповідні американські нормативно-правові акти, що вміщені до збірника «Основні публічні закони Сполучених Штатів Америки; із 1789 до 1845 року» (т. 2, 1856; за редакцією Р. Петерса) [92].

Другий етап публікації документальних джерел розпочався після

завершення громадянської війни 1861–1865 рр. Тоді рання школа продовжувала накопичення джерельного матеріалу з історії держави і права США. До складу видань документів, що ілюстрували соціально-економічний і політичний розвиток Британської Америки, увійшли матеріали про правову регламентацію приватирства. Такі документи містяться у складі п'ятнадцяти томів «Документів із колоніальної історії штату Нью-Йорк». Їх упорядкував О'Калаген, чия праця вважається класикою джерелознавства США [51]. Ще з 1838 р. було розпочато роботу над публікацією документальних джерел з історії державно-правових відносин у Пенсильванії (всього до 1935 р. вийшло сто томів документів під загальним титулом «Пенсильванські архіви») [88].

Вагомий внесок у справу джерелознавства американської історії зробили вчені штатів Нью-Джерсі та Нью-Йорк, передусім відомий історик американського права Ч. Лінкольн [43]. Науковці Нової Англії та Американського Півдня меншою мірою впливали на розвиток джерелознавства проблеми, однак і вони надрукували багато томів документів, необхідних для вивчення історії американської державності ранньої доби та її найважливіших споріднених сюжетів – приватирства, контрабандних злочинів і торгівлі рабами [44; 57; 68; 69; 81]. Важливо підкреслити, що зазначені публікації мають ґрунтовні наукові коментарі.

Американці, котрі іноді досить ретельно дотримувалися канонів англійських учителів, вбачали завдання історико-правової науки в тому, щоб вивчити юридичну практику колоній, зокрема в галузі кримінального переслідування за піратство й контрабанду. Ось чому їхні роботи становили дивну суміш історико-правових досліджень і публікацій нормативно-правових актів, що регулювали первісне нагромадження капіталу американськими підприємцями, які широко користувалися таким засобом отримання прибутку, як спорядження приватирських експедицій.

Зусилля дослідників американської правознавчої школи були підтримані їх колегами – «чистими» істориками, що належали до різних за методологією шкіл. Провідну роль серед дослідників тевтонської школи відіграв **Джон Фіске**, автор праці «Відкриття Америки» [546]. Фіске наполягав на публікації таких рішень судів та адміністрацій американських колоній, які підтвердили б, що правове регулювання джерел первісного нагромадження капіталу в

Британській Америці своїм корінням сягає у британське Середньовіччя.

У період між двома світовими війнами стан зарубіжної історико-правової науки було визначено розвитком визвольних рухів у колоніях великих держав, а це вплинуло на характер джерельних публікацій. Досить показовим є те, що тоді у США з'явилися громадські об'єднання, які вважали за необхідне на власні гроші друкувати документи з архівів колоніальної доби, щоб спиратися на досвід пращурів у боротьбі США за світове панування. Так, 1923 р. на замовлення однієї з таких організацій професор Дж. Джеймсон надрукував фундаментальний збірник документів під назвою «Приватирство й піратство колоніальної доби». Саме в цьому збірнику вміщено документальний матеріал, аналіз якого впевнює, що розвиток первісного нагромадження капіталу в Британській Америці був значною мірою забезпечений морським розбоєм підданих корони Англії [90].

Напередодні краху світової колоніальної системи посилилися «охоронні тенденції» в розвитку історико-правової науки тих держав, що колись мали колонії в Америці. Джерелознавчі публікації того часу відбивали прагнення апологетів колоніалізму приховати його «виразки», а це збіднювало й викривляло зміст корпусу друкованих джерел до вивчення приватирства у США, зменшувало їх достовірність та репрезентативність. До того ж американські та британські джерелознавці 50–60-х рр. минулого століття всіляко намагалися виправдати колоніальну політику тих часів. Для цього вони широко застосовували такий метод, як опублікування джерел із великими лакунами, відкидаючи з них те, що не відповідало їхній концепції.

Зрозуміло, що американські фахівці з історії приватирського промислу у США раннього періоду, часів війни за незалежність та англо-американської війни 1812 р. мають у своєму розпорядженні доволі широку джерельну базу. Нове бачення історії США, які позиціонували себе лідером «цивілізованого світу», потребувало звернення до таких джерел, як податкові документи, митні справи, судочинство в галузі боротьби проти піратства й контрабанди. Усе це спонукало до розширення кола збережених документів. Значна частина матеріалів перебуває в рукописних відділах бібліотек та історичних товариств. У бібліотеках зібрання матеріалів із проблем ранньої історії США та доби побудови незалежної держави згруповано за тематичним характером, що іноді доволі чітко визначає науковий профіль шкіл права, які існують в американських університетах. Так, бібліотека Принстонського університету має зібрання документів з ранньої історії США, Мічиганського – війни за незалежність. Проте особливо цікавою є Гуверівська бібліотека Стенфордського

університету, де зібрано багато документів із проблем війни й миру, а серед них – і документи з історії морського розбою американців.

В останній третині минулого століття кількість публікацій нормативно-правових актів Британської імперії та її колоніальних володінь в Америці збільшилася. До того ж поліпшувалися й наукові прийоми з опрацювання джерел для аналізу особливостей організації приватирських експедицій та зміцнення правових основ розподілу отриманого приватирами прибутку з короною Англії, членами корпорацій, які фінансували експедиції приватирів, та екіпажами суден, що воювали проти іспанців, голландців і французів у Світовому океані. Зразком доробків такого характеру стала тритомна праця У. Кейвенага «Заснування колоніальної Америки: документальна історія» [64]. Джерела в ній згруповано за проблемами з додаванням ґрунтовного наукового коментаря, серед яких знайшла помітне місце організація приватирського промислу.

Основні проблеми з історії США колоніальної доби сучасні американські студенти-правознавці можуть вивчати на підставі аналізу різноманітних документів, що були вміщені до таких хрестоматій: «Збірник документів до американської історії з 1606 до 1926 року» (1968; укладач В. Макдональд) [52]; «Документи з американської історії: у двох томах (1962, укладач Г. С. Коммеджер) [53]; «Колоніальна Америка: енциклопедія соціальної, політичної, культурної та економічної історії» (2005; укладач Дж. Кімент) [199], «Північноамериканські колонії й Британська імперія» (2010; т. 1–8; уклали С. Сарсонс і Дж. Грін) [84]. Своєрідний збірник історико-правових джерел під назвою «Колоніальні війни в Північній Америці» надрукував Е. Галай [45; 201]. У ньому знайшлося місце і для сюжетів, пов'язаних з організаційно-правовими засадами приватирського промислу. «Вінцем» джерелознавчих пошуків американських учених у галузі аналізу історії держави і права ранньої Америки вважається велика робота з обнародування через електронний ресурс енциклопедії «Вікіпедія» документальних джерел до проєкту «Колоніальна історія Сполучених Штатів: документальні джерела» [42].

Як бачимо, у розпорядженні дослідників є великий корпус надрукованих нормативних актів із проблем організації приватирського промислу Британської Америки. Ці джерела доповнено специфічними публікаціями статистичного характеру. Однак цей корпус джерел дає основу для подальшого наукового пошуку лише в поєднанні з іншими видами джерел.

Отже, серед нормативно-правових актів Британської Америки, що регламентували приватирський промисел, необхідно зазначити такі: 1) збірники документів адміністративного характеру, що містять велику

кількість юридичних фактів про організацію приватирства у США раннього періоду; 2) правотворчість колоніальних асамблей, яка проливає світло на участь посадовців місцевих органів влади та фріменів в організації та здійсненні приватирських походів, які почалися водночас із переселенням перших колоністів до Нового світу; 3) збірники документальних джерел із професійним науковим коментарем відомих американських дослідників; 4) джерела статистичного характеру; 5) американські хрестоматійні видання, автори яких зосередили увагу на джерелах права метрополії, які на колоніальному ґрунті зазнали значного впливу місцевих реалій.

Дослідники американських правознавчих та історичних шкіл ретельно дотримувались канонів англійських учителів, і тому їхні роботи становили суміш історико-правових досліджень і публікацій нормативно-правових актів, що регулювали спорядження приватирських експедицій. Провідними американськими науковими школами були американська правознавча школа, «чисті» історики та тевтонська.

Джерельні публікації американської історико-правової науки за періодами поділяються на: 1) ранні публікації дослідників американської правознавчої школи, підтримані істориками, які стверджували, що правове регулювання джерел первісного нагромадження капіталу в Британській Америці своїм корінням сягає у британське Середньовіччя; 2) публікації в період між двома світовими війнами, який був відзначений розвитком визвольних рухів у колоніях великих держав; 3) публікації, здійснені напередодні краху світової колоніальної системи, коли історико-правові науки держав, що мали колонії в Америці, посилювали «самозахисні тенденції» з метою приховати свої недоліки; 4) публікації американських фахівців з історії приватирського промислу у США раннього періоду, часів війни за незалежність та англо-американської війни 1812 р., які містять нове бачення історії США як лідера «цивілізованого світу»; 5) публікації останньої третини минулого століття, у яких поліпшувалися наукові прийоми з опрацювання джерел до аналізу особливостей організації приватирських експедицій та зміцнення правових основ розподілу отриманого приватирями прибутку; 6) сучасні джерельні публікації, що входять до складу великої кількості хрестоматій.

2.5. Наративні джерела з історії правового та організаційного інституту приватирства

Створення історико-правових праць завжди вимагає від дослідників звернення до наративних джерел, що описують важливі історичні події очима їх учасників. Звернення до цього великого масиву джерел сприяє науковому аналізу особливостей реалізації правових норм, закріплених конституцією Британської імперії. Описові джерела до історії приватирського промислу підприємців, підтриманих монархами Англії, досить різноманітні й репрезентативні. Проте звернення до них вимагає від дослідників поправки на те, що британська держава упродовж століть активно впливала на джерелознавчу діяльність, аж до формулювання принципів публікації описових джерел. У зв'язку з наявністю такого впливу з боку державних органів, що відповідали за зовнішню політику Британської імперії, можна виділити певні етапи побудови системи наративів. Така систематизація в основних рисах збігалася з етапам розвитку британської морської держави.

Перший крок до систематизації описових джерел зробили ті британські мандрівники, головним чином співробітники англійської військово-морської розвідки, які разом із британським парламентом та урядом брали участь у створенні організаційно-правового інституту приватирства. Основний напрямок приватирських експедицій спочатку мав американський вектор, а згодом до нього долучився азійський напрямок піратства підданих корони Англії. Так, спогади про піратські рейди до іспанських колоній «морських собак» Єлизавети I, які прикривалися каперськими ліцензіями, логічно віднести до першого етапу створення системи описових джерел із проблеми. Пірати Єлизавети I відкрито повідомляли навколишньому світові про особливості свого комерційного промислу. З їхніх оповідей про приватирство випливало, що ця діяльність у Світовому океані була основним завданням британської геополітики, знаряддями якої ставали будь-які засоби боротьби проти суперників у справі колоніального грабунку [83]. Серед цих засобів доволі помітним був «чорний піар», спрямований проти Іспанії. Такий метод пропаганди приватирства обумовив перетворення Англії на володаря Світового океану.

Другий етап упорядкування джерельного масиву наративів, які належали перу учасників приватирського промислу, підданих британської монархії, необхідно віднести до XVII ст., коли основним суперником Англії у світовому колоніальному розбої замість Іспанії стають Нідер-

ланди. Три війни проти Нідерландів тоді закінчилися перемогою Британської імперії, адже мануфактурна промисловість визначила її міць, тоді як голландські підприємці в основному займалися зовнішньої торгівлею, що поступово занепадала. Наприкінці того ж століття разом із приватирями метрополії у Світовий океан вийшли флотилії каперів із британських колоній, утворених англійським капіталом у Північній Америці. Звернення до наративів експедицій англійців та американських колоністів потребують, однак, урахування наявності певних розбіжностей між описами приватирського промислу, здійсненими підприємцями метрополії, й оповідями купців Бостона та Нью-Йорка про розбій у Світовому океані.

Третій етап процесу створення наративних описів приватирства в Британській імперії продовжився до війни за незалежність США. За цей час основні події були визначені боротьбою Англії з Францією за світове колоніальне панування, що призвело до чотирьох війн цих великих держав як у Європі та Америці, так і у Світовому океані. Тоді американські приватирі, які займалися також піратством, контрабандним промислом і работоргівлею, діяли разом з організаторами каперського промислу з числа купців метрополії. Проте водночас виявилось, що американці готові самостійно розбійничати на морях, що й відобразилося у відповідних наративних оповідях [283, с. 11].

Нарешті, останній етап розвитку наративної основи джерелознавства приватирського промислу британських та американських підприємців відбувся в період від війни за американську незалежність до скасування цього промислу на підставі рішення Паризької міжнародної угоди 1856 р. За цей час каперський промисел в Америці набув такого розмаху, що навіть перевершив відповідні британські «досягнення», однак лише порівняння мемуарів американських та англійських каперів дозволить виділити особливості розбійницьких дій комерсантів Британської імперії та США в океанському просторі.

Узявши до уваги системність розвитку наративного опису приватирства як важливої складової британської геополітики, зазначимо, що перші описи цього явища необхідно віднести до кінця XV ст. Саме в цьому був упевнений автор відомого в британській державі «Опису Англії» (1568) В. Харрісон. На його думку, слід було розвивати рух британських підприємців у Світовий океан, щоб зміцнити приватирський промисел як засіб первісного нагромадження капіталу [146; 160]. Особливі надії Харрісон покладав на розвиток англійської експансії в Новому світі, де вже вкоренилися іспанці та португальці. Такі думки були поширені й серед інших підприємців тюдоровської Англії, які разом із

державними органами розробляли плани вторгнення у Світовий океан, контрольований іспанцями та португальцями. Їхні спогади про освоєння Світового океану як засобу реалізації британської геополітики доправляли до архіву військово-морської розвідки Альбіону, де корегували і лише після цього оприлюднювали шляхом публікацій Гаклюйта-молодшого та С. Перчеса [144; 168; 169; 172].

Принципи джерелознавчого опанування історії виникнення й розвитку британської морської держави вперше було сформульовано Джоном Ді (1527–1608 або 1609). Ця неординарна людина відома у Великій Британії як математик, астроном, астролог, окультист, навігатор і консультант королеви Єлизавети I у справах, пов'язаних з англійською колоніальною експансією.

Один із найосвіченіших науковців свого часу, Ді був запрошений читати лекції з алгебри у Сорбонні. Він був завзятим пропагандистом математики й шанованим астрономом, утім, лише одна з його здібностей відіграла видатну роль у становленні англійської морської держави – талант пропагандиста й організатора геополітичної боротьби Альбіону за панування у Світовому океані. Він служив радником і наставником Єлизавети I та її міністрів Ф. Волсінгема й В. Сесіла. Саме Ді, який пропагував переваги приватирського промислу й торгівлі рабами, увів у дію новий термін «Британська імперія». На його думку, створення такої імперії мало бути основним проектом державного будівництва для панівних верств населення Англії на століття [749].

Проект Ді втілювали в життя відомі британські приватири, які керувалися його працею «Досконале мистецтво навігації» [129], що містить високу оцінку діяльності «морських собак» Єлизавети I [675]. Увага до діянь елизаветинських приватирів посилилася на початку XIX ст. під час загострення боротьби Наполеона I проти Британії за світове колоніальне панування, одним з інструментів якої він вбачав континентальну блокаду Англії. Тоді англійським військовим розвідникам і науковцям необхідно було знайти різноманітні засоби успішної боротьби проти Франції. Одним із таких засобів стала публікація описів боротьби британських приватирів за першість у колоніальному світі, яку здійснювало так зване Гаклюйтівське товариство [709].

Однією з найважливіших подій досліджуваного періоду є навколосвітній похід Ф. Дрейка – друге плавання в історії європейської колоніа-

льної експансії. Головним джерелом із цієї проблеми, тісно пов'язаної з приватирським промислом «морських собак» королеви Єлизавети I, є опис експедиції Дрейка, здійснений його племінником, теж Френсісом Дрейком. 1628 р. він надрукував книгу «Навколо світу; опис наступної подорожі сера Френсіса Дрейка до Нобре де Діос, здійснений на підставі неопублікованого манускрипту Френсіса Флетчера, капелана експедиції» [186]. Ця публікація була перевидана 1854 р. членом Гаклюйтівського товариства В. Воксом. А 1914 р. те ж товариство опублікувало інші матеріали учасників експедиції Ф. Дрейка за редакцією З. Нателла [131]. Нарешті, Гаклюйтівське товариство 1972 р. вирішило зібрати докупи майже всі наративні джерела з історії каперських експедицій Дрейка. Як наслідок, відомий сучасний дослідник військово-морської історії Великої Британії Дж. Гемпден опублікував джерельний збірник «Френсіс Дрейк – приватир, представлений у сучасних йому описах і документах його плавань» [134].

Важливу роль у процесі розвитку приватирського промислу за часів правління Єлизавети I, який став підґрунтям становлення Британії як морської держави, відіграла відома в XVI ст. родина Гокінсів – підприємців із портового міста Плімут. Приватирами й піратами були Вільям Гокінс-старший, його сини Вільям і Джон та онук Річард [751]. Діяльність цієї династії напівпіратів сприяла перетворенню порту Плімут на центр світового каперства, торгівлі рабами-африканцями та контрабандного промислу. Уперше документи з родинного архіву Гокінсів були опубліковані 1847 р. Гаклюйтівським товариством [147].

Найбільший внесок в упорядкування й опублікування сімейних документів родини Гокінсів у другій половині XIX ст. зробив класик британської морської історії В. Маркгем. Спочатку він надрукував дослідження з історії родини цих відомих приватирів під назвою «Гокінси», а згодом додав до нього деякі описи мандрів цих осіб [789].

Друга джерельна публікація Маркгема, яка є особливо великим внеском до джерелознавства морських експедицій приватирів Єлизавети I, вийшла 1878 р. під назвою «Морські подорожі Гокінсів у добу правління Генріха VIII, королеви Єлизавети й короля Якова» [150]. Нарешті, Маркгем на чергове замовлення Гаклюйтівського товариства опублікував інший збірник документів із приватирських архівів. Він назвав його «Подорожі сера Джеймса Ланкастера, лицаря, у Східній Індії; із додатком інших журналів опису подорожей англійців, підготовлених

Індійською компанією, а також подорожі капітана Джона Найта, здійсненої 1606 року в пошуках Північно-Західного проходу» [184].

Наприкінці XIX ст. Гаклюйтівське товариство звернуло особливу увагу на праці приватира **В. Релі**. Вони належать до класики англійської літератури XVI ст., однак історикам приватирства ці твори теж досить цікаві. Найбільш відома праця Релі – «Відкриття великої, багатой та прекрасної Гвіанської імперії» (1595) [113]. Вона присвячена боротьбі Англії проти іспанського панування в Америці та Світовому океані.

Перший крок до джерелознавчого опанування робіт Релі був зроблений в Англії 1896 р. Тоді упорядкували його «Вибрані праці» з додаванням наукового коментаря. Препринт цієї праці вийшов друком у Лондоні 1989 р. [171].

На початку XX ст. американський історик держави і права Д. Квінн надрукував збірник описових джерел «Матроські описи подорожей уздовж узбережжя Нової Англії» [174]. Ці описи стосувалися відкриття британськими приватирами американського узбережжя Атлантичного океану задля створення британських колоній у Північній Америці. З їхніх повідомлень випливало, що приватирський промисел міг надати гарантії успішної боротьби англійських підприємців проти суперників, які раніше за них закріпилися в Новому світі.

За зразком Квінна британські історики В. Стефанссон і В. Маккаскіл 1938 р. надрукували двотомний збірник доповідей відомого мореплавця й пірата, учасника розгрому іспанської Непереможної армади **М. Фробішера** (1539–1594), який тричі діставався Північної Америки в пошуках морського шляху до Китаю [180]. Ця публікація краще за все ілюструє фундаментальні основи морської політики британського королівства часів виникнення процесу первісного нагромадження капіталу. Аналогічною джерельною публікацією є праця британського вченого Р. Спенса «Граф-приватир: Джордж Кліффорд, третій граф Камберленд», 1558–1605» (1997) [177].

Цікавою обставиною розвитку англійського й американського джерелознавства приватирського промислу є те, що вчені США та Великої Британії

намагалися поряд із наративними джерелами британського походження ілюструвати приватирський промисел на фоні каперських експедицій суперників Альбіону. На їхню думку, так можна було б краще пропагувати ідею переваг англійців та американців над іншими народами світу в галузі військово-морського будівництва. Про великий обсяг роботи з упорядкування наративних джерел з історії європейського каперського промислу свідчить те, що протягом 1812–1815 рр. у Лондоні вийшли з друку п'ять томів «Географічного та історичного словника Америки й Вест-Індії». Цей словник був укладений іспанським військовослужбовцем і науковцем А. де Ерерою. Публікація словника англійською мовою була здійснена на замовлення британського уряду [117]. Потреба англійських експансіоністів у цьому виданні полягала в тому, що вони втратили свої колонії в Америці і тим самим запрограмували крах Першої Британської імперії. Проте під час наполеонівських війн можновладці Великобританії мали реалізовувати проєкт захоплення французьких та іспанських колоній і введення їх до складу Другої Британської імперії. Саме для цього були підготовлені довідкові матеріали, упорядковані А. де Ерерою.

Праця Ерери вперше продемонструвала, що занепад Іспанської колоніальної імперії нащадки її засновників переживали дуже боляче. Ще трагічніше іспанські правлячі кола пережили наслідки іспано-американської війни кінця ХІХ ст. Тоді Іспанія зазнала поразки, і США встановили своє панування над Філіппінами та Кубою. Зрозуміло, що наближення цієї війни потребувало від уряду Іспанії використання різних засобів захисту інтересів колишньої колоніальної імперії. Ці засоби необхідно було шукати в історичному досвіді розвитку іспанського колоніалізму. Тому ще 1883 р. в Мадриді вийшла друком унікальна публікація описових джерел з історії геополітичної боротьби Іспанії проти Великобританії, здійснена відомим іспанським джерелознавцем Д. Альседо та Еррерою «Піратство й акти агресії англійців та інших європейських народів проти Іспанської Америки у ХVІ–ХVІІІ століттях» [118]. Ця публікація привернула велику увагу апологетів Британської імперії, які намагалися заперечити викладені в ній історичні факти.

Інтерес англійських та американських фахівців до історії каперства був очевидним. Вони намагалися використовувати досвід французьких каперських експедицій для кращого розуміння особливостей британського приватирства. Цей досвід важливий тим, що експедиції французьких каперів здійснювалися не лише для практичного втілення приписів права репресалій стосовно іспанців та англійців, а й для заснування колоній Франції, що було необхідним елементом розвитку процесу первісного нагромадження капіталу. Саме це ілюструє історія колонізації французь-

кими гугенотами півострова Флорида у другій половині XVI ст.

Гугеноти, яким були потрібні гроші для створення армії та флоту задля перемоги над католиками, відправили власних приватирів у Новий світ, де вони розпочали бойові дії проти іспанців. Цей сюжет був розроблений французьким джерелознавцем Ш. Жульєном, який 1948 р. опублікував збірник описових джерел щодо корсарських експедицій французів в океанському просторі під назвою «Мандри, відкриття та первісне облаштування французів в Америці» [183]. Згодом, 1965 р., американські вчені переклали англійською й опублікували описи гугенотської колонізації Америки. До цієї публікації ввійшли описи французької колоніальної експансії в Америці, підготовлені корсарами-гугенотами Ж. Рибо, Р. Лодоньєром, Н. ле Шале і навіть таким незвичайним учасником каперського підприємництва французів, як художник Ж. ле Муан, що виступив як військово-морський топограф [161; 162; 181].

Відомо, що в XVII ст. боротьба великих європейських держав за світове колоніальне панування особливо загострилася. Тоді безумовного успіху в галузі розвитку капіталістичних відносин досягли Велика Британія й Нідерланди. Суперництво цих держав знайшло відповідне відображення в багатьох збірниках описових джерел, передусім британського походження. Так, 1675 р. було надруковано цікавий збірник приватирсько-піратських спогадів про боротьбу англійців проти іспанських суперників в Атлантичному океані. Зміст і назва збірника («Великі пірати, або життя і смерть капітана Джорджа К'юсака») свідчить про те, що приватири Англії доволі легко перетворювалися на піратів у тому разі, коли угоди з організаторами приватирського промислу, упорядкованого законами Першої Британської імперії, не надавали можливостей для швидкого збагачення [140].

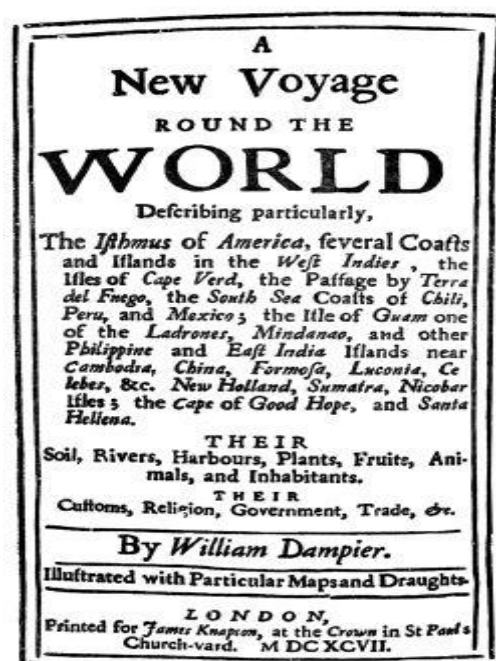
Після вдалого здійснення проєкту «Великі пірати» вийшов друком інший збірник описів боротьби англійців за гегемонію в Атлантичному

океані, де поряд із британськими наративами були вміщені спогади іспанських каперів. Показова назва цього збірника, де згадуються найнайбільш відомі на той час пірати, котрі без особливих вагань за нагоди ставали приватирами на службі в корони Англії: «Подорожі та пригоди капітана Бартолом'ю Шарпа й інших осіб у Південному морі, відображені в судових журналах, до яких додано оповідь капітана Ван-Горна про його дивовижні буканьєрські пригоди у Вера-Крусі та справжній опис сера **Генрі Моргана** про його експедиції проти іс-

панців у Вест-Індії та Панамі» (1684) [182].

На жаль, указані збірники наративів не містили наукового коментаря, тому користуватися ними сучасному читачу доволі важко. Однак на початку ХІХ ст. британське джерелознавство приватирського промислу набуло наукового характеру. Джерелознавці почали звертатися і до звичайних читачів, додавши до своїх праць наукові коментарі. Про це свідчить діяльність британського історика морського флоту Дж. Бурнея. Саме він 1816 р. надрукував разом із відповідним коментарем збірники свідчень англійських приватирів і піратів про боротьбу за панування у Світовому океані з французами, які замінили колишніх володарів океану іспанців.

Публікації Бурнея вийшли під назвами «Хронологічна історія досліджень у Південному морі, або інакше – в Тихому океані, здійснених до 1723 року на підставі хартій, що включає історію буканьєрів Америки» (4 томи) [125] та «Історія буканьєрів Америки» [126]. Праці Бурнея надихали британців на подальший розвиток морської імперії, демонструючи досвід пращурів. Зрозуміло, що достовірність і репрезентативність записок приватирів і піратів, уведених Бурнеєм до наукового обігу, викликає певні сумніви та змушує неупереджених науковців особливо скрупульозно перевіряти дані з цих джерел шляхом зіставлення з фактами з інших

свідчень морських розбійників того часу.

Свій внесок у публікацію описових джерел приватирів, що брали участь у колонізації Нового світу, 1925 р. зробило Гаклюйтівське товариство. Відомий британський історик В. Гарлоу надрукував фундаментальний том записок приватирів «Колоніальні експедиції в Західну Індію та Гаяну протягом 1623–1676 років» [127]. Однак мусимо зауважити, що користуватися цим виданням дослідникам приватирства складно. Річ у тім, що укладачі цієї джерельної публікації вважали за доцільне вносити до неї будь-які дрібниці з мемуарів приватирів, проте не звертали увагу на ті частини їхніх спогадів, де згадувалося все, що стосувалося сутності угод про розподіл здобичі між власниками кораблів-приватирів і морськими розбійниками, членами екіпажів. І все ж таки цікаві юридичні факти стосовно умов цивільних угод між приватирами

й екіпажами їх кораблів можна знайти в оповіді про морські подорожі навколо світу протягом 1699–1701 рр., здійснені відомим британським піратом, приватиром і письменником В. Дампіром.

У назві праці Дампіра, відповідно до звичаїв кінця XVIII ст., напрочуд багато слів: «Нове плавання навколо світу. Особливо ретельні описи плавання одного зі злодіїв поблизу Американського перешийка, кількох прибережних зон і островів у Вест-Індії та островів Зеленого Мису, а також проходження поблизу Тьєрра-дель-Фуєго, плавання Південним морем поблизу узбережжя Чилі, Перу й Мексики, островів Гуам, Мінданао та інших Філіппінських та Ост-Індських островів біля Камбоджі, Китаю, Тайваню, Лусону, Сулавесі, із заходженням до Нової Голландії, Суматри, Нікобарських островів, поблизу мису Доброї Надії й острова Санта-Олена; з описом їх ґрунтів, річок, гаваней, рослин, фруктів, тварин і жителів та їхніх звичаїв, релігії, урядів, торгівлі тощо із друкованими картами» [128].

Користуватися оповідями Дампіра історикам правового та організаційного інституту приватирства складно. Справа в тім, що Дампір яскраво описує будь-що зі своїх подорожей, проте надає обмежену інформацію про правову сторону своїх приватирських починань. Причиною цього було те, що головні учасники комерційних підприємств приватирів, англійські аристократи, не бажали, щоб їхні зв'язки з мореплавцями, які вчиняли розбій у Світовому океані, були відомі пересічним підданам англійської корони.

Історія англійського приватирства особливо цікаво викладена в працях видатного письменника **Д. Дефо**. Він написав понад п'ятсот

книг, памфлетів і статей на різні теми (політика, економіка, кримінал, релігія, шлюб, психологія, надприродне й т. ін.). Дефо був також основоположником економічного журналізму. У публіцистиці він пропагував буржуазну розсудливість, виступав на захист свободи слова. Згодом Дефо став власником панчішного виробництва та виступав як підприємець-ділоць із комерційною жилкою – тип, поширений у ту епоху. Він був та-

кож одним із найактивніших політиків свого часу.

Талановитий публіцист, письменник і видавець, Дефо не обіймав офіційно жодної державної посади. Проте з часом виявилось, що письменник тривалий час очолював розвідувальні служби Британії, завдяки чому мав великий вплив на короля та урядовців. Це й дало йому змогу виступити одним із дослідників приватирства під псевдонімом Ч. Джонсон. Результатом його пошуків стала широко відома праця «Всесвітня історія піратів» [115], що водночас є збірником нарративних джерел із проблем історії європейського каперства.

Упродовж усієї історії боротьби Великої Британії за панування у Світовому океані розвідники, купці, контрабандисти, торговці рабами й приватирри ретельно спостерігали за французькими корсарами, щоб вчасно завдати їм поразки в безперервній війні. Особливо переконливим доказом цього є друкована праця англійського приватира Р. Гарднера «Звіт про експедицію у Вест-Індію проти Мартиніки 1759 року; з доповіддю про зменшення залежності Гваделупи та інших Підвітряних островів від французького короля» [136]. Публікацію цього опису було здійснено 1762 р. в самий розпал останньої англо-французької війни XVIII ст. за геополітичне панування, відомої як Семирічна війна.

1760 р. Дж. Фуллер опублікував три томи «Військово-морського літопису, або опису подорожей, експедицій, чудових подвигів та досягнень найзнаменитіших англійських мореплавців, мандрівників і морських командирів, починаючи з найбільш ранніх, що відбулися наприкінці 1759 р.; з описом декількох країн, які вони відвідали, перемогли їх або стикалися з ними; а також описів життя найвидатніших британських адміралів і моряків, які відзначилися своєю хоробрістю та любов'ю до свободи» [135]. Згодом, 1777 р., розвідки Фуллера були доповнені новими описами морських подорожей британських піратів, приватирів і військових моряків, зробленими завдяки зусиллям Р. Джеймса. Його праця отримала назву «Британія тріумфує, або перелік морських боїв і перемог англійської нації, здійснених із найдавніших часів...». До неї подано великий вступ, що містить історію навігації від найбільш ранніх подій до теперішнього часу; також уміщено описи життя найзнаменитіших адміралів [123].

Зауважимо, що оповіді приватирів мають бути порівняні з записками їх сучасників, які не були морськими розбійниками, однак плавали саме в тих регіонах Світового океану, де відбувалися найбільш гострі військові зіткнення між флотами й каперами європейських держав. Із цієї точки зору досить цікавими є спостереження англійського мандрівника, ученого-лікаря Б. Булліванта за каперами, що оперували в Атлан-

тичному океані наприкінці XVII ст. Тому його праця «Погляд на Нью-Йорк у 1697 році» була перевидана 1957 р. відомим американським істориком держави і права В. Ендрюсом [138].

Варто зазначити, що традиції британського джерелознавства історії геополітичних змагань великих держав у Світовому океані добре підтримують американські історики держави і права. Так, 1966 р. у США було здійснено проєкт публікації великої серії наративних джерел з історії британської та американської державності під титулом «Марш Америки». У ньому знайшли місце описи морських експедицій приватирів, зроблені в тюдорівській Англії. Події таких експедицій добре відображені у спогадах англійських приватирів Д. Інгрема («Повідомлення Девіда Інгрема») [170], Е. Бленда («Відкриття Нової Британії») [120] і Дж. Бреретона («Відкриття північної частини Вірджинії») [122]. У тій же серії джерельних публікацій уміщено «Короткий опис Нью-Йорка» плантатора Д. Дентона, який спостерігав за тим, як процвітає піратство, приватирство й контрабанда в колоніальній Америці [130].

У свою чергу, видавнича діяльність американських істориків держави і права стимулювала звернення англійських учених до історії приватирства, яка доволі ґрунтовно відображена в «Короткому й достовірному повідомленні про нововідкриту землю Вірджинія» учасника експедиції Релі до Америки, підготовленому відомим ученим **Т. Херріотом** (уперше надруковано 1588 р.) [145]. Ця праця є звітом про дії приватирів, що брали участь у створенні колоніальної Британської імперії, проте, на жаль, навіть під час останньої публікації 1972 р. праця не була супроводжена науковим коментарем, необхідним для розуміння сутності приватирства. Життя ж вимагає від істориків держави і права публікувати наративні джерела з відповідними передмовами й коментарями, підготовленими професійними джерелознавцями. Такий підхід 1796 р. виправдав британський історик військово-морського флоту В. Мевор, надрукувавши двотомний «Історичний перелік найбільш славетних подорожей, мандрів і відкриттів із часів Колумба й до нашого часу» з доволі детальним коментарем щодо особливостей геополітичних змагань великих держав за панування в океанському просторі [159].

Урешті-решт, наприкінці XIX ст. у США було введено до наукового обігу низку публікацій рукописів учасників колоніального захоплен-

ня території сучасної американської держави. Відомо, що землеробство й ремесло лише в загальному вигляді забезпечувало успіх підприємницької діяльності перших американських буржуа. Тому представники панівної верстви населення Британської Америки брали участь у розвитку навіть таких джерел прибутку, якими були протиправні діяння, передбачені кримінальним правом. Не дивно, що на початку ХХ ст. особлива увага американських істориків держави і права була прикута до піратства й приватирства. Вони шукали в історичному спадку своїх предків найбільш цікаві приклади вдалої господарської діяльності, які сприяли розвитку американської економіки часів переходу від промислового капіталізму до імперіалізму. Тому у США був утілений великий і цікавий джерелознавчий проєкт – публікація багатотомної серії нарративних джерел під загальним титулом «Оригінальні описи ранньої американської історії». Його здійснили Ч. Ендрюс, Л. Тайлер (імперська школа), Е. Маерс, Л. Селі, К. Хол (тевтонська школа) та учень Ф. Тернера Ч. Лінкольн [164; 165; 166; 167]. Учасники цього великого проєкту надрукували матеріали з особистих архівів політичних діячів Британської Америки, які не цуралися ані приватирства, ані піратства, ані контрабанди, ані торгівлі рабами.

Після публікації «Оригінальних описів» була надрукована відома

праця Т. Хатчинсона «Історія колонії Массачусетс», де відображені причини піратства й каперства [149]. Ці причини чітко сформульовані в іншій відомій праці, автором якої є засновник колонії Вірджинія Р. Беверлі [119]. Не міг пройти осторонь від опису приватирського промислу й інший засновник Британської Америки В. Бредфорд, автор «Історії колонії Новий Плімут» (уперше видана 1856 р.) [121]. Згодом, 1978 р., традиція «Оригінальних описів» у США була відроджена збірником нарративів «Моряки-пірати» (за редакцією Д. Боттінга) [175].

В американській історіографії США раннього періоду, яка веде початок від нарративів ХVII ст., завжди особливе місце було відведено одному зі стовпів пуританської теократії колонії Массачусетс Інкризу Мезеру (1663–1728). Будучи президентом Гарвардського коледжу (1685–1701), він відрізнявся консерватизмом, однак, як представник колонії, у Лондоні (1688–1692) вимагав від короля максимально ліберальної кон-

ституції для Массачусетсу. Про ці наміри І. Мезер сповістив у «Короткому описі Нової Англії із заснування цієї колонії до нинішнього 1688 року», де засуджував піратство та не дуже схвально описував гонитву приватирів за грошима [158].

Справу Інкриза Мезера продовжив його син **Коттон Мезер** [669]. Теза Коттона щодо особливостей історії Британської Америки проста: усе в ній визначено Божим промыслом, зокрема – пошук джерел первісного нагромадження капіталу за допомогою піратства, приватирства, торгівлі невільниками, навіть білими тимчасовими рабами-європейцями. Такі одкровення Мезер звичайно й буденно вніс до власних містичних книг «Праця із запобігання судовому переслідуванню», «Інструкції до оживлення мертвих», «Корисні зауваження стосовно шляху злої людини», «Короткий опис колоній Нової Англії з моменту їх започаткування» [154; 155; 156]. Цікавою особливістю цих праць було те, що Мезер, який виконував обов'язки духовного наставника американських пуритан, надавав їм як підприємець практичні поради щодо того, як уникати судового переслідування за участь у піратстві. К. Мезер є автором також і «піратських історій». Вони вийшли під назвами «Життя, загублене на морі. Дивовижний опис того, як деякі пірати дійшли до трагічного кінця» [157] та «Опис поведінки й останніх передсмертних виступів шести піратів» [153]. За працю К. Мезера в галузі духовного наставництва піратів в американській історіографії його позиціонують як духовного отця морських розбійників. Краще за все такий погляд на його життя виклала американська дослідниця С. Валор у праці «Коттон Мезер, священник для піратів» [892].

Певний внесок у розуміння приватирського промыслу свого часу зробили політичні діячі північноамериканських колоній Англії, які оцінювали історію Британської Америки в цілому. Проте вони торкалися й сутності тих економічних відносин, які забезпечували вирішення проблем первісного накопичення капіталу. Саме такі підходи батьків-засновників США до історії американської державності цікавили відомого джерелознавця Ю. Емерсона. Він опублікував 1976 р. джерельний збірник «Листи з Нової Англії. Колонія Массачусетс у 1628–1638 роках», що містить спогади про те, як піратство й приватирство в Атлантиці впливало на життя в британських колоніях.

Крім британських та власне американських авторів наративних

джерел XVII ст. з історії каперства, цей сюжет був розвинений авторами французького, данського, шведського та голландського походження. Серед їхніх записок про піратство й каперство особливо помітною є праця О. Олів'є Ексквемеліна (бл. 1645–1707) «Пірати Америки» [116]. Книга цього лікаря піратського судна, мандрівника й письменника уперше була надрукована 1678 р. голландською мовою в Амстердамі. Дані про автора суперечливі. Поширена версія свідчить, що Ексквемелін був француз, уродженець Арфлера. Як емігрант-гугенот, якого переслідували за релігійні переконання у Франції, він дістався до Америки. За іншими даними, Ексквемелін був голландцем. Згідно з описами в книзі, автор відправився на Антильські острови 1666 р. як судовий лікар, тричі опинявся в рабстві, брав участь у набігах короля піратів і приватира на британській службі Г. Моргана.

Книга Ексквемеліна була протягом короткого часу перекладена іншими європейськими мовами. Факти з неї використовували знамениті белетристи **Ф. Купер**, капітан Марріет, Г. Р. Хаггард, Р. Сабатіні. Однак більш важливим є те, що до праці Ексквемеліна ніколи не забували звертатися професійні історики піратства й каперства. Про це свідчить досить показовий факт: у рік скасування міжнародного інституту каперства (1856) в Англії вийшов друком збірник описових джерел із цієї проблеми, що належали піратам і каперам XVII ст. різного національного походження. Його назва – «Історія буканьєрів Америки, яка містить детальний опис діянь цих сміливих і зухвалих флібустьєрів, що діяли головним чином уздовж Іспанського Мейну, у Вест-Індії та великому Південному морі й змінили перебіг подій громадянських війн в Англії (О. Ексквемеліна, Б. Рінгроуза, Равено де Люссана)» [148].

Важливі повідомлення щодо організації піратського й приватирського промислів у європейських колоніях Нового світу містяться в описі подорожей голландського мореплавця й комерсанта Д. де Вріє до Америки. Його праця стосувалася стану справ у голландському володінні Нові Нідерланди протягом 1632–1644 рр. Це була та доба, коли розпочався перший етап англо-голландської геополітичної боротьби за американське узбережжя Атлантичного океану, у якій брали участь голландські капери й британські приватирі [185].

Традицію, започатковану де Вріє, продовжив ще один голландець,

автор «Щоденника Яспера Данкерта за 1679–1680 роки» [151]. Данкерт писав, що є певні відмінності між голландськими каперськими та британськими приватирськими комерційними підприємствами за часів існування Нових Нідерландів, а згодом і британської королівської колонії Нью-Йорк. Не менш значний інтерес викликає збірник нарративних джерел з історії боротьби французьких корсарів проти суперників під час створення світової колоніальної системи європейської буржуазії. Її опублікував 1908 р. французький історик А. Мало під назвою «Корсари. Відповідні документи» [152].

Віддавши належне описовим джерелам з історії піратства й приватирства XVII ст., зауважимо, що наступного століття геополітична ситуація у світі зазнала суттєвих змін унаслідок Великої французької революції. Це стимулювало новий раунд боротьби французьких натхненників колоніальної експансії проти суперників у Світовому океані. Їхні погляди на необхідність цієї боротьби увійшли до фундаментальної публікації описових джерел «Морська історія Франції, що містить історію боротьби приморських провінцій і міст за море з моменту заснування Марселя у 600 році до н.е., розбою піратів, мореплавства, подорожей по всьому світу, відомих аварій кораблів, відкриттів, колонізації, побудови військово-морського флоту, в основному з часу правління Людовика XIV до 1850 року» (1713) [143].

Як відомо, Англія мала надати відповідь геополітичному виклику Франції [133]. Тому відбувалося узагальнення досвіду приватирських експедицій британських моряків часів існування Першої Британської імперії. Цей досвід був висвітлений у своєрідному підручнику із засад каперства, підготовленому Д. Стілом («Помічник корабельного майстра та власника судна») [178]. Автор торкався певних особливостей правового регулювання світового каперства відповідно до норм міжнародного морського права, звернувши увагу на дії організаторів каперських експедицій.

Сучасник Стіла, професор британської історії В. Джеймс, узагальнив особливості битв британського флоту та приватирів проти ворогів наприкінці XVIII – початку XIX ст. У цей час фокус приватирства суперників британців французів був зосереджений на Західній Атлантиці. Тому Велика Британія мала боротися проти зазіхань на її інтереси у Світовому океані проти нового суперника – Сполучених Штатів [137]. Це стало важливим приводом англо-американської війни 1802–1815 рр. Шлях до цієї війни, прокладений приватирами, був відображений у працях таких британських державних діячів, як адвокат апеляційного комітету королівської Таємної ради Дж. Стефен і комерсант Дж. Браун. Зве-

рнувшись до історії війн Англії на морі, вони інспірували королівські укази 1807 р., які надали законного характеру розбою британських приватирів в Атлантиці («Війна в масці, або звільнення британського флоту від несправедливих обвинувачень і гноблення за його ставлення до нейтральних прапорів») [124; 179].

Досвід американських приватирів свого часу знайшов високу оцінку в працях автора «Декларації незалежності США», майбутнього третього Президента Т. Джефферсона, який вважав цей промисел цілком законним, дозволеним нормами міжнародного морського права [109]. У ті часи морські розбійники США писали спогади про участь у приватирстві під час війни за незалежність. Згодом їхні рукописи були опубліковані на замовлення американського товариства військово-морського флоту. Так, Р. Барнс опублікував мемуари офіцера-приватира Н. Фенінга [132], а Д. Сейтц надрукував описи мандрів відомого у США та Росії наприкінці XVIII ст. пірата й приватира П. Джонса [176].

Отже, у розпорядженні дослідника правового та організаційного інституту приватирства є велика за обсягом інформаційна низка оповідей колишніх приватирів про особливості застосування правових приписів міжнародного та британського морського права щодо участі підприємців у боротьбі великих держав за гегемонію в океані. Проте підкріпити їхні свідчення щодо організаційного забезпечення правових основ приватирства необхідно через звернення до різноманітних статистичних матеріалів.

2.6. Статистичні матеріали та енциклопедичні довідки з історії британського приватирства

Поряд із нормативно-правовими та наративними джерелами з еволюції організаційно-правових засад приватирського промислу певні юридичні факти щодо осмислення цієї проблеми необхідно шукати в публікаціях статистичних матеріалів та енциклопедичних видань. Перші спроби створення такого роду досліджень були зроблені ще на початку XIX ст. завдяки публікації згаданого вище «Географічного та історичного словника Америки та Вест-Індії» А. де Альседо. Проте лише в наш час енциклопедичні видання досягли дійсно високого наукового рівня

опанування складних проблем приватирства.

Зрозуміло, що історія приватирства була відображена в такому великому енциклопедичному виданні, як «Британська енциклопедія» (або «Британіка») [204]. Цій проблемі присвячено велику кількість статей енциклопедії про приватирський промисел та особливості його правового регулювання.

Серед американських довідкових видань, що містять факти з історії каперського промислу, необхідно виділити такі публікації, як «Енциклопедія американської історії» [203], «Колоніальні війни в Північній Америці» [206], «Морська війна у вік вітрила. Битви великих адміралів» Б. Танстолла [195], «Колоніальна Америка: енциклопедія соціальної, політичної, культурної та економічної історії» [199], «Колоніальна історія Сполучених Штатів» [200], «Бібліографія приватирства» Д. Конліна [202], «Бібліографія ранньої американської військово-морської історії» [198], «Історичний словник колоніальної Америки» В. Пенкака [207], «Піратство та приватирство: вибрана бібліографія» [208], «Пірати: розбійники, пірати й капери насправді: художня література й легенди» (1996) Я. Рогожінського [209].

Безумовно, узагальнювальний підхід до аналізу приватирства, що розвивалося в Британській імперії, міститься в модерній чотиритомній «Харперській енциклопедії військової історії» (вийшла друком російською мовою 1997 р.) [191]. Її авторами є американські вчені Р. Дюпюї та Т. Дюпюї, які відвели сюжетами, пов'язаним з історією приватирства, другу книгу енциклопедії. Важливі юридичні факти щодо організаційно-правових засад приватирства в незалежних США містяться в публікації Дж. Світмена «Американська військово-морська історія: ілюстрована хронологія американського військово-морського флоту та морської піхоти, від 1775 року до нашого часу» (2002) [210].

Історія приватирства в контексті військово-морського мистецтва розвинених держав світу привертала увагу і в Україні за часів перебування у складі Російської імперії, коли багато українців ставали морськими офіцерами царського флоту. Для їх навчання морській справі необхідно було використовувати юридичні факти з такого наукового видання, як багатотомна російська «Військова енциклопедія», що вийшла друком на початку ХХ ст. Авторами цієї енциклопедії були офіцери Генерального й Морського штабів Російської імперії [189]. Їм за службовою необхідністю належало аналізувати різноманітні аспекти переозброєння армій і флотів великих держав доби імперіалізму, особливо напередодні Першої світової війни. Ось чому російські генштабісти, які одночасно були викладачами військово-морського мистецтва, мали звернутися до історії

каперства, яке на той час набувало іншої форми – рейдерства.

Традиція осягнення історії військово-морського мистецтва, започаткована аналітиками армії та флоту Російської імперії, була розвинена в СРСР. Напередодні Другої світової війни радянський військово-морський аналітик В. О. Беллі опублікував «Військово-морський міжнародно-правовий довідник» [190]. У цьому виданні знайшлося місце і для короткого нарису історії міжнародного правового та організаційного інституту каперства, яке використовували великі держави Європи під час боротьби за панування у Світовому океані.

Певні юридичні факти з розвитку каперства були введені до наукового обігу радянськими дослідниками, авторами публікації «Загальна історія держави і права: енциклопедичний словник». Корисну статистичну інформацію з історії приватирського промислу можна знайти в працях відомого радянського демографа Б. Ц. Урланіса «Війни і народонаселення Європи. Людські втрати збройних сил європейських країн у війнах XVII–XX ст. Історико-статистичне дослідження» [196].

Досвід історичного розвитку військово-морського мистецтва у зв'язку з еволюцією каперського промислу був відображений із марксистських позицій у восьмитомній «Радянській військовій енциклопедії» (1979) [194]. Працю учасників цього проекту очолював начальник Генерального штабу Збройних сил СРСР маршал Огарков, який надав фахівцям із військово-морської історії можливість достатньо самостійно аналізувати особливості розвитку британської морської держави. Тому ця енциклопедія містить такі факти з історії геополітичного панування Англії у Світовому океані, які допомагають краще розуміти особливості британського приватирства.

Нові підходи до аналізу особливостей еволюції приватирського промислу за часів існування Британської імперії були закріплені в історичній та історико-правовій науці пострадянських держав. Загальний аналіз указаної проблеми неможливий без звернення до зазначеної вище капітальної праці провідних українських правознавців «Великий енциклопедичний юридичний словник» [188]. Це видання, опубліковане 2007 р. під керівництвом академіка Ю. С. Шемшученка, містить найбільш точні визначення таких споріднених явищ, як приватирський, піратський і контрабандний промисли та торгівля тимчасовими й довічними рабами, які разом визначали успіх британських та американських підприємців на шляху первісного нагромадження капіталу.

Серед російських видань такого роду найбільш помітною є «Велика історична енциклопедія» (2003) [187]. Однак у цьому науковому виданні інформація про каперські експедиції моряків великих держав, що

створювали світову колоніальну систему, доволі розпорошена. Тому користування цим виданням є не дуже зручним.

Отже, дослідження актуальної та складної проблеми еволюції інституту приватирства у Британській імперії стало можливим завдяки розробленню й уточненню змісту та сутності використаних автором понять, термінів і джерел (насамперед тих, що відображали тогочасну правову систему).

Перехід Британії від феодального до капіталістичного типу держави був визначений дією низки економічних, політичних і соціальних факторів, серед яких головне місце займає процес первісного нагромадження капіталу. Пошуки скарбів почалися в колоніях. Після розгрому Іспанії 1588 р. морська сила Англії міцніла. Завдяки цьому політика Першої Британської імперії (1583–1783 рр.) стала більш агресивною щодо навколишнього світу. Це характеризував відвертий розбій мореплавців, які перебували під контролем британської корони, у Світовому океані. При цьому ці розбійники були двох видів – пірати та приватири (капери).

Дослідження інституту приватирства нечисленні. Понятійний апарат відображений у працях Ж. Ханіна «Тематичний добір міжнародно-правових і спеціальних морських термінів із їх тлумаченням», Б. А. Райзберга, Л. Ш. Лозовського та Є. Б. Стародубцевої «Сучасний економічний словник».

Джерельну основу цього інституту склали міжнародні нормативно-правові акти, акти Першої й Другої Британської імперії та нарративні джерела.

Міжнародно-правові акти з регулювання засад каперського промислу знайшли своє місце й після їх скасування Паризькою конференцією 1856 р. У наш час історики держави і права Великобританії та США продовжують розвивати джерелознавство каперського промислу у працях «Документи, що стосуються морського кодексу», «Морський кодекс і споріднені документи», «Закон моря: прогрес і перспективи», «Закон морських війн: збірник договорів і документів із коментарями».

Нормативно-правові акти Першої й Другої Британської імперії поділяють на загальні та індивідуальні. Такий поділ розпочався ще за часів правління Єлизавети I Тюдор і знайшов підтвердження в працях: «Англійські колоніальні документи», «Морська війна 1812 року: документальна історія у трьох томах», «Північноамериканські колонії й Британська Америка» та ін.

Про важливість нарративних джерел годі й казати. Свідчення очевидців тогочасних процесів стали предметом уваги для американських джерелознавців, які й розпочали публікацію таких документальних джерел.

РОЗДІЛ 3

АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ЕВОЛЮЦІЇ ПРАВОВОГО ІНСТИТУТУ ПРИВАТИРСТВА В БРИТАНСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

3.1. Зародження англійської історіографічної традиції аналізу правового інституту приватирства

Головна предметна особливість історико-правової науки полягає в тому, що історик-правник вивчає події та процеси, віднесені рікою часу до реальності, що вже не існує. Отже, він, на відміну від представників точних наук, не в змозі безпосередньо спостерігати й описувати об'єкт, який вивчає. Однак минуле доходить до нас у певних формах, що нагадують про нього. Ці форми зазвичай і називають історичними джерелами. Такими джерелами служать рукописи, друковані книги, стародавні звичаї. Одним словом – це будь-які залишки минулого історичного життя.

Історичне джерело – це носій історичної інформації, що виник як продукт розвитку природи й людини та відображає ту чи іншу сторону людської діяльності. Здійснення наукового історичного дослідження неможливе без використання історичних джерел. Якщо відсутні джерела з історії держави і права різних країн світу, то не існує й історико-правової науки, зокрема її особливого відгалуження, яке йменують історіографією. Об'єктом дослідження в історіографії виступає історичне джерело як категорія, на якій будується пізнання історико-правової науки. Предметом дослідження є роль історико-правового джерела у вивченні історії держави і права та можливості його застосування під час наукових розвідок з історії цивілізації. Історико-правові джерела – це весь комплекс документів і предметів матеріальної культури, які безпосередньо відобразили історичний процес і закарбували окремі факти, на підставі яких відтворюється уявлення про ту чи іншу епоху, висуваються гіпотези про причини або наслідки, які спричинили ті чи інші події в історії різних держав та їхнього права.

Доречно зазначити, що історіографія історії держави і права має давні традиції в нашій країні, однак вона розвинена доволі слабо. Тому під час аналізу історичного розвитку інститутів держави і права будь-якої країни варто користуватися здобутками традиційної історіографії,

яка може виступати каркасом історіографічних розвідок у галузі вивчення історії держави і права зарубіжних країн [358].

Із наведеного вище випливає, що історіографія – галузь історичних знань, яка займається дослідженням закономірностей та особливостей походження й функціонування їх у суспільстві, розробляє методи аналізу й тлумачення історіографічних джерел. Ця наука є дисципліною про історію історичної думки, вужче – про історію правової думки. Її сутність доволі скрупульозно викладена у вузівських підручниках, які мають допомогти студентам, юристам та історикам, оволодіти навичками, необхідними для аналізу робіт тих дослідників, які були їхніми попередниками в аналізі того чи іншого сюжету з історії міжнародного права та історії держави і права зарубіжних країн. Це, наприклад, притаманно праці російських учених Л. П. Репіної, В. В. Зверевої й М. Ю. Парамової «Історія історичного знання» (2006) [493].

Особливістю англо-американської історіографії історії міжнародного права та історії держави і права як спеціальної наукової дисципліни є те, що вона так і не склалась саме в зазначеному вигляді. У Великобританії іноді виходили праці історіографічного змісту, у яких було проаналізовано процес розвитку англійської історичної та історико-

правової думки, однак вони ще й досі потребують логічного завершення. Так, дотепер залишається неперевершеним зразком британської історіографії праця **Г. Баттерфілда** «Вігська інтерпретація історії», яка вийшла друком 1931 р. [647]. У ній автор наполягав на тому, щоб історики аналізували події минулого крізь призму поглядів учасників цих явищ, адже так можна уникнути модернізації історичного процесу. До того ж Баттерфілд указував, що лише в такий спосіб можна донести події минулого до тих англійців, які

вивчають історію своєї країни за допомогою досвідчених учених.

Думки Баттерфілда щодо розвитку історіографії історії британської держави, на жаль, так і залишилися не реалізованими його співвітчизниками. Британська історіографія як спеціальна наукова дисципліна ще й досі не створена. Не можна ж розцінювати як внесок у вирішення вказаної проблеми дослідження Дж. Елтона «Сучасні історики про британську історію в 1485–1945 роках; критична бібліографія робіт 1945–1969 років» (1971) [685]. Ця праця належить перу не стільки історика держави і права, скільки професійного бібліографа, який допомагає пра-

вознавцям створити список джерел і літератури з проблеми, яка їх цікавить. Не можна також вважати дійсно професійним дослідженням фахівця з історіографії приватирського промислу й піратства статтю П. Джілберта, хоча його праця має багатообіцяючу назву: «Історіографія золотої доби англо-американського піратства в Атлантиці у 1680–1730 роках» [703].

Джилберт зазначив, що «буде відслідковувати зміст низки праць з історії, підготовлених за останніх 300 років, щоб вивчити, як історики підходили до цього питання і як їхні погляди змінилися за ці роки». Проте в його праці відсутній дійсно науковий аналіз історіографії «золотої доби» англо-американського піратства. Узагалі в статті Джілберта побіжно надано характеристику праць лише п'яти авторів, що займалися історією піратства й приватирства – Х. Есквемеліна, Д. Дефо, О. Вінстона, В. Томаса й М. Редікера. На жаль, загальна характеристика праць Есквемеліна й Дефо, проведена Джілбертом, не дає змоги розцінювати дослідження цих авторів як доробок до історіографічної науки, оскільки їхній творчий спадок є швидше наративним джерелом до історії піратства й приватирства. А праці Вінстона, Томаса й Редікера – це дослідження «чистих» істориків, які присвячені насамперед соціальним аспектам розвитку процесу первісного нагромадження капіталу через увагу до двох його складових – комерційних підприємств приватирів та океанського розбою піратів, проте не торкаються правових проблем каперських експедицій.

Зрозуміло, що українські фахівці певною мірою займалися історіографією світового піратства й приватирства Нового часу. Однак вони мають пам'ятати, що між вітчизняною історіографією історії держави і права зарубіжних країн та історіографією, яка розвивається у Великобританії та США, існують суттєві відмінності. Їхня наявність пов'язана з тим, що протягом тривалого часу історіографічний процес в Україні розвивався в межах радянської історичної науки, яка не допускала плюралізму думок стосовно розвитку історії історичної науки.

Вплив радянської історіографії на сучасну українську історико-правову науку відчувається й досі. Тому під час аналізу еволюції правового та організаційного інституту приватирства в Британській імперії необхідно дослідити методологію англо-американської історіографії цієї проблеми. Із методологічної точки зору, підхід британських та американських істориків держави і права до приватирства найкраще охарактеризовано відомим англійським ученим, професором Дж. Тошаком. Курс лекцій з історіографії англо-американської історії, створений Тошаком для студентів – правознавців, істориків і політологів, є фундаме-

нтальним внеском до історіографічного процесу в англійській науці історії держави і права. Не дивно, що він був опублікований великим тиражем у Росії під назвою «Прагнення до істини. Як оволодіти майстерністю історика» [534].

У праці Тошака вказано, що історики – це скрупульозні майстри, які створюють складну конструкцію – історичне дослідження. Стати майстром своєї справи вдається далеко не кожному, адже необхідно віднайти відповіді на запитання: якими методами вивчати історію, що таке історичний факт, які школи й напрями у вивченні історії існували в минулому і які з'явилися нещодавно? Тошак як професійний історіограф історії британської державності виходить з того, що фундаментальною передумовою історизму є повага до незалежності минулого, оскільки кожна епоха презентує унікальний прояв людського духу з притаманними їй культурою й цінностями. Якщо сучасний історик держави і права Англії хоче зрозуміти іншу епоху, він повинен усвідомити, що за час, який минув, докорінно змінилися умови життя й менталітет людей. Тому історик не є стражем вічних цінностей, а повинен прагнути зрозуміти кожен епоху в її власних категоріях, сприйняти її власні цінності та пріоритети, а не нав'язувати їй наші сучасні погляди. Це й буде ключем до розуміння історії держави і права в уявленні вчених різних епох [534, с. 16]. Лише в такому випадку головним завданням історика стає з'ясування, чому люди минулого вчиняли так, а не інакше. Важливо дивитися на світ їхніми очима та по можливості оцінювати його за їхніми стандартами [534, с. 17].

Надзвичайно цінним є спостереження Тошака стосовно того, що історична свідомість ґрунтується на трьох принципах. Перший із них – це розбіжності, тобто визнання того, що нашу добу і всі попередні епохи розділяє прірва, ніщо в історії не стоїть на місці, і час істотно змінив наш спосіб життя. Звідси випливає, що відповідальність історика в першу чергу полягає в урахуванні відмінностей між минулим і сьогоденням [534, с. 18]. По-друге, очевидно, що предмет дослідження не можна виривати з навколишнього оточення. Це жорсткий стандарт, що вимагає великих знань. Саме цим професійний історик держави і права й відрізняється від аматора. Третій фундаментальний аспект історичної свідомості, на думку англійського професора, – це розуміння історії як процесу, зв'язку між подіями в часі, що надає їм більший сенс, ніж їх розгляд в ізоляції [534, с. 19–20].

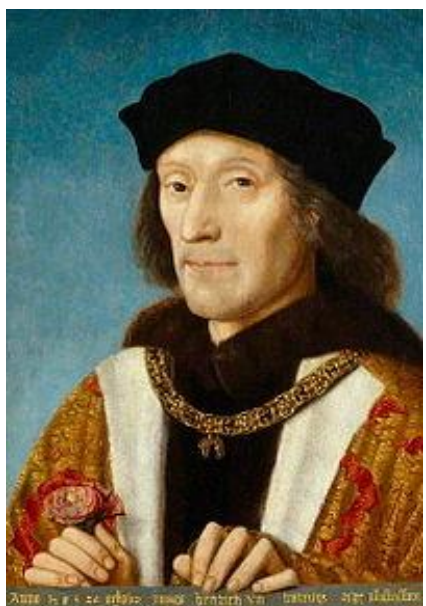
Урахувавши докази Тошака, мусимо визнати, що історія правового та організаційного інституту каперства, яке зародилося в Британській імперії ще в XIII ст. як підґрунтя так званого права репресалій, не випадково викликає інтерес не лише в істориків англійської державності, а й у фахівців

з історії міжнародного права. Цей інтерес набув академічного характеру з появою в першій половині XVII ст. наукових розробок видатного вченого Г. Гроція, якого можна вважати засновником історіографії історії міжнародного права. Дуже важливо розглядати еволюцію наук міжнародного права та історії держави і права з урахуванням еволюції історіографії відповідної проблематики. У нашому випадку йдеться про осягнення сутності історіографічного процесу щодо вивчення еволюції правового та організаційного інституту каперства в Британській імперії, який розпочався ще за часів правління англійських монархів із династії Тюдорів.

Появу ранньої історіографічної школи англійських фахівців з історії становлення правових та організаційних засад приватирства варто віднести до часів правління двох перших монархів династії Тюдорів. Цей напрям в історичній науці того часу формувався під впливом двох течій європейської історичної думки: гуманістичної та реформаційної. Перша з них була в XVI ст. найбільш яскраво представлена **Н. Макіавеллі** та Ф. Гвіччардіні, а друга – Ф. Меланхтоном та І. Лейденським.

Макіавеллі першим обґрунтував тезу про важливість історії для політичної теорії та практичної політики. Він висловив певне здивування щодо того, що його сучасників охопила пристрасть до володіння будь-яким давнім документом. Проте Макіавеллі зрозумів, що без звернення до давніх актів не можна використати досвід пращурів для потреб сучасної йому політики, яка має свій прояв у державному управлінні. На

його думку, класична старовина виробила схеми й методи вирішення проблем державного управління, які можуть служити зразком для всіх часів. Історія здатна принести практичну користь, оскільки її приклади слугують інтересам державної політики, зокрема в такій специфічній сфері, як піратство та каперство.

Велике значення на формування історичного мислення XVI ст. мала церковна Реформація, що впливала на погляди тих англійських істориків, які опинилися на боці Тюдорів. Протестантські історики поділяли ідеал християнського правителя, сформульований засновником династії королем **Генріхом VII** (1485–

1509), і прагнули перетворити історію на свого роду дзеркало для монархів. Генріх VII не лише перетворив написання історії на предмет особливої державної важливості, посприявши створенню офіційного літопису нової династії, але й заклав наріжні камені історичного міфу, який розроблявся в працях кількох поколінь англійських істориків «тюдорівського століття». Про це писав відомий британський фахівець з історіографії англійської державності Л. Дін у своєму дослідженні «Тюдорівські теорії історичного літописання» (1947) [676].

Природно, що у сприйнятті англійських хроністів XVI ст. дві зазначені течії західноєвропейської історичної думки виявлялися найчастіше нерозчленованими, змішаними. Гуманістичне бачення предмета історії супроводжувалося протестантським тлумаченням подій, що ввійшли до історичних досліджень того часу. Яскравою ілюстрацією цієї специфіки тюдорівського історичного мислення може служити трактат Т. Бландевіля «Справжній порядок і метод написання й прочитання історії» (1574). У ньому автор наполягав, що доля людини виявлялася, з одного боку, залежною від зовнішньої сили, насамперед Божого провидіння, а з іншого боку – від внутрішніх чинників, характеру «акторів» на сцені суспільного життя. Такими акторами для нього були королева Єлизавета I та її «морські собаки», чий вихід на сцену геополітичної боротьби за панування Англії у Світовому океані Бландевіль оголосив історично закономірним [676, с. 3].

Цілком очевидно, що Бландевіль, як історик держави і права Першої Британської імперії, мав дотримуватися концепцій часів первісного нагромадження капіталу, сформульованих Генріхом VII. Бландевіль мав розглядати особливості зовнішньої політики Тюдорів крізь призму розвитку організаційно-правового інституту приватирства як фундаменту первісного нагромадження капіталу [493]. Проте його підхід до аналізу історії приватирства не був повною мірою науковим, адже розвиток англійської історичної науки XVI ст. визначався тим, що її не розглядали як окрему науку. Історію вважали відгалуженням від літератури. Тому всі історичні праці мали описовий характер. Інакше кажучи, вони являли собою послідовний опис подій зовнішньополітичної історії країни та діянь її найбільш видатних особистостей. Головною особливістю робіт Бландевіля та його сучасників була насиченість великою кількістю фактичного матеріалу, до аналізу якого автори майже не вдавались. І такий підхід до проблем історичного розвитку англійської держави, її внутрішньої та зовнішньої політики був звичним для англійської історіографії аж до кінця XVIII ст.

Певним винятком на фоні засновників британської історіографічної традиції в осягненні такого явища, як Перша Британська імперія, виглядають Д. Юм («Англія під владою будинку Стюартів», т. 1–2) [579] та А. Сміт («Дослідження про природу й причини багатства народів», «Лекції з юриспруденції»). У своїх працях вони не просто викладали історичні події минулого, а намагались проаналізувати й оцінити їх. Юм (1711–1776) – шотландський філософ, представник емпіризму й агностицизму, попередник позитивізму, економіст та історик, публіцист – здійснив особливо помітний вплив на становлення англійської історичної науки. Одним із головних досягнень Юма багато дослідників вважають спроби встановити причинно-наслідкові зв'язки в історії, а також його прагнення відірватися від канонів викладення історії лише на теми династичних війн та монарших осіб [580].

А. Сміт (1723–1790) – шотландський економіст і філософ, один із засновників сучасної економічної теорії. Близько 1749 р. він познайомився з Д. Юмом. У підсумку з'явився інтелектуальний альянс, який відіграв велику роль у так званому шотландському просвітництві.

1778 р. Сміт був призначений одним із п'яти митних комісарів Шотландії в Единбурзі. До служби він ставився серйозно, що заважало його науковій діяльності. Але Сміт все ж таки виклав логічну систему, яка пояснила роботу вільного ринку на базі внутрішніх економічних механізмів, без урахування якої не можна повною мірою розібратися в особливостях англійського первісного нагромадження капіталу, особливо такого його підґрунтя, як приватирство. Природний порядок у поданні Сміта – це ринкові відносини, у яких кожна людина засновує свою поведінку на особистих та корисливих інтересах, сума яких і створює інтереси суспільства («Лекції з юриспруденції») [872]. Лише такий порядок забезпечує багатство, благополуччя та розвиток як окремої людини, якою міг бути славетний пірат, що користувався підтримкою монарха Британської імперії, так і суспільства в цілому [114; 510].

Питання геополітичної боротьби Альбіону за панування у Світовому океані не посідали вагомого місця в роботах «дуету» Юма та Сміта.

У них зустрічалися лише деякі уривки спогадів про британські заокеанські надбання. Проте притаманна їхнім працям аналітичність посприяла подальшому розвитку англійської історичної науки й розширенню кола її досліджень. На це закономірно звернув увагу сучасний російській дослідник О. Б. Соколов у своїй праці «Британська імперія XVIII століття в зарубіжній історіографії» (1993) [519, с. 33]. Своєрідним відгуком на праці Юма та Сміта можна вважати перше значне дослідження історії піратського й приватирського промислів великих європейських держав, здійснене німецьким ученим І.-В. фон Архенгольцем. 1803 р. його книга «Історія морських розбійників Середземномор'я та океану», де йшлося про бойові операції, звичаї та повсякденне життя морських розбійників Америки, Середземномор'я, Скандинавії та Данії, була опублікована в місті Тюбінген, після чого неодноразово видавалася різними мовами аж до нашого часу [225; 226; 227].

Докорінні зміни в англійській історіографії історії держави і права були пробуджені впливом Великої французької буржуазної революції, яка мала світове значення. Випередити Францію на шляху до побудови розвиненого капіталізму англійська буржуазія могла лише за умови перемоги промислової революції. Тому вона змінила соціальну структуру суспільства, де формувалися класи промислової буржуазії й пролетаріату. Промислова революція обумовила становлення ідеологічних течій в Англії – лібералізму (він переважав), консерватизму, дрібнобуржуазного радикалізму й соціалізму. Ідея розвитку, якій було підпорядковано все – від техніки до людини, охоплювала всі верстви суспільства. Справдився прогноз просвітителів про зміну станового ладу й абсолютистської держави конституційною монархією або республікою. Але їх віра в швидке настання царства свободи виявилася утопією. Пояснення історії держави і права розвинених країн Європи та США за допомогою концепції природного права й суспільного договору виявилось недостатньо переконливим.

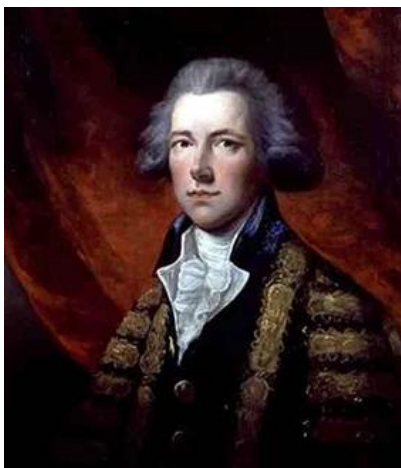

Промисловий переворот в Англії актуалізував питання про роль економіки в суспільстві. У цих умовах у царині соціально-гуманітарних наук формується новий напрям – романтизм. Поняття «романтизм» увів німецький літератор **Ф. фон Гарденберг** (псевдонім – Новаліс). Романтикам було властиве прагнення відкрити нові факти, дати нове пояснення вже відомим фактам. Це пояснення було не лише раціоналістичним, але й заснованим на

інтуїтивному розумінні. Незважаючи на неоднорідність поглядів романтиків, можна виділити ряд характерних рис цього напрямку: 1) принцип історизму припускає погляд на минуле як на «органічний» процес виникнення, становлення, розквіту, занепаду й зникнення того чи іншого явища; 2) кожен історичну подію необхідно було пояснювати всередині того часу, у системі тих цінностей, до яких вона належала.

Об'єктом наукових інтересів європейських романтиків часів промислових революцій була насамперед історія окремих народів і країн. Особливості цієї історії визначалися в кінцевому підсумку впливом «народного духу» (інакше – колективної свідомості, національної психології), що виникає разом із народом. Осягнути народний дух можна було за допомогою вживання в нього. Передати ж неповторні риси епохи було можливо, домагаючись яскравого, образного викладу. Власне ж історична, вужче – історико-правова наука в Англії почала розвиватися гігантськими темпами лише в середині XIX ст. Це було наслідком перетворення Великої Британії на «промислову майстерню світу». Подальший розвиток промисловості вимагав від англійських науковців аналізу підвалин такої системної реальності, як імперія великих британських підприємців. Її фундамент упродовж століть формувався у спосіб первісного нагромадження капіталу як сукупності закріплених правом Великої Британії взаємопов'язаних промислів – піратства, торгівлі рабами, контрабанди й приватирства.

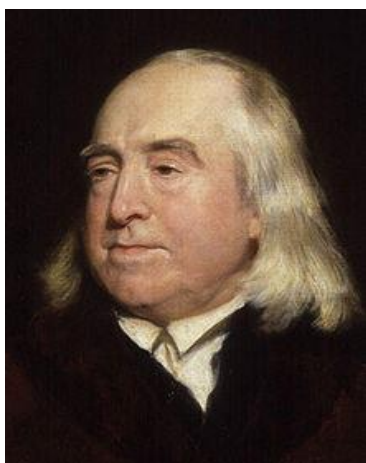
Мусимо відзначити, що в англійській історіографії історії держави і права Британської імперії від середини XIX ст. до нашого часу існують два провідних напрями: торійсько-консервативний і вігсько-ліберальний. Різняться вони трактуванням та оцінками подій, особистостей, політичних рішень, які мали велике значення для країни в минулому. У широкому сенсі консервативний напрям схильний до провладних позицій, непохитності політичної ситуації в країні й критики радикальних перетворень. У той же час ліберальний напрям постійно виступає проти утисків буржуазії з боку влади та критично ставиться до її рішень. При цьому в процесі дослідження певних історичних подій вони мали більш конкретні розбіжності. Спільною особливістю зазначених наукових напрямів було те, що їх носії в осягненні історичного процесу колоніальної політики Великобританії, її мети та завдань не були антагоністами. Тому спробуємо розглянути англійську історіографію правових засад приватирського промислу за часовими проміжками й виділити певні особливості кожного із зазначених наукових напрямів.

Розвиток британської історіографії еволюції правового інституту приватирства певною мірою визначався і зрушеннями в системі управління Британською імперією. Централізоване управління Другою Британською імперією було створено прем'єр-міністром **В. Піттом-молодшим** і видатним державним діячем тієї епохи Г. Дандасом на межі XVIII–XIX ст. Одним із перших державних органів, який реально контролював імперський розвиток, стала Контрольна рада у справах Індії, яку Дандас очолив

1784 р. Централізація імперської влади над британськими володіннями сталася в роки англо-французьких воєн 1793–1815 рр., коли державна влада над усіма колоніями перейшла в управління Військового департаменту (Secretary of State for War, 1794), згодом перейменованого на Департамент військових і колоніальних справ (Secretary of State for War and the Colonies, 1801).

Зрозуміло, що у зв'язку зі створенням Другої Британської імперії кількість праць, присвячених приватирству, значно зросла. Головною їх особливістю була явна апологетичність історії британського розбою у Світовому океані. Британські експансіоністи в цих працях мали виглядати носіями цивілізації, а народи, на які розповсюджувалася їхня влада, – недорозвинутими варварами. Із цих позицій було відносно легко виправдовувати піратські вчинки британської буржуазії у Світовому океані. Ця логіка аналізу історії держави і права Великобританії була підкорена міцному впливу «філософії утилітаризму».

Буржуазні радикали у своїй програмі керувалися ідеями філософа та юриста **І. Бентама** (1748–1832), який доводив, що єдиним критерієм доцільності будь-якої установи та законодавчого акта має бути принцип корисності (лат. – *utilitas*, звідси – «утилітаризм»). Символом віри істориків держави і права ставала ідея прогресу. Це вчення сягало своїм корінням у раціоналізм наукового пізнання XVIII ст., однак у XIX ст. будь-яке знання було ототожнене з природничими науками, а природничі науки – із технічним прогресом,

плодами промислового перевороту, перемога якого поступово знижувала роль і значення каперського промислу й вела до створення потужного британського військово-морського флоту.

Учення Бентама було «прапором» промислової буржуазії, яка домагалася скасування мита на ввезення сировини, вбачаючи в ньому перешкоду для розвитку торгівлі й промисловості. Свої вимоги буржуазія сформулювала в гаслі «вільної торгівлі», пов'язаної з такими виразками капіталізму, як контрабанда та приватирство [748]. Не дивно, що погляди британських істориків держави і права на законність нічим не обмеженого морського розбою підданих корони Англії викликали міжнародний резонанс. Із критикою поглядів Бентама виступив німецький юрист-геополітик Фр. Ліст, який вважав, що в Німеччині необхідно розвивати національну економіку, яка б ігнорувала такий засіб вирішення проблем первісного нагромадження капіталу, як каперство («Міжнародне право в систематичному викладенні») [421].

Праця Ліста знайшла схвалення в науці Російської імперії. Її добре знали історики держави і права Харківської школи правників-міжнародників. Проте критичний погляд Ліста та інших європейських істориків на праці Бентама не впливав на міфологічність англійської історії держави і права. Методологію історичного пізнання, притаманну Бентаму, використовували його співвітчизники під час вивчення розвитку Альбіону як морської держави. Це достатньо чітко проявилось в працях тих істориків, які зосереджували свої наукові пошуки на аналізі біографій британських флотоводців, передусім тих, які вправно керували й приватирськими експедиціями. Серед робіт такого роду особливо помітними є праці Дж. Кемпбелла «Морська історія Великої Британії, що включає історію життя англійських адміралів» (т. 1–8; 1813) та «Життя англійських адміралів і морська історія Великої Британії з часів Юлія Цезаря й до китайської війни 1841 року» (1841) [651]. Не меншу увагу привертають праці Дж. Барроу «Життєпис Річарда, лорда Хау, адмірала флоту та генерала морських піхотинців» (1838) [616] і «Життєпис Джорджа, лорда Енсона, адмірала флоту й першого лорда Адміралтейства, головним чином під час Семилітньої війни» (1839) [615], Дж. Аллена «Битви британського флоту» (1852) [593] і спільне дослідження В. Джеймса та Ф. Шам'є «Військово-морська історія Великої Британії від декларації 1793 року про війну проти Франції до сходження на престол Георга IV» (1837) [742].

Багато тенденцій, які намітилися в філософії права та історичної думки XVII–XVIII ст., отримали подальший розвиток у підходах істориків держави і права до історичного пізнання протягом першої половини XIX ст. Інтерес правознавців до історії колоніальної Британської імперії стимулював швидкий розвиток професійної історіографії історії цього системного явища. Зрештою, замовлення на наукові праці з ім-

перської історії Великої Британії робила її самостійна державна структура – Міністерство колоній, створене 1854 р. Зрозуміло, що це було природним, поки Британська колоніальна імперія перебувала в zenіті своєї могутності. Тому англійську історіографію історії держави і права середини ХІХ ст. можна назвати класичною, для всіх напрямів історичної думки було характерне переконання в унікальності державно-правових інститутів Британської імперії. Найбільш упевнено цю точку зору за всіх британських істориків висловив лауреат Нобелівської премії в галузі історії В. Черчилль [563; 564]. Його дослідженням саме за таку впевненість було віддано належне навіть у радянській історіографії завдяки працям відомого вченого В. Г. Трухановського [541].

3.2. Еволюція правового інституту приватирства в англійській науці середини й другої половини ХІХ століття

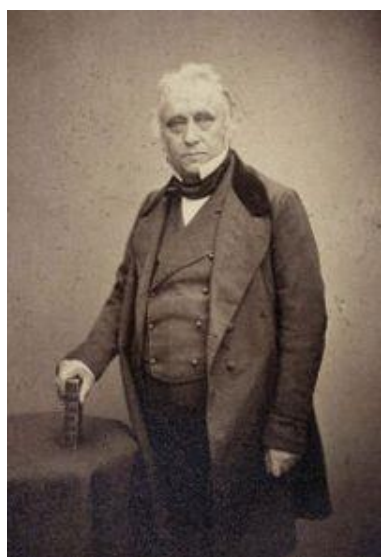
Не підлягає сумніву, що у ХVІІІ ст. в англійській історико-правовій науці спостерігалось домінування нарративного стилю оповіді. Він допомагав апологетам геополітичної боротьби Альбіону за панування у Світовому океані приховувати розбійницький характер приватирства. Проте у ХІХ ст. великої популярності набули ті апологети Британської імперії, роботи яких стали проявом відкритої політичної агітації щодо розумності та правильності боротьби Великобританії з геополітичними суперниками в океані за допомогою такого «шанованого» промислу, як приватирство. Відлуння цієї теорії морського розбою спостерігається і в сучасному міжнародному праві. На цьому обґрунтовано наполягали автори радянського колективного дослідження «Морське право й міжнародне судноплавство на сучасному етапі» (1986) [464].

Зрозуміло, що виокремлення історіографічної професії серед британських дослідників визначає нині автономність історіографії серед інших галузей соціально-гуманітарного пізнання. Системно-культурний підхід британських учених до інституційних і пізнавальних особливостей розвитку англійської державності у ХІХ ст. відбувався в руслі «дисциплінації» історії Британської імперії. Це було притаманно праці А. Скотта «Біографія британського морського флоту; із включенням біографії найбільш славетних адміралів від Ховарда до Кордингтона» (1853) [867]. У цій праці виклад історії розвитку приватирства починається з аналізу діянь адмірала Єлизавети І Ховарда, який був головним адміралом англійського флоту, що протистояв іспанській Великій армادі. Послідовне ж звернення Скотта до біографій інших британських

флотоводців, які здійснювали контроль як над військовим флотом, так і над допоміжними силами – приватирями, являло собою розгорнуту історичну картину еволюції організаційних і правових засад комерційного розбою англійців у Світовому океані.

Підхід Скотта до історії військово-морського флоту Британської імперії та допоміжного флоту приватирів був визначений тим, що в науковому житті Англії з середини ХІХ ст. велике значення відіграла філософія позитивізму. Позитивізм як система поглядів на життя та місце людини в ньому був пов'язаний із переконанням науковців у визначальній ролі наукових і технічних знань для історичного розвитку англійської держави та її суспільства.

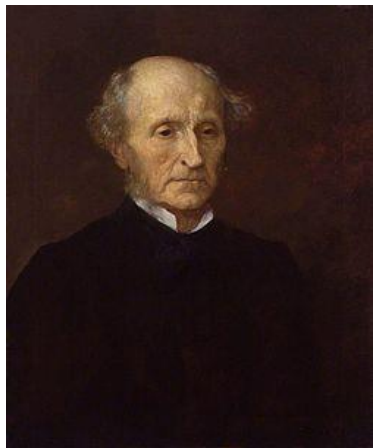
Сутність позитивізму для розвитку історії держави і права державучасниць геополітичної боротьби за панування у Світовому океані часів мануфактурного капіталізму доволі чітко сформульовано у «Великому енциклопедичному юридичному словнику». У статті «Позитивізм» (автор А. М. Колодій) вказано таке: «Позитивне право – чинне в певному суспільстві право, що розглядається в аспекті його конкретно визначеного змісту і форми, тобто таким, яким воно безпосередньо виступає як регулятор суспільних відносин. Філософським підґрунтям для розвитку позитивного права стала концепція юридичного позитивізму. Її представники Дж. Остін (Англія), К. Бергбом і П. Лабанд (Німеччина), Ж. П. Есмен (Франція), Г. Ф. Шершеневич (Росія) – розглядали право як позитивний факт, що не вимагає особливого аксіологічного осмислення. З цієї точки зору дуалізм природного і позитивного права представники юридичного позитивізму вважали помилкою спекулятивно-метафізичної філософії права. Вони стверджували, що існує лише позитивне право (сукупність норм, що приймаються державою), а все інше становить собою моральну оцінку чинного позитивного права.

На їхню думку, така оцінка суб'єктивна, неодноманітна і необов'язкова, тому її необхідно виключити з юридичної науки. Предметом останнього повинно бути «право у власному розумінні», позитивне право, незалежно від того, гарне воно чи погане» [188, с. 649–650].

Наведена характеристика позитивізму добре узгоджується з методологією наукового пошуку кращих представників цього напрямку в історіографії держави і права Великої Британії. Відомо, що яскравим представником вігського напрямку в англійській історіографії був **Т. Б. Маколей**

(1800–1859). Його основна праця «Історія Англії від воцаріння Якова II» (1842–1859) [428; 429] була перекладена багатьма мовами, і кожен читач цього дослідження міг дійти висновку, що Маколей міфологізував англійську історію в інтересах буржуазії та її політичних представників – вігів.

Слідом за Маколеєм інші британські історики держави і права на засадах утилітаризму зробили помітний внесок у вивчення історії зовнішньої політики Альбіону з урахуванням приватирського промислу. Публікації монографій «Історія Індії» Дж. Мілля [754] і «Приватири століття тому» Ф. Марріата [798] засвідчили, що без вивчення історичного розвитку приватирського промислу та піратства у жодному разі не можна сподіватися на успіх у створенні великих праць з історії британської державності. Проте не варто забувати, що представники вігсько-ліберального напрямку британської історико-правової науки виконували соціальне замовлення фінансової й торгової буржуазії, котра вирішувала, коли необхідно відмовитися від каперства та знайти інші джерела подальшого нагромадження капіталу. Відповідь на це нагальне для британського великого капіталу питання була надана 1856 р. рішеннями Паризької мирної конференції, яка скасувала міжнародний організаційний і правовий інститут каперства.

Зрозуміло, що ідею прогресу буржуазні ліберали пов'язували лише з прогресом економічним, не звертаючи уваги на глибокі соціальні реформи, які б знизили напругу соціальних конфліктів у тодішній Англії. Представники кембриджської та оксфордської шкіл істориків держави і права, чий дослідження ґрунтувалися на ідеях буржуазного лібералізму,

серйозно підійшли до вивчення різних сторін розвитку Британської колоніальної імперії, зокрема історії приватирського промислу. Цей підхід був стимульований заборонаю каперства.

Консервативних дослідників історії правового регулювання приватирства було менше. Найбільш відомим представником цього напрямку англійської історіографії був **Т. Карлейль** – письменник, публіцист, історик і філософ шотландського походження, автор багатотомних творів «Французька революція» (1837), «Герої, шанування героїв і героїчне в

історії» (1841). Він сповідував романтичний «культ героїв» – виняткових особистостей на кшталт Наполеона I Бонапарта, які своїми справами виконують божественне призначення. У 1830–1840-і рр. Карлейль підготував дослідження «Минуле й сьогодення», і ця книга викликала схвальні відгуки сучасників науковця, які сприйняли його критику дійсності, пов'язаної з «виразками» первісного нагромадження капіталу, такими як піратство, торгівля людьми та приватирство [383].

У другій половині XIX ст., коли Британська імперія перебувала в zenіті своєї могутності, що ґрунтувалася на військово-морському флоті, увага авторів класичних досліджень з історії англійської морської експансії концентрувалася на геополітичних змаганнях великих держав у Світовому океані. Тоді були уславлені видатні мореплавці, навіть і ті, які швидше за все були піратами. Великий внесок у національну міфотворчість британських науковців зробив видатний англійський письменник Ч. Діккенс, який написав науково-популярну книгу «Історія Англії» [323; 324]. Саме тоді в історико-правовій науці історичну школу почав заміщувати соціологічний позитивізм. Автори цього напрямку наукової думки, коло витоків якого стояли О. Конт, Дж. Остін, К. Бергбом, проголосили, що джерелом знань є лише досвід, предметом дослідження – лише факти, а методами пізнання дійсності – аналіз та синтез.

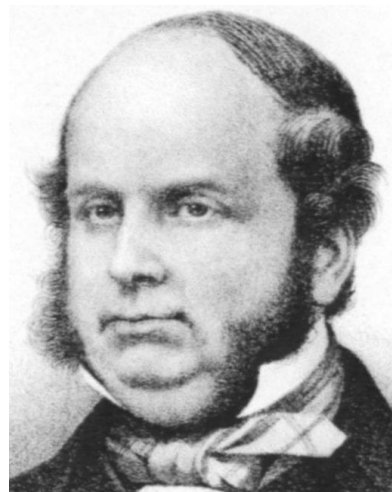
На думку **О. Конта**, суспільний розвиток у різних країнах має спільні закономірності, завдяки чому його можна розглядати як частину всесвітньої суспільної еволюції, яку має вивчати соціологія [407]. Тоді було відкинуто метафізику «національного духу» історичної школи. Історію почали розглядати насамперед не як елемент культури, а як чинник розвитку суспільства. Метою порівняльного правознавства мало стати формулювання принципів та законів загального суспільного розвитку. Індивідуальні риси в розвитку кожного суспільства відтепер пояснювалися раціональними чинниками. Саме тому історія кожної окремої країни стала розглядатися насамперед як нормативна система, встановлена чи санкціонована владою. Проте Конт все ж таки наполягав на єдності розвитку людства, на зв'язках між окремими народами, а тому наголос робився на взаємовпливі історичних систем.

Велику роль у розвитку британської історіографії відіграло звернення істориків до ідей, які було викладено в класичній праці **Ч. Дарвіна** «Походження видів шляхом природного відбору» (1859) [319]. Її значення виходило далеко за рамки біології, адже завдяки цій праці були порушені попередні уявлення про незмінність навколишнього світу та суспільства. Отже, Дарвін сприяв перемозі ідеї розвитку, підвівши під неї міцну наукову основу. Після публікації його праці уявлення про природу як статичну систему було відкинуто. Тоді ж докорінно змінилися відносини між історією держави і права, предметом якої був аналіз державно-правових інституцій, і наукою про природу, предмет якої раніше визнавався незмінним.

Поняття Дарвіна «еволюція» стало для істориків держави і права загальним, а методи природознавства фахівці з аналізу історико-правових явищ вважали прийнятними для вивчення процесу розвитку та скасування правового інституту приватирства.

Пізнання закономірностей суспільного розвитку позитивісти оголошували метою історії. Усесвітню та національну історію вони трактували як втілення універсальних законів. Передбачалося, що суспільство є сумою дій окремих особистостей, що перебувають під тиском загальних умов, які штовхали британських експансіоністів на боротьбу за гегемонію у Світовому океані за допомогою всіх інструментів британської держави, зокрема приватирства.

Метром позитивістів був **Г. Бокль** (1821–1862). Він вивчив дев'ятнадцять мов, які допомагали історичу в опрацюванні понад двадцяти тисяч книг власної бібліотеки. Усе це потрібно було для реалізації грандіозного задуму – написання «Історії людської цивілізації». Щоправда, у світ вийшли лише два вступних томи «Історії цивілізації в Англії» (1857–1861) [253, т. 1–2]. Бокль виходив із того, що існують закони, надані провидінням, для керування суспільством. Відповідно до позитивістської методології, він розглядав історію суспільства як продовження історії природи. Історичу потрібно займатися не біографіями окремих видатних особистостей, а вивченням природного середовища. Бокль простежив вплив факторів

еволюції суспільства та зробив висновок, що в стародавніх цивілізаціях пріоритетним був географічний фактор. Різні сторони історичного процесу цікавили Бокля переважно з однієї точки зору: як вони позначилися на розумовому прогресі тієї чи іншої країни, зокрема прогресі економіки, який залежав від успіху в пошуках джерел первісного нагромадження капіталу.

Бокль намагався створити велику п'ятнадцятитомну історію людської цивілізації, у якій особливе місце займав би такий геополітичний чинник, як британська морська держава. Однак рання смерть обірвала його задум на двох томах, де Бокль виклав певний матеріал для опанування правового та організаційного інституту приватирства.

Позитивістська програма встановлення всіх юридичних фактів, покладених в основу розвитку людства, стимулювала величезний приріст історичного знання, заснованого на пильній увазі до деталей. Зусиллями істориків британського права були опубліковані численні колекції історико-правових джерел: королівські укази, хроніки, парламентські акти. Установлення нових фактів було справою настільки захопливою, що реалізація другої мети позитивістів – аналізу законів, покладених в основу виникнення й розвитку британської морської держави, відходила на задній план.

Другий видатний англійський представник позитивізму, історик Дж. С. Мілль (1806–1876), вважав, що закон може бути встановлений у спосіб простого перелічення ознак спостережуваного явища. Мілль стверджував, що в суспільному житті люди володіють лише такими властивостями, які випливають із законів природи окремої людини й можуть бути до них зведені, а додавання причин є загальний закон суспільних явищ [753]. При цьому вважалося, що методологія історії держави і права повинна була б орієнтуватися не на аналіз діяльності індивідів, а на виявлення тієї ролі, яку відіграє світогляд у їх поведінці на авансцені світової історії.

Завдяки ідеям позитивістів особливе місце в суспільно-політичному житті Великої Британії посіла імперська проблема, особливо після того, як 1876 р. королева Вікторія була проголошена імператрицею Індії. В Англії створювали різноманітні суспільства, інститути, заклади, що мали вивчати всі аспекти колоніальної проблематики: Ліга імперської торгівлі (1891), Британська імперська ліга (1893) та інші. Офіційні кола, засоби масової інформації, публіцисти формували громадську думку в дусі великобританського шовінізму, зверхності англійської нації. Британська публіцистика всіляко звеличувала успіхи експансії, створювала образ великого й могутнього духом колонізатора. Це впливає з дослі-

дження С. Лоу «Державний лад Англії» (1911) [424].

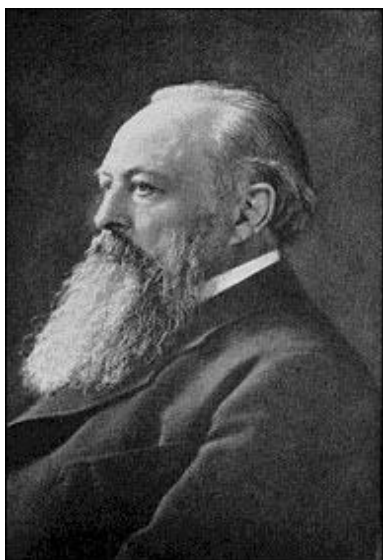
Англійський капіталізм вступив у розквіт власної могутності. Промислова революція й величезні колоніальні володіння дали змогу Англії вийти на перше місце у світовому промисловому виробництві й торгівлі. Її флот панував у Світовому океані [267]. Однак тоді ж почали з'являтися перші ознаки зниження економічної гегемонії Англії: за темпами розвитку її почали обганяти США й Німеччина. На цьому ґрунті слабшала віра англійської буржуазії у свою могутність та у своє майбутнє. У цій ситуації в духовному житті країни зростав вплив реакційних поглядів. Із наближенням епохи імперіалізму із середовища буржуазії стали лунати вимоги про створення сильної центральної влади та активне втручання держави у всі сфери внутрішньої та зовнішньої політики. Це призвело до всілякої підтримки британською державою історичної науки. Її прогрес виявився насамперед у вдосконаленні методів дослідження, у збільшенні чисельності викладацьких кадрів університетів і кількості історичних та історико-правових досліджень.

1886 р. почав виходити «Англійський історичний журнал» – перший періодичний орган, який існує і в наш час. У ньому були розміщені статті з історії держави і права Британської імперії, що стимулювало розвиток історіографії приватирства. Поліпшилося викладання історії права у вищих навчальних закладах, зокрема в нових університетах в Манчестері, Бірмінгемі та інших містах. Після зняття 1871 р. обмежень для вступу до університетів осіб, які не були прочанами офіційної англійської церкви, релігійний вплив на викладання й дослідження історії став зменшуватись. Утім, багато видатних британських істориків права продовжували працювати поза стінами навчальних закладів, адже право призначення на посаду професорів університетів залишалося за урядовцями, які використовували цей засіб для винагороди лояльних уряду учених за політичні заслуги.

У 70–80-ті рр. ХІХ ст. в Англії склалися два основних центри історичних досліджень – в університетах Оксфорда й Кембриджа. І хоча їх іноді називають «школами», це визначення необхідно розуміти умовно: між ними не було значних відмінностей ані в поглядах, ані в методах дослідження. Певні розбіжності в позиціях учених основних університетських центрів Великої Британії існували лише в тематиці. Так, в Оксфорді в центрі уваги науковців протягом тривалого часу були проблеми державного будівництва в країнах Європи часів Середньовіччя. У цьому університеті аналізували особливості середньовічного піратства й правового інституту раннього каперства, пов'язаного з піратством. У Кембриджі ж увага дослідників зосереджувалася на сфері державно-

правової історії Нового часу, коли приватирство перетворилося на комерційне підприємництво, урегульоване нормами права.

Серед найбільш відомих оксфордських дослідників державно-правових інститутів Альбіону виділявся В. Стаббс (1825–1901), автор «Конституційної історії Англії» (3 томи вийшли друком протягом 1874–1878 рр.) [881]. Його вважають засновником оксфордської історичної й історико-правової шкіл. У його праці історія англійської державності була доведена до сходження на трон династії Тюдорів, за правління яких приватирство перетворювалося на найважливіший засіб розбудови Першої Британської імперії. Основна наукова заслуга Стаббса полягала в публікації документів, потрібних для вивчення вказаних сюжетів з англійської державної історії. Його роботи в цій галузі вирізняються великою ретельністю, а коментар до них дає змогу вважати Стаббса видатним енциклопедистом.

Засновником і главою кембриджської школи був Д. Актон (1834–1902) [750]. Історії він відвів досить важливе місце в житті суспільства й оголосив, що наука повинна бути суворим суддею пращурів англійців. Актон став ініціатором створення фундаментальної «Кембриджської нової історії» (десять томів роботи вийшли у 1907–1912 рр.) [650]. У цій колективній праці Актон був позначений як автор її плану та програмного вступу. Звертаючись до своїх читачів, Актон, як керівник колективного проекту нової історії англійської держави, наголошував на тому, що цей твір вимагав від учасників проекту повної неупередженості у викладенні фактів. Однак насправді Актон та його співавтори стояли на позиціях буржуазного лібералізму, що знайшло відображення в інших роботах кембриджської історичної школи.

Історики держави і права з Оксфорда й Кембриджа поряд з аналізом особливостей державного будівництва в Європі поступово переходили до аналізу проблем утворення й розвитку Першої та Другої Британської імперії. Друга імперія була найбільшим у світі утворенням колонізаторів, однак у середині ХІХ ст. на позиції британських експансіоністів почали наступ суперники з Франції та інших європейських країн. Загострення боротьби за колонії загрожувало Англії поступовим відставанням від суперників, і це спонукало правлячі кола Британської імперії долучитися до найактивнішої участі в захопленнях нових територій. Для пропаганди цієї мети 1869 р. був створений Королівський імперський інститут, а

1884 р. – Ліга імперської федерації. Ці напівдержавні структури виступали за розширення економічних та політичних зв'язків між Англією й окремими домініонами імперії. Пропаганда колоніальної політики звучала все голосніше в періодиці та художній літературі. Своє вагоме слово стосовно історичного розвитку Британської імперії мали висловити також і відомі фахівці з історіографії британського колоніалізму.

Водночас британська буржуазія, яка була зацікавлена в експлуатації колоній, зробила вченим замовлення на поширення ними расистських поглядів стосовно участі різних народів світу в історії людства, де «першу скрипку» мали відіграти цивілізовані британці. Праці істориків держави і права Британської імперії спиралися на методологію соціал-дарвінізму, сутність якого полягала в перенесенні закону природного відбору, відкритого Дарвіном, на суспільство. Прихильники цієї теорії стверджували, що боротьба за існування є універсальним законом усього живого. На їхню думку, біла раса, особливо англосаксонська, стоїть вище інших, і тому білі люди мають управляти всіма варварськими народами. Так соціал-дарвінізм поступово перетворювався на суто расистське вчення. Проте не всі відомі британські історики держави і права сприйняли расистські теорії. Їх відкинув оксфордський історик В. Ешлі (1860–1927).

Основна праця Ешлі «Вступ до англійської економічної історії і теорії» (т. 1–2; 1888–1893) була присвячена періоду середньовічної історії людства [578]. Вона закінчувалася на сюжетах з англійської історії XVI ст. Ешлі з позицій поміркованого консерватизму піддав критиці погляди захисників виразок капіталізму, ліберальних економістів, які вважали законними будь-які способи збільшення капіталу, зокрема піратство та приватирство часів правління Єлизавети I Тюдор. Він розкритикував вислови лібералів про начебто «добродійну роль» розбою англійських мореплавців у Світовому океані.

Із позицій поміркованого консерватизму виступав інший відомий історик британської державності – С. Гардінер (1821–1902). Він присвятив свою діяльність вивченню проблем історії Англійської революції середини XVII ст. У висновках своїх наукових пошуків Гардінер визнав, що визрівання Англійської революції було зумовлено бурхливим розвитком первісного нагромадження капіталу, однією зі сторін якого було приватирство, що мало піратський характер («Пуритани і Стюарти», 1893; «Історія Англії від сходження на престол Якова I до завершення громадянської війни протягом 1603–1642 рр.», 1895) [282; 700].

Грунтовний матеріал з історії економічного розвитку Британської імперії, забезпеченого піратством, торгівлею рабами й приватирством,

містить робота кембриджського історика В. Кеннінгема (1849–1919) «Розвиток англійської промисловості й торгівлі в Новий час» (1882) [388]. У центрі інтересів Кеннінгема, ліберала та прихильника «вільної торгівлі», була економічна політика уряду імперії, який свідомо намагався розвивати приватирський промисел задля панування Великої Британії у Світовому океані [294].

Відомо, що на політичне замовлення уряду історики держави і права Британської імперії зобов'язувалися брати участь у пропаганді ідей колоніалізму. Професор Кембриджського університету Дж. Сілі (1834–1895) прославився курсом лекцій з історії англійської колоніальної політики, що 1883 р. за участю Дж. Кремба був надрукований окремою книгою під назвою «Британська імперія». Сілі віддав належне боротьбі Першої й Другої Британської імперії за світову колоніальну гегемонію. Разом із тим він роздратовано роз'яснював своїм студентам, зокрема юристам, що їхні сучасники втратили інтерес до колоніальних захоплень, що відсутність цілеспрямованої колоніальної політики правлячих кіл імперії в майбутньому спричинить її занепад. Тому, на його погляд, під час вирішення питань зміцнення Британської імперії необхідно було б узяти за основу досвід геополітичних змагань пращурів британців у Світовому океані. Такий погляд Сілі на вивчення морського минулого своєї країни був віддзеркаленням політичного напрямку в історії англійської державності, що панував у ХІХ ст. [502].

Під впливом ідей цього політичного напрямку в історії Альбіону, окрім Сілі, перебував учень Карлейля, професор Оксфордського університету Дж. Е. Фроуд (1818–1894) [740]. Основний доробок Фроуда «Історія Англії від падіння Волси до розгрому Великої армади» (т. 1–12; 1856–1870) спричинив незабутнє враження на сучасників [699]. Він оспівував мудрість і далекоглядність колоніальної та зовнішньої політики Генріха VIII та Єлизавети I. Зрозуміло, що Фроуд захоплювався «геройськими вчинками» англійських морських піратів і колонізаторів. В інших творах, монографіях «Англіїці у Вест-Індії» (1888) та «Англіїці в Ірландії у ХVІІІ ст.» (т. 1–3; 1872–1874), цей дослідник виправдовував цивілізаторську місію британських колонізаторів, які вправно користувалися для досягнення своєї мети таким знаряддям зовнішньої політики, як приватирство [565; 566].

Вважають, що Фроуд був одним зі стовпів апологетизації британського експансіонізму в океанському просторі [740]. Доречно зазначити, що його дослідження, які начебто спираються на кропіткий аналіз великої кількості історико-правових джерел, мають лише зовнішні ознаки науковості. Сучасники Фроуда різко критикували його методи роботи,

відзначаючи численні натяжки, довільне поводження з фактами, поверхове використання документів, а часом і прямі підробки. Однак це не засмучувало ані Фроуда, ані його послідовників. Усі вони вбачали виток блиску й величі Англії в добу Тюдорів як у найбільш славетному періоді британської історії. Серед послідовників Фроуда особливо помітним є Д. Вільямсон [741]. Саме він зосередив увагу виключно на житті та діяльності «морських собак» Єлизавети I як на засновниках теорії й практики боротьби за панування у Світовому океані за допомогою піратства й приватирства («Століття Дрейка», «Гокінс із Плімута: нова історія сера Джона Гокінса та інших представників цієї видатної англійської родини», «Сер Френсіс Дрейк», «Плавання Джона та Себастьяна Каботів» та ін.) [909; 910; 911; 912; 913; 914; 915; 916; 917; 918].

Проте дійсно наукові дослідження з історії виникнення правового інституту приватирства були здійснені відомим представником вігського напрямку британської історіографії К. Маркгемом у низці праць. Він зосередив увагу на особливостях політики британського уряду на чолі з монархами з династії Тюдор щодо основної суперниці англійських підприємців-колонізаторів у Світовому океані – Іспанії. Зрозуміло, що Маркгем прославив приватирські експедиції засновника британського морського розбою Гокінса в таких дослідженнях, як «Плавання Гокінса під час правління Генріха VIII, королеви Єлизавети та Якова I» (1878), «Гокінс» (1883) [789; 790].

Біографії колонізаторів, зокрема піратів і приватирів, мали бути практичним посібником для поводитирів британського імперіалізму, які шукали нові можливості для зміцнення Британської імперії у спосіб використання досвіду власних пращурів-розбійників. Так, виходячи зі суто практичних потреб розвитку військово-морського флоту Британської імперії, адмірал Ф. Коломб створив велике дослідження «Морська війна: її основні принципи й досвід» [396; 397]. Про значення цієї праці свідчить той факт, що 1894 р. вона була надрукована російською мовою на замовлення морського штабу російського флоту. Цікаво, що погляди Коломба були сприйняті й відомим німецьким істориком права М. Таубе, чия наукова праця також вийшла російською 1899 р. під назвою «Принципи миру і права в міжнародних зіткненнях Середніх віків» [530].

У дослідженні Коломба був узагальнений досвід розвитку приватирства як важливого знаряддя утворення Британської імперії. Зрозуміло, що висновки Коломба були звичними для апологета Британської імперії, який наполягав на тому, що ця геополітична реальність виникла цілком природно, оскільки утворення імперії відповідало інтересам великих британських буржуа.

Майже водночас із дослідженням Коломба вийшла друком багатотомна праця Л. Клувза «Королівський флот: історія з ранніх часів до сьогодення» (п'ять томів, 1897) [659]. Клувз, як професійний військовий історик, писав: «Саме від військово-морських сил за належного провидіння Господа залежать багатство, процвітання й мир цих островів і всієї імперії. Жоден мислячий і неупереджений англієць не сумнівається в істинності цього твердження. Його знання й поверхові роздуми про загальний курс сучасної історії допомагають йому усвідомити, що лише завдяки флоту Великобританія зберегла незалежність від іноземних держав, які прагнули захопити її» [659, т. 1, с. 3].

Зрозуміло, що неупереджений читач праці Клувза мусить погодитися з його думкою про те, що флот відіграв величезну роль у розвитку Першої Британської імперії. Особливо важливо пам'ятати й те, що на чолі всіх адміністративних органів стояли живі люди, що спричиняє необхідність розгляду соціальних і сімейних проблем та особистих взаємовідносин. Із цією думкою Клувза погодився У. Ешлі під час роботи над монографією «Економічна історія Англії у зв'язку з економічною теорією», 1897) [578, с. 111]. Слідом за Клувзом інші британські автори, які прославляли океанську експансію Великої Британії та таке її знаряддя, як приватирство, намагалися довести, що саме Англія, на відміну від суперників у галузі геополітичного бандитизму, додержувалася цивілізованих способів морської війни. На цьому наполягали Д. Грін («Історія Англії та англійського народу», 1877–1880) [297], Г. Норман («Корсари Франції», 1887) [817] і Г. Гіббінс («Історія торгівлі Європи», 1895) [286].

Наприкінці ХІХ ст. історія правового інституту приватирства знайшла втілення в працях М. Оппенгейма «Історія адміністрації королівського флоту у 1509–1660 роках» (1896) [821], Дж. Корбетта «Дрейк і тюдорівський військовий флот» (два томи, 1898) [667] і Г. Вільямса («Історія ліверпульських приватирів і каперських свідоцтв» (1897) [906].

Найбільш помітний внесок в аналіз історії правової та організаційної складової британського військово-морського флоту й допоміжного флоту каперів зробив М. Оппенгейм. Цей дослідник розглядав особливості еволюції не лише адміністративних органів Першої Британської імперії, які управляли морською експансією, а й широке коло інших питань, що стосувалися геополітики Альбіону. Оппенгейм уперше в англійській науці використав великий масив державних і казначейських документів, що перебували в Публічному архіві рукописів. Проте, незважаючи на великий внесок Оппенгейма в англійську морську історію, слабкою стороною його дослідження є те, що він не створив цілісної картини розвитку військово-морського флоту та приватирства.

Поряд з Оппенгеймом британську історіографію правових та організаційних засад приватирства досліджував його послідовник Корбетт. Він ставив за мету з'ясувати особливості еволюції правового інституту приватирства на тлі британського військового флоту. Корбетт увів до своєї праці низку юридичних фактів стосовно розвитку правових та організаційних засад приватирства. Успіх його дослідження визначається тим, що він спирався на широку джерельну основу наукового пошуку, яку склали матеріали британських, іспанських і венеціанських архівів каперства.

3.3. Становлення американської історіографії еволюції організаційно-правових засад приватирства в Британській Америці

Поряд із британськими авторами проблеми приватирства аналізували й американські науковці. Ще з початку ХІХ ст. розвиток США був досить тісно пов'язаний із широкою територіальною експансією. Ось чому відносно рано в Америці зародився професійний історико-правовий напрям науки – «романтичний», або інакше – «рання школа» істориків і державознавців. Для ліберально-романтичної історіографії США характерне культивування ідеї про їх особливу історичну місію. Методологія її добре відбивала буржуазно-ліберальні погляди, хоча і в доволі специфічній формі, яка характеризувалася відвертим расизмом та зневагою щодо таких об'єктів історико-правових та історичних досліджень, як колоністи з європейських держав – суперники Англії з боротьби за гегемонію в Америці. Ця концепція характерна для десяти томної праці патріарха романтичної школи Дж. Банкрофта «Історія Сполучених Штатів» (1834–1874) [612].

Банкрофт є засновником націоналістичної концепції «винятковості історії американської державності» порівняно з історією іншого світу. Він широко залучав документи не лише з американських, а й з англійських і французьких архівів. Хоча Банкрофт обмежувався вивченням політичної, військової та дипломатичної історії США, саме він одним із перших американських істориків представив її як цілісний розвиток американської нації. Це, між іншим, мало очевидний вплив на підходи дослідника американського рабства Д. Інгрема до проблем, пов'язаних з участю американських приватирів у захопленні негритьянських невольників у країнах Африки («Історія рабства», 1894) [354]. Під впливом Банкрофта американський історик Дж. Мінот 1853 р. опублікував тексти різних британських авторів з історії англійського Адміралтейства [806].

Задум цієї публікації полягав у тім, щоб використати англійську історіографію військового флоту Першої Британської імперії для вивчення особливостей американського приватирства.

Як відомо, завершення Громадянської війни та проведення Реконструкції Півдня США призвели до занепаду романтичної школи американської історіографії, оскільки настав час для виникнення нових напрямів державно-правової думки. Не дивно, що останнім проявом існування романтичного напрямку історіографії стала публікація 1874 р. заключних томів роботи Дж. Банкрофта з історії Сполучених Штатів, де було відведене належне місце піратам, работорговцям, контрабандистам і приватирам, чиї вчинки всіляко схвалював патріарх американської історіографії.

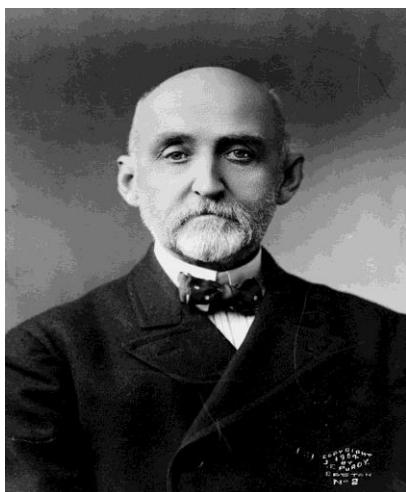
1880 р. в американській історіографії відбулися суттєві зрушення у зв'язку з поширенням так званої концепції фронтиту, висловленої відомим ученим **Ф. Тернером**. Відповідно до цієї концепції, усі соціальні інститути незалежної Америки сягають своїм корінням у минуле Англії, однак вони були розвинуті на американському ґрунті. Зрозуміло, що Тернер вважав за необхідне визнавати, що розвиток американської демократії відбувався за рахунок розширення кордонів Америки не лише на суші, а й у Світовому океані. У такому разі піратство й приватирство необхідно було вважати нормальним промислом, без якого не можна було б досягти всебічного розвитку демократичної американської держави [532].

Однак концепція Тернера була піддана всебічній критиці з боку прихильників іншого напрямку історико-правової науки – англосаксонського, у межах якого оспівувався примат обраних Богом британців. Зрозуміло, що вони прославляли й такий засіб вирішення економічних і політичних проблем минулого Британської імперії, як приватирство, що існувало в нерозчленованій єдності з рабством і контрабандою. Тому Ю. Вінсор («Оповідальна та критична історія Америки», 1884–1889) [922], Дж. Коджшелл («Історія американських приватирів і каперських свідочств, що були видані під час нашої війни проти Англії у 1812, 1813 й 1814 роках», 1856) [660] і Ч. Петерсон («Автентична історія військового флоту Сполучених Штатів», 1857) [836] першими в історико-правовій науці США узагальнили досвід розвитку приватирського промислу часів війни за незалежність та англо-американської війни 1812–

1815 рр. Вони віддавали належне спільним зусиллям англійців та американців у створенні світової колоніальної імперії за рахунок розвитку приватирського промислу, правові засади якого були визначені конституцією Британської імперії як сукупності указів англійських монархів, парламентських актів і рішень судів загальної юрисдикції і судів справедливості.

Приватирський промисел американських підприємців 1882 р. знайшов схвалення в книзі юриста, випускника Гарвардського університету, а згодом Президента США **Т. Рузвельта** «Морська війна 1812 року» [858]. Схожі підходи до проблеми приватирства були розвинені в працях В. Еббота («Військово-морська історія Сполучених Штатів», 1890) [585], Ю. Маклея («Історія американських приватирів», 1899) [784], К. Стевенса («Автентична історія буканьєрів та їхнього терору», 1899) [878] і Г. Пайла («Буканьєри й марунери Іспанського Мена», 1899) [845]. Суто науковий підхід до історії правового інституту приватирства був здійснений у дослідженні Ф. Старка «Скасування приватирства й Паризька декларація» (1897) [875]. Проте особливо помітним явищем у вивченні боротьби держав за світове геополітичне панування, знярядям якого мав бути могутній флот, стало оприлюднення наукових пошуків А. Мехена.

Адмірал **Мехен** (1840–1914) – американський військовий теоретик та історик, один із засновників геополітики та практики боротьби великих держав за світове панування. Під час іспано-американської війни 1898 р. він був членом Морського комітету США зі стратегії, а 1899 р. працював як член американської делегації на Гаазькій мирній конференції. Мехен – автор праць із великим фактичним матеріалом, які сформулювали закономірності війни на морі. Одночасно з англійським військово-морським теоретиком та істориком Ф. Х. Коломбом він обґрунтував теорію «морської могутності», або «морської сили». Відповідно до цієї теорії, докладно викладеної в книзі «Вплив морської могутності на історію, 1660–1783» (1890) [468], панування на морі визнавалося основним законом війни й метою, що забез-

печує перемогу над супротивником і завоювання світового панування. Відштовхуючись від успіхів в епоху вітрила, Мехен проаналізував причини, що привели Англію до перемоги, та оголосив їх необхідними й достатніми.

Виділивши головні, із його точки зору, фактори, Мехен зводить їх до декількох простих принципів і стверджує, що решта історичних явищ для аналізу боротьби за морську могутність є другорядними. Морська міць – шлях до володіння морем. На думку Мехена, вона полягає у свободі користування морем для Англії та США й забороні її для противників англосаксонських держав. Обидва завдання забезпечуються сильним флотом, передусім військовим. Проте в цьому мають брати участь і допоміжні торгові судна, які під час війни на морі повинні продовжити традиції приватирського промислу. Однак для праць Мехена та його послідовників притаманний спільний недолік – вони залишають частину фактів поза розглядом, а тому придатні як пояснення минулого, а не як інструмент для планування морських війн на майбутнє.

Досить цікавою є та обставина, що своєрідним першим внеском до узагальнення проблеми, яка була згодом сформульована Мехеном, стала публікація науково-популярних праць відомого письменника Д. Ф. Купера. Серед них до вивчення історії організаційно-правового інституту приватирства варто віднести праці «Історія військового флоту Сполучених Штатів Америки» (1856) [665] і «Життя видатних американських військово-морських офіцерів» (1846) [666].

3.4. Англо-американська історіографія приватирства в Британській імперії на початку ХХ ст.

Як відомо, на початку ХХ ст. розвинені країни світу вступили в нову стадію розвитку економічних, соціальних і політичних відносин, яка в науці Англії, Франції та США отримала назву доба імперіалізму. Західні вчені ще задовго до появи відомого дослідження В. І. Леніна про імперіалізм дійшли висновку, що одна з найважливіших рис цього періоду – боротьба великих держав за перерозподіл колоніального світу [420]. Оскільки в цей час можна було придбати нові колоніальні володіння або, навпаки, втратити старі колонії в боротьбі проти більш сильних суперників, політична еліта великих держав замовила своїм ученим дослідження з історії колоніалізму.

Перехід держав Європи та США до імперіалізму стимулював докорінні зміни в їх зовнішній політиці, яка набула вкрай агресивного харак-

теру. На міжнародному рівні відбувався процес оформлення блоків держав в умовах жорсткої конкурентної боротьби за сфери впливу в колоніях. 1902 р. британський міністр закордонних справ Г. Ленсдаун підписав договір із Японією, який установлював військово-політичний союз, спрямований проти США, Німеччини й Росії. Союзники зобов'язалися дотримуватися нейтралітету за умови, якщо одній зі сторін буде протистояти у війні один супротивник, і надавати військову допомогу іншій стороні в разі появи двох супротивників. У договорі гарантувалися поділ сфер впливу в Китаї та інтереси Японії в Кореї.

Нова стратегія британської дипломатії – відмова від «блискучої ізоляції» – була закріплена в укладеній 1904 р. угоді з Францією. Цей документ містив гарантії розподілу сфер впливу: Англія закріплювалася в Єгипті, Франція – у Марокко. Ішлося також і про інші території (Ньюфаундленд, Сіам, Мадагаскар та ін.). Нарешті, 1907 р. в обстановці загострення англо-німецького антагонізму й російсько-німецьких протиріч британський посол у Петербурзі А. Ніколсон оформив угоду Англії та Росії. Вона стосувалася територій, які були об'єктами найбільш гострих суперечностей між двома країнами. Тибет за угодою оголошувався поза сферою впливу цих держав. Іран поділявся ними на три зони: англійського впливу, російську та нейтральну зони. Афганістан залишався під пануванням Англії, і вона ввійшла до «потрійної Антанти» разом із Францією та Росією [723, т. I].

Одночасно з визначенням своєї позиції в міжнародній розстановці сил Англія серйозно зміцнювала обороноздатність і власну військову міць. 1903 р. був створений Комітет імперської оборони. Військовий бюджет країни за 1904–1914 рр. збільшився в три рази. Пильну увагу приділяли військовому флоту. 1906 р. на воду був спущений новий потужний англійський військовий корабель – дредноут. Усі заходи британського уряду підкріплялися історичною міфологізацією. Панування «героїчної історії» наприкінці XIX ст. призвело до того, що історія англійського флоту та допоміжних флотилій приватирів, узяті окремо від героїчних особистостей, які керували ними, були вивчені англійськими істориками держави і права поспіхом, безсистемно. Під впливом успіхів Великої Британії у зміцненні свого військового флоту розвивалася й історіографія проблеми приватирства. Проте історико-правове пізнання британських інститутів держави і права було підпорядковане соціологічному підходу до імперських реалій задля швидшого розв'язання проблем, що виникли перед Великою Британією. Тому англійські вчені зі зверхністю підходили до ідей, пов'язаних з історичним розвитком військово-морського мистецтва, які були висловлені в працях їхніх проти-

вників з інших країн, що боролися за панування у Світовому океані. Так, вони відкинули ідеї німецького адмірала А. Штенцеля щодо війни на морі, зокрема, за допомогою каперів і рейдерів. Проте ці ідеї з великим інтересом сприйняли в Росії, надрукувавши цей твір під час Першої світової війни [571].

George M. Trevelyan.

Перехід великих європейських держав, США та Японії до імперіалістичної стадії розвитку викликав занепад позитивістської методології історичного пізнання. Із критикою позитивізму виступили англієць **Дж. Тревельян** та американські представники філософії прагматизму.

Подальший розвиток історико-правової науки стимулювали розробки М. Вебера (1864–1920) – німецького соціолога й правознавця [266]. У ньому історики, соціологи, політичні мислителі Англії та США бачили «пророка», який мав затьмарити К. Маркса. Вебер і нині є месією для деяких істориків держави і права «цивілізованих країн» світу. 1904 року він оприлюднив працю «Протестантська етика й дух капіталізму», у якій оперував такими поняттями, як час, гроші, кредит, чесність, діловитість, ощадливість підприємців, зокрема каперів. Саме «дух капіталізму», на думку Вебера, винен у тому, що людство досягло такого величезного розвитку. Згодом цю ідею він розвинув у праці «Господарство та суспільство» (1921).

На відміну від Маркса, **Вебер**, досліджуючи питання про взаємовідносини духовної сфери та економіки, оскаржував пріоритет економіки. Він оголосив, що економічна поведінка підприємця визначається системою його моральних цінностей, що набуває характерних рис під впливом етики протестантизму. Людина, відповідно до цієї етики, не є власником підприємства. Вона виступає керівником підприємства, покликаним виконувати на ньому богоугодну справу.

Вебер, який поділяв окремі положення позитивізму, виявляє в одиничних історичних явищах риси, які в інших комбінаціях повторюються в інших одиничних явищах. Із цих повторюваних рис компонується «ідеальний тип», котрий є моделлю реальних

зв'язків «капіталістичного духу» з етикою протестантизму. Це відкриття дало змогу Веберу зробити узагальнювальний висновок про наявність зв'язку релігійної етики та господарського мислення взагалі. На підставі такого висновку Вебер відокремив природничі закони від історичних закономірностей і визначив останні як закони-тенденції, тобто «об'єктивні можливості». Саме цим і стимулювався дух наживи [469]. Із такими поглядами Вебера на святенність приватної власності, нагромадження якої свого часу забезпечили каперський промисел, контрабанда й торгівля рабами, європейська та американська буржуазія вступили в Першу світову війну.

За аналогією з Вебером англійський історик Дж. Тревельян (онук Т. Маколея) в книзі з характерною назвою «Кліо-Муза» (1913) рішуче відокремлював історію від природничих і точних наук як галузь знань [537; 538], яка не дає практичних рекомендацій і не здатна виявляти загальні закономірності, так само як і глибинні причинні зв'язки [271]. Проте для більшості праць англійських істориків кінця ХІХ – початку ХХ ст. було характерним те, що спроба показати історію розвитку організаційно-правових засад приватирського промислу перетворюється на звичайний опис дій озброєних приватних кораблів проти суперників британської держави в океанському просторі в конкретний історичний період. При цьому втрачався зв'язок між різними періодами історії приватирства в цілому. Так, відзначаючи факт участі приватних озброєних суден англійців у війнах проти Іспанії, британські історики лише пишалися тим, що правове регулювання приватирства в Першій Британській імперії було революційним за своїм характером завдяки керуванню цим промислом із боку особливого державного органу – Ради морських справ.

Як відомо, у Британській імперії державні та комерційні інтереси зачасти являли собою нерозчленовану єдність. Успіх приватних починань забезпечувала внутрішня й зовнішня політика уряду Альбіону, який у свою чергу давав замовлення вченим на наукове осмислення власної політики. Таке замовлення виконали представники британської юридичної школи конституціоналістів та істориків держави і права В. Беджгот («Державний лад Англії») [241], С. Гардінер («Пуритани й Стюарти») [282], Р. Гнейст («Історія державних установ Англії») [289], С. Лоу («Державний лад Англії») [424], Дж. Ніколз («Історія англійського закону про бідняків») [816], В. Стаббс («Конституційна історія Англії») [881] та Е. Ньютон («Колонізаційна діяльність англійських пуритан: останній етап елизаветинської боротьби з Іспанією») [815]. Вони виходили з того, що без первісного нагромадження капіталу, яке стиму-

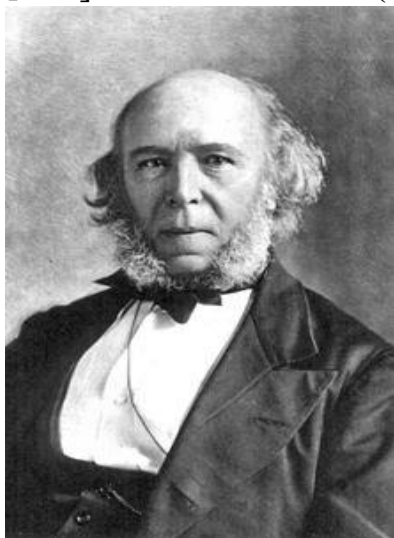
лювало колоніальну експансію тюдорівської Англії в океані, не було б британської демократії. Такий підхід до проблеми відображався навіть у загальних працях з історії Великої Британії, зокрема в дослідженні Дж. Гріна «Коротка історія англійського народу» (1911) [705].

Для Британії кінця ХІХ – початку ХХ ст. вкрай необхідним було розв'язання проблем, висунутих боротьбою за світове панування, яка призвела до Першої світової війни. Тому класики англійського конституціоналізму вивчали історичний процес первісного нагромадження капіталу в Англії та її колоніях. Проте вони доволі поблажливо ставилися до історії океанського розбою, який чинили військово-морський флот Британії та приватири. Апологетам Британської імперії були потрібні такі праці, як дослідження В. Енсона «Життя адмірала лорда Енсона (1697–1762), засновника британського флоту» (1912) [604]. Зрозуміло, що автор цього біографічного видання прославляв свого пращура, який вправно об'єднував зусилля військового флоту й приватирів у геополітичних війнах першої половини ХVІІІ ст., завдяки яким Англія перемогла Францію в боротьбі за панування у Світовому океані.

Успіхи британських дослідників приватирства надихнули й американських істориків держави і права на розробку цього сюжету на прикладі еволюції правових інститутів Британської Америки. На початку минулого століття у США розвивалися різні напрями історико-правової науки, а саме: юридичний, англосаксонський та імперський. Особливістю їх виникнення було те, що американські вчені по-різному зазнали впливу праць представників англійської юридичної школи. Відповідно до цього вони по-різному оцінювали економічні та правові засади приватирського промислу, адже британські натхненники американських учених аналізували розвиток найважливіших британських конституційних форм, і поза полем їх зору перебувало розмаїття інститутів держави і права.

Традиції британської юридичної школи були запозичені американськими вченими, які приділяли особливу увагу публікації нормативно-правових актів колоніальної Америки, на підставі яких регулювалися різні сторони суспільного життя американських колоністів. Американські фахівці вивчали право британських колоній як похідне від архаїчних правових інститутів середньовічної Англії. Зрозуміло, ці дослідники не оминули увагою правове регулювання приватирського промислу в Америці раннього періоду. У зв'язку з цим привертають увагу дослідження Ч. Пуллена («Флот американської революції: управління ним, його стратегія і досягнення», 1906) [833] та Дж. Аллена («Морська історія американської революції», у 2-х т., 1913) [592]. Їхні праці надають

орієнтири для вивчення організаційно-правових засад приватирського промислу в Британській Америці. Проте є й спеціальні дослідження з проблеми, здійснені Ю. Статамом («Приватири та приватирство», 1910) [877] і Ф. Стоктоном («Буканьєри й пірати нашої країни», 1919) [880].

Американські прибічники англосаксонської школи своєю ідеологією обрали позитивістську філософію англійця **Г. Спенсера** та французького соціолога О. Конта й соціал-дарвіністське вчення, послідовники якого вважали, що в людському суспільстві, як і в тваринному світі, повинен виживати найміцніший. Це особливо захоплювало Дж. Фіске, який став пропагандистом цивілізаторської місії раси «арійців» в особі англосаксонських колоністів-протестантів, що заклали основу сильної колоніальної Америки, використавши для цього й такий засіб вирішення

колоніальних проблем, як приватирський промисел. Свої погляди він виклав у монографії «Відкриття Америки» та в інших працях.

Фіске пов'язував виникнення інституту приватирства з традиціями британської монархії, однак наполягав на тому, що колоністи на американському ґрунті своєрідно розвинули інститути держави і права Британської Америки, особливо в галузі приватирського промислу, який набув суто місцевих рис [546, т. 2, с. 111].

Погляди Фіске були розвинені завдяки діяльності таких його послідовників, як Г. Болтон і Дж. Росс («Англо-іспанське колоніальне суперництво в Джорджії») [633], Ю. Бурне («Іспанія в Америці, 1450–1580», 1904) [634], Д. Коман («Індустріальна історія Сполучених Штатів», 1912) [662], Д. Б. Макмастер («Історія народу Сполучених Штатів: 1803–1812», 1914) [787] і К. Херінг («Буканьєри Вест-Індії в XVII столітті», 1910) [714].

Прибічники імперської школи, на відміну від послідовників Фіске, більш помірковано висвітлювали закономірності розвитку соціально-економічних відносин у ранній історії США. Вони зіставили цей багаторічний процес із загальноімперською політикою Лондона, який безнадійно намагався знайти таке співвідношення інтересів метрополії та колоній, яке б не загрожувало імперським інтересам. Так, Дж. Бір, професор Колумбійського університету, експерт Президента США В. Вільсона з питань розвитку світової колоніальної системи, виходив із принципів, характерних для імперської школи. Тому в праці «Британська колоніальна політика» (1907) він, посилаючись на Г. Гроція, наполя-

гав на тому, що американські колонії були частиною Британської імперії, унаслідок чого приватирство у США до набуття ними політичної незалежності лише повторювало зразки, надані метрополією [142, т. 47–48; 622]. Цю тезу підтримали Ч. Андерсон («Стародавня Панама й Кастільо дель Оро та грабіжницькі рейди серів Френсіса Дрейка та Генрі Моргана», 1914) [594], Е. Ньютон («Колонізаційна активність англійських пуритан в останній фазі боротьби Єлизавети проти Іспанії», 1914) [815] і В. Бербур («Приватири й пірати Вест-Індії», 1911) [614].

3.5. Еволюція правового інституту приватирства в Британській імперії в дослідженнях учених Великої Британії та США між двома світовими війнами

Загальновизнано, що підсумки Першої світової війни, закріплені в системі договорів Паризької мирної конференції, значною мірою визначили збереження провідного становища Великої Британії у Європі та світі. Водночас вони сприяли розвитку кризових явищ у середині Британської імперії й поступовому розповсюдженню в суспільстві ідей перетворення імперії в Співдружність націй. У цей насичений суперечливими тенденціями період британської історії тривав процес професіоналізації історичного знання [320].

Публікацією досліджень з історичної та історико-правової тематики займалися численні спеціальні періодичні видання: «Англійський історичний огляд», «Кембриджський історичний журнал», «Історія», «Огляд економічної історії», «Історія сьогодні» та ін. У цей час найбільшу роль в англійській історіографії відігравали, як і завжди, консервативний і ліберальний напрями досліджень. Разом із тим позиції ліберальної історіографії держави і права ставали слабкими. Досить характерними у зв'язку з цим стали ідеї впливового філософа права та історика, оксфордського професора-неогегельянця **Р. Дж. Коллінгвуда**. Його творчість була наочним доказом кризи методологічних основ англійської буржуазної історіографії.

Основна праця Коллінгвуда, присвячена філософському осмисленню методології історичного пізнання («Ідея історії»), вийшла друком 1946 р. Однак вона належить попередньому періоду розвитку британсь-

кої філософії держави і права, адже Коллінгвуд між двома світовими війнами працював як викладач філософських основ права. Виступаючи проти сучасних йому філософів-неопозитивістів, насправді Коллінгвуд спрямував критику стану історичної науки проти основ історичного й діалектичного матеріалізму. Він відривав історію від природничих наук. На думку Коллінгвуда, немає й не може бути ніяких закономірностей у розвитку історичного процесу виникнення та зміцнення англійської державності. За Коллінгвудом, історик держави і права не має займатися подіями минулого. Він повинен знайти лише спонукальні мотиви головних подій історичного процесу крізь призму вольових імпульсів окремих особистостей [566]. Коллінгвуд приходив від заперечення об'єктивної істини в історичній науці до заперечення суспільного прогресу [320; 565].

Перша світова війна значною мірою вплинула на розвиток історіографії проблеми. У цей період в англійській історіографії головну увагу приділяли традиційній проблематиці – Англійській революції XVII ст., промислового перевороту, політичній історії XVIII – початку XX ст. Велика література була присвячена проблемам зовнішньої й частково колоніальної політики, пов'язаним з участю в процесах утворення Британської імперії військово-морського флоту, могутність якого підкріплювалася бойовими діями приватирів.

Унаслідок перемоги в Першій світовій війні британські вчені мали знайти нові підходи до вивчення колоніальної системи Британської імперії, розвиток якої був пов'язаний з такими процесами, як приватирство, работоргівля та контрабандний промисел. Головні позиції в дослідженні проблематики зовнішньополітичної історії належали вченим Кембриджського й Лондонського університетів. Ці прибічники консервативних тенденцій аналізу основних подій з історії британської держави розвинули традиції вивчення дипломатичної історії на підставі критичного аналізу архівних та опублікованих джерел. Передусім англійська історіографія проблеми між двома світовими війнами була представлена новою багатотомною «Кембриджською історією Британської імперії» [334, с. 519]. Особливістю цієї публікації є те, що її автори прямолінійно ілюстрували перевагу англійських інститутів публічної влади над державними інститутами, котрі існували в народів, що потрапили під гніт Англії.

Варто зазначити, що 1934 р. університетське видавництво Оксфорда почало видання «Оксфордської історії Англії» в п'ятнадцяти томах. У підготовці цієї роботи брали участь провідні історики Великобританії під головуванням професора Дж. Кларка. У томах «Оксфордсь-

кої історії» [822], присвячених Новому часу, було помітно прагнення авторів подолати історіографічну кризу. Автори цієї праці згодом створили окремі монографії з історії держави і права Англії, такі як роботи Е. Белчера («Міграція в імперії», 1924) [623], Г. Девіса («Ранні Стюарти», 1937) [674], Дж. Кларка («Пізні Стюарти», 1934) і Л. Неміра («Структура політичних сил під час сходження на трон Георга III», т. 1) [814]. У них було відображено організаційно-правові заходи британських монархів щодо налагодження каперського промислу.

Між двома світовими війнами знизилося значення ліберальної концепції історії держави і права Англії, оскільки на зміну лібералам приходили лейбористи. Однак ліберальні історики стимулювали гострі дискусії стосовно особливостей держави і права Британської імперії. Їхнім натхненником був видатний буржуазно-ліберальний мислитель А. Дж. Тойнбі (1889–1976), енциклопедично освічений історик і соціолог, автор сотень великих і малих робіт щодо всіх епохальних зрушень в історії Великобританії. Подібно до Коллінгвуда, Тойнбі – захисник капіталістичного суспільного порядку, переконаний противник марксизму.

1934 р. вийшла перша з дванадцяти книг дослідження **Тойнбі** «Розуміння історії» [533]. Він використав численні джерела з історії англійської революції, знайдені в архівосховищах різних країн Європи – Іспанії, Франції, Італії, Голландії та Швеції. Тойнбі майже не приділяв уваги економічним причинам революції та прагнув проникнути в психологію епохи, усвідомити погляди окремих учасників процесу первісного нагромадження капіталу, серед яких були й приватири. Однак справжні мотиви діяльності англійських буржуа, які змагалися за світову океанську гегемонію, залишалися в тіні.

Становище Тойнбі в науковому світі визначалося тим, що він був залучений до світової політики на найвищому рівні (експерт на Паризьких мирних конференціях 1919 й 1946 рр.). Це визначило характер і масштаби його історичного мислення. Найбільш істотне в його творчій спадщині – глобальна філософсько-історична схема розвитку суспільства від найдавніших часів до наших днів. Поява синтетичної праці Тойнбі привернула велику увагу вчених і широких кіл громадськості, утім, згодом його ідеї викликали гостру критику і консерваторів, і лібералів, оскільки він насмілювався звинуватити засновників британської колоніальної системи в геноциді щодо народів Азії та Африки. Одним зі зна-

рядь цього він вважав приватирство та споріднені з ним інші «підприємництва» колоніальної буржуазії – торгівлю рабами й піратство.

В основі всієї світобудови, згідно з доводами Тойнбі, лежить «божественний план». Він називав три галузі соціального життя кожної цивілізації: культурну, політичну та економічну. Із них першій галузі Тойнбі приписував вирішальний вплив на ту чи іншу цивілізацію. Основною рушійною силою цивілізаційного процесу Тойнбі вважав «життєвий порив» незначної творчої меншості, еліти, до якої належали, скажімо, «морські собаки» Єлизавети I Тюдор.

Подібно до Тойнбі, аналізував особливості англійської цивілізації, заснованої на геополітичному становищі цієї острівної держави, К. Ендрюс («Колоніальний період американської історії», т. 1–4, 1934–1938) [599]. Під впливом ідей Тойнбі працював відомий історик держави і права Великої Британії Дж. Вільямсон. Це випливає зі змісту таких його творів, як «Заснування й розвиток Британської імперії» (1916) [912], «Європа на морях» (1925) [911], «Вік Дрейка» (1938) [909], «Велика Британія та її імперія» (1944) [913]. Однак його найбільш фундаментальним історико-правовим дослідженням є монографія «Карибські острови під управлінням власників королівських патентів» (1926) [910]. Саме в цьому творі Вільямсон приділив особливу увагу правовим питанням діяльності власників карибських островів-колоній в особі підприємців, контрабандистів, приватирів і піратів.

Важливе дослідження основ британського приватирства здійснив Ю. Бір («Лорд Високий адмірал та адміністрація військового флоту», 1926) [621]. У ньому проаналізовано правові засади діяльності Британського адміралтейства, що піклувалося про приватирські експедиції, які значною мірою обумовили зміцнення океанської могутності Альбіону. Ідеї Пенсона й Біра були розвинені завдяки дослідженню К. Вілкінсона «Вільям Дампір» (1929) [903], де висвітлено різні сторони діяльності цього пірата, приватира, мореплавця, географа та історика британського приватирського промислу. Таку концепцію сприйняли Н. Гроуз («Боротьба Франції за Вест-Індію, 1665–1713», 1930) [708], Е. Месон, автор біографії пірата й приватира Ф. Дрейка (1941) [799], Дж. Каллендер, який підготував дослідження «Військово-морська сторона британської історії» (1934) [649] і Дж. Паркс («Річард Гаклюйт та англійські мандрі», 1930) [828].

Своєрідним відгуком на постулати Тойнбі можна вважати праці небританських авторів, зокрема мексиканця Ф. Госсе («Хто є хто серед піратів», 1924) [704] і француза А. Томазі («Золотий флот», 1937) [887], який вивчив організаційно-правові засади боротьби іспанських мореп-

лавців проти британських приватирів.

До речі, ліберальні історики держави і права, які виступали з позицій ідейних суперників дослідників-консерваторів, більшою мірою поклалися на результати наукових досліджень Дж. Тревільяна (1876–1962). Цей ліберально налаштований історик англійської держави продовжував традиції Маколея. Він волів розробляти великомасштабні теми, подавати широкі, хронологічно протяжні картини життя англійського суспільства. Його роботи вирізняла висока літературна майстерність. Проте Тревільян багатьма сторонами своєї творчості примикав до старої позитивістської традиції англійської буржуазної історіографії, залишаючись вірним ідеї плавного прогресу, нібито характерного для тривалого історичного розвитку Англії. На це накладався також вплив модного методологічного скептицизму.

Найбільш великим і показовим твором Тревільяна в цей період стала «Історія Англії» (1926) [537]. Світоч ліберальної англійської історіографії в передмові пояснював своїм читачам, що науковим завданням дослідження має бути висвітлення соціального розвитку англійського народу у зв'язку з економічними умовами його життя, політичними інститутами й розвитком Британської імперії. Тому він не оминув деякі сюжети з історії британського приватирства, яке вважав закономірним і виправданим проявом багатовікового розвитку англійської державності.

Один зі стовпів вігської історіографії, професійний історик держави і права Г. Баттерфілд (1900–1979) на початку власної професійної кар'єри особливу увагу приділив аналізу історіографічної спадщини своїх попередників («Вігська інтерпретація історії», 1931) [647]. Завдяки його працям вігам певний час вдавалося здійснювати вплив на засади історико-правничої науки Великої Британії. Баттерфілд був глибоко релігійною людиною і, як набожний християнин, намагався віддзеркалити в діях британських приватирів «руку Божу». Він оголосив, що мораль тут ні до чого, адже «історія може робити все, щоб нагадати нам, що всі наші судження мають відповідати лише часу та обставинам» [647, с. 4].

Баттерфілд захищав «виразки» англійського капіталізму доби первісного нагромадження капіталу, зокрема таке джерело збагачення великих підприємців, як приватирство, що діяло разом із торгівлею рабами, піратським і контрабандним промислами.

Зауважимо, що доволі вправне обґрунтування «справедливості» піратства й приватирства надав відомий британський історик права В. Холдворс. Саме на цьому він наполягав ще 1907 р. у великій тритомній праці «Розвиток торгового права та торгових судів» [728]. У більш розгорнутому вигляді ця проблема, пов'язана з правосуддям у галузі

покарань піратів і порушників каперського права, була подана в фундаментальному дослідженні Холдворса «Історія англійського закону» у 12-ти томах [730; 731; 732; 733; 734; 735]. Його друкували в 30–40-х роках минулого століття. Крім того, Холдворс 1938 р. видав збірник лекцій для студентів-правників «Творці англійського закону», де приділив певну увагу процесу правового врегулювання приватирського промислу [736].

Поряд із Холдворсом історія розвитку британського права, яке регулювало процес первісного нагромадження капіталу, знайшла відображення в працях інших дослідників. Так, історія англійського правосуддя в галузі покарання порушників приписів міжнародного морського права досліджена в працях Е. Дженкса («Коротка історія англійського права», 1934) [747] і Т. Плакнетта («Коротка історія загального права», 1936) [838]. Дженкс, Плакнетт і Холдворс без особливих вагань визнавали всі сторони первісного нагромадження капіталу справедливими та законними. Тому не дивно, що вігські історики прославляли британську колоніальну експансію та її складову – приватирство. Це особливо притаманно працям про експансію на Сході, у якій брали активну участь приватири. Саме цей сюжет знайшов усебічне відображення в працях, що належали Дж. Блейку («Європейське облаштування в Західній Африці», 1937) [628], Е. Вуду («Історія Левантійської компанії», 1935) [923], В. Фостеру («Англійські пошуки шляхів до східної торгівлі», 1933) [696] і Ю. Тейлору («Тюдоровська географія», 1930) [884].

Буржуазна наукова традиція, яка відповідала основним підходам до історії держави і права Британської імперії з позицій, що були притаманні торі і вігам ще у XVIII ст., усе ж таки не могла одноосібно панувати в науці після Першої світової війни. Тоді із загального масиву історичних та історико-правових досліджень виокремилися праці таких авторів, які або наближалися до марксистського розуміння історії, або з марксистських позицій відображали історію англійської державності. В останньому випадку актуальні проблеми історичного минулого британської держави аналізували керівники Компартії Великобританії. Зрозуміло, що їхні праці в більшості випадків носили публіцистичний характер, проте внесок марксистів у становлення дійсно наукової історіографії Англії був значним. Тому закономірно, що 1938 р. комуніст А. Мортон здійснив першу спробу створити з марксистських позицій підсумкову працю з історії Великобританії з найдавніших часів до Першої світової війни.

«Народна історія Англії» Мортонна була сприйнята як значна подія в прогресивній історіографії [466]. Фундаментом і визначальною основою

його підходу до англійської історії в різні її епохи став аналіз стану продуктивних сил. Розкриваючи грабіжницький характер колоніальної політики Англії, Мортон піддавав руйнівній критиці таку виразку її колоніальної системи, як приватирський промисел.

Між двома світовими війнами у США за традицією продовжував розвиватися правознавчий напрям історії держави і права. Його зміцнення було пов'язане з публікацією дослідження відомого американського історика права Р. Морріса «Студії з історії американського колоніального законодавства» (1930) [811]. Певним продовженням цієї традиції стало нове дослідження Дж. Аллена «Массачусетські приватирів у добу революції» [591]. У ній Аллен довів, що США, які не мали власного військового флоту, під час війни за незалежність іноді підтримували посилення британської військової могутності в Атлантиці завдяки операціям приватирів. Суттєвий доробок до досліджень указаної проблеми з позицій істориків права був здійснений Н. Гроузом («Боротьба Франції за панування у Вест-Індії», 1930) [708], Р. Пейном («Приватирів 76 року», 1926) [825] та Ю. Роджерсом («Військово-морський офіс Коннектикуту в Нью-Лондоні під час революційної війни за незалежність, із доданням тексту рукописів комерсанта Натаніеля Шоу-молодшого», 1933) [857].

Напередодні Другої світової війни в історико-правовій науці США став переважати економічний напрям, домінування якого визначалося впливом «нового» курсу Ф. Рузвельта. Зрозуміло, що прогресисти посіли помітне місце в історико-правовій науці США, проте вони механічно переносили ліберально-реформістські ідеї «мозкового тресту» Рузвельта в колоніальне минуле США, модернізуючи американську державність, одним з інститутів якої було приватирство. Такий підхід був звичним для Ф. Стоктона («Буканьери й пірати біля нашого узбережжя», 1919) [880], Дж. Кранвелла («Історія приватних озброєних кораблів із Балтимора під час війни 1812 року», 1940) [670] і С. Морісона («Військово-морська історія Массачусетсу», 1941) [810].

Роботи останніх представників імперської школи виглядали дуже блідо на тлі праць прогресистів. Підтвердженням цьому є дослідження В. Бербура «Голландське та англійське торгове мореплавство в XVII столітті» (1930) [613], у якому розкриті певні сторінки боротьби Нідерландів та Англії за геополітичне панування в Атлантиці, пов'язані з участю голландських каперів і британських приватирів у морських битвах. Серед цих робіт виділяються дослідження Дж. Паркса «Річард Гаклюйт та англійські морські мандри» (1930) [828] та загальні описи ранньої історії США, коли разом з іншими джерелами первісного нагрома-

дження капіталу розвивався приватирський промисел. Ідеться про праці Г. Болтона («Колонізація Північної Америки», 1930) [632] та К. Ендрюса («Колоніальний період американської історії», т. 1–4, 1934–1938) [599].

3.6. Особливості сучасної британської історіографії приватирства

Період після Другої світової війни в науковому процесі, що продовжував традиції британської історіографії минулих часів, був відзначений посиленою увагою правознавців та істориків до особливостей розвитку Британської імперії, яка зазнала розпаду [822]. Із цієї точки зору привертає увагу спільне дослідження В. Луїса, Н. Кенні, В. Роджера й А. Лоу «Оксфордська історія Британської імперії» у п'яти томах. Перші три томи цієї публікації містять певні юридичні факти з історії приватирства як інституту держави і права Британської імперії (т. 1: «Заснування імперії», 2001; т. 2: «Вісімнадцяте століття», 2001; т. 3: «Дев'ятнадцяте століття», 2001) [777; 824]. Автори цієї праці прагнули заново осмислити минуле й сьогодення, зокрема піратську та приватирську спадщину засновників Британської імперії.

Оскільки війна змінила місце Великобританії в післявоєнному світі на користь США, для історико-правової науки цієї країни стає притаманною орієнтація на аналіз інститутів держави і права континентальної Європи, адже відбулося заміщення концепції Британської імперії ідеєю «острівної» європейської держави. І все ж таки в середовищі британських істориків держави і права, як і раніше, зберігається віра в неминущу значимість британських демократичних інститутів і соціального досвіду для долі світової цивілізації. Провідні напрями історичної науки країни в цілому узгоджуються з основними тенденціями соціально-гуманітарного знання буржуазних держав Європи та Америки. У той же час британська історіографія була відзначена характерними рисами, які упродовж століть формували її неповторний вигляд. Особливо помітно це у зв'язку зі здобутками британських учених у галузі історії права, одним із сюжетів якої визнавався розвиток організаційно-правових засад приватирства. Правове регулювання цього комерційного промислу було проаналізовано в працях Е. Черчилля («Закон моря», 1999) [657], Дж. Бейкера («Вступ до історії британського права», 1990; «Адвокатура та загальне право: нариси історії»; «Комерційне й загальне право», 1986) [609; 610; 611], Ч. Огілві («Королівський уряд і загальне право у

1471–1641 роках», 1958) [819] і Р. ван Кенегема («Зародження англійського загального права», 1973) [648].

Після Другої світової війни посилювалися економічні труднощі в житті англійського суспільства. Усе надавало докази того, що «золоті дні» британської буржуазії безповоротно минули. Таку ситуацію зі становищем Великобританії у світі визнали відомі британські вчені Ф. Хіггінс і Д. Коломбос, які створили спільну працю «Міжнародне морське право» (1952) [558]. Згодом це на більш високому рівні оприлюднив Коломбос в одноосібній праці «Міжнародне морське право», що вийшла російською мовою 1975 року [398].

Організаційними центрами англійської історичної та історико-правової науки, як і колись, були університети: Кембриджський, Оксфордський, Единбурзький, Манчестерський, Лондонський та ін. Значну частину британських істориків об'єднувала Історична асоціація, яка поставила за мету вдосконалення викладання історії британської державності та розвиток наукових досліджень у цій галузі.

У післявоєнні роки змінилися уявлення істориків про економічний та соціальний блоки англійської історіографії. Однак руйнівний характер і жорстокість Другої світової війни, роки «холодної війни» породжували песимістичні настрої в середовищі інтелектуалів. Деякі з них відчували гостре почуття вини за те, що відбувалося в Європі та світі.

До другої половини ХХ ст. професійна історіографія у Великобританії являла собою високоорганізовану та інституціоналізовану систему, особливості якої були скрупульозно проаналізовані в дисертації російської дослідниці Г. І. Звереві «Британська історіографія в контексті академічної культури ХХ століття» [346]. Як довела авторка, диверсифікація історичного знання в субдисциплінах (політична, економічна, соціальна, культурна, правова історія) з їхніми складними зовнішніми та внутрішніми взаємозв'язками не лише не спростувала, але й зміцнила його нормативність. «Нормальний стан» історичної професії у Великобританії підтримувався в рамках академічної спільноти «чистих» істориків та істориків держави і права, які ідентифікували себе з різними методологічними, ідейно-політичними, соціальними та іншими угрупованнями.

Сукупність професійних приписів формувала «кластерне» бачення об'єкта історіографії – історичної реальності. Колективні уявлення професіоналів, що визначалися параметрами історичних та історико-правових дисциплін, поширювалися на утримання пізнавальних процедур в процесі роботи з історичними свідченнями. Динаміка різноспрямованих когнітивних і соціокультурних процесів у західній історичній науці ХХ ст. справляла безпосередній вплив на конкретну історіографію

чну практику британського академічного середовища. Тому наприкінці 60-х рр. минулого століття відчуття кризи історіографії значною мірою було подолано. Її формування в британському академічному співтоваристві супроводжувалося критичним переглядом базових конвенцій у професії, затвердженням нових підходів і дослідницьких сфер, модифікаціями досвіду «нового» соціоісторизму, який розвивався в науці країн Заходу. Зміцнення релятивістських поглядів на історичну науку в гуманітарному середовищі, входження в історіографію постколоніальної теорії, постструктуралізму та інших новацій – усе це помітно посилює явища методологічної та соціокультурної різноманітності в британському академічному співтоваристві.

У полі зору британських істориків держави і права на першому плані залишалася Британська колоніальна імперія. В основу її розвитку було покладено реалізацію таких принципів: володарювання на морі; підтримка «рівноваги сил у Європі» й оборона морських комунікацій та імперських меж. На це звертав велику увагу лауреат Нобелівської премії в галузі історії В. Черчилль у своїй книзі «Народження Британії».

Пошук інтересу британських істориків держави і права до імперської тематики стимулювало появу таких досліджень, як п'ятитомна «Оксфордська історія Британської імперії» [777]. Досліджуючи феномен імперії, оцінюючи її вплив на історію світу, більшість істориків не повною мірою замислювалася про внутрішній механізм боротьби британських експансіоністів за панування у Світовому океані. Тому необхідно ще скрупульозніше проаналізувати сучасні досягнення англійської історіографії Британської імперії в галузі вивчення фундаментальних підвалин її правової та організаційної системи, серед яких «почесне місце» займає інститут приватирства [737, с. 58–59].

У Великобританії ще на початку минулого століття створювалися праці історіографічного змісту, спрямовані на вивчення здобутків істориків піратства та приватирства. Проте історіографічна ситуація в англійській науці ще й досі виглядає «мозаїчно». Зазначений вище науковий доробок Г. Баттерфілда «Вігська інтерпретація історії», детально розкриває історичні події у спосіб аналізу англійськими вченими вражень їхніх учасників, оминаючи особливості розвитку історичного процесу.

Ретельний аналіз згаданих раніше робіт Дж. Елтона «Сучасні історики про британську історію у 1485–1945 роках; критична бібліографія робіт 1945–1969 років» (1971) та П. Джілберта, «Історіографія золоті доби англо-американського піратства в Атлантиці у 1680–1730 роках» підтверджують думку про те, що британська історіографія держави і пра-

ва на цей час не існує. Ці наукові доробки наділені більше бібліографічним ніж історіографічним зістом і можуть бути використані сучасними правознавцями для забарвлення джерельного масиву наративів з проблем приватирства.

Як зазначалося вище, єдність істориків торійського та вігського напрямів науки історії держави і права Великобританії стала помітною в результаті краху імперії, який розпочався після Другої світової війни. Саме тоді науковці свідомо прагнули заново осмислити минуле й сьогодення через розбійницьку спадщину засновників Британської імперії [640; 724]. Це добре простежується в єдності буржуазних учених щодо критичного підходу до фундаментальних досліджень лідера англійських комуністів А. Л. Мортонна «Історія Англії» (1950) [466] та «Англійська утопія» (1956) [465].

Буржуазні дослідники вважали за краще замовчувати наукові здобутки Мортонна в галузі історії держави і права Англії, оскільки цей відомий політик і вчений за допомогою широкого джерельного масиву розкрив грабійницький характер процесу первісного нагромадження капіталу. Мортон приділив значну увагу англійському піратству й приватирству, урегульованому загальним правом і правом справедливості Британської імперії. Цікаво, що наукові ідеї історика-марксиста були сприйняті представниками британської радикальної історіографії історії Великої Британії, адже вони уособлювали інтереси дрібної буржуазії, що постраждала від краху Другої Британської імперії. Такий висновок можна зробити, звернувшись до оцінки піратства, приватирства, контрабандного промислу й торгівлі рабами, яку надали радикальні демократи Р. Гриффітс («Становлення династії Тюдорів») [298], Н. Девіс («Історія Європи») [333], Р. Іглз та Е. Діксон («Історія Англії») [353].

Під час вивчення британської історіографії первісного нагромадження капіталу стає зрозуміло, що будь-які спроби вільнодумства в науковому середовищі Альбіону щодо оцінки великої історичної місії британського колоніалізму не схвалюються тамтешнім політикумом. Такий підхід до завдань істориків держави і права в галузі вивчення еволюції правових та організаційних інститутів Британської імперії притаманний авторам офіційних видань, проєкти яких фінансував уряд. Так, у дивній суміші публікації історико-правових джерел і досліджень з історії британських державно-правових інститутів, що вийшла під назвою «Англія: автобіографія», немає й натяку на грабійницький характер британської колоніальної експансії та її знарядь – приватирства й піратства. Проте виразки британського капіталізму доби первісного нагромадження капіталу проявляються, коли йдеться про аналіз авторами

цієї публікації джерельного матеріалу.

І все ж таки ці науковці мають додержуватися певної об'єктивності в дослідженнях проблем еволюції державно-правових інститутів Британської імперії, зокрема й приватирства. Задля цього авторам «автобіографії» Альбіону слід було підтримувати достовірність і репрезентативність джерельної основи дослідження, цитуючи відповідні історико-правові джерела. Про це нагадує науковий редактор автобіографії Англії Дж. Люїс-Стемпел: «Свідченням очевидців бракує глибини аналізу, властивої історикам, проте їхні враження – барвисті, наочні, живі, що дає змогу долучитися до минулого й відчувати себе учасником подій далекого й не настільки віддаленого минулого. Ця книга – не біографія, не погляд зі сторони. Це автобіографія, тобто погляд зсередини. Це автобіографія великої країни з великою історією, країни, що була в різні історичні епохи «охвістям Європи», «підступним Альбіоном», «володаркою морів», «імперією, над якою ніколи не заходить сонце», країни, що завжди залишалася Англією» [216, с. 85].

Кредо Люїса-Стемпела століттями формувалося в Британській імперії як ідейне підґрунтя боротьби за геополітичне панування. Тому не дивно, що майже всі британські історики держави і права, за винятком марксистів, проігнорували погляди на приватирство зарубіжних колег із тих країн, які колись воювали проти Англії у Світовому океані. Англійських науковців не засмучує будь-яка критика морського розбою британських приватирів і піратів, яка була подана в дослідженнях голландця Е. Бааша («Історія економічного розвитку Голландії у XVI–XVIII ст.», 1949) [229], іспанця Р. Альтаміра-і-Кревеа («Історія Іспанії»; у 2-х томах, 1951) [215, т. 2]. Однак очевидне невдоволення британських істориків викликає критичне ставлення до англійських піратів і приватирів Ф. Броделя, відомого французького дослідника, яскравого представника так званої «школи анналів».

Бродель здійснив революцію в науці своєю пропозицією враховувати економіко-географічні фактори під час аналізу історичного процесу. 1949 р. він надрукував книгу «Середземне море», де географічні, соціальні та економічні факти стали важливими компонентами історії цього регіону. Зрозуміло, що Бродель не міг не врахувати й такий важливий фактор історичного процесу часів мануфактурного капіталізму, як каперський промисел середземноморських держав. Його ду-

мки збігаються з думками француза Г. Бле [629].

Згодом Бродель здійснив дослідження доіндустріального світу, в якому віддзеркалив розвиток торгівлі та грошового обігу, які залежали і від результатів каперського промислу капіталістично налаштованих підприємців. Це дослідження було подано в тритомній монографії «Матеріальна цивілізація, економіка й капіталізм у XV–XVIII століттях» [258; 259; 260]. Проте англо-американська буржуазна історіографія проігнорувала концепцію Броделя, яка, між іншим, була близькою до ідей марксистської історіографії США.

Для англосаксонських дослідників було важко протистояти критиці британської теорії й практики геополітичного панування, висловленій науковцями країн континентальної Європи. Тому консервативно налаштовані англійські дослідники висунули зі свого середовища цікаву постать супротивника європейських критиків на ім'я Г'ю Тревор-Ропер. Початок його академічної кар'єри був доволі пристойним, якщо звернути увагу на сутність його програмної праці – статті «Анатомія елізаветинської аристократії» [890]. У цій роботі підхід до проблем піратства британських мореплавців у Світовому океані був поміркованим. Проте академічний підхід до історії британського піратства й приватирства змінився на протилежний, коли під керівництвом королівського професора Оксфордського університету Тревора-Ропера 1968 р. була опублікована фундаментальна монографія «Епоха експансії: Європа й цілий світ у 1559–1660 роках» [589, с. 227–240]. Автори цієї монографії із суто охоронних позицій апологетів Британської імперії подали історію каперського промислу.

За цю роботу Тревора-Ропера за поданням М. Тетчер 1979 р. було нагороджено титулом барона. Однак незабаром натхненник неоколоніалізму вдався до авантюри з підробкою щоденників А. Гітлера. Після цього Ропера затаврували колеги, які, однак, невдовзі стали замовчувати спадщину вельми плодючого дослідника. І це тому, що Ропер був вищим офіцером британської військово-морської розвідки, про діяльність якого не можна було занадто багато говорити. Тим паче, що для попередників Тревора-Ропера, як і, власне, для нього самого, було звичайною справою фальсифікувати історію своєї держави заради її вищих імперських інтересів, які не розголошувалися ані в літературі, ані в історичній науці. Ось такий «охоронний підхід» історії британського колоніалізму до правового та організаційного інституту приватирства є звичним для істориків держави і права Великої Британії. Саме цим вимогам відповідають праці відомих англійських фахівців з історії приватирського промислу Ю. Беркмана («Злочини піратства», 1979) [624] та

Д. Старкі («Британські приватирські підприємництва у вісімнадцятому столітті», 1990) [876].

Варто зазначити, що після розпаду Британської імперії англійські науковці намагалися знайти «славетне коріння» цієї геополітичної реальності, зрозуміло, у добі правління Єлизавети I. Цей науковий процес був дуже відомий, на що звернув увагу С. Хоу, автор цікавої праці «Повільна смерть і дивне відродження імперської історії» (2001) [737]. У процесі осягнення історії каперського промислу за малим винятком превалювали звичайні дослідження біографій «морських собак» королеви. Узагалі британські історики держави і права, як неоконсерватори, так і неоліберали, дуже рідко здійснювали всебічний аналіз розвитку приватирства в Британській імперії. Вони старанно оминали такий сюжет, як участь Таємної ради у формуванні зовнішньої політики Першої Британської імперії, спрямованої на встановлення гегемонії у Світовому океані. І все ж таки велику кількість інформації, потрібної для аналізу правових та організаційних засад приватирства, можна знайти в монографіях представників торійської історіографії Е. Барнса («Історія Британської Вест-Індії», 1954) [645], С. Біндоффа («Тюдоровська Англія», 1952) [626], Дж. Блека («Правління Єлизавети, 1558–1603», 1987) [627], Р. Блісса («Революція та імперія: англійська політика й американські колонії у XVII столітті», 1990) [630], А. Бредфорда («Під летючим чорним прапором: коротка історія піратства», 2007) [635], К. Бретта («Століття правління Стюартів, 1603–1714», 1964) [637], Р. Вернхема («Після Армади. Єлизаветинська Англія й боротьба за Західну Європу у 1588–1605 роках», 1976) [899], Т. Віллана («Розвідки з елизаветинської іноземної торгівлі», 1959) [904], Н. Вільямса («Єлизавета, королева Англії», 1971; «Морські собаки», 1975) [907; 908], Р. Кроусона («Зовнішня політика Тюдорів», 1973) [671], Дж. Елтона («Англія під владою Тюдорів», 1978) [684], К. Еріксона («Єлизавета I», 1984) [689], К. Макіннеса («Бристоль: Ворота імперії», 1968) [783], Д. Меннікса («Чорні вантажі: історія атлантичної работоргівлі, 1518–1865», 1963) [788], Д. Паллісера («Епоха Єлизавети. Англія під владою пізніх Тюдорів (1547–1603)», 1983) [826], К. Робертса («Зростання відповідального уряду в стюартівській Англії», 1987) [855], Н. Роджера («Морська охорона: військово-морська історія Великобританії у 660–1649 роках», 1999) [853; 854], Е. Роуза («Релі та Трогмортон», 1962; «Експансія елизаветинської Англії», 1971; «Єлизаветинці» та Америка», 1959) [859; 860; 861], Дж. Стречі («Королева Єлизавета та граф Ессекс», 1990) [526] і К. Хейга («Єлизавета I Англійська», 1997) [557].

Велику кількість юридичних фактів з історії приватирства подали

неоліберально налаштовані дослідники, такі як Б. Бівен («Великі мореплавці Єлизавети I», 1971; «Морські собаки: капери, грабунок і піратство елизаветинської епохи», 1975) [625], Р. Брайтон («Судна з Портсмута й бавовняна торгівля, 1783–1829») [642], Дж. Бромлі («Корсари та військово-морські флоти, 1660–1760») [643], П. Д. Вотерс («Мистецтво мореплавства в елизаветинській Англії та ранню добу Стюартів») [898], К. Ендрюс («Приватирри Єлизавети: англійське приватирство часів іспанської війни 1585–1603 років», 1964 [600], «Сер Роберт Сесіл і пограбування Середземномор'я», 1972 [601], «Іспанські Кариби: торгівля та грабунок», 1978 [602], «Торгівля, грабунок та облаштування: морське підприємництво й генезис Британської імперії», 1984 [603]), К. Лейн («Пограбування імперії: піратство в Америці, 1500–1750», 1998; «Кров і срібло: історія піратства на Карибах і в Центральній Америці», 1999) [765; 766], Дж. Р. Карпентер («Пірати. Лихо морів», 2008) [384], Г. Келсі («Сер Френсіс Дрейк: королівський пірат», 2000; «Сер Джон Гокінс: работоргівець королеви Єлизавети», 2003) [756; 757], П. Прінгл («Веселий Роджер: історія великої епохи піратства», 1953) [840], Ф. Фернандес-Арместо («Іспанська армада: спадщина війни 1588 року», 1988) [693] та Н. Коутьорн («Історія піратів», 2004) [655].

Узагалі таємниці зовнішньої політики британської морської держави, пов'язані з розбоєм у Світовому океані, майже не викриваються в суто наукових дослідженнях із проблеми. Проте багато юридичних фактів, що демонструють особливості відносин британського уряду та приватирів, можна знайти в популярних біографіях «морських собак» Єлизавети I, адресованих широкому загалу британських читачів – від школярів до їхніх батьків. Такі праці створили В. Воллес («Сер Волтер Релі», 1959) [896], Д. Дикон («Джон Ді», 1968) [675], Дж. Дуруп («Коротка історія морських пригод і конфліктів в Індійському океані від 1405 до 1811 року», 2004) [679], Р. Лейсі («Сер Волтер Релі», 1975) [763], К. Елдермен («Золотий вік: Англія під владою Стюартів», 1973) [590], Д. Закс («Мисливець за піратами: правдива історія капітана Кідда», 2002) [926], Дж. Макдермотт («Англія та Іспанська армада. Необхідні зіставлення», 2005; «Мартін Фробішер», 2001) [780; 781], П. Хаммер («Єлизаветинські війни: війна, уряд і суспільство в тюдорівській Англії, 1544–1604», 2003) [711], Д. Хогарт, П. Боргем та Дж. Мітчелл («Північно-західне підприємництво Мартіна Фробішера у 1576–1581 рр.: шахти, мінерали, металургія», 1994) [727] і Д. Харпгем («Справа капітана Вільяма Кідда: 300 років судової помилки?», 2012) [716] та анонімний автор («Сер Волтер Релі: лицар, герой Єлизавети, дослідник і пірат») [871].

Дискусії між неоконсервативними й неоліберальними дослідниками

морської історії змусили останніх підійти до вивчення основ правового регулювання приватирства в контексті всієї зовнішньої політики Англії часів Тюдорів і Стюартів. Неолібералів все ж таки зацікавили економічні наслідки приватирства як рушійної сили для розвитку процесу первісного нагромадження капіталу в усьому просторі Першої Британської імперії. Певну увагу організаційно-правовим засадам приватирства з позицій лібералізму приділено в працях М. Левіса («Флот Британії. Історичний портрет», 1948; «Іспанська армада», 1960) [773; 774], К. Мартіна та Дж. Паркера («Іспанська армада», 1999) [798].

Зрештою, неоліберали не обійшли увагою ті сторони процесу первісного нагромадження капіталу, які дають можливість з'ясувати економічну основу перемоги Першої Британської імперії над Іспанською імперією. Такі висновки зробили К. Морган («Бристоль та атлантична торгівля у вісімнадцятому столітті», 1993) [809], Д. Старкі («Британські підприємництва приватирів у вісімнадцятому столітті», 1990) [876], Е. Торнтон («Вест-індська політика часів Реставрації Стюартів», 1956) [888] і Н. Вільямс («Морські собаки: приватирство, грабунки й піратство в добу Єлизавети», 1975) [908].

Британська неоліберальна історіографія приватирства мала вплив на наукові дослідження канадських істориків держави і права з цієї проблеми. Саме в руслі ідей істориків-неолібералів Альбіону аналізували особливості виникнення приватирського промислу канадці Ч. Армур («Вітрильники з Примор'я: ілюстрована історія судноплавства й суднобудування в приморських провінціях Канади, 1750–1925», 1975) [607], Дж. Ліф («Атлантичні приватири», 1976) [768], В. Кайє Ламб («Сер Френсіс Дрейк – англійський мореплавець», 2000) [755], Ф. Керт («Приз та упередження: каперство й військово-морські премії на атлантичному узбережжі Канади у війні 1812 року», 1997) [760], М. К. Файє («Премії та упередження щодо них: приватирський промисел і призові гроші в атлантичному регіоні Канади в період війни 1812 року», 1997) [692], Дж. Маркіз («Жирні приватири: терор, грабунок і прибуток на атлантичному узбережжі Канади», 2001) [795] і Дж.-Ф. Перрон («Флібустьєри, пірати й корсари: вплив їхньої діяльності на занепад Іспанської імперії у XVIII столітті», 2001) [834].

Свій внесок в англомовну історіографію приватирства зробили також австралійські дослідники А. Вільєрс («Морські мусони. Історія Індійського океану», 1952) [894], А. Фрост («Засуджені злочинці та імперія: військово-морський ракурс проблеми», 1980) [698] і Дж. Меттінглі («Розгром Іспанської армади», 1961) [800], швед Є. Аннерс («Історія європейського права») [222] і навіть голландці Д. Бруйян і Ф. Каастра

(«Судна, моряки та спеції: мореплавці ост-індських компаній у XVI, XVII й XVIII століттях», 1993) [644].

Аналіз сучасної англійської історіографії приватирського промислу доводить, що наприкінці минулого століття неоконсервативні послідовники Тревора-Роупера піддали справедливій критиці ліберальні концепції геополітичної боротьби Британської імперії за світове панування. Вони вказували, що неоліберали помилково використовували статистичні дані щодо розвитку первісного нагромадження капіталу, завдяки чому їхні підходи до аналізу правового та організаційного інституту приватирства були далекими від науковості. Цю тезу досліджень неоконсерваторів краще за все розвинув Д. Р. Елтон як представник так званої ревізійної школи. Основні роботи Елтона присвячені проблемам «тюдорівської революції в управлінні» та розвитку бюрократичних державних інститутів, зокрема Адміралтейського суду («Англія під владою Тюдорів», 1978; «Церковна Реформація в Англії у 1509–1558 роках», 1977; «Дослідження з державної політики та управління за Тюдорів і Стюартів, здійснені в 1946–1972 роках», т. 1: «Правління Тюдорів», 1974) [684; 686; 687].

Завдяки працям Елтона вивчення приватирства епохи Тюдорів стимулювало подальші дослідницькі зусилля неоконсервативних британських істориків держави і права. Так, на початку 1990-х рр. професор Оксфордського університету Д. Лоудз у передмові до своєї монографії «Тюдорівський флот. Адміністративна, політична та військова історія» наголошує на тому, що морська сила завжди виражалася в королівських флотах, однак не можна нехтувати й допомогою з боку каперів [776]. Такі флоти, державні й приватні, завжди були персональними творіннями монархів, які командували або керували ними. Зрештою, вони й стали фундаментом зовнішньої політики британської держави.

На початок нашого століття історико-правова наука у Великобританії продовжує переживати нові трансформації. У більшості випадків вона намагається дотримуватися принципу об'єктивності в осягненні історичного розвитку британської державності. Це підтверджується введенням у науковий обіг нових неопублікованих джерел, здійсненням спроб синтезування певних історичних концепцій, залученням досягнення інших галузей наук. Отже, нині англійська історіографія первісного нагромадження капіталу в Британській імперії, проявом якого є піратство й приватирство, справді відповідає постмодерністським тенденціям часу. Не буде зайвим вказати на те, що біографії англійських приватирів і піратів у сучасній Великій Британії відіграють важливу роль у вихованні підданих королеви Єлизавети II в такому ж розбійницькому

дусі, як це було за часів правління Єлизавети I Тюдор. Вони, скажімо, сприяли «маленькій переможній війні» Великобританії проти Аргентини за володіння Фолклендськими (Мальвінськими) островами, яку ідеологічно обґрунтував у суто піратському дусі уряд М. Тетчер. Під впливом цих тенденцій британські історики нині намагаються створювати колективні праці з проблеми, щоб краще синтезувати певні історичні концепції, залучати досягнення інших галузей наук. Це відповідає постмодерністським тенденціям часу, які відображені в низці досліджень з історії Британської імперії, а саме в «Оксфордській історії Великої Британії» (за редакцією К. О. Моргана) [359; 463; 823] і спільній праці Р. Іглза та Е. Дікінсона «Історія Англії» (2008) [353].

Одним із найбільш відомих представників сучасної британської науки історії держави і права вважають неоконсерватора Т. Бревертона. Він є автором модерної концепції перетворень піратів на приватирів і приватирів на піратів, що було основою зовнішньої політики Англії, спрямованої на світове геополітичне панування. Такий підхід до історії правового інституту приватирства притаманний його монографії «Адмірал сер Генрі Морган – «король буканьєрів» (2005) [638]. Останнім словом у британській історіографії правового інституту приватирства може вважатися й монографія представника вігсько-ліберального напрямку дослідників історії держави і права Британської імперії М. Маккарті «Приватирство, піратство й британська політика в Іспанській Америці, 1810–1830» (2013) [779].

У наш час в Англії створено багато досліджень, у яких кожен автор певною мірою намагається по-новому дослідити питання розвитку Британської імперії через вивчення правового та організаційного інституту приватирства. Одним із відомих спеціалістів з історії приватирства може вважатися Дж. Блек. У своїх роботах він намагається переосмислити вплив різноманітних чинників на формування зовнішньої політики Британської імперії. Він переконаний, що серед цих чинників заслуговують на безумовну увагу піратство й приватирство. Не менш цінним є дослідження Ф. Макліна «1759 рік – час завоювання Британією світового панування» (2006) [785]. У ньому пояснюється, що англо-французьке геополітичне протистояння часів розквіту мануфактурного капіталізму відчувало вплив різноманітних стихій, серед яких не останнє місце посідає вплив океанської стихії, яку використовували пірати й корсари двох держав задля реалізації інтересів їх зовнішньої політики. Такого ж висновку дійшов Р. Міддлтон, автор дослідження «Дзвони перемоги. Міністерство Пітта-Ньюкасла та ведення Семилітньої війни, 1757–1762» [803].

Зрозуміло, що для сучасних істориків держави і права Великобританії характерний апологетичний стиль викладання історії Британської імперії, розвиток якої забезпечили різні чинники, серед яких помітне місце посідає приватирство. Однак у більшій мірі це притаманно для американських істориків держави і права, які досліджують проблеми приватирства. Це спричинено тим, що США очолили англосаксонський світ після розпаду Британської імперії.

3.7. Модерна американська історіографія приватирського промислу

Після Другої світової війни у США відбулися кардинальні зміни в соціально-економічній сфері, які викликали появу теорії держави соціального добробуту. Її вплив на всі сторони життя американців очевидний і в наш час. Цією теорією панівні верстви населення США обґрунтували не лише внутрішню, а й зовнішню політику лідера світового співтовариства. Витоки побудови держави соціального добробуту сучасні американські політики й правознавці шукають чи не в ранній історії США, коли останні перебували у складі Британської імперії. Про це писав у своїй останній праці «Іспанська імперія в Америці» К. Херінг (1947). Теорію держави соціального добробуту було підкріплено теорією «консенсусу», тобто єдності американського народу з усіх питань буття, починаючи з часів існування Британської Америки. Така теорія заперечувала соціальні революції в історії Сполучених Штатів [715].

Зауважимо, що багато однодумців Херінга й нині вважають, що найпомітнішим досягненням у галузі розробки теорії винятковості американського державотворення є докази надкласової природи такої держави. Це й визначило панування апологетичної історіографії колоніального минулого Америки, що прославляла піратів, контрабандистів, работорговців і приватирів. Її втіленням можна вважати працю А. Раддока «Ранні архіви Високого суду Адміралтейства (1515–1558)», опубліковану в часописі «Історичні дослідження» 1949 року [863]. Нові дані про адміралтейські суди у США подані в праці Л. Стівена «Суди Адміралтейства й загальне право як фундамент американського експерименту конкурентної юрисдикції» [879].

Певні аспекти міжнародного морського права, на підставі якого здійснювалося правове регулювання приватирства в Британській Америці та ранній американській республіці, відображені в дослідженнях Т. Барроу («Торгівля та імперія: британська митна служба в колоніаль-

ній Америці», 1967) [617], Д. Грінберга («Злочин і правопорядок у колонії Нью-Йорк, 1691–1776», 1976) [706], Дж. Леміша («Приватири, американська революція й правила війни: Сполучені Штати були народжені завдяки тероризму й піратству») [771], П. Лісона («Раціональність, пірати й закон: ретроспектива раціональності») [769], Дж. Малдуна («Північна й Південна Америка в іспанському проєкті світового порядку: обґрунтування конквісти в XVII столітті», 1994) [813] і Л. Тракмена («Еволюція комерційного права», 1983) [889]. Проте лише 2005 року вийшла фундаментальна праця Д. О'Коннора про еволюцію каперського права у США під назвою «Приватири, крейсери й парові судна: межі міжнародного морського права в дев'ятнадцятому столітті» [818].

Розвідки американських науковців у галузі історії міжнародного морського права закономірно викликали появу низки досліджень, присвячених геополітичним особливостям розвитку комерційного каперства. Серед цих робіт необхідно виділити дослідження: І. Валлерстейна («Сучасний світ: системні вимоги, меркантилізм і консолідація економіки європейського світу, 1600–1750», 1980) [897], Р. Вернгема («Після Великої армади. Єлизаветинська Англія й боротьба за Західну Європу, 1588–1605», 1976) [899], Р. Вінслоу («Багатство і слава: Портсмут у добу золотого століття каперства, 1775–1815») [921], Е. Гола («Останні дні піратів. Тези для отримання почесного звання в галузі історії, 1998») [710], О. Дікерсона («Навігаційний акт та американська революція», 1951) [678], Т. Жанв'є («Голландські засновники Нью-Йорка», 1967; «Старий Нью-Йорк», 1922) [743; 744], А. Крузе («Історія європейської економіки, 1000–2000», 2001) [672], Е. Іннеса («Англія під владою Тюдорів» та «Історія американського флоту») [725; 738], К. Куппермана («Острів Провіденс у 1630–1641 роках: друга пуританська колонія», 1993) [762], Дж. Латімера («Буканьєри Карибських островів: як пірати кували імперію», 2009) [767], В. Лейтча («Англо-іспанська боротьба за Північну Америку», 1971) [770], К. Макдональда («Людина мужності й діяльності»: Томас Нью, англо-американське піратство й острови Манхеттен і Мадагаскар в океанській торговій мережі, 1690–1720») [782], Дж. Мейєра («Тюдори», 2010) [801], Дж. Олдміксона («Британська імперія», 1969, т. 1) [820], Дж. Паррі («Заснування європейської гегемонії, 1415–1715: торгівля та географічні дослідження у вік Ренесансу», 1961) [829; 830], Р. Патріка («Флорида під п'ятьма прапорами», 1945) [831], Р. Рітчі («Капітан Кідд і війна проти піратів», 1986) [852], М. Сейвелла («Заснування американської цивілізації: історія колоніальної Америки», 1970) [866], Л. Спейта («Іспанське озеро», 1979) [874], Ч. Тібо («Історія

Флориди», 1971) [885], Н. Хезлвуда («Королівський работорговець: Джон Гокінс, Єлизавета I й торгівля людськими душами», 2005) [717], Ч. Хібберта («Королева-незайманка: Єлизавета I, геній золотого віку, 1991») [720], Дж. Шіпмена («Вільям Дампір: моряк і учений», 1962) [870] і Дж. Юсдена («Пуритани, правознавці й політики в Англії на початку вісімнадцятого століття», 1958) [690].

Науковці США обґрунтовують не просто неповторність американського історичного досвіду, а його «обраність», яка полягає нібито у втіленні унікального демократичного експерименту, коріння якого сягає в ранню добу історії. Вони вважають, що такий експеримент був закріплений ще нормами місцевого права американських колоній Англії, які сприяли работоргівлі, піратству, контрабандному промислу й приватирству. Саме такий погляд на американське право як особливе відгалуження міжнародного морського права та права війни притаманний дослідженням Д. Бедемана («Рецепція класичних традицій у міжнародному праві» й «Дух міжнародного права», 2002) [619; 620]. Від такого осягнення особливостей права Британської Америки не важко перейти до апологетичної історіографії історії американської державності, на чолі якої з 50-х рр. ХХ ст. виступала школа «консенсусу», тобто «безконфліктності» американської історії на всіх етапах її розвитку.

На школу «консенсусу» наклала глибокий відбиток ліберально-буржуазна думка, позиції якої посилювалися у зв'язку з перемогою США в «холодній» війні. Постійне чергування ліберальних і консервативних політичних циклів є властивим для сучасної історичної та історико-правової науки США. Теоретичним джерелом таких поглядів ще з колоніальної доби історії США стала ідеологія Просвітництва, яка користувалася там великим попитом тому, що Англійська революція прискорила розвиток капіталістичних відносин у своїх колоніях.

Центральним постулатом просвітницької ідеології стала природно-правова теорія. Гуманістичний зміст ідеології просвітителів полягав у тому, що в центр уваги ставили людину. Відкинувши християнську догму про початкову порочність природи людини, вони висунули тезу про її природну доброту й про можливість людського щастя. Підставою для досягнення цих мрій, на думку просвітителів, серед яких були Б. Франклін і Т. Джефферсон, мала служити доктрина природних прав людини, яка містила три обов'язкові компоненти – життя, свободу і власність. При цьому власність можна накопичити будь-якими засобами – від торгівлі рабами до піратства й приватирства. Саме на ці особливості ідеології Просвітництва звернув увагу професор Гарвардського університету Г. Берман у своїй ґрунтовній праці «Західна традиція права»

(1994) [244].

Американські історики права й досі перебувають під впливом ідей Бермана, який створив концепцію «інтегративної юриспруденції» як філософії, що об'єднала три класичні напрями права: юридичний позитивізм, теорію природного права та ідеї історичної школи права Німеччини. Для них методи дослідження основних проблем американського державотворення виступають у вигляді скальпеля, яким фахівці з приватирства, піратства, торгівлі рабами й контрабанди в ранній історії США препарували певні юридичні факти. Зрозуміло, що в кожного з фахівців були власні специфічні прийоми користування таким інструментом. Особливих вагань у виборі засобів для проведення відповідної зовнішньої та внутрішньої політики в американських можновладців немає. Це й відобразили різні течії американської історико-правової та історичної науки. Ці течії мають внутрішні розмежування, що створює в людей, які не знайомі з сутністю ідейно-політичних реалій США, уявлення про наявність там ідеологічного «плюралізму». Утім, за картиною розгулу ідеологічної вольниці ховається обмеженість ідеологів «американського шляху». Оцінки американського історичного досвіду належать державознавцям, соціологам, політологам, економістам, філософам, історикам, юристам і політикам. Саме вони формують історичну свідомість у США, якій належить особливе місце в системі духовних цінностей та ідеології політичної еліти. Це відображено навіть в офіційному американському виданні «Бібліографія ранньої американської військово-морської історії» [198].

Провідні ідеологи США неодноразово визнавали, що апеляція до уроків історії цієї країни в умовах відомого прагматизму американців та їхньої традиційної нелюбові до абстрактного теоретизування стала фундаментом сучасної політичної свідомості та політичної ідеології. Історія та історичні приклади з будь-якого приводу визнані офіційною ідеологією США як ефективний засіб впливу на масову свідомість.

Варто вказати, що більшість оцінок американського досвіду свідчить про його неповторність, тому в американській історіографії відсутні глибокі дослідження соціального характеру права. Щоправда, його намагався з'ясувати А. Хардінг, який підготував монографію «Соціальна історія англійського права», де було приділено увагу джерелам первісного нагромадження капіталу за рахунок використання приватирства та работоргівлі [713].

Зрозуміло, що американська історична традиція завжди вимагала від фахівців з історії держави і права США якомога менше зосереджуватися на «виразках» історії Британської імперії, яку створювали пірати,

контрабандисти, работорговці й приватири. Це характерно, скажімо, для змісту апологетичної праці американських дослідників «Історія Сполучених Штатів: нарис», яку репрезентували для «всього світу» через глобальну мережу «Інтернет» [367]. Проте ця праця лише повторює ідеї відомого представника американської ліберальної думки Р. Хофстедтера, який наполягав на апології американського капіталізму.

У своїй першій великій праці «Соціал-дарвінізм в американській думці» (1944) Хофстедтер провів аналіз широкого спектра соціальних концепцій, передусім теорії «виживання найбільш пристосованих», які зміцнили на ґрунті вільного підприємництва з таким «добрином», як прибутки від приватирства. Згодом науковим маніфестом ліберальних істориків держави і права США стала монографія Хофстедтера «Прогресивний історизм. Тернер. Бірд. Паррингтон» (1968), де знайшов своє відображення історіографічний процес, що відбувався у США з часів Просвітництва, коли американський підприємець водночас був економістом, політиком, менеджером, офіцером колоніального ополчення та приватиром [726].

Думки Хофстедтера відображали соціальне замовлення американських можновладців, що було підкреслено Дж. Елтоном у праці «Сучасні історики про британську історію у 1945–1969 роках» [685]. Ці думки є відповіддю на звернення Президента Г. Трумена до Американської історичної асоціації у грудні 1950 р. Тоді Президент проголосив, що головним завданням політики США є боротьба з комунізмом, і в цій справі «праця американських істориків має колосальне значення».

Концепція Хофстедтера доволі вправно була розвинена сучасним «гуру» американських істориків держави і права Р. Бурстіном у праці «Американці: колоніальний досвід», перекладеній російською мовою. Бурстін писав: «Гострота політичної боротьби часто вводила в оману, якщо врахувати, що відмінності в поглядах основних противників із провідних партій ніколи не виходили за горизонти власності та підприємництва. Які б не були розбіжності зі специфічних питань, головні політичні традиції ґрунтувалися на вірі в право власності, філософії економічного індивідуалізму, цінності конкуренції» [263, с. 5]. Зростання консервативних тенденцій позначилося на історико-правовій та історичній науках США, і домінуючим в історіографії став напрям, заснований на теорії «консенсусу» (згоди) з усіх найважливіших питань буття американців ще з часів перебування їх під владою Великобританії. Її прихильники, які виходили з положень про «американську винятковість», заперечували важливе значення соціальних конфліктів в історії США. Саме тому вони практично не вивчали соціальні мотиви амери-

канського піратства й приватирства.

Однак необхідно вказати на те, що в умовах «холодної війни» у США була відкинута колишня ліберально-реформістська концепція як занадто ліва й «недостатньо патріотична». Тоді ж розпочалося змагання в історичній науці між консерваторами та лібералами щодо оцінки причин, характеру й наслідків приватирського промислу.

Історики консервативного напрямку значну увагу приділили ранньому періоду, Британській Америці, коли, згідно з їхньою концепцією, були закладені основи єдності американської нації з найважливіших питань економічних і соціальних відносин. Саме таку концепцію підтримував відомий історик американської державності Д. Макінерні в підручнику для студентів, істориків і правників – «США. Історія країни»[427].

Суто консервативний погляд на історію американського приватирства в науці США був узгоджений зі зразками вирішення цієї проблеми, наданими апологетами історії Британської імперії. Так, із позицій, що відповідають ідеям британських консерваторів, виступили у своїх дослідженнях про приватирський промисел в Англії та США такі американські вчені, як Дж. Адамсон («Пастир океану», 1969) [587], Т. Аркдиякон («Місто Нью-Йорк у 1664–1710 роках», 1976) [606], Дж. Бейкер («Історія географічних відкриттів і досліджень», 1948) [243], Д. Бурстин («Американці: колоніальний досвід», 1958) [263], П. Герхард («Пірати Нової Іспанії, 1575–1742», 2001) [284], Р. Кенні («Єлизаветинський адмірал: політична кар'єра Чарльза Говарда, графа Ноттингемського», 1970) [759], Д. Марлі («Пірати й приватири в Америці», 1994; «Пірати Америки: два томи в одному; від 1650 до 1685 і від 1686 до 1725 року»; «Війни за Америку: хронологія збройних конфліктів у Новому світі від 1492 року до нашого часу», 2008) [791; 792; 793], Е. Маррен («Морський король: сер Френсіс Дрейк та його час», 1995) [796], Р. Паттон («Пірати-патріоти: війна приватирів за свободу та щастя в американській революції», 2008) [832], Г. Ренкін («Золотий вік піратів», 1969) [846], Р. Річі («Капітан Кідд і війна проти піратів», 1986) [852], М. Редікер («Між дияволом і глибоким синім морем», 1987) [848], Дж. Рідлі («Доба Тюдорів») [851], Ф. Шеррі («Рейдери та бунтівники», 1986) [869], Дж. С'юджен («Сер Френсіс Дрейк», 1990) [883] і Б. Тененбаум («Тюдори: «золотий вік») [531].

Поряд із професійними дослідженнями істориків держави і права консервативного напрямку американської історіографії певні аспекти організаційно-правових засад приватирства з таких же позицій були розкриті в дослідженнях істориків військово-морських флотів Англії та США та їхніх флотоводців [370]. Серед них викликають інтерес дослі-

дження таких авторів, як Л. Батлер («Пірати, приватири й рейдери Каролінського узбережжя», 2000) [646], П. Ірл («Панамський мішок: капітан Морган і битва за Кариби», 2007) [680], Г. Келсі («Сер Френсіс Дрейк: пірат королеви», 2000) [756], П. Кеннеді («Підйом і падіння британської військово-морської майстерності», 1998) [758], В. Кларк («Приватири Бенджаміна Франкліна: військово-морський епос американської революції», 1976) [658], Н. Міллер (Континентальний флот часів війни за незалежність», 1974; «Історія флоту США», 1997) [804; 805], Дж. Світмен («Американська військово-морська історія: ілюстрована історія флоту й морської піхоти США», 2002) [210] і Л. Сьочрест («Приватирство й національна оборона: морська війна на славу піратського прибутку», 2000) [868].

Неоліберальні історіографи, на відміну від консервативно налаштованих колег, частіше зверталися до економічних процесів як чинників суспільного розвитку. Однак і вони найважливіше значення надавали ідейним, політичним і психологічним мотивам, що притаманно такій офіційній праці, як «Історія флоту США» (2009) [370; 725]. Неоліберальне трактування історії держави і права Британської колоніальної імперії в дослідженнях американських учених було спрямоване проти прогресистської історіографії, яка висувала на перший план соціальні конфлікти в історії США. Саме з цих позицій свій доробок в американську неоліберальну проблему приватирства внесли Дж Бейлін («Торговці Нової Англії у вісімнадцятому столітті», 1955) [608], В. Больстер («Блек Джек: афро-американські моряки у вік вітрильного мореплавства», 1990) [631], Дж. Бревер («Основа могутності: війна, гроші та англійська держава у 1688–1783 роках», 1989) [639], В. Воллес («Сер Волтер Релі», 1959) [896], Д. Девіс («Мандрівник Єлизавети: дивні долі сера Томаса Шерлі та трьох його синів у голландській війні, Московській державі, Марокко, Іспанії, а також в Індії», 1951) [673], Дж. Едвін («Економіка колоніальної Америки», 1988) [682], В. Кордінглі («Під чорним прапором: романтика й реальність життя серед піратів», 1996) [668], Д. Сакс («Ворота у світ: Брістоль та атлантична економіка», 1991) [865], К. Свонсон («Хижакі й призи: американське приватирство й колоніальна війна 1739–1848 років», 1991) [882] і Дж. Чідсі («Історія американських приватирів», 1959) [656].

На відміну від неолібералів, представники «нової історичної науки» піддали критиці основні ідеї школи «консенсусу» з позицій супротивників виразок капіталізму. Вони звинуватили істориків школи «консенсусу» в нездатності відповідати на питання, поставлені перед історичною наукою самим життям, яка, на їх думку, рясніла прикладами соціа-

льної активності народних мас. У центр своїх наукових досліджень представники цього напрямку американської історіографії поставили проблему пошуку закономірностей суспільного розвитку. Найважливішим засобом її вирішення проголошувалася «математизація історії». Проте розвиток «нової історичної науки» показав, що ані математичні методи, ані міждисциплінарна методологія не усували теоретичних та ідеологічних розбіжностей. І дійсно, за таких умов поступово сформувалися консервативний, ліберальний і радикально-демократичний напрями американської історіографії історії Британської імперії та її складової – північноамериканських колоній.

Найбільш послідовними критиками принципів попередньої історіографії в «новій історичній науці» стали представники радикально-демократичного спрямування, яке сформувалося на хвилі молодіжного протесту 60-х рр. Історики-радикали вважали себе продовжувачами традицій прогресистської школи. Основний вплив на формування теоретико-методологічних поглядів істориків радикально-демократичного спрямування мали марксистичні, «школа анналів» та філософія Франкфуртської школи. Не є випадковим те, що в Росії 2002 р. була надрукована доволі показова для цієї школи спільна праця радикально налаштованих дослідників Б. Байера, У. Бірнштайна, Б. Гельхоффа, Е. Шютта «Історія людства» [372]. Головна увага в працях дослідників радикального напрямку була зосереджена на дослідженні впливу світоглядних, політичних і соціально-психологічних факторів в історії. У цілому історики-радикали здійснили перегляд історії США на всіх етапах їхнього існування з позицій «нових лівих» і розглядали американське суспільство як антагоністичну соціально-політичну систему. Вочевидь, для сучасних американських правознавців та істориків доволі проблематично захищати дослідження школи «консенсусу», адже війна за незалежність США є проявом низки факторів міжнародно-правового, соціального, економічного, військового й навіть військово-морського характеру. У сукупності відповідь на те, як війна за незалежність спричинила міцний підйом приватирства в бунтівній Британській Америці й ранній американській республіці, дають праці таких відомих дослідників, як Л. Батлер («Пірати, приватири й рейди бунтівників Каролінського узбережжя», 2000) [646], Р. Вілсон («Історичний Лонг-Айленд», 1969) [920], В. Вайт («Історія приватирського корабля «Лінкс»; «Приватири 1812 року: перший захист американської свободи») [901; 902], Дж. Гаріте («Республіканський приватний флот: американський приватирський бізнес, як він практикувався в Балтиморі під час війни 1812 року», 1977) [701], Я. Гродзинський («Атлантична кампанія під час

війни 1812 року») [707], Дж. Коджінс («Кораблі й моряки американської революції: судна, команди, зброя, такелаж, військово-морська тактика й дії під час війни за незалежність», 1969) [661], Дж. Макманемін («Капітани приватирських кораблів американської революції», 1985) [786], Н. Міллер («Море слави: боротьба континентального військово-морського флоту за незалежність, 1775–1783», 1974; «Американський військово-морський флот: історія», 1997) [804; 805], Б. Форд («Підводні розкопки в пошуках кораблів-приватирів революційної війни», 1982) [695] і Ф. Янг («Приватирські рейди під час війни 1812 року») [925].

Необхідно зазначити, що концепції американських неоліберальних дослідників історії приватирства доволі талановито були відображені в працях відомого популяризатора науки **А. Азімова**. Цей американський письменник-фантаст, автор близько 500 книг, науково-фантастичних та науково-популярних, наприкінці своєї кар'єри віддав належне історії англійської та американської держав. При цьому він із суто неоліберальних позицій у популярних нарисах з історії Англії та США торкнувся деяких проблем виникнення англійської морської держави та американського приватирства [212; 213].

Популяризація досягнень істориків держави і права взагалі є звичною у США та інших державах, які колись брали участь у світовій капіталістичній колонізації, використовуючи для цього звичайні засоби збагачення – від торгівлі рабами до приватирства. Це відбито в працях таких американських авторів, як «Пірати й заховані скарби» Дж. Бітера [618], «Квартердек і капітанський мостик: два століття американського військово-морського лідерства» Дж. Бредфорда [636], «Вітрильні кораблі американського військово-морського флоту, 1405–1811» Дж. Кенні [652], «Панамська пастка: капітан Морган і битва за Кариби» П. Ірла [680], «Історія мореплавства від Одиссея до капітана Кука», «Хто є хто серед піратів: із наданням відомостей про життя та смерть деяких піратів і буканьєрів» Ф. Госсє [704], «Підйом і занепад британського військово-морського флоту» Р. Кеннеді [758], «Капітан Морган – найвидатніший серед приватирів» та «Стид Боннер – пірат-джентльмен» Ч. Мінстера [807; 808] і «Чорний птах та інші пірати узбережжя Атлантичного океану» Н. Робертса [856].

Наприклад, у Франції прославляли каперський промисел власних підприємців, які змагалися в морському розбої з англійцями та амери-

канцями. Особливо яскраво такі підходи до історії французьких корсарів виявив Е. Жанв'є у фундаментальній праці «Історія французької Луїзіани», (1940) [745]. У руслі його ідей працював над проблемами корсарства К. Фаррер, автор «Історії французького військово-морського флоту» (1956) [691]. Проте дійсно великий вплив на французьку історіографію піратства й корсарства здійснив Ж.-М. Єдик, який під псевдонімом Жорж Блон створив доволі цікаві праці із серії «Великий час океанів», а саме: «Флібустьєрське море. Середземне море. Індійський океан» та «Атлантичний океан. Тихий океан. Полярні моря» [246; 247]. Його послідовниками стали Є. Констам («Пірати. Буканьєри, флібустьєри, приватирів XVII–XIX століть» і «Пірати: загальна історія від античності до наших днів») [405; 406; 761], Ф. Перно («Золото») [485], Н. Пер'є («Пірати. Світова енциклопедія») [486] і П. Вільєрс («Королівський флот, капери й судноплавство в Атлантиці від Людовика XIV до Людовика XVI», т. 1–2, 1991) [895].

Разом з англійцями, американцями й французами історію каперства прославляли іспанець Д. Фернандес-Флорес у книзі «Драматичні пригоди іспанців у Флориді» (1963) [694] і мексиканський науковець С. Завала в монографії «Колоніальна доба історії Нового світу» (1962) [927]. Проте кубинський історик-марксист Ф. Мота оголосив каперство нещастям для народів Латинської Америки у своїй книзі «Пірати на Карибах» (1984) [812].

Цікавою обставиною розвитку сучасної історіографії піратства й приватирства у так званих цивілізованих країнах є та обставина, що, навіть за умови розбіжностей в оцінці конкретних учасників океанського розбою часів первісного нагромадження капіталу, західні фахівці додержуються майже схожих підходів до вказаної проблеми, коли йдеться про доведення результатів їхніх розвідок до широкого загалу читачів. Тому-то в інтернеті й кочують з одного сайту на інший короткі біографії піратів і приватирів, виконані за єдиними принципами, які вимагають прославлення цих розбійників. Такий висновок можна зробити, якщо прочитати такі довідки про піратів і приватирів: «Коротка історія піратства» [640], «Коротка історія королівського військово-морського флоту Британії» [641], «Іспанська армада» [873], «Капітан Джон Баррі (1745–1803)» [653], «Капітан Кідд» [654], «Капітан Джон Андерхілл, приватир (1608–1672)» [754], «Комерційне рейдерство» [663], «Приватирів конфедератів» [664], «Приватир американських конфедератів Енос Коллінз» [688], «Джодж Волкер, приватир» [702], «Приватирів революції» Ч. Лемпсона [764], «Генрі Морган» [719], «Історія американського приватирства» [722], «Жан Флері» [746], «Джон Ньюланд Маффіт, прива-

тир» [752], «Луїза – квазівійськовий корабель-приватир» [778], «Майкл Джір» [802], «Петер Істон» [835], «Піт Петерсон Нейн» [837], «Вільям Кідд» [905], «Вудс Роджерс» [924], «Акція 9 липня 1806 року» [586], «Мартін Фробішер» [438] та ін.

На відміну від представників буржуазної історіографії, американські дослідники-марксистично негати́вно ставилися до приватирського промислу. Узагалі вони приділяли особливу увагу вивченню процесу еволюції трьох найбільш важливих інститутів держави і права Америки раннього періоду – політичної влади, власності та плантаційного роботодавництва. Проте під час аналізу цих організаційно-правових інститутів, що були фундаментом «американського шляху» розвитку, Г. Аптекер, К. Лайтфут, А. Рочестер та В. Фостер критикували такі вади капіталізму, як піратство, контрабандний промисел і торгівля рабами [224; 417; 499; 548; 549; 605].

Отже, здійснення історико-правового дослідження неможливе без використання історичних джерел. Історіографія – це наука, яка є дисципліною про історію історичної думки, вужче – про історію правової думки.

Особливістю англо-американської історіографії є те, що іноді в працях історіографічного змісту побіжно аналізувався процес розвитку англійської історичної та історико-правової думки, проте такий аналіз ще й досі не став закінченою працею. Неперевершеним зразком британської історіографії залишається праця Г. Баттерфілда «Вігська інтерпретація історії», але його думки щодо розвитку історіографії історії британської держави, на жаль, так і залишилися не здійсненими його співвітчизниками. Британська історіографія як спеціальна наукова дисципліна досі не створена.

Українські фахівці певною мірою займалися історіографією світового піратства й приватирства Нового часу. Однак основною відмінністю їхніх праць було те, що протягом тривалого часу історіографічний процес у нашій країні стримувався радянською історичною наукою, яка виключала плюралізм думок.

Підхід британських та американських істориків держави і права до приватирства краще за все охарактеризовано відомим англійським ученим професором Дж. Тошаком.

Появу ранньої історіографічної школи англійських фахівців з історії встановлення правових та організаційних засад приватирства варто віднести до часів правління двох перших Тюдорів. Цей напрям в історичній науці формувався під впливом двох течій європейської історичної думки: гуманістичної та реформаційної. Докорінні ж зміни в англійській історіографії історії держави і права були пробуджені впливом Великої

французької буржуазної революції.

Варто зазначити, що в англійській історіографії історії держави і права Британської імперії від середини ХІХ ст. до нашого часу існують два провідні напрями: торійсько-консервативний і вігсько-ліберальний. Різняться вони трактуванням та оцінками подій, особистостей, політичних рішень, які мали велике значення для країни в минулому.

Зі створенням Другої Британської імперії кількість праць, присвячених приватирству, значно зросла. Головною їх особливістю була явна апологетичність історії британського розбою у Світовому океані.

У ХVІІІ ст. в англійській історико-правовій науці спостерігалось домінування наративного стилю оповіді. Проте в ХІХ ст. великої популярності набули праці, які стали проявом відвертої політичної агітації щодо обґрунтованості боротьби Великобританії з геополітичними суперниками в океані за допомогою приватирства.

Одним із видатних дослідників цієї сфери можна вважати Е. Скотта, який у своїй праці «Біографія британського морського флоту, що включає біографії найбільш славетних адміралів від Ховарда до Кордінгтона» виклав історію розвитку приватирства, починаючи з аналізу діянь адмірала Єлизавети І Ховарда.

Інші британські історики держави і права на засадах утилітаризму зробили помітний внесок у вивчення історії зовнішньої політики Альбіону з особливою увагою до приватирського промислу («Історія Індії» Дж. Мілля, «Приватирство століття тому» Ф. Марріата).

У другій половині ХІХ ст. увага авторів класичних досліджень з історії англійської морської експансії концентрувалася на геополітичних змаганнях великих держав у Світовому океані (Ч. Діккенс «Історія Англії»).

У 70–80-ті роки ХІХ ст. в Англії склалися два основні центри історичних досліджень – в університетах Оксфорда (В. Стаббс) і Кембриджа (Д. Актон).

Ґрунтовний матеріал з історії економічного розвитку Британської імперії, забезпеченого піратством, торгівлею рабами й приватирством, містить праця кембриджського історика В. Кеннінгема «Розвиток англійської промисловості й торгівлі в Новий час».

Наприкінці ХІХ ст. історія правового інституту приватирства була викладена в працях М. Оппенгейма «Історія адміністрації королівського флоту у 1509–1660 роках», Дж. Корбетта «Дрейк і тюдорівський військовий флот» і Г. Вільямса «Історія ліверпульських приватирів і каперських свідоцтв» (1897).

Поряд із британськими авторами проблеми приватирства аналізували й науковці США. Американський історик Дж. Мінот опублікував

тексти різних британських авторів з історії англійського Адміралтейства, за якими вивчали особливості американського приватирства. Також приватирський промисел американських підприємців знайшов схвалення в працях юриста, а згодом Президента США Т. Рузвельта «Морська війна 1812 року», В. Еббота «Військово-морська історія Сполучених Штатів», Ю. Маклея «Історія американських приватирів», Ф. Старка «Скасування приватирства й Паризька декларація», А. Мехена «Вплив морської могутності на історію, 1660–1783».

Для Британії кінця XIX – початку XX ст. вкрай необхідним було розв'язання проблем, висунутих боротьбою за світове панування, яка призвела до Першої світової війни. Тому класики англійського конституціоналізму вивчали історичний процес первісного нагромадження капіталу в Англії та її колоніях і доволі поблажливо ставилися до історії океанського розбою, який чинили військово-морський флот та приватирри (В. Енсон «Життя адмірала лорда Енсона (1697–1762), засновника британського флоту»).

Після Другої світової війни та розпаду Британської імперії в науковому процесі, що продовжував традиції британської історіографії минулих часів, відзначається посилена увага правознавців та істориків до долі країни. У середовищі британських істориків держави і права, як і раніше, зберігається віра в неминущу значимість британських демократичних інститутів і соціального досвіду для долі світової цивілізації. Особливо помітно це у зв'язку зі здобутками британських учених у галузі історії права, одним із сюжетів якої визнавався розвиток організаційно-правових засад приватирства. Правове регулювання цього комерційного промислу було проаналізовано в працях Е. Черчилля «Закон моря», Дж. Бейкера «Вступ до історії британського права», «Адвокатура та загальне право: нариси історії», «Комерційне й загальне право», Ч. Огілві «Королівський уряд і загальне право у 1471–1641 роках» і Р. ван Кенегема «Народження англійського загального права».

РОЗДІЛ 4

ЕВОЛЮЦІЯ ПРИВАТИРСТВА В ІСТОРИКО-ПРАВОВІЙ НАУЦІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ, СРСР І ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ

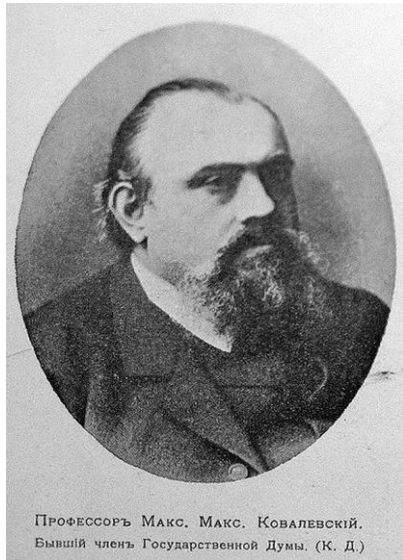
4.1. Правове регулювання каперства в історіографії Російської імперії: харківська школа міжнародного морського права і Ф. Ф. Мартенс

Перші спроби російських учених проаналізувати міжнародно-правові основи мореплавства, яке породило такі прибуткові приватні промисли, як піратство й каперство, були пов'язані з наслідками поразки Російської імперії у Кримській війні. Серед них найбільш помітною була заборона Росії мати військовий флот у Чорному морі. За таких умов російські вчені мали звернутися до витоків міжнародного морського права. Тому закономірно, що 1853 р. вийшло з друку дослідження П. С. Бібікова «Опис міжнародного права в Греції» [245]. У ньому знайшли своє місце сюжети з історії античного піратства. Методологію досліджень Бібікова складав соціологічний позитивізм, який російські вчені перейняли з праць англійського фахівця Е. Фрімена, автора монографії «Порівняльна політика» (1873 р.) [418, с. 101].

Серед наступників Бібікова, які розвивали ідеї соціологічного позитивізму, найбільш помітну роль відіграв відомий російський історик військово-морського флоту **Ф. Ф. Веселаго**, автор «Нарисів із російської морської історії» (1875) [270]. Не буде зайвим вказати на те, що залучення російських фахівців із міжнародного права до ідейного «багажу» європейських фахівців здійснювалося в умовах гострої боротьби в науковому середовищі істориків, викликаній впливом методології цивілізаційного процесу, виробленої відомим російським соціологом, культурологом, публіцистом і геополітиком, ідейним суперечником англійських істориків держави і права, передусім А. Тойнбі [533], М. Я. Данилевським (1822–1885) [318]. Цей мислитель вбачав у людстві лише абстрактне поняття

та виділяв як дійсних носіїв історичного життя кілька відокремлених «природних груп», які позначив терміном «культурно-історичні типи». На думку Данилевського, російський культурно-історичний тип докорінно відрізняється від населення Європи, яке, на відміну від росіян, було спроможне перетворитися на піратів, зробивши цей промисел суто комерційним. Це впливає зі змісту його праці «Росія та Європа» (1871).

Профессоръ МАКС. МАКС. КОВАЛЕВСКІЙ.
Бывшій членъ Государственной Думы. (К. Д.)

Проте ідеї Данилевського щодо культурно-історичного типу європейців були дещо змінені тими російськими вченими, які прославляли використання здобутків європейської цивілізації в різних галузях життя підданими Російської імперії. Серед них помітну роль відігравав **М. М. Ковалевський** [391].

Мусимо вказати, що розвиток російської науки міжнародного морського права в другій половині XIX ст. був помічений ученими Європи, особливо тоді, коли вони ознайомилися з працями Ковалевського. Цей учений, українець за походженням, позиціонував себе як позитивіст і піддав критиці представників історичної школи права Г. Гуго, К. Савіньї та Г. Пухту, зокрема прихильників школи «слов'янського права», за те, що вони за прикладом Монтеск'є намагалися націоналізувати явища, властиві абсолютно різним народам, на підставі ідеї про «народний дух» як основну правотворчу силу та носій права [392].

У праці «Історико-порівняльний метод в юриспруденції та прийоми дослідження історії права» (1880) Ковалевський визнав можливість самостійного розвитку права в деяких народів, проте акцентував увагу на взаємовпливі народів у правовій сфері, що виявлялося в постійних рецепціях – настільки значних за розмахом, що ставало складно вирізнити національне в праві: «Безпосередній вплив одного народу на інший, що усуває думку про самостійну юридичну творчість кожного народу» [391].

Історичною закономірністю є необхідність просування кожного суспільства від нижчої до вищої стадії. Однак цьому прогресу суперечить «протиставлення бідності й багатства, ворожнеча між заможними й незаможними». Для подолання цього протиріччя він вважав за необхідне втручання держави в розпорядження власністю в інтересах хліборобів і робітників. Однак він був переконаний, що за умови повільності суспільних змін прогрес більш надійний, ніж за їх швидкості, що треба віддавати перевагу еволюції [391].

Метою порівняльних історико-правових досліджень є підготовка матеріалу для «конструювання історії прогресивного розвитку форм співжиття та їхнього зовнішнього відображення у праві», «визначення причин поступової заміни одних форм людського співжиття та одних норм права іншими». На підставі порівняльних історико-правових досліджень учений вважає за можливе створити нову науку – «історію природного зростання людських суспільств».

Інтерес Ковалевського до позитивізму був викликаний тим, що він усебічно вивчав особливості історико-правової науки зарубіжжя, передусім британської. А в ній у другій половині XIX ст. позитивістські ідеї домінували під сильним впливом чітких і вправних положень, сформульованих відомим англійським філософом Г. Спенсером (1820–1903). Його філософія мала для свого часу відоме позитивне значення, особливо у зв'язку з визнанням закономірностей у житті суспільства, віри в прогрес, спроби створити цілісну картину світу. Однак постулат розвитку в розумінні Спенсера виглядав вельми примітивно, тим паче, що він вважав основним законом життя людського суспільства поступову еволюцію, а природним станом і в природі, і в суспільстві – рівновагу. Виходячи з ідеї про безперервний і закономірний прогрес людства, Спенсер виділив у його історії три етапи: перший – коли панували сила і звичай, другий – коли відбувалися зіткнення між націями, які вели боротьбу за власне панування у Світовому океані за допомогою піратства й каперства, і третій – вічного миру, що припадав на часи життя автора цієї тріади [365, с. 112; 565].

Розвиток британської історіографії приватирства не міг не стимулювати відповіді на британські концепції з боку вчених тих європейських країн, які, за прикладом Англії, свого часу також брали участь у каперському промислі та мали зробити власний внесок у міжнародне морське право. Історія французьких каперських експедицій, під час яких французькі морські розбійники воювали проти британських суперників, уперше була розкрита ще в праці Л. Герена «Морська історія Франції» (т. 4, 1851) [143]. Проблеми історії міжнародного морського права, яке регулювало каперство, були відображені також у працях відомих у європейській науці фахівців, а саме: німця А. Гефтера («Європейське міжнародне право», 1880) [285] і французького консервативного політичного діяча та професійного історика Ф. Гізо («Історія європейської цивілізації від падіння Римської імперії до французької революції», 1860) [287]. Проблеми розвитку міжнародно-правового інституту каперства були порушені в праці німецького правознавця Ф. фон Ліста «Міжнародне право в систематичному викладенні», яку шість разів видавали ро-

сійською мовою (востаннє 1917 р.) [421].

Ці праці стимулювали розвиток російської історіографії англійського приватирства, що було притаманно університетським професорам, які викладали такі самостійні наукові дисципліни, як міжнародне право та історія країн всесвіту [566].

Вочевидь, наслідки Кримської війни, після якої тривалий час Російській імперії було заборонено будувати паровий військово-морський флот у Чорному морі, стимулювали розвідки з міжнародного морського права, які здійснили російські вчені. Серед них особливо фундаментальними дослідженнями з проблеми міжнародного морського права відзначилися правники з Харківського університету, де навіть склалася відповідна наукова школа. Своїми науковими працями зі скасування наслідків Кримської війни для Російської імперії харків'яни дали відповідь на британські виклики у Світовому океані. Так, А. М. Стоянов, доктор міжнародного права, який читав у Харківському університеті лекції, зумів створити науково обґрунтовану концепцію розуміння системи міжнародного приватного права, у якій були відображені й такі явища, як піратство, каперство, призове право та ін. («Нариси історії та догматики міжнародного права», 1875) [525].

Утім, найбільш помітним внеском учених Російської імперії в науку міжнародного морського права стали праці **В. Е. Грабаря**, який починав свою кар'єру викладача-професора наприкінці XIX ст., а закінчив її у радянські часи. Для російських юристів-міжнародників праці Грабаря стали єдиним доступним ключем до минулого їхньої науки. Для іноземних правознавців, фахівців із міжнародного права, ці твори відкрили новий простір для розуміння розвитку науки міжнародного права, рецепції, завоювання й пристосування європейських доктрин і практики, а разом із тим і можливість поширення міжнародно-правових доктрин і практики у східних цивілізаціях. Найбільш визначною працею Грабаря є докладний путівник по російській літературі, присвяченій міжнародному праву, зокрема міжнародному морському праву та його інститутам – каперству та призам. Ця праця була видана для широкого загалу правників радянськими вченими 1958 р. («Матеріали до історії літератури міжнародного права в Росії (1647–1917)», 1958) [291]. Крім того, для цього дослідження велике значення мають підходи до міжнародного морсько-

го права, які були сформульовані в праці Грабаря «Війна та міжнародне право» (1893) [290].

Зрозуміло, що європейська історіографія історії правового інституту каперства викликала великий інтерес вітчизняних фахівців із цієї проблеми. Цей інтерес був пов'язаний із наслідками Кримської війни. Тим часом зовнішня політика Росії потребувала розвідок з історії міжнародного морського права, і найкращою відповіддю на це замовлення стали праці видатного вченого Ф. Мартенса (1845–1909) – усесвітньвідомого фахівця з міжнародного права, що підтверджує його «Сучасне міжнародне право цивілізованих народів» (1882). Він як член Ради Міністерства закордонних справ Росії став одним з організаторів Гаазьких мирних конференцій 1899 і 1907 рр. [437] Стосовно ж історії еволюції правового інституту каперства Мартенс висловлювався в праці «Про право приватної власності під час війни» (1896) [436].

Певні аспекти організаційно-правових засад приватирства в Англії та США тоді ж знайшли відображення в працях російських кораблебудівників та флотоводців. Саме це простежується в праці Н. П. Боголюбова «Історія човна» у 2-х т. (1880). У частині третій дослідження «Суднобудівництво та судноплавство від відкриття Америки до нашого часу» Боголюбов доволі ретельно дослідив історію розвитку каперського промислу європейських держав і США [252]. Не меншої уваги з точки зору відповіді на розвиток концептуальних засад міжнародного морського права в Англії заслуговує праця Ф. Ф. Веселаго, професора російських морських навчальних закладів, «Нарис російської морської історії» (1875) [270]. У ній надано оцінку британського приватирства як геополітичного бандитизму.

Результати досліджень Мартенса впливали на розвиток власне університетської історичної науки в Російській імперії, про що свідчить праця М. П. Борецького-Бергфельда «Колоніальна історія західноєвропейських континентальних держав» (1914) [255]. Зрозуміло, що автор цієї праці не обійшов увагою історію піратства й каперства. Проте сучасні вітчизняні фахівці чомусь не зважають на те, що досягнення Мартенса в галузі міжнародного права були стимульовані деяким впливом ідей його попередників – представників харківської наукової школи фахівців із міжнародного морського права.

Як відомо, викладання міжнародного права було введено у вищій школі Російської імперії університетським статутом 1835 р. Тоді цей курс називався загальнонародним правом, яке наступним статутом 1863 р. було перейменовано на міжнародне право. Викладацька діяльність в університетському середовищі після Кримської війни вимагала

від харківських професорів фундаментальних досліджень із проблем еволюції міжнародного морського права. Необхідно розуміти, що наукова праця юристів Харківського університету потребувала певної координації з діяльністю колег, «чистих» істориків усесвітньої історії [478]. Серед них виділявся професор М. Н. Петров (1826–1887). Принцип вільного використання аналогій, до якого досить часто вдавалися історики британської держави і права XIX ст., а також низький рівень їхньої ознайомленості з джерелами були піддані критиці в науці Російської імперії завдяки працям Петрова. Цей дослідник, який став першим у Росії професійним історіографом усесвітньої історії, роз'яснював своїм студентам, що навіть до Маколея необхідно ставитися не як до історика, а як до «високоосвіченого літератора». Такий підхід до аналізу історії держави і права Великобританії поступово розвивався в історико-правовій науці Російської імперії XIX ст. [565].

З ім'ям професора Петрова пов'язані становлення в Росії секуляризованої системи історичної освіти й систематичне вивчення та викладання всесвітньої історії в гімназіях та університетах. Його британські сучасники, апологети буржуазної цивілізації, вважали, що вирішення проблем розвитку людства має пов'язуватися лише з європейцями, які забезпечили прогресивний розвиток усесвітньо-історичного руху. М. Н. Петров певним чином схилився до такої теорії, однак його найбільше цікавила «індивідуальність» народів, яка виявлялася в беззаперечних юридичних фактах із політичної та соціальної історії різних етносів Західної Європи. Ознайомившись із працями європейських колег з історії первісного нагромадження капіталу, харківський учений у першій в Росії історіографічній роботі зробив такі висновки щодо досягнення європейцями історії держави і права: «Англійська історіографія багато в чому протилежна німецькій... Німці здебільшого об'єктивісти, англійці – прагматики, а французи перевершили їх у таланті художньої оповіді» [477]. Петров вважав, що без критики таких виразок європейської історії, як піратство, контрабанда й каперство, не можна об'єктивно розглядати поступальний рух історії світової цивілізації.

Як відомо, саме на юридичному факультеті Харківського університету з'явилася перша в Російській імперії праця із «загальнонародного права», як тоді іменувалося міжнародне право. Це було дослідження екстраординарного професора Т. Ф. Степанова (1795–1847) «Загальнонародне право в сукупності з дипломатією» (у 2-х т., 1847), у якому відображено еволюцію міжнародно-правового інституту каперства [523]. На жаль, рукопис монографії, створений на основі лекцій із міжнародного права, побачив світ лише наприкінці 50-х рр. минулого століття завдяки

зусиллям харківських науковців В. С. Семенова та Н. Н. Ульянової.

Степанов виступав за додержання прав народів на рівність, життя в мирі та приділяв велику увагу проблемам гуманітарного права. У розділі «Про закони війни» він засуджував тих, хто вважав, що під час воєнних дій будь-які закони замовкають, якщо йдеться про прибуток від підприємницької діяльності, зрозуміло, і від такої специфічної, як каперство [523]. 1835 р. професор Степанов був обраний деканом юридичного факультету, а двома роками пізніше став проректором університету. Він чудово володів французькою, німецькою та англійською мовами, мав глибокі знання в галузі світової економіки, що сприяло не лише його науковій діяльності, а й у спробах налаштувати своїх колег-юристів на розвідки в галузі міжнародного морського права.

Очевидно, під впливом Степанова на юридичному факультеті Харківського університету було здійснене невелике за обсягом магістерське дослідження М. Заремби «Історичний розвиток поняття про військову контрабанду» (1849) [343]. Зусилля автора цієї праці сприяли вивченню історії міжнародно-правового інституту каперства, оскільки контрабанда й каперський промисел були невід'ємними частинами процесу первісного нагромадження капіталу в морських державах Європи і у США. Зрозуміло, що праця Заремби була лише першим кроком харківських учених до аналізу такої системної якості, як каперство. Вона не спиралася на велику джерельну базу. Заремба лише побіжно торкався зарубіжної історіографії каперського промислу.

Проте і в самих морських державах Європи всерйоз зайнялися розробкою історії правового інституту каперства лише після його скасування рішеннями Паризької конференції 1856 р. Перше ж дійсно кропітке наукове дослідження правового інституту каперства в Харкові було здійснене професором **Д. І. Каченовським** (1827–1872) [385]. Цей науковець після закінчення юридичного факультету Харківського університету 1847 р. розпочав

кар'єру фахівця з міжнародного морського права. Про це свідчить назва його магістерської праці «Історичний огляд положень міжнародного права про володарювання над морями».

Напередодні Паризької конференції, яка скасувала каперський промисел, Каченовський захистив докторську дисертацію «Каперство та призове судочинство у ставленні до нейтральної торгівлі» (1855) [386].

Згодом його праця була видана англійською мовою в Лондоні [387]. У 1858–1859 рр. Каченовський перебував у відрядженні за кордоном, де працював у бібліотеках та архівосховищах над збором матеріалів до подальших наукових досліджень із міжнародного права. Саме тоді він зайнявся історіографією історії міжнародного права. Результатом його закордонних спостережень стало дослідження наукових поглядів видатного англійського історика Т. Маколея [429]. Каченовський переклав російською мовою працю Маколея «Війна за спадок іспанського престолу» (під час цієї війни ворогуючі держави широко використовували каперів) і надрукував переклад у часописі «Російський вісник» [428].

Каченовський ще до Паризької конференції вказував на те, що цивілізація не може зберігати суворі середньовічні звичаї ведення війни у Світовому океані з використанням можливостей флотилій приватників. Він провів чітку межу між каперами й арматорами. Його визначення каперів та арматорів і нині звучить модерно. Харківський науковець вважав каперів напіврозбійниками й пояснював, що арматор – це особа, яка не лише переслідує ворога як власне капер, а й вирішує питання законності захопленої здобичі шляхом участі в судових процесах, під час яких адміралтейські суди європейських держав розглядають справи про морські призи.

Досить цікавими є висновки Каченовського стосовно того, як розглядає каперство наука загальнонародного, тобто міжнародного, права. У більшості випадків йдеться про те, що тут каперство постає як звичай морської війни, який визначає результати військових дій для ворогуючих морських держав. І ці результати закріплюють відносно просто в мирних угодах після завершення військових дій на морі. Складніше визначити результати війни на морі за участю каперів щодо нейтральної торгівлі, яка продовжується в океані під час військових дій ворогуючих держав. Вирішення ж цієї проблеми Каченовський намагається знайти у розвитку науки міжнародного приватного права.

Особливо цікаві результати наукових спостережень Каченовського з історії розвитку правового та організаційного інституту каперства. Він пов'язує цей процес зі становленням призового провадження в адміралтейських судах.

На думку Каченовського, доцільно виділити в історії каперства й адміралтейських судів п'ять періодів. Раннім періодом він вважає Середньовіччя, коли морська війна, за браком військово-морських флотів, майже не відрізнялася від піратства. І цю анархію мало подолати введення урядами ворогуючих морських держав Європи інституту відповідальних каперів. Цей процес продовжувався до кінця XVI ст. Відтоді

ведеться відлік другого етапу розвитку правового інституту каперства, що регулювався нормами міжнародного морського права.

Другий етап розвитку каперства Каченовський назвав меркантильним, пов'язуючи його зміст зі змістом процесу, який у сучасній історії держави і права йменують процесом первісного нагромадження капіталу. Тоді каперство набуло всесвітнього характеру, що перешкоджало зносинам народів. Під тиском нейтральних морських держав у міжнародному праві було досягнуто певне пом'якшення середньовічної системи призового законодавства та стверджено свободу прапора. Більше того, Каченовський упевнював у тому, що держави Європи скасували деякі зловживання адміралтейських судів.

Третій період розвитку правового та організаційного інституту каперства Каченовський відніс до часу між двома межами – укладення Утрехтського миру 1713 р., що означало припинення війни за іспанську спадщину, і проголошення Росією Декларації озброєного нейтралітету (1780). У цю добу Англія, користуючись своїм пануванням в океанському просторі, забезпеченим переможними результатами промислового перевороту, намагається затримати розвиток міжнародного морського права та зробити свої призові закони обов'язковими для всієї Європи. Проте завдяки енергійним діям Росії в міжнародних відносинах нейтральна морська торгівля була частково захищена від наслідків каперської війни.

На думку Каченовського, четвертий період розвитку правового та організаційного інституту каперства був пов'язаний із наслідками боротьби між двома імперіями – французькою та британською. І це внесло безлад у міжнародні економічні зв'язки, підтримувані завдяки використанню океанських шляхів сполучення. Після ж краху наполеонівської імперії вже на Віденському конгресі великі держави Європи замислили над проблемою скасування каперства.

Останній період існування міжнародно-правового інституту каперства, як вважав Каченовський, відбувався безупинно. Тоді принципи озброєного нейтралітету набули чинності універсального закону, автономія призових судів знизилася, і каперство себе вичерпало.

Необхідно зазначити, що перебування в закордонному науковому відрядженні сприяло тісній співпраці харківського професора Каченовського з європейськими колегами. Про це свідчить те, що його дисертація була перекладена англійською мовою. Зрозуміло, що публікація цього перекладу сприяла широкому розповсюдженню досягнень харківського дослідника каперства в європейській науковій спільноті. Його докторська дисертація була визнана в Європі одним із кращих зразків

досліджень у галузі міжнародного морського права. Постулати Каченовського щодо каперства отримали часткове здійснення в Паризькій декларації 1856 року. І це тому, що він один із перших висловив думку про необхідність спільної роботи вчених різних країн задля розвитку міжнародного права.

Розвиток науки міжнародного публічного права, стимульований діяльністю представників харківської наукової школи, призвів до спроб деяких учених у межах сучасної України пов'язати право публічне та право приватне для вирішення проблем правового регулювання міжнародних економічних відносин після Кримської війни. Тому А. М. Стоянов, доктор міжнародного права, із 1884 р. читав у Харківському університеті лекції з міжнародного права.

Дослідження Стоянова стосувалися широкого кола наукових питань. Його цікавили історія права, порівняльне правознавство, римське право, методологія юридичних наук і міжнародне право. Саме це сприяло тому, що Стоянов спромігся створити науково обґрунтовану концепцію розуміння системи міжнародного приватного права, у якій були відображені й такі явища, як піратство, каперство, призове право та ін. Це впливає зі змісту його фундаментальної наукової праці «Нариси історії та догматики міжнародного права» (1875) [525].

Помітний внесок у розвиток науки міжнародного права на теренах не лише сучасної України, а й у межах усієї Російської імперії, зробив професор Харківського університету **В. П. Даневський** (1852–1898). Цей науковець закінчив юридичний факультет Московського університету 1875 р. як кандидат права із золотою медаллю за студентську роботу «Про права нейтральних держав». Так починався його шлях до глибоких наукових розвідок з історії міжнародно-правового інституту каперства. Досить цікавою була його праця «Нарис новітньої літератури з міжнародного права» (1876), яку можна розглядати як певний крок до створення історіографії міжнародно-правової науки.

1877 р. Даневський склав магістерський іспит у Московському університеті, після чого був переведений до Харкова на посаду приват-доцента кафедри міжнародного права. Наполеглива наукова праця над проблемами міжнародного морського права дала змогу Даневському 1879 р. захистити магістерську дисертацію «Історичний досвід нейтралітету й критика Паризької морської декларації 1856 року» [316].

Даневський базував власні наукові погляди на ідеї міжнародного спілкування, яке вважалося основою міжнародного публічного та приватного права. Тому він достатньо глибоко опанував сутність історичної еволюції міжнародно-правового інституту каперства. Згодом ідеї Даневського щодо особливостей еволюції інституту каперства були розвинуті в його фундаментальній праці «Посібник до вивчення історії й системи міжнародного права» (1892) [317]. Основну увагу в цій праці було приділено розумінню системи міжнародного приватного права у зв'язку з міжнародним публічним правом. Це сприяло подальшому розвитку на юридичному факультеті Харківського університету міжнародного морського права, зрозуміло, із певною увагою до інституту каперства.

Ідеї харківських фахівців із міжнародного морського права, які скрупульозно вивчили особливості еволюції міжнародно-правового інституту каперства, мали велике значення, про що свідчить практичний посібник для військових моряків царської Росії, надрукований 1905 р. А. К. фон Резоном під назвою «Про зупинення, огляд і затримання торгових суден» [547]. Ці ідеї є прийнятними для використання сучасними вітчизняними істориками права з огляду на відродження піратства у Світовому океані. Проте значення таких робіт для російської науки міжнародного права особливо важливе. Це помітно у зв'язку із загальним розвитком російської науки історії всесвіту доби переходу від феодальної держави до буржуазної, могутність якої у Європі була підкріплена розвитком процесу первісного нагромадження капіталу. Саме з цього виходив на початку минулого століття відомий російський історик-позитивіст, дослідник західноєвропейського абсолютизму М. І. Кареев («Західноєвропейська абсолютна монархія XVI, XVII і XVIII століть. Загальна характеристика бюрократичної держави та станового суспільства «старого порядку», 1908; «Історія Західної Європи в Новий час», 1915, т. 1–2) [381; 382]. Певні ідеї російських учених початку минулого століття згодом стали основою для розвитку радянської історіографії еволюції правового та організаційного інституту приватирства.

4.2 Радянська історіографія проблеми

Як відомо, за радянських часів історіографія історії держави і права зарубіжних країн не виділилася з науки історіографії всесвітньої історії. Аналіз еволюції інститутів держави і права зарубіжних країн радянські дослідники здійснювали лише в рамках класичної історичної науки, у розвитку якої чітко виділяються три основні періоди: 1) час її форму-

вання протягом 1917–1920-х рр.; 2) період утвердження марксистських догм – 1930–1950-і рр.; 3) період остаточного формування радянської історичної науки, що продовжився до краху СРСР у 1991 р. Така періодизація радянської історіографії загальної історії світу була відображена як у навчальній літературі, так і в наукових роботах, що добре обґрунтовано в дослідженні К. Б. Виноградова «Нариси англійської історіографії нового та новітнього часу» (1975) [271].

Відомо, що перший період становлення радянської історико-правової науки охопив час до кінця 1920-х рр., коли навчальний предмет «Історія держави і права» ще був відсутній у програмах навчання майбутніх правників. Другий період (1930–1953 рр.) характеризувався догмами сталінського розуміння історії. Нарешті, останній період розвитку радянської історико-правової науки був характерний поступовим відходом від сталінізму за незмінних парадигм марксизму-ленінізму.

Наголосимо, що в добу виникнення радянської науки загальної історії держави і права фахівці з аналізу особливостей державно-правових інститутів країн Європи зіткнулися з проблемою визначення предмета вказаної науки. Ця проблема так і не знайшла в радянській літературі однозначного вирішення, на що звертав увагу радянський дослідник І. П. Дементьєв у вузівському підручнику з історіографії нової та новітньої історії країн Європи й Америки [320]. Протягом того часу основний аспект відмінності історії держави і права від класичної історичної науки і від теорії держави і права визначався у співвідношеннях історичного матеріалізму як загального, а історії держави і права – як приватного явища.

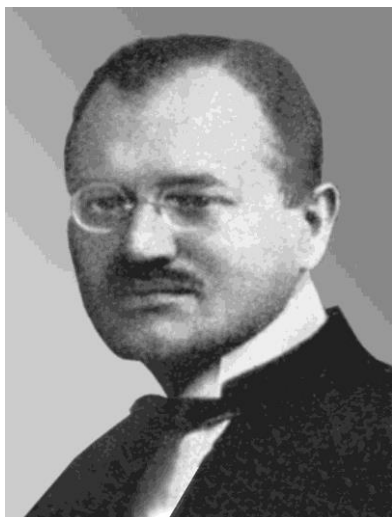
В СРСР історія держави і права охоплювали явища, пов'язані з теорією держави і права, у їхній історичній конкретності. Тому предметом історико-правової науки було визначено вивчення у хронологічній послідовності загальних закономірностей і специфічних рис виникнення, розвитку й функціонування держави і права окремих країн у рамках суспільно-економічних формацій.

Зрозуміло, що радянські вчені мали вивчати особливості історичного розвитку міжнародного морського права, яке повинно було врегулювати складні питання мореплавства у Світовому океані, де упродовж століть велася боротьба за гегемонію великих морських держав не лише за участю військових флотів, а й шляхом розвитку комерційного каперського промислу. Це стимулювало відповідні наукові розвідки, на що звертав увагу автор монографії «Основні проблеми теорії міжнародного права» Р. Л. Бобров (1968) [249]. Практичні результати розвитку науки про правове регулювання світового мореплавства були відображені в

колективній праці «Нариси міжнародного морського права» (1962) [480]. Досить показово те, що її підготовка була здійснена під керівництвом видатного вченого В. М. Корецького, чие ім'я нині носить Інститут держави і права НАН України.

У радянські часи історіографія загальної історії держави і права була представлена в історико-правовій літературі, однак виходячи лише з предмета дослідження. У спеціальній юридичній літературі розглядали ступінь наукової розробленості відповідно до предметної сторони й мети захищених дисертацій. Тому фахівців з історіографії історії держави і права зарубіжних країн в СРСР майже не було [365]. Відсутні вони і в сучасній Україні, хоча за останнє десятиліття наука загальної історії держави і права зазнала значних змін. Відходять у минуле догми радянського часу, відбувається переосмислення історико-правових концепцій, немає більше заборонених тем досліджень. Водночас загальна історія держави і права трансформується у звичайний навчальний предмет. Однак не слід применшувати досягнення радянських історіографів, таких як фахівець з історіографії Російської та Британської імперій О. Л. Шапіро, автор цікавих досліджень «Історіографія» та «Англійська історіографія» [565; 566].

Аналіз епохи формування радянської історико-правової науки дозволяє дійти висновку, що в силу багатьох причин поза полем зору радянських науковців до Другої світової війни перебувала Англія як метрополія Британської імперії. Щоправда, до вивчення англійського колоніалізму, пов'язаного з розб'єм у Світовому океані, закликав **С. Г. Лозинський** у своїй книзі «Епоха торгового капіталу» (1926) [422]. Роком пізніше цей заклик повторив у книзі «Історія Європи в добу торгового капіталу» (1927) М. М. Розенталь, який свого часу обіймав посаду професора в Одеському університеті [497]. Певні аспекти зв'язку між первісним нагромадженням капіталу в Англії та виникненням там правового та організаційного інституту приватирства були досліджені в монографії відомого радянського вченого Д. М. Петрушевського «Нариси з історії англійської держави та суспільства» (1937) [487].

Як не дивно, радянські історики приділяли напрочуд велику увагу вивченню інститутів держави і права США, які до набуття державної незалежності півтора століття становили колоніальну периферію Вели-

кої Британії. Саме у 30-ті рр. минулого століття виникла історіографія проблем історії ранньої Америки, досить суперечлива за змістом. Її розвиток забезпечили «чисті історики», а не фахівці з історії держави і права. Проте завдяки працям О. В. Єфімова та Є. В. Тарле в історичний обіг було введено велику кількість юридичних фактів із державного буття Америки. Серед проблем, до яких була прикута увага перших радянських американістів, особливо скрупульозно проаналізована проблема поширення в Британській Америці рабської праці. Зрозуміло, цей феномен мав бути осмислений через аналіз трьох інших промислів підприємців США, перенесених на американський ґрунт із метрополії, а саме піратства, приватирства й контрабандного промислу.

Зазначимо, що особливості застосування чотирьох найважливіших джерел первісного нагромадження капіталу американськими підприємцями були проаналізовані в курсі лекцій із нової історії країн Європи та США, який читав студентам видатний історик **Є. В. Тарле**. Згодом, уже 1960 р., цей курс був опублікований під назвою «Нариси історії колоніальної політики західноєвропейських держав (кінець XV – початок XIX ст.)» [527]. Деякі питання міжнародного морського права стосовно регулювання каперства Тарле проаналізував у своїй монографії «Російський флот і зовнішня політика Петра I» (1949) [528].

Велику увагу специфічним джерелам розвитку раннього американського капіталізму було приділено в докторській дисертації першого радянського американіста **О. В. Єфімова** («До історії капіталізму у США») [338]. Праці Тарле, відомі в науковому загалі дослідників міжнародного права, стимулювали творчі пошуки фахівця з міжнародного морського права О. Л. Колодкіна, автора монографії «Світовий океан» (1973) [394] та статті «Морський розбій і міжнародне право» (1967) [395]. Зрозуміло, що в цих працях розглянуто історичну еволюцію піратського й каперського промислів. Під впливом Тарле проблеми виникнення капіталістичного укладу в Британській імперії, який спричинив розвиток приватирського промислу, проаналізували в «Нарисах історії Англії: Середні віки та Новий час» (1959) члени

співдружності істориків на чолі з Г. Р. Левінім [479], автор «Нарисів з історії Англії» (1958) К. Н. Татарінова [529] і Ю. А. Гришин, який опублікував дослідження про історію всесвітнього мореплавства [299].

Наукові пошуки радянських учених у галузі всесвітньої історії протягом 50–60-х рр. ХХ ст. призвели до поступового збільшення кількості праць з еволюції Першої та Другої Британської імперії. У цих працях проаналізовано проблеми приватирства та піратства, що супроводжували розвиток капіталізму. Так, у кандидатській дисертації «Іспанська політика Якова I Стюарта й критика її в парламентських дебатах (1603–1625)» (1951) К. Й. Меделець звернув увагу на те, що примирення іберійської та англійської монархій за часів правління першого короля з династії Стюартів було терміновим, і геополітичні інтереси Іспанії та Англії мали призвести до нового раунду в боротьбі за гегемонію у Світовому океані за допомогою приватирів [442]. Тоді ж М. М. Яброва в кандидатській дисертації «Початок колоніальної експансії Англії в 70–80-х рр. ХVІ ст.» (1950) приділила певну увагу таким засобам створення Першої Британської імперії, як піратство та приватирство [582].

У подальшому Яброва ретельно дослідила особливості формування Першої Британської імперії, виникненню якої сприяв розвиток каперського промислу. Нарешті, кропітка праця цієї дослідниці мала своїм результатом опублікування «Нарисів історії колоніальної політики Англії в епоху первісного нагромадження капіталу» (1966) [583] й монографічного дослідження «Зародження ранньокапіталістичних відносин в англійському місті: Лондон ХІV – початку ХVІ століть» (1983) [581]. В обох працях Яброва пов'язувала процес розвитку первісного нагромадження капіталу в англійській морській державі з формуванням каперського промислу, закріпленого нормами британського загального права й права справедливості.

Відомий радянський фахівець з історії держави і права Британської Америки М. О. Єрофєєв 1963 р. ввів до наукового обігу монографію «Промислова революція в Англії» [336], де знайшли відображення певні сюжети з особливостей піратства й каперства як фундаменту Другої Британської імперії. Згодом цей талановитий науковець доклав зусиль до аналізу особливостей розвитку Першої Британської імперії в монографії «Імперія створювалася так... Англійський колоніалізм у ХVІІІ ст.» [335].

Творча праця Єрофєєва в галузі аналізу підвалин історичного розвитку британської державності помітна тим, що він першим у радянській історичній науці розробив системний підхід до аналізу англійської історіографії. Єрофєєв доніс свої погляди на процес осягнення англійсь-

кими науковцями історії Першої та Другої Британської імперії до радянських студентів завдяки участі у створенні фундаментального підручника з історіографії нової та новітньої історії країн Європи й Америки (1977) [356].

Своєрідний погляд на особливості боротьби великих держав за панування у Світовому океані на основі розвитку піратства й каперства притаманний дослідженню відомого географа І. О. Вітвера «Історико-географічний вступ в економічну географію зарубіжного світу» (1963) [272]. Саме це дослідження підтверджує, що Вітвер є засновником радянської школи економічного країнознавства.

Відома дослідниця **В. В. Штокмар** проаналізувала економічні, політичні та правові засади британського піратства й приватирства та наголосила на тому, як вони були закріплені в джерелах права Великої Британії часів правління монархів із династій Тюдорів і Стюартів. Такі висновки підтверджують назви праць Штокмар, а саме: «Боротьба проти пуритан як один з аспектів соціальної політики Тюдорів у другій половині XVI століття» (1957), «Ідеологія англійського абсолютизму в листах Єлизавети Тюдор» (1950), «Історія Англії в середні віки» (1973), «Нариси з історії Англії» (1957), «Економічна політика англійського абсолютизму» (1962) [572; 573; 574; 575; 576].

Не можна не звернути увагу на те, що радянські історики намагалися ґрунтовно й розгорнуто висвітлити історію виникнення Британської колоніальної імперії, у якій процвітав приватирський промисел на просторі Атлантики та Індійського океану. Ця проблематика була відображена І. П. й В. І. Магідовичами («Історія відкриття й досліджень Північної Америки», 1962; «Нариси з історії географічних відкриттів», 1983) [425; 426], Н. А. Халфіним («Створення й розпад Британської колоніальної імперії», 1961) [554], Т. А. Павловою («Кромвель», 1980) [481; 482], К. Н. Татаріною («Нариси з історії Англії, 1640–1815», 1958) [529], І. В. Можейком, Л. А. Сєдовим і В. А. Тюрїним («Із хрестом і мушкетом», 1966) [461], В. П. Олтаржевським, Т. Е. Бейдіною та Г. О. Воронковою («Англійська Ост-Індська компанія в XVII столітті», 1988) [475], Н. М. Фріщиною («Боротьба Англії за проникнення в іспанські колонії Нового світу в XVI столітті», 1981) [550].

Певні аспекти функціонування європейської дипломатії, яка мала вирішувати питання боротьби великих держав за океанську гегемонію через розвиток приватирства, були відображені в працях Ю. Є. Івоніна

(«Про характер Реформації Генріха VIII», «Становлення європейської системи держав Англії і Габсбурги на рубежі двох епох», «Біля витоків європейської дипломатії Нового часу») [350; 351; 352].

Нові орієнтири для фахівців із британського приватирства як складової процесу первісного нагромадження капіталу були окреслені у фундаментальній праці К. Б. Виноградова «Нариси англійської історіографії нового та новітнього часу» (1975) [271]. Під її впливом В. М. Кирилова захистила кандидатську дисертацію на тему «Річард Гаклюйт-молодший як ідеолог англійського колоніалізму, друга половина XVI – початок XVII ст.» (1979) [389]. Проблеми міжколоніального суперництва європейських держав, які під час військових дій у морському просторі на допомогу флотам залучали приватирів, відображені в дослідженнях О. О. Басової («Англо-голландське торгове суперництво в першій половині XVII ст.», 1986) [237], Т. Е. Бейдіної («Про деякі особливості торгової діяльності Ост-Індської компанії на початку XVII ст.», 1980) [242], П. П. Черкасова («Доля імперії. Нарис колоніальної експансії Франції у XVI–XIX століттях», 1983) [561], А. Д. Дрідзо («Уолтер Релі та його книга «Відкриття Гвіани», 1963) [330] і К. В. Малаховського («Навколосвітній біг «Золотої лані», 1980, «Тричі навколо світу», 1982, «П'ять капітанів», 1986) [430; 431; 433].

Ідеологічні засади британського колоніалізму, який спирався на приватирський промисел та піратство, були досліджені в монографіях Т. Л. Лабутіної («Політична боротьба в Англії в добу Реставрації Стюартів (1660–1681)» [415], Т. В. Мосолкіної («Пропаганда колоніальної експансії в Англії на початку XVII століття») [467] і Г. І. Ципуріної («Англійська дипломатія в Османській імперії в другій половині XVI ст.») [560]. Ґрунтовні висновки щодо сутності ідеологічного забарвлення зовнішньої політики пізніх феодальних держав, які вели як ідеологічну, так і збройну боротьбу за панування в тодішньому світі, були зроблені в серії статей відомої дослідниці Н. І. Басовської («Ідеї війни й миру в західноєвропейському середньовічному суспільстві», «Період пізнього феодалізму в країнах Західної Європи» і «Системний підхід до вивчення централізаторської та універсалістської тенденцій у розвитку феодальної держави») [238; 239; 240].

Праці Басовської стосувалися історії всього європейського простору часів переходу від Середньовіччя до Нового часу, коли розпочалася світова боротьба геополітичного характеру між великими державами за джерела первісного нагромадження капіталу. Їх важливе значення в тому, що вони допомагають проаналізувати історію каперства у всіх морських державах Європи в її єдності. За таких умов порівняння європейських правових інститутів каперства й приватирства можна здійснюва-

ти, звернувшись не лише до праць з історії Британської імперії, а й до колективної праці радянських фахівців «Історія Франції» (т. 1, 1972) [371]. Такий підхід сприяв тому, що ідеологічні засади колоніалізму, який спирався на піратство, контрабандну торгівлю, продаж рабів і приватирство, знайшли ґрунтовне відображення в колективній праці вчених московського університету «Англія в добу абсолютизму: статті та джерела» (1984) [217].

Однак не можна не визнавати, що найбільш ґрунтовні дослідження з ідеології англійського абсолютизму, який зробив приватирський промисел разом із піратством джерелами геополітичної могутності Великої Британії, здійснив відомий радянський дослідник **М. А. Барг**. Про широту його поглядів на сутність історії держави і права Англії, зокрема правового інституту приватирства, свідчать назви надрукованих ним досліджень: «Епохи та ідеї: становлення історизму» (1987), «Великі соціальні революції XVII–XVIII ст. у структурі перехідної епохи від феодалізму до капіталізму» (разом із Е. Б. Черняком, 1990) і «Велика англійська революція в портретах її діячів» (1991) [231; 232; 234]. Із працями Барга перегукується цікаве дослідження О. В. Дмитрієвої з проблем виникнення капіталістичного укладу, джерелом якого були піратство й приватирство («Соціально-економічний розвиток Англії в XVI столітті», 1990) [327]. Помітним внеском до радянської науки історії держави і права зарубіжних країн, а отже, і до історії приватирства, стала монографія В. П. Малькова «Історія Англії» (1988) [434].

Показово, що історіографічний процес у радянській науці щодо вивчення особливостей розвитку Британської імперії, котра спиралася на розбій у Світовому океані, був узагальнений публікацією колективного дослідження В. В. Согріна, Г. І. Зверєвої та Л. П. Рєпіної «Сучасна історіографія Великої Британії» (1991) [518]. Водночас із публікацією цієї праці вийшла друком спільна робота фахівців із міжнародного права Ю. Я. Баскіна й Д. І. Фельдмана «Історія міжнародного права» (1990), де ретельно висвітлені наукові погляди Г. Гроція на сутність боротьби європейських держав за гегемонію у Світовому океані з опорою на каперський промисел [236]. Певні аспекти цієї проблеми були досліджені С. В. Молодцовим, автором ґрунтовної праці «Міжнародне морське право» (1987) [462].

Наприкінці радянської епохи в науці історії держави і права виок-

ремилися дослідження порівняльного характеру. Звернення до них може допомогти у вивченні історії правового інституту приватирства. Прикладом цього стало дослідження «Історія права: Англія та Росія» (1990) [365]. Його цінність у тому, що воно є результатом спільної праці англійських і радянських правознавців на чолі з радянським автором В. Нерсесянцем та англійцем В. Батлером.

Паралельно з розвитком радянської історіографії англійської державності розвивалася американістика. Сучасним історикам держави і права зарубіжних країн необхідно звернути увагу на те, що радянська історіографія ранньої історії США завжди перебували осторонь від англійської історіографії Британської імперії. Проте й вона мала надати певні юридичні факти з організації та правового закріплення приватирського промислу в британських колоніях, який здійснювався на засадах британської імперської конституції як сукупності цілої системи джерел права. Такий підхід характерний для праці засновника школи радянських істориків-американістів О. В. Єфимова «США: шляхи розвитку капіталізму: доімперіалістична епоха» [339]. Погляди на місце Нової Англії в Першій Британській імперії, визначене бурхливим розвитком процесу первісного нагромадження капіталу, підкріпленого торгівлею рабами, приватирством і контрабандою, закріплених імперською конституцією, були викладені вченим навіть у шкільному підручнику з нової історії.

Під впливом О. С. Єфимова А. С. Самойло створив фундаментальне дослідження про ранню американську державність («Англійські колонії в Північній Америці у XVII столітті») [500]. У цій праці з позицій марксистської методології історичного пізнання здійснено аналіз торгівлі рабами, налагодженої американськими буржуа – приватирами, контрабандистами й піратами.

До двохсотріччя завершення першої американської революції великий колектив радянських істориків і правознавців створив фундаментальне дослідження «Війна за незалежність та утворення США» (1983) [376]. Автори віддали належне морській історії американської держави, проаналізувавши особливості утворення військово-морського флоту США та допоміжного флоту каперів. Саме під час здійснення цього великого дослідницького проєкту, участь у якому взяли й деякі американські історики держави і права, школу радянських американістів очолив майбутній академік **М. М. Болховітінов**. У центрі його досліджень завжди виступав аналіз американської історіог-

рафії історії Британської Америки. Зрозуміло, що Болховітінов не міг не аналізувати погляди ранньої, романтичної школи американської історіографії, яка прославляла участь США в боротьбі за панування у Світовому океані [254; 376; 377].

Поряд із Болховітіновим аналіз американської історіографії комерційної діяльності великих підприємців Британської Америки, контрабандистів і торговців рабами, піратів і приватирів здійснював Г. П. Куроп'ятник. На той час для радянських американістів, які вивчали історію різних інститутів держави і права США раннього періоду, авторитетним проводирем у лабіринтах американської буржуазної й марксистської історіографії було методологічне дослідження Куроп'ятника «Проблеми наукової концепції історії США Нового часу (XVII–XIX ст.)» [376]. Саме концептуальні засади вивчення первісного нагромадження капіталу та його складових, приватирства й піратства, відображені в дослідницьких пошуках таких радянських американістів, як С. М. Бурін («Конфлікт або згода? Соціальні проблеми колоніального Півдня США (1642–1763)» [261], О. О. Фурсенко («Американська революція та утворення США», 1978; «Колоніальний період історії США (1607–1776)», 1960) [552; 553] і В. В. Яровий «Походження англо-американської війни (1812–1815)» [584].

Зрештою, погляди радянських американістів на роль і місце США раннього періоду в історії держави і права Першої Британської імперії були закріплені напередодні розпаду СРСР у чотиритомній академічній «Історії США». Зрозуміло, що в цьому виданні належне місце було відведено такій проблемі, як розвиток приватирського промислу з часів виникнення США до громадянської війни, під час якої південні плантатори-рабовласники широко використовували приватирські флотилії проти американського військового флоту.

Наприкінці існування радянської держави традиції марксистського осягнення історії держави і права США були остаточно закріплені завдяки дослідженням відомого професора-американіста Л. Ю. Сльозкіна. Аналіз ролі та місця приватирського промислу в ранній історії США цей фахівець розпочав із публікації науково-популярних праць «Англіїці на шляху до Нового світу» [503] й «Легенда, утопія та бувальщина в ранній американській історії» [505]. У цих працях Сльозкін проаналізував особливості зовнішньої політики Першої Британської імперії, у якій за часів правління Єлизавети I Тюдор та Якова I й Карла I Стюартів сформувалися правові та організаційні засади приватирського промислу. Сльозкін довів, що саме приватирство в значній мірі забезпечило перемогу Альбіону в боротьбі за панування у Світовому океані.

Подальший аналіз ранньої історії Америки, здійснений Сльозкіним, обґрунтовував положення про те, що проблеми первісного нагромадження капіталу можуть бути розкриті лише на підставі марксистської методології історичного пізнання [504]. І такий підхід до рабовласництва й піратства був основою нових досліджень відомого американіста. Ними є монографії «Біля витоків американської історії: Вірджинія і Новий Плімут, 1606–1642», «Біля витоків американської історії: Вірджинія і Меріленд в роки англійської революції (1640–1660)»; «Біля витоків американської історії: Массачусетс і Меріленд, 1630–1642» [506; 507; 508].

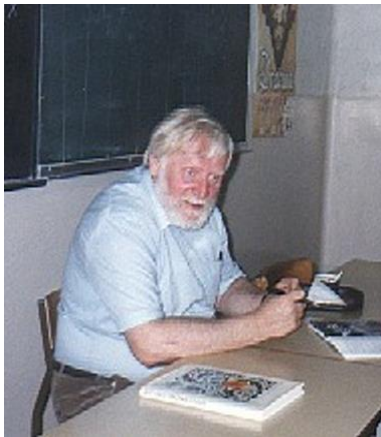
Поряд із загальними дослідженнями з ранньої історії США, де були відображені факти з історії приватирського промислу як фундаменту первісного нагромадження капіталу англійськими та американськими підприємцями, радянська історіографія приватирства була збагачена завдяки працям, у яких ця проблема була головною. Вони належали історикам з України, які нині продовжують аналіз указаної проблеми. Так, за радянських часів С. І. Жук надрукував цикл статей на цю тему, серед яких привертає особливу увагу праця «Піратство: джерело первісного нагромадження капіталу й форма соціального протесту (на прикладі колонії Нью-Йорк)» [340]. Віддаючи належне науковим пошукам Жука, усе ж зазначимо, що він не провів межу між піратами й приватирами. Утім, це було звичним для «чистих» істориків, які не розглядали приватирство як правовий та організаційний інститут, закріплений конституцією Британської імперії.

Дніпропетровський дослідник В. М. Калашников проаналізував історіографію американської державності («Радянська історіографія проблем ранньої історії США (XVII ст. – 60-і рр. XVIII ст.)», «Радянська історіографія війни за незалежність США») [376; 377] і віддав належне поглядам своїх колег на історію піратського промислу, контрабанди й торгівлі рабами. Крім того, він розкрив особливості каперського промислу європейських підприємців у статті «Гугенотська колонізація Флориди (60-ті роки XVI століття)» [374].

За радянських часів найбільшу кількість праць із проблеми піратства й приватирства, що стали інструментами первісного нагромадження капіталу підприємцями країн Європи, із позицій «чистого історика» надрукував В. К. Губарев. Не можна не помітити ту обставину, що на вибір предмета його багаторічних досліджень впливали кращі зразки зарубіжної літератури з історії піратства та каперства, такі як праці польського дослідника Я. Маховського («Історія морського піратства») [441] та німецьких істориків Х. Нойкірхена («Пірати: морський розбій на всіх морях», 1980; «Морепоплавання вчора й сьогодні», 1980) [473; 474] і

Х. Ханке («На семи морях: моряк, смерть і диявол. Хроніка старовини», 1989) [555]. Однак Губарев обрав свій шлях у розробці цього сюжету. Він зосередив увагу на історії каперства французів у Вест-Індії. Поряд із цим дослідник не міг не розкривати сутність приватирського промислу підприємців Британської імперії як суперників французької колоніальної буржуазії. Це відображено в «піратських нарисах» Губарева: «Бертран д'Ожерон і колоніальна політика Франції у Вест-Індії (60–70-і роки XVII ст.)» [300], «За лаштунками «панамської акції» (1670–1671 рр.)» [303], «Карибський вузол колоніальних протиріч європейських держав у першій половині XVII століття» [304], «Перша англійська колонія у Вест-Індії» [308] і «Буканьєри (мисливці на островах Вест-Індії у XVII столітті)» [301]. У цих роботах Губарев наблизився до такого розуміння сутності приватирства, яке має бути притаманне професійним юристам, дослідникам еволюції приватирства й торгівлі рабами як інститутів держави і права Британської імперії.

Підсумовуючи успіхи радянської історіографії приватирського промислу, необхідно згадати праці науково-популярного спрямування. У них наведено багато конкретних фактів з історії боротьби великих держав за панування у Світовому океані, під час якої використовувалися

й можливості приватирів. У цьому сенсі особливо цікавими є дослідження **І. В. Можейка** («В Індійському океані. Нариси історії піратства в Індійському океані та південних морях (XV–XX століття)», 1980; «Пірати, корсари, рейдери. Таємниці морів і островів», 2011) [459; 460] та **Е. Б. Черняка** («П'ять століть таємної війни. З історії секретної дипломатії та розвідки», 1991) [562]. Безумовно, досягнення радянської історико-правової науки в галузі аналізу правових та

організаційних засад приватирства є однією з підвалин сучасної історико-правової науки пострадянських країн.

4.3. Сучасна російська історіографія приватирства

У наш час російська історіографія міжнародно-правового інституту каперства продовжує розвиватися на основі традицій, покладених в основу досліджень радянських істориків міжнародного права та історії держави і права зарубіжних країн. Цей зв'язок є беззаперечним для авторів статті «Міжнародне морське право», яка оприлюднена вікіпедією

[443]. Він відчувається й у змісті праць російських авторів «Міжнародне право» (2008, за редакцією О. Я. Капустіна) [445], білоруських правознавців «Міжнародне публічне право. Загальна частина» (2010) [446] і, зрозуміло, у підручнику вітчизняних авторів С. О. Кузнецова й Т. В. Аверочкіна «Морське право» (2011) [412]. Кращому розумінню впливу міжнародного морського права на правове регулювання каперського промислу в Першій Британській імперії служить кандидатська дисертація російського правознавця В. Ф. Баранова «Виникнення й розвиток англійського загального права у XII–XVII століттях» (2012) [230].

Дослідники історичної еволюції міжнародно-правового інституту каперства пострадянських країн мають брати до уваги й наукові здобутки англійських та американських фахівців. Більше того, сучасні російські дослідники історії держави і права Британської імперії, які мають бути добре обізнаними в сутності військово-морського мистецтва, що породило каперський промисел, звернулися до здобутків марксистської військової науки. А це означає, що їм довелося взяти на озброєння ідеї, висловлені в дослідженнях Ф. Енгельса («Історична публіцистика: Про військове мистецтво. Про теорію насильства», 2003) [577].

Не підлягає сумніву, що вплив англо-американської історіографії історії міжнародного права та історії держави і права Британської імперії на сучасну російську науку найбільш очевидний. Це відчувається у змісті кандидатського дослідження Ю. В. Бобрової «Міжнародно-правові проблеми судноплавства у відкритому морі» (2005) [250]. Деяко пізніше вона разом із відомими російськими правознавцями В. Н. Гуцуляком і О. Л. Колодкіним узяла участь у створенні спільної монографії «Світовий океан. Міжнародно-правовий режим. Основні проблеми» (2007) [251], що містить матеріал з історії каперського промислу. Нарешті, віддала належне здобуткам англо-американської історіографії приватирства А. М. Лавлінська в кандидатській дисертації «Міжнародно-правові проблеми боротьби з морським піратством» (2011) [416].

Нові орієнтири щодо вивчення історії приватирства в Росії підпорядковані ідеям, які були сформульовані у фундаментальній праці співдружності російських правознавців «Антологія світової правової думки» [223]. Ця робота вийшла друком у п'яти томах, однак для потреб, пов'язаних із вивченням історії європейської політико-правової думки Нового часу, яка не обійшла увагою піратство й приватирство, необхідно використовувати матеріал другого («Європа V–XVII століть») і третього («Європа й Америка XVII–XX століть») томів.

Важливим доповненням до історії приватирства може слугувати ма-

теріал зі спільної монографії англійських та російських учених «Історія права: Англія й Росія» [365]. Не є зайвою інформація з історії піратства й приватирського промислу, що міститься у такому грандіозному виданні, як «Історія людства» [373]. Воно вийшло друком під егідою ЮНЕСКО завдяки зусиллям великого колективу істориків держави і права, «чистих істориків», філософів, політологів та фахівців з інших галузей наукового пізнання, які є громадянами країн всіх континентів. На жаль, лише російські вчені репрезентували науку країн СНД. Тоді в Росії видали всі вісім томів цієї праці. Із них особливо важливими для істориків міжнародного права та історії держави і права різних країн є том V («XVI–XVIII століття», 2004, за редакцією П. Берка та Х. Інальчика), том VI («XIX століття», 2005, за редакцією П. Матіаса й Н. Тодорова), том VIII («Історія Росії», 2003, за редакцією А. Н. Сахарова). У цих книгах розпо-рошено великий масив відомостей щодо історії виникнення Британської колоніальної імперії та її боротьби за світове океанське панування за до-помогою такого знаряддя, як приватирство.

Великий масив юридичних фактів до аналізу проблем, які стосувалися розвитку організаційно-правових засад приватирства, можна відібрати з добре відомих російських підручників з історії держави і права зарубіжних країн та всесвітньої історії. Такими підручниками є: «Історія держави і права зарубіжних країн» за редакцією О. А. Жидкова й Н. О. Крашениннікової (2003) [360]; «Історія держави і права зарубіжних країн» за редакцією К. І. Батира (2008) [361]; «Історія Європи», зокрема т. 3 «Від Середньовіччя до Нового часу (кінець XV – перша половина XVIII століття)» й т. 4 «Історія Нового часу (XVII–XVIII століття)» за редакцією Л. Т. Мильської та ін. [362; 363]; «Історія середніх віків» у 2 т. за редакцією С. П. Карпова (2003), зокрема т. 2 «Ранній Новий час» [368]; «Нова історія країн Європи та Америки. Перший період» (1998) за редакцією Є. Є. Юровської та І. М. Кривогуза [471]; «Нова історія країн Європи та Америки» за редакцією І. М. Кривогуза (2005) [472]; «Нариси нової історії та історіографії країн Заходу» Л. Є. Найборта [469].

Дослідники особливостей правового інституту приватирства мають звертатися й до спільної праці М. А. Барга та К. Д. Авдєєва «Від Макіавеллі до Юма: становлення історизму» (1998) [233]. Вона є осмисленням сучасної методології наукових пошуків істориків і правознавців, що займаються аналізом процесу еволюції інститутів держави і права великих країн Європи часів первісного нагромадження капіталу. Її автори відобразили не лише сутність історіографії історії британської державності, а й надали «рецепти» щодо модерного бачення проблем розвитку інститутів держави і права в Першій Британській імперії. На цьому на-

полягає й відомий російський дослідник **І. І. Шарифжанов**, автор фундаментальної монографії «Англійська історіографія у ХХ столітті. Основні теоретико-методологічні тенденції, школи й напрями» (2004) [567]. У цій роботі відображено особливості сприйняття англійськими істориками держави і права еволюції Британської імперії, заснованої на розбої у Світовому океані.

Узагалі, догми англійських істориків права, які досліджували проблеми правового регулювання приватирства в Британській імперії, узяли на озброєння сучасні російські вчені. Такий підхід до написання наукових праць з історії права Британської імперії продемонстрували М. Р. Габітова («Становлення основ західної моделі державності і права в Англії», 2007) [280] і В. В. Високова («Британська імперія: становлення, еволюція, розпад», 2010) [279].

Необхідно зазначити, що російська історіографія Британської імперії, представники якої зосереджені на аналізі таких комерційних проєктів британських можновладців, як піратство й приватирство, міцніє завдяки зусиллям петербурзької школи фахівців з історії всесвіту. Так, ці проблеми були відображені в міжвузівському збірнику наукових праць «Англія XVII століття: ідеологія, політика, культура» (за редакцією Г. Р. Левіна та С. Є. Федорова, 1992) [219]. Зазначені ідеї були розвинуті в другому збірнику «Англія XVII століття: соціальні групи та суспільство» (за редакцією С. Є. Федорова, 1994) [220]. Дослідники С. Є. Федоров, С. В. Кондратьєв і Г. Н. Питулько проаналізували особливості соціальної структури населення тюдорівської держави в книзі «Англія XVII століття: соціо професійні групи та суспільство» (1994) [542]. Це важливо з огляду на необхідність установалення соціального стану власників каперських суден та набраних ними команд приватирів. Нарешті, Федоров підготував цікаве дослідження «Перське право: нормативна практика в Англії раннього Нового часу» [543]. У ньому він визначив орієнтири для істориків приватирства, що мають з'ясувати умови, на яких англійці брали участь в організації комерційних каперських експедицій.

Дослідження Барга та Авдєєва сприяли науковій діяльності сучасного російського фахівця з історії історичної науки в розвинених країнах світу В. М. Єрохіна. Цей науковець із радикально-демократичних позицій узагальнив свої наукові розвідки у фундаментальній праці «Іс-

торіографія всесвітньої історії: частини 1–2» (1998) [337]. Висновки Єрохіна стосовно процесу розвитку зарубіжної історіографії допомагають кращому аналізу особливостей підходу британських та американських учених до осягнення такої системної реальності, як правові та організаційні засади приватирського промислу. Певні орієнтири для вивчення цієї проблеми були надані в дослідженні В. Н. Гуцуляка «Морське право» (2000) [314] і колективній праці «Міжнародне морське право: публічне та приватне» (2006) [313].

Заслуговують на увагу розвідки російської дослідниці Л. М. Волосникової в галузі джерелознавства Британської імперії, зокрема її статті «Про місце парламенту в системі англійської абсолютної монархії: процедурно-правовий аспект» (1996) і «Прокламації як джерело права в єлизаветинській Англії» (2001) [274, с. 49–53; 275, с. 15–24]. Сенс звернення до цих праць полягає в тому, що вони надають орієнтири до аналізу змісту й сутності парламентських актів часів правління Єлизавети I Тюдор щодо впорядкування приватирства.

Велике зацікавлення викликають наукові доробки російських сходознавців із проблем первісного нагромадження капіталу британськими підприємцями за рахунок колоніального грабунку народів Азії. Серед звичних для великих торговельних корпорацій Британської імперії заходів щодо привласнення багатств азійських держав широко використовувався приватирський промисел. Саме на цю сторону відносин між Заходом і Сходом у часи існування Першої й зародження Другої Британської імперії звернув увагу радянський сходознавець В. Зарін. 1995 р. вийшла друком його монографія «Захід і Схід у світовій історії XIV–XIX ст.: (західні концепції суспільного розвитку та становлення світового ринку)» [344]. У цьому дослідженні вже помітно, що в російській історико-правовій науці починається відхід від марксистських догм аналізу розвитку держави і права європейських країн і США в часи мануфактурного та промислового капіталізму.

Серед важливих для нашого дослідження праць російських учених обов'язково необхідно виділити дві спільні роботи М. В. Пономарьова і С. Ю. Смирнова «Великобританія: держава, політика, право» (2000) і «Нова та новітня історія країн Європи й Америки. Ч. 1: Європейська цивілізація у XVI–XVII століттях. Доба Просвітництва. Період становлення індустріального суспільства» (2000) [491; 492]. Обидві роботи є важливими для студентів юридичного та історичного факультетів будь-якого університету, оскільки в них розкрито процес розвитку англійської держави під час переходу феодалізму до мануфактурного капіталізму. А відтак, у цих працях є сюжети, пов'язані з боротьбою Англії та

Британської Америки проти інших морських держав за панування у Світовому океані.

Беззаперечно те, що перехід від радянської історіографії до модерної в Росії відбувався доволі суперечливо. Особливо притаманно це історіографії імперської історії Великобританії. Як переможниця в «холодній війні», ця країна могла нав'язувати свої умови переможеним в історичній та історико-правовій науках. У першу чергу британські історики держави і права намагалися підвести російських істориків до необхідного їм осмислення історії «переможця» – Британської імперії, яка, проте, сама нещодавно припинила власне існування, хоча свого часу вправно вирішувала власні проблеми за допомогою таких інструментів геополітичного розбою, як Британська Ост-Індська компанія [257]. Саме

це відчувається в результатах здійснення такого спільного англо-російського проєкту, як опублікування в Росії деяких праць британських науковців. Серед них виділяється праця з історії Британської імперії, що належить перу професора Лондонської школи економіки, автора досліджень із порівняльної історії колоніальних імперій **Д. Лівена**. Його фундаментальна монографія «Російська

імперія та її вороги з XVI століття до нашого часу» вийшла друком 2007 р. [419]. Лівен намагається привернути увагу російських колег до власного бачення причин краху СРСР, які крилися в далекому минулому, в історії Російської імперії. Він зіставляє Британську та Російську імперії так: «Однією з головних переваг вивчення імперії в російському й радянському контекстах є те, що при цьому необхідно користуватися найрізноманітнішою літературою, автори якої проживають, як правило, на різних академічних планетах. Могутність (військова та економічна), безумовно, є центральним фактором розквіту та занепаду російської та радянської імперій. Анітрохи не менш важливим фактором є націоналізм – як російський, так і неросійський. При цьому жоден серйозний дослідник не заперечуватиме величезного впливу корупції та ідеологічних питань у цьому процесі. Узяти хоча б один очевидний факт: радянська економічна система виникла не сама по собі й жодним чином не була природним продовженням російської історії – вона була, так би мовити, рукотворним результатом дії марксистсько-ленінської ідеології. Тому крах цієї системи виявився насамперед крахом ідеології і був

сприйнятий як такий і в Радянському Союзі, і за кордоном» [419, с. 8]. На тлі краху як Російської імперії, так і СРСР, на думку Лівена, виглядає просто чудовим експеримент побудови Першої та Другої Британської імперії, який забезпечили підприємливі приватири.

Схожі спроби нав'язати російським та українським історикам британську методологію історико-правової науки робив англієць **Н. Фергюсон**. Він прославляє імперську історію Альбіону та її піратів, торговців рабами, контрабандистів і приватирів у статті «Британська імперія: уроки для глобальної влади», що увійшла до відомого російського часопису «Космополіс» [545].

Зусилля Лівена та Фергюсона не були даремними, адже в наш час у Росії широким попитом користується численна «піратська література» російських авторів, що прославляє «морських собак» Єлизавети I Тюдор, пірата й приватира Г. Моргана та інших учасників комерційного проекту, відомого як приватирський промисел. У соціальних мережах можна віднайти безліч такого роду статей, призначених для читачів на всьому пострадянському просторі, а саме: «Англо-американська війна 1812–1815 років» [221], «Дампір Вільям» [315], «Дрейк Френсіс» [329], «Іспанська армада» [355], «Мартін Фробішер» [438], «Капер» [378], «Каперське свідоцтво» [379], «Капери» [380], «Карибська вольниця» О. Матвєєва [440], «Під прапором смерті» Б. Т. Воробйова [277] та ін. Проте заслуговують на безумовну увагу такі науково-популярні видання, як «50 славетних піратів і розбійників» В. Губарева [311], «Сто великих мореплавців» Н. Авдяєвої і Л. Ждановича [524], «Затонулі скарби» [345], «Піастри, піастри, піастри... Історичні нариси» М. М. Непомнящого [470], «Піратство» [488], «Пірати Америки» [489], «Пірати: великі і страшні» [490] і «Френсіс Дрейк – особистий корсар королеви» [551]. Проте науковий аналіз історії піратства й приватирства в такого роду творах майже відсутній, особливо якщо йдеться про осягнення цих реалій із позицій правознавців. На це доволі справедливо звернув увагу анонімний автор праці «Історіографія піратства XVI–XVIII століття та огляд джерел» [357].

Зрозуміло, що «піратська література» не була позбавлена уваги і в інших пострадянських державах. Свій внесок до опису відповідних сюжетів зробили білоруські автори В. В. Адамчик, М. В. Адамчик, А. Н. Бадах у навчальному посібнику «Коротка історія Англії для старшокласників» (2003) [218] та І. Е. Гусев у праці «Пірати. Повна історія

морських розбоїв» (2010) [312].

«Піратські історії» в основному є науково-популярними роботами, адже поряд із такою літературою, необхідною для залучення звичайних читачів до історії як науки, у Росії були опубліковані дійсно наукові розвідки з історії піратства, флібустьєрства, лікедейлерства та приватирства. Досить ґрунтовними є праці Ю. Барсегова («Справа королівського пірата Кідда. З історії боротьби вірменського купецтва проти піратів», 2006) [235], К. Глаголевої («Повсякденне життя піратів і корсарів Атлантики від Френсіса Дрейка до Генрі Моргана») [288], П. К. Гребельського («Пірати», «Піратські історії») [292; 293], Д. М. Копелева («Золота епоха морського розбою») [408], К. В. Малаховського («Пірати британської корони Френсіс Дрейк і Вільям Дампір», 2010) [432], І. Б. Снісаренка («Джентльмени вдачі», «Лицарі вдачі», «Євпатриди вдачі») [511; 512; 513], В. Ф. Сидорченка («Морське піратство») [501], О. Б. Широкограда («Адмірала й корсари Катерини Великої») [569], М. Ципорухи («Під чорним прапором. Літописи піратства й корсарства») [559] і О. Є. Шитова («Англійське піратство в ранній Новий час: огляд літератури та джерел») [570].

Позитивними результатами наукових пошуків зазначених авторів є те, що вони намагалися донести сутність боротьби європейських держав за панування у Світовому океані, викладаючи відповідні історичні сюжети чіткою та зрозумілою для звичайних читачів мовою.

Не можна обійти увагою тієї обставини, що поряд із великим масивом науково-популярної літератури з історії піратства в сучасній Росії був здійснений прорив в історіографії приватирського промислу. Свідченням цьому є кілька дисертаційних досліджень з історії військового флоту Англії часів Єлизавети I. У цих роботах поряд з аналізом особливостей історичного розвитку такого державного інституту, яким виступав британський військово-морський флот, досліджено організаційні та навіть правові засади приватирського промислу, урегульованого як міжнародним морським правом, так і загальним правом та правом справедливості тодішньої британської держави.

Особливий інтерес щодо сутності аналізу еволюції правового та організаційного інституту приватирства викликають кандидатські дисертації С. М. Гаврилова («Англійський флот епохи Тюдорів як державний інститут») [281], С. Ю. Волкова («Концептуальне осмислення міжнародних відносин у Західній Європі на рубежі XVI–XVII ст. у трактаті Гуго Гроція «Про право війни та миру») [273], А. В. Кушніра («Колонізація Антильських островів і англо-французьке суперництво у Вест-Індії, XVII – перша половина XVIII століття») [414], М. О. Ткаченко («Стано-

влення Британії як морської держави. Друга половина XVI століття») [535] і Д. В. Михеева («Капери в іспанській політиці Єлизавети Тюдор (1558–1603 pp.)») [453].

Мусимо визнати, що найбільш плідну працю в галузі наукового аналізу приватирського промислу часів зародження Першої Британської імперії здійснив Д. В. Михеев. Його дисертація була подана до захисту на здобуття наукового ступеня зі всесвітньої історії, однак вона за змістом і сутністю близька до досліджень правознавців. Такий висновок підкреслюють назви та зміст статей цього вченого, а саме: «Англійські капери в Середземному морі в роки англо-іспанської війни (1585–1604 pp.)», «Іноземні капери в іспанській політиці Єлизавети Тюдор (1568–1572)», «Каперські патенти проти піратів у роки правління Єлизавети Тюдор (1558–1603 pp.)», «Капери як інструмент англійської зовнішньої політики середини XVI століття», «Підготовка експедиції Джона Гокінса та загострення англо-іспанських відносин у 1567 році», «Правове регулювання каперського промислу в Англії у 70-ті роки XVI століття» і «Проблема безпеки морського сполучення та англо-іспанський союз у перші роки правління Єлизавети Тюдор (1558–1562 pp.)» [449; 450; 451; 452; 454; 455; 456; 457].

Певні аспекти британського приватирського промислу часів правління Єлизавети I незмінно перебувають у центрі уваги відомого російського історика англійської державності Ю. Є. Івоніна. Найбільш розгорнуто проблему приватирства як державного інституту Великої Британії Івонін подав у монографіях «Імператори, королі, міністри. Політичні портрети. Історичні нариси» (1994) та «Володарі долі Європи. Імператори, королі, міністри XVI–XVIII ст.» (2004) [348; 349].

Проблему вивчення історичного розвитку правового інституту приватирства в російській науці морського права часто пов'язують із відродженням піратства в наш час та аналізом ролі флотів великих морських держав у модерній геополітиці. Такий підхід був обґрунтований у праці російського історика військового мореплавства В. Доценка, автора дослідження «Флоти у військових конфліктах другої половини XX століття» (2001) [328].

Сучасна російська історіографія доволі скрупульозно розкриває особливості впливу піратського та приватирського промислів на геополітичні аспекти розбудови Британської імперії. Це відображено в дослідженнях М. П. Айзенштата («Британія Нового часу: політична історія», 2007) [214], А. Б. Мартиросяна («За лаштунками Мюнхенської змови. Хто привів війну в СРСР?», 2008) [439], І. І. Бурової «Дві тисячі років історії Англії» (2002) [262], Ю. І. Лосєва («Зовнішня політика Англії на

Сході наприкінці XVI – у першій половині XVII століття») [423], В. Л. Григоряна й В. І. Дмитрієва («Піратство, розбій і тероризм на морі») [295]. До того ж російські вчені визначилися з сутністю права Англії доби переходу від Середньовіччя до Нового часу. Вони довели, що тоді закономірно виникли нові засоби правового регулювання найважливіших економічних, політичних і соціальних процесів. Саме це було відображено Н. О. Крашенинніковою в працях з історії держави і права зарубіжних країн («Історія держави і права зарубіжних країн», 2014; «Право середньовічної Англії», 1998) [410; 411]. Як історик держави і права Англії, С. В. Кондратьєв зробив внесок до наукового аналізу особливостей правового регулювання відносин щодо володіння, користування та розпорядження власністю, отриманою внаслідок розбою приватирів у Світовому океані. Ці питання висвітлені в таких його роботах: «Ідея права в передреволюційній Англії», «Королівська влада в трактуванні юристів загального права передреволюційної Англії», «Парламент у політико-правовій думці передреволюційної Англії», «Юристи загального права в елизаветинській і ранньостюартівській Англії», «Юристи загального права передреволюційної Англії про походження держави і права», «Юристи в передреволюційній Англії (Політичні та правові погляди)» [399; 400; 401; 402; 403; 404].

Важливо усвідомити, що російські вчені не просто вивчають історію піратства та приватирства, а намагаються пов'язати ці явища з геополітичними засадами зовнішньої політики Тюдорів і Стюартів під час боротьби Альбіону проти Іспанії у Світовому океані. Це особливо чітко проявляється у змісті праць О. В. Дмитрієвої («Англійське дворянство в XVI – на початку XVII століття: межі стану», «Єлизавета I: сім портретів королеви») [325; 326] та О. Н. Духновської («Англійська королівська влада та урядові органи в першій половині XVI століття») [331].

Варто вказати, що російські вчені зосередили свої пошуки й на особливостях розвитку приватирського промислу в Сполучених Штатах. Це комерційне підприємництво було закріплено на рівні американської конституції, на що вказано в монографії відомих російських правознавців С. В. Боботова та І. Ю. Жигачова «Вступ до правової системи США» (1997) [248]. Певні спостереження щодо конституційного закріплення приватирства у США були подані в колективній праці російських американістів на чолі з Б. Н. Комісаровим «Три століття колоніальної Америки: про типологію феодалізму в Західній півкулі» (1992) [539] і дослідженні Е. Іваняна «Історія США» (2004) [347]. Проте зовсім інакше висвітлив проблеми розвитку організаційно-правових засад приватирства в Британській Америці відомий російський історик і письменник

О. О. Бушков у нарисі нової історії США («Невідома війна. Таємна історія США») [265]. Він скрупульозно проаналізував юридичні факти з виникнення процесу організаційно-правового забезпечення піратства та приватирства в Британській Америці та ранній американській республіці. Погляди Бушкова добре корелюються з дослідженням О. Рожнова «Цивілізована Європа й варварська Москва у дзеркалі смертної кари» (2009), у якому розкрито особливості судових процесів проти піратів в Англії та інших країнах, що брали участь у каперстві [496]. При цьому Рожнов довів, що особливості процесу первісного нагромадження капіталу в морських державах Європи визначили нелюдську жорстокість європейського правосуддя щодо порушників каперського права.

Плідні студії з ідеологічних засад процесу розвитку первісного нагромадження капіталу у США, який пришвидшувався завдяки піратству, контрабанді, експлуатації рабів, захоплених англійськими моряками в Африці, та приватирству, продовжив відомий дослідник В. В. Согрін. Окрім дослідження історії держави і права США, опублікованого 2003 р. [515], він є автором інших монографій, де відображено розвиток приватирства в Америці, а саме: «Ідеологія в американській історії: від батьків-засновників до ХХ століття» і «Політична історія США. XVII–XX століття» [514; 517]. Нарешті, Согрін опублікував в академічному журналі «Нова та новітня історія» важливу з методологічної точки зору статтю під назвою «Політична влада, демократія й олігархія в Північній Америці колоніальної доби» (2001) [516]. Вона визначає шлях, яким мають рухатися молоді російські дослідники під час вивчення складної та суперечливої історії Нової Англії, особливо якщо зосередяться на аналізі первісного нагромадження капіталу в ній.

4.4. Вітчизняна історіографія правових та організаційних засад приватирства

Розбудова незалежної української держави, що відбувається з великими труднощами, суттєво впливає на стан історіографії будь-яких сюжетів – від юридичних фактів із вітчизняної історії до історії держави і права країн світу. Щоправда, уже зроблені спроби осмислити вказані сюжети крізь історико-правову призму. Ось чому заслуговує на схвалення фундаментальна праця О. О. Мережка «Історія міжнародно-правових вчень» (2006), де, зрозуміло, не можна було обійти увагою вчення про «Відкрите море» Г. Гроція [447]. До того ж у вивченні історії правового інституту приватирства має допомогти матеріал із довід-

кового видання О. Коробова та Ю. Іванова «Усе про Велику Британію» (2007) [409].

На жаль, фундаментальні наукові дослідження з проблем виникнення правового інституту приватирства у вітчизняній науці відсутні. Однак наявні в помітній кількості такі спірні за змістом та впливом на розвиток історіографічного знання дослідження, які з'являються в інтернеті. Зрозуміло, що більшість розвідок «про піратство» не можна вважати науковими творами, утім, частина цих праць є достойним зразком вітчизняної історико-правової та історичної науки. Такою працею є стаття «Торгова та колоніальна експансія Англії за часів правління Єлизавети I». Її зміст справедливо переконує, що вітчизняні історики держави і права, які мають нині свободу наукового пошуку, повинні переосмислити марксистські стереотипи історіографії історії Англії та США [536].

На повному розриві з марксистською історіографією наполягають автори колективної праці «Історія сучасного світу: Соціально-політична історія 15–20 століть» (2003, за редакцією Ю. А. Горбаня) [369]. Однак такий підхід приводить частину вітчизняних науковців до ідеалізації цінностей західної цивілізації, до приховування «виразок» капіталізму, що характерно, наприклад, для виданої українською мовою роботи англійського дослідника Е. Вульфа «Європа й народи без історії» (2004) [278]. Це відбувається тому, що деякі вітчизняні автори сприйняли англо-американську історіографію Британської імперії лише формально, перебуваючи на «позиціях» радянських часів. Проте є й позитивні зрушення в історіографічному процесі осягнення британської державності, на що звернув увагу автор наукової розвідки «Англійська історіографія становлення Британської колоніальної імперії в середині XVIII століття» В. С. Гребенюк [294].

Аналіз приватирства в історії Англії та США передбачає звернення до причин цього явища, яке є основою процесу первісного нагромадження капіталу підприємцями Британської імперії. До здобутків вітчизняної історіографії Першої Британської імперії необхідно віднести дисертаційну роботу Н. І. Шевченка «Владні структури Англії доби ранніх Стюартів в британській історіографії другої половини XX століття» (2003) [568]. Надзвичайно важливими для розвитку вітчизняної історіографії англійського та американського приватирства стали праці С. І. Жука, який на прикладі ранньої історії США демонструє нерозчленовану єдність різних сторін цього процесу – від позбавлення селян і ремісників їхньої власності, яка перетворювалася на власність підприємців, до контрабандного й приватирського промислів. Це відображено в таких його дослідженнях, як «Середні колонії (Нью-Йорк, Нью-Джерсі

та Пенсильванія) в контексті соціокультурної історії ранньої Америки (XVII–XVIII століття)» (1996) і «Традиціоналізм проти капіталізму. Соціальна історія ранньої Америки» (1992) [341; 342].

Особливістю сучасної вітчизняної історіографії, більшість із представників якої є «чистими істориками», став аналіз проблеми лише класичного піратства. Щоправда, вони завжди нагадують про організаційно-правовий інститут приватирства, однак не розкривають його сутність із правових позицій. Із теоретичної точки зору ця проблема має спиратися на засади вивчення міжнародного морського права, викладені в колективній праці українських фахівців В. Г. Буткевича, В. В. Мицика та О. В. Задорожного «Міжнародне право. Основи теорії» (2002) [264]. У руслі ідей цих дослідників працював український військово-морський історик С. М. Соколюк. Його увага зосереджена на сучасному стані піратства, доволі ґрунтовно поданому в кандидатській дисертації «Дії військово-морських сил у боротьбі з тероризмом на морі (70-ті роки ХХ – початок ХХІ ст.)» (2009) [520]. У цій роботі та його статтях «Морський тероризм: чинники розвитку» й «Сучасна історіографія дій військово-морських сил у боротьбі з тероризмом на морі наприкінці ХХ – початку ХХІ століття» в найбільш загальному вигляді згадано про те, що є історіографія приватирства, зарубіжна й вітчизняна [521; 522]. Адже це має бути лише «інформацією до роздумів» щодо цього сюжету.

Зрозуміло, що варто брати до уваги певні факти з проблеми історичного розвитку приватирського промислу в Британській імперії, які відображені в загальному вигляді, без юридичної оцінки, у працях Є. В. Венікєєва та Л. Т. Артеменко «Пінітелі Понту (піратство в Чорному морі)» (1992) [268], В. В. Демиденка, В. М. Пруса та О. Н. Шемякіна «Піратство, тероризм, шахрайство на морі» (1997) [321] та О. Б. Дьоміна «Біля витоків англійського атлантизму» (2001) [332].

Зауважимо, що за роки незалежності продовжував свої пошуки в галузі вивчення піратства у Вест-Індії відомий із радянських часів історик **В. К. Губарєв**. Маємо віддати належне його наполегливій праці, завдяки якій у розпорядженні вітчизняних істориків з'явився великий інформаційний пласт з історії піратства й каперства у Новому світі та боротьби іспанської, англійської та французької імперій за панування у Світовому океані. Проте цей талановитий аналітик піратства й каперства здійснював свої численні історичні розвідки з вказаної проблеми як «чистий історик». І все ж таки його праці необхідно вважати однією з підвалин

процесу наукового осягнення правових та організаційних засад приватирського промислу.

Праці Губарева містять опис численних історичних фактів, потрібних для кращого розуміння особливостей розвитку Британської імперії, фундамент якої створювали пірати, торговці рабами, контрабандисти й приватири. Про це найкраще свідчать назви таких статей Губарева з вказаної проблеми, як «Діяльність шевальєс де Фонтене в контексті франко-іспанської колоніальної боротьби за Америку (50-і роки XVII ст.)» (2006), «Компанія острова Провіденс та англо-іспанське суперництво у Вест-Індії у 1630–1644 роках», (2005), «Морський розбій у Вест-Індії як джерело первісного нагромадження капіталу (1621–1697 рр.)» (2006), «Піратство в Карибському морі», «Неофіційна війна: особливості англо-іспанського колоніального суперництва у Вест-Індії» (2002), «Приватир Його Величності» (2009) і «50 славетних піратів і розбійників» [302; 305; 306; 307; 309; 310; 311].

У кращих традиціях вітчизняної історіографії всесвітньої історії за прикладом Губарева створив кандидатське дослідження «Англійське каперство другої половини XVI століття: структури повсякденності» А. О. Пастушенко [483]. На жаль, у ньому превалює суто «історичний» підхід до проблеми, проте відсутня оцінка вказаного явища з позицій професійного історика держави і права зарубіжних країн.

Певні особливості піратського та приватирського промислів носіїв первісного нагромадження капіталу, американських та англійських підприємців, які здійснювали геополітичний розбій у Світовому океані, були досліджені в праці вітчизняного історика держави і права В. М. Калашникова «Еволюція інститутів держави та права в північноамериканських колоніях європейських країн (XVII–XVIII сторіччя)» (1999) [375].

Перші спроби російських учених проаналізувати міжнародно-правові основи піратства й каперства були пов'язані з наслідками поразки Російської імперії у Кримській війні. Найбільш помітну роль відіграли відомі російські історики військово-морського флоту Ф. Ф. Веселаго та М. М. Ковалевський. А певні аспекти організаційно-правових засад приватирства в Англії та США того часу знайшли відображення в праці російського кораблебудівника та флотоводця Н. П. Боголюбова «Історія човна».

Напередодні скасування каперства Каченовський захистив докторську дисертацію «Каперство та призове судочинство у ставленні до нейтральної торгівлі». Дуже цікавими є його висновки стосовно того, що наука міжнародного права розглядає каперство як звичай морської вій-

ни та визначає результати цих військових дій для ворогуючих морських держав. Досягненням Каченовського став поділ історії розвитку правового та організаційного інституту каперства на п'ять етапів.

Аналіз еволюції інститутів держави і права зарубіжних країн радянські дослідники здійснювали лише в рамках класичної історичної науки, у розвитку якої чітко виділяють три основні періоди: 1) час її формування протягом 1917–1920-х років; 2) період утвердження марксистських догм – 1930–1950-і роки; 3) період остаточного формування радянської історичної науки, що продовжився до краху СРСР у 1991 р. Така періодизація радянської історіографії загальної історії світу була відображена як у навчальній літературі, так і в наукових працях.

До вивчення англійського колоніалізму, пов'язаного з розбоєм у Світовому океані, закликав С. Г. Лозинський у своїй книзі «Епоха торгового капіталу». А особливості чотирьох найважливіших джерел первісного нагромадження капіталу американськими підприємцями були проаналізовані в курсі лекцій із нової історії країн Європи та США, який читав студентам видатний історик Є. В. Тарле.

Наукові пошуки радянських учених поповнили розвідку відомої дослідниці В. В. Штокмар, яка проаналізувала економічні, політичні та правові засади британського піратства й приватирства та наголосила на тому, як це було закріплено в джерелах права Великої Британії часів правління монархів із династій Тюдорів та Стюартів.

Отже, радянські історики намагалися ґрунтовно й розгорнуто висвітлити історію виникнення Британської колоніальної імперії, що сприяла процвітанню приватирського промислу на просторах Атлантики та Індійського океану. Ця проблематика була відображена І. П. та В. І. Магідовичами («Історія відкриття й досліджень Північної Америки», 1962; «Нариси з історії географічних відкриттів», 1983), Н. А. Халфіним («Створення й розпад Британської колоніальної імперії», 1961), Т. А. Павловою («Кромвель», 1980), К. Н. Татаріною («Нариси з історії Англії, 1640–1815», 1958), І. В. Можейком, Л. А. Седовим і В. А. Тюрніним («Із хрестом і мушкетом», 1966), В. П. Олтаржевським, Т. Е. Бейдіною і Г. О. Воронковою («Англійська Ост-Індська компанія у XVII столітті», 1988), Н. М. Фріщиною («Боротьба Англії за проникнення в іспанські колонії Нового світу в XVI столітті», 1981).

Нові орієнтири стосовно вивчення історії приватирства в Росії підпорядковані ідеям, які були сформульовані у фундаментальній праці співдружності російських правознавців «Антологія світової правової думки». Важливим доповненням до історії приватирства може стати матеріал із такої спільної монографії англійських та російських учених, як «Історія

права: Англія й Росія». Крім того, дослідники особливостей правового інституту приватирства мають звертатися й до спільної праці М. А. Барга та К. Д. Авдєєва «Від Макіавеллі до Юма: становлення історизму» (1998).

Зрозуміло, що «піратська література» не була позбавлена уваги і в інших пострадянських державах. Свій внесок в опис відповідних сюжетів зробили білоруські автори В. В. Адамчик, М. В. Адамчик, А. Н. Бадах у навчальному посібнику «Коротка історія Англії для старшокласників» (2003) та І. Е. Гусєв у праці «Пірати. Повна історія морських розбоїв» (2010).

В Україні також зроблено обережні спроби осмислення сюжетів – від юридичних фактів із вітчизняної історії до історії держави і права країн всесвіту. Заслуговують на схвалення фундаментальні праці О. О. Мережка «Історія міжнародно-правових учень», О. Коробова та Ю. Іванова «Усе про Велику Британію». Велике практичне значення мають ідеї харківських фахівців із міжнародного морського права, які скрупульозно вивчили особливості еволюції міжнародно-правового інституту каперства.

Особливістю сучасної вітчизняної історіографії є те, що історики завжди нагадують про організаційно-правовий інститут приватирства, але не розкривають його сутності з правових позицій, як, наприклад, у колективній праці В. Г. Буткевича, В. В. Мицика та О. В. Задорожного «Міжнародне право. Основи теорії».

На жаль, ґрунтовні наукові дослідження з проблем виникнення правового інституту приватирства у вітчизняній науці відсутні. Однак з упевненістю можна сказати, що пострадянська історіографія міжнародно-правового інституту каперства продовжує розвиватися та ґрунтується на традиціях, покладених в основу досліджень радянських істориків міжнародного права та історії держави і права зарубіжних країн.

ВИСНОВКИ

Процес первісного нагромадження капіталу в Британії призвів до пошуків додаткових ресурсів-скарбів на чужих землях і розпочав новий (колоніальний) період в історії людства. Розквіт морської сили Першої Британської імперії (1583–1783 рр.) стався після розгрому Іспанії 1588 р. і призвів до її більш агресивної зовнішньої політики. Цьому сприяла активізація британського морського розбою у Світовому океані, який забезпечували як справжні розбійники-пірати, так і ліцензовані державою приватири (капери).

Серед великого масиву досліджень приватирства необхідно відзначити праці Ж. Ханіна «Тематичний добір міжнародно-правових і спеціальних морських термінів із їх тлумаченням», Б. А. Райзберга, Л. Ш. Лозовського та Є. Б. Стародубцевої «Сучасний економічний словник», які розкрили його термінологічний та понятійний апарат. Джерельну основу цього правового інституту склали міжнародні нормативно-правові акти, акти Першої та Другої Британської імперії та наративні джерела.

Нечисленні сучасні британські та американські джерелознавці постійно збільшують кількість досліджуваних джерел, зокрема у працях «Документи, що стосуються морського кодексу», «Морський кодекс і споріднені документи», «Закон моря: прогрес і перспективи», «Закон морських війн: збірник договорів і документів із коментарями».

Поділ нормативно-правових актів Першої та Другої Британської імперії на загальні й індивідуальні був розпочатий ще за часів правління Єлизавети I Тюдор у працях: «Англійські колоніальні документи», «Морська війна в 1812 році: документальна історія у трьох томах», «Північноамериканські колонії й Британська Америка» та ін.

На цьому фоні як особливо яскраві виділяються наративні джерела та історичні дослідження. Перші є свідченнями очевидців тих часів, які стали поштовхом для американських джерелознавчих публікацій. Другі стали основою для історико-правових досліджень історичних джерел, якими займається історіографія – наука про історію історичної думки, вужче – про історію правової думки.

Особливістю розвитку англо-американської історіографії є те, що іноді виходили праці історіографічного змісту, у яких було проаналізовано процес становлення англійської історичної та історико-правової думки, проте не підготовлено ґрунтовної розвідки, а британська історіо-

графія як спеціальна наукова дисципліна ще й досі не створена. Неперевершеним зразком британської історіографії залишається праця Г. Баттерфілда «Вігська інтерпретація історії», однак його думки щодо розвитку історіографії історії британської держави, на жаль, так і залишилися не реалізованими його співвітчизниками.

Підхід британських та американських істориків держави і права до приватирства найкраще охарактеризував відомий англійський учений професор Дж. Тошак.

Появу ранньої історіографічної школи англійських фахівців з історії встановлення правових та організаційних засад приватирства необхідно віднести до часів правління двох перших Тюдорів. Цей напрям в історичній науці того часу формувався під впливом двох течій європейської історичної думки: гуманістичної та реформаційної. Докорінні зміни в англійській історіографії історії держави і права були пробуджені впливом Великої французької буржуазної революції.

Ватро зазначити, що в англійській історіографії історії держави і права Британської імперії від середини XIX ст. до нашого часу існують два провідні напрями: торійсько-консервативний і вігсько-ліберальний. Різняться вони трактуванням та оцінками подій, особистостей, політичних рішень, які мали велике значення для країни в минулому.

Кількість праць, присвячених приватирству, значно зросла зі створенням Другої Британської імперії, вони відрізнялися явною апологетичністю історії британського розбою у Світовому океані.

Розквіт наративного стилю в англійській історико-правовій науці спостерігався у XVIII ст., а в XIX ст. став популярним прояв відкритої політичної агітації за правомірність використання Британією приватирства як засобу боротьби за геополітичне панування.

Головним дослідником правового інституту приватирства по праву вважають Е. Скотта. У своїй праці «Біографія британського морського флоту, що включає біографії найбільш славетних адміралів від Ховарда до Кордингтона» він розкрив історію розвитку приватирства, починаючи з аналізу діянь адмірала Єлизавети I Ховарда.

Увага авторів класичних досліджень з історії англійської морської експансії в другій половині XIX ст. була зосереджена на геополітичних змаганнях великих держав у Світовому океані (Ч. Діккенс «Історія Англії»).

У 70–80-ті роки XIX ст. в Англії склалися два основні центри історичних досліджень – в університетах Оксфорда (В. Стаббс) і Кембриджа (Д. Актон). Ґрунтовний матеріал з історії економічного розвитку Британської імперії, забезпеченого піратством, торгівлею рабами й приватирством, містить праця кембриджського історика В. Кеннінгема «Ро-

звиток англійської промисловості й торгівлі в Новий час». А наприкінці XIX ст. історія правового інституту приватирства була викладена в працях М. Оппенгейма «Історія адміністрації королівського флоту у 1509–1660 роках», Дж. Корбетта «Дрейк і тюдорівський військовий флот» і Г. Вільямса («Історія ліверпульських приватирів і каперських свідоцтв» (1897).

Серед американських дослідників відзначився Дж. Мінот, який опублікував тексти різних британських авторів з історії англійського Адміралтейства, за допомогою яких вивчали й особливості американського приватирства. Приватирський промисел американських підприємців знайшов схвалення в працях юриста, а згодом Президента США Т. Рузвельта «Морська війна 1812 року», В. Еббота «Військово-морська історія Сполучених Штатів», Ю. Маклея «Історія американських приватирів», Ф. Старка «Скасування приватирства й Паризька декларація». А. Мехена «Вплив морської могутності на історію, 1660–1783».

Для Британії кінця XIX – початку XX ст. вкрай необхідним було розв'язання проблем, висунутих боротьбою за світове панування, яка призвела до Першої світової війни. Тому класики англійського конституціоналізму вивчали історичний процес первісного нагромадження капіталу в Англії та її колоніях і доволі поблажливо ставилися до історії океанського розбою, який чинили військово-морський флот та приватирри (В. Енсон «Життя адмірала лорда Енсона (1697–1762), засновника британського флоту»).

Після Другої світової війни та розпаду Британської імперії в науковому процесі, що продовжував традиції британської історіографії минулих часів, відзначається посиленна увага правознавців та істориків до долі країни. Правове регулювання приватирства було проаналізовано в працях Е. Черчилля «Закон моря», Дж. Бейкера «Вступ до історії британського права», «Адвокатура та загальне право: нариси історії», «Комерційне й загальне право», Ч. Огілві «Королівський уряд і загальне право у 1471–1641 роках» і Р. ван Кенегема «Народження англійського загального права».

Перші спроби російських учених проаналізувати міжнародно-правові основи піратства й каперства були пов'язані з наслідками поразки Російської імперії у Кримській війні. Найбільш помітну роль відіграли відомий російський історик військово-морського флоту Ф. Ф. Веселаго, автор «Нарисів із російської морської історії», та М. М. Ковалевський із працею «Історико-порівняльний метод у юриспруденції та прийоми дослідження історії права». Певні аспекти організаційно-правових засад приватирства в Англії та США тоді ж знайшли

відображення в працях російських кораблебудівників та флотоводців. Саме це простежується в праці Н. П. Боголюбова «Історія човна» у 2-х томах.

Д. І. Каченовський захистив докторську дисертацію «Каперство та призове судочинство у ставленні до нейтральної торгівлі» саме напередодні Паризької конференції, яка скасувала каперський промисел. Він зазначив, що наука міжнародного права розглядає каперство як звичай морської війни, і поділив історію його правового розвитку на 5 етапів.

Радянські дослідники розглядали еволюцію інститутів держави і права зарубіжних країн лише в рамках класичної історичної науки, у розвитку якої чітко виділяли три основні періоди: 1) час її формування протягом 1917–1920 років; 2) період утвердження марксистських догм – 1930–1950-і роки; 3) період остаточного формування радянської історичної науки, що продовжився до краху СРСР 1991 р. Ця періодизація радянської історіографії загальної історії світу була віддзеркалена як у навчальній літературі, так і в наукових працях.

До вивчення англійського колоніалізму, пов'язаного з розб'єм у Світовому океані, закликав С. Г. Лозинський у своїй книзі «Епоха торгового капіталу». А особливості чотирьох найважливіших джерел первісного нагромадження капіталу американськими підприємцями були проаналізовані в курсі лекцій із нової історії країн Європи та США, який читав студентам видатний історик Є. В. Тарле.

Наукові пошуки радянських учених у галузі всесвітньої історії протягом 50–60-х років ХХ ст. зумовили поступове збільшення кількості праць з еволюції Першої та Другої Британської імперії. Відома дослідниця В. В. Штокмар проаналізувала економічні, політичні й правові засади британського піратства й приватирства та наголосила на тому, як це було закріплено в джерелах права Великої Британії часів правління монархів із династій Тюдорів та Стюартів.

Таким чином, радянські історики намагалися ґрунтовно й розгорнуто висвітлити історію виникнення Британської колоніальної імперії, завдяки якій процвітав приватирський промисел на просторах Атлантики та Індійського океану.

Ідеям, сформульованим у фундаментальній праці співдружності російських правознавців «Антологія світової правової думки», підпорядковані нові орієнтири щодо вивчення історії приватирства в Росії. Цій же науковій проблемі присвячені матеріали спільної монографії англійських та російських учених «Історія права: Англія та Росія» і спільної праці М. А. Барга та К. Д. Авдеева «Від Макіавеллі до Юма: становлення історизму» (1998).

«Піратські проблеми» не були позбавлені уваги і в інших пострадянських державах. Так, білоруські автори В. В. Адамчик, М. В. Адамчик, А. Н. Бадах у навчальному посібнику «Коротка історія Англії для старшокласників» (2003) та І. Е. Гусєв у праці «Пірати. Повна історія морських розбоїв» (2010) зробили свій внесок в опис відповідних сюжетів.

У вітчизняній історіографії помітними стають спроби осмислення деяких юридичних фактів як української історії, так і історії держави і права зарубіжних країн. Це доволі ґрунтовні праці О. О. Мережка «Історія міжнародно-правових учень» та О. Коробова й Ю. Іванова «Усе про Велику Британію». Такі дослідження харківських фахівців-міжнародників розкривають особливості еволюції правового інституту каперства та мають велике практичне значення.

Сучасні вітчизняні дослідження з історії каперства виділяються тим, що не містять аналізу його правових аспектів. Яскравим підтвердженням таких тенденцій є колективна монографія В. Г. Буткевича, В. В. Мицика та О. В. Задорожного «Міжнародне право. Основи теорії». На жаль, ґрунтовних наукових досліджень правового інституту приватирства (каперства) в Україні не проводять.

З упевненістю зазначимо, що започатковані радянськими істориками-міжнародниками та істориками держави і права зарубіжних країн традиції необхідно розвивати в пострадянській історіографії правового інституту каперства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Міжнародні та британські нормативно-правові акти з регулювання приватирського промислу

1. Английская буржуазная революция XVII века: в 2 т. / под ред. Е. А. Косминского, Я. А. Левицкого. Москва : АН СССР, 1954. Т. 1. 494 с.; Т. 2. 384 с.
2. Вашкевич. Сборник действующих Трактатов и Конвенций, имеющих отношение к военному мореплаванию, с приложением Консульского устава. Санкт-Петербург, 1885.
3. Законодательство английской революции 1640–1660 / под ред. Н. П. Дмитревского. Москва–Ленинград : Изд-во АН СССР, 1946. 382 с.
4. Історія держави і права зарубіжних країн: хрестоматія / [упоряд. В. Д. Гончаренко, О. Д. Святоцький, М. М. Страхов, С. І. Пирогова; ред. В. Д. Гончаренко]. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. 716 с.
5. Конституція Сполучених Штатів Америки (складена 1787 р., ратифікована 1789 р.). *В. Бернхем. Вступ до права та правової системи США*. Київ : Вид-во «Україна», 1999.
6. Лавровский В. М. Сборник документов по истории английской буржуазной революции XVII века / под ред. М. А. Барга. Москва : Высшая школа, 1973. 341 с.
7. Мартенс Ф. Ф. Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россией с иностранными державами. Санкт-Петербург : Типография МПС. Т. XI: 1801–1831. Трактаты с Англией. 1895. 492 с.; Т. XII: Трактаты с Англией. 1898. 520 с. URL : http://www.runivers.ru/bookreader/book100_90/#page/337/mode/1up (дата звернення: 11.06.2020).
8. Овчинников И. А. Сборник действующих трактатов, конвенций и других международных актов, имеющих отношение к военному мореплаванию. Петроград : Типография Морского министерства, в Главном адмиралтействе, 1914. 784 с.
9. Сборник документов по истории нового времени: буржуазные революции XVII–XVIII вв. / [сост. Н. А. Никитина; ред. В. Г. Сироткин]. Москва : Высшая школа, 1990. 303 с.
10. Сборник документов по истории нового времени стран Европы и Америки (1640–1870) / сост. Е. Е. Юровская. Москва : Высшая школа, 1990. 253 с.
11. Хрестоматия по истории средних веков / под ред. К. П. Грацианского и С. Д. Сказкина. Москва : Высшая школа, 1950. Т. 3. 273 с.
12. Хрестоматия по социально-экономической истории Европы в новое и новейшее время / под ред. В. П. Волгина. Москва–Ленинград : Госиздат,

1929. 548 с.

13. An Account of Her Majesty's Revenue in the Province of New York, 1707–1709. The Customs Records of Early Colonial New York / ed. by J. Bloch. Ridgewood; Massachusetts : Regional Publishing Corp., 1966. XVI, 348 p.

14. Accounts and Inventories of the Reign of Henry VII / ed. by M. Oppenheim. London : Navy Records Society, 1896. XLVI, 352 p. URL : <https://archive.org/details/navalaccountsan00oppegoog> (дата звернення: 11.06.2020).

15. Acts and Ordinances of Interregnum / ed. by C. H. Firth and E. Roci. London : Smith, Elder and Co., 1911. Vol. 1. 1264 p.; Vol. 2. 1272 p.; Vol. 3. XXXVIII, CXIV. 400 p.

16. Acts of the Privy Council of England / ed. by J. V. Lyle, R. F. Monger, P. A. Penfold. London : Publ by His Majesty's Stationery Office, 1934–1964. Vol. 40–46, 1625–1631.

17. Acts of the Privy Council. Colonial Series: In 6 vols. / ed. by W. L. Grant and T. Munro. London : Low, Marston and Company, 1909–1912.

18. Archives de la flibuste: Depot de documents relatifs aux flibustiers, pirates et corsaires de la Jamaïque, de Saint-Domingue et autres lieux en Amérique provenant de divers fonds d'archives anglais, français, espagnols et néerlandais reunis, retranscrits et adaptes par Le Diable Volant / ed. by R. Laprise. URL : <http://www.geocities.com/trebutor/AD F2005> (дата звернення: 11.06.2020).

19. Arrangement, Tryal, and Condemnation of Captain William Kidd, for Muther and Piracy, upon Six Several Indictments, at the Admiralty Sessions, Held by His Majesty's Commission at the Old Bailey, on Thursday the 8th. and Friday the 9th. of May 1701, Who, upon Full Evidence, Was Found Guilty, Received Sentence, and Was Accordingly Executed at the Execution Dock, May the 23d, as also, the Tryals of Nicholas Churchill, James Howe, Robert Lamley, William Jenkins, Gabriel Joff, Huge Parrot, Richard Barlicorn, Abel Owens, and Darby Mullins, at the Same Time and Place of Piracy. Pursued by Judges and Council. To which Added, Captain Kidd Two Commissions: One under the Great Seal of England, and Other under the Great Seal of the Court of Admiralty. London : Printed for J. Nutt, Near Stationers-Hall, 1701. 72 p.

20. Benedict Code of Admiralty. London : Mathew Bender and Co., inc. 2011. 302 p. URL : <http://redressright.org/pdf/1%20Benedict%20on%20Admiralty.%20Jurisdiction%20Chs%20I%20-%20XIV.pdf> (дата звернення: 11.06.2020).

21. Bristol and America; a Record of the First Settlers in the Colonies of North America, 1654–1685. London : Dodridge and Co., 1929. 540 p.

22. The British Atlantic World, 1500–1800 / ed. by D. Armitage, M. J. Braddick. London, 2003. 460 p.

23. British Naval Documents, 1204–1960 / ed. by J. B. Huttendorf. London : Scholar Press for the Navy Records Society, 1993. 1196 p.

24. Brooks G. (ed.). Trial of Captain Kidd. London : William Hodge and.

Со., 1930.

25. Calendar of Letters and State Papers Relating to English Affairs, Preserved Principally in the Archives of Simancas / ed. by Hume M. London, 1892. Vol. I. 1558–1567. 708 p.

26. Calendar of the Manuscripts of the Most Honorable the Marquis of Salisbury Preserved at Hatfield House. London, 1904. Vol. X. 528 p.

27. Calendar of the Manuscripts of the Most Honorable the Marquis of Salisbury Preserved at Hatfield House. London, 1910. Vol. XII. 802 p.

28. Calendar of the Patent Rolls, Elizabeth I (1558–1560) / ed. by C. Smith and S. Neele. 744 p. URL : <http://www.tannerritchie.com/books/8/> (дата звернення: 11.06.2020).

29. Calendar of the Patent Rolls, Elizabeth I (1560–1563) / ed. by C. Smith and S. Neele. 913 p. URL : <http://www.tannerritchie.com/books/8/> (дата звернення: 11.06.2020).

30. Calendar of State Papers and Manuscripts, Relating to English Affairs, existing in the Archives and Collections of Venice / ed by A. B. Hinds. London, 1931. Vol. XXXII: 1659–1661.

31. Calendar of State Papers, Colonial Series: America and West Indies. 1574–1660. London : Public Record Office, 1860. Vol. 1–4.

32. Calendar of State Papers, Colonial Series: America and West Indies. 1661–1739. London : Public Record Office, 1880–1994. Vol. 5–45.

33. Calendar of State Papers. Colonial Series. America and West Indies: In 2 vols. / ed. by C. G. Davies. London : His Majesty Stationary Office, 1963. Vol. 1. XLIII, XVI, 398 p.; Vol. 2. XLIV, XVIII, 349 p.

34. Calendar of State Papers, Domestic Series, Elizabeth, Addenda, 1566–1579 / ed. by E. Green. London : Public Record Office, 1871. 667 p.

35. Calendar of State Papers, Domestic Series, of the Reigns of Edward VI, Mary, Elizabeth / ed. by Lemon R. London : Public Record Office, 1856. Vol. I: 1547–1580. 797 p.

36. Calendar of State Papers, Foreign Series, of the Reigns of Elizabeth / ed. by Stevenson J. London : Public Record Office, 1874. Vol. IX: 1569–1571. 639 p.

37. Calendar of State Papers, Foreign Series, of the Reigns of Elizabeth / ed. by J. Stevenson. London : Public Record Office, 1876. Vol. X: 1572–1574. 629 p.

38. Calendar of State Papers, Foreign Series, of the Reigns of Elizabeth / ed. by A. I. Butler. London : Public Record Office, 1907. Vol. XIV: 1569–1571. 689 p.

39. Calendar of State Papers. Foreign Series of the Reign of Elizabeth / ed. by Wemham R. B. London : His Majesty Stationary Office, 1936. Vol. XXII: July–December 1588. 868 p.

40. Coldham P. W. English Adventurers and Emigrants, 1609–1660: Abstracts of Examinations in the High Court of Admiralty With Reference to Colonial America / P. W. Coldham. Baltimore : Genealogical Publishing Com, 1984. 219 p.

41. Colonial America: An Encyclopedia of Social, Political, Cultural and Economic History / ed. by J. Ciment. New York : Random House, Ciment, James, 2005. 660 p.
42. Colonial History of the Unites States. Documentary Sources. URL : <http://en.academic.ru/dic.nsf/enwiki/172345> (дата звернення: 11.06.2020).
43. The Colonial Laws of New York from the Year 1664 to the Revolution: In 5 vols. / ed. by C. Lincoln. Albany : Weld, Parsons and Co., 1894.
44. Colonial Records of State of Georgia: In 20 vols. / ed. by K. Coleman. Athens : University of Georgia Press, 1969–1982. Vol. XVIII (1979), Pt. 2. XVI, 459 p.; Vol. XX (1980), XX, 480 p.
45. Colonial Wars of North America, 1512–1763: An Encyclopedia / ed. by A. Gally. New York : Randome House, 1996. 580 p.
46. II Consolato del mare: nel quale si comprendono tutti gli statuti, & ordini, disposti da gli antichi per ogni cosa di mercantia, & di navigare. Così à beneficio di marinari, come di mercanti, & patroni di nave = Het consulaat van de zee : waar in begreepen zyn alle de keuren, en ordonnantien by de Ouden gemaakt ... : nieulyks uyt het Italiaans in het Nederduyts vertaalt en doorgaans na het origineel Catalaans verbeteret ... en met een nieuw register voorsien. Leyden : Tot, 1704. 50 p. italian; 224 p. dutch.
47. Consulate of the Sea and Related Documents / Trans. by S. S. Jados. Columbus : University of Alabama Press, 1975. XXXII, 326 p.
48. Corbett J. S. (ed.). Drake and the Tudor Navy. With a History of the Rise of England as a Maritime Power. Reprinted two volumes in one. Aldershot : Gower Publishing, 1988. XVI, 415 p.
49. Corbett J. S. (ed.). Papers Relating to the Navy during the Spanish War, 1585–1586. Cadiz Voyage, 1587. London : Navy Records Society, MDCCCXCVIII.
50. A Documentary History of the Negro People in the United States: Vol. 1–3 / ed. by H. Aptheker. New York, 1951–1974.
51. The Documentary History of the State of New York: In 4 vols. / ed. by J. B. O’Callaghan. Albany : Weld, Pursons and Co., 1849. Vol. 1. VIII, 786 p.; Vol. 2. VI, 787–1211 p.
52. Documentary Source Book of the American History, 1606–1926 / ed. by W. MacDonald. New York : Burt Franklin, 1968. XIV, 713 p.
53. Documents of American History: In 2 vols. / ed. by H. S. Commager. New York : Appleton–Century Company, 1962. Vol. 1. XX, 560 p.; Vol. 2. XXII, 580 p.
54. Documents Concerning English Voyages to the Spanish Main, 1569–1580 / ed. by I. Wright. Liechtenstein : Hakluyt / Kraus Reprint, 1967.
55. Documents Illustrative of the History of the Slave Trade to America / ed. by E. Donnan. Washington : Government Printing Office, 1930–1931. Vol. I. XII, 380 p.; Vol. II, 381–630 p.; Vol. III, 631–956 p. New York : Octagon, 1969.
56. Documents Relating to Law and Custom of the Sea / ed. by

R. G. Marsden. [n.p.] : The Navy Record Society, 1915. Vol. 1. XXXIII, 561 p.; Vol. 2. XI, 457 p.

57. Documents Relative to the Colonial History of the State of New York: In 15 vols. / ed. by E. B. O'Callaghan. Albany : Weld, Parsons and Company, 1856–1887.

58. Elizabeth and James I / ed. by C. R. Markham. London : Printed for the Hakluyt Society, 1878. URL : http://www.archive.org/details/hawkinsvoya_gesdu00markrich (дата звернення: 11.06.2020).

59. England, Spain and the Gran Armada, 1585–1604 / ed. by S. Adams, M. J. Rodriguez-Salgado. Edinburgh : John Donald, 1991. XV, 308 p.

60. English Colonial Documents / ed. by M. Jensen. London; New York : Archont Books, 1955. Vol. IX. American Colonial Documents to 1776. 850 p.

61. English Historical Documents / ed. by E. Firth and C. R. Ross. London : Edward Arnold Publisher, Limited, 1965. Vol. IX. XX, 708 p.

62. English Privateering Voyages to the West Indies, 1588–1595 / ed. by K. R. Andrews. Cambridge, UK : Cambridge, 1959.

63. European Treaties Bearing on the History of the United States and Its Dependencies to 1648 / ed. by G. Davenport. Washington : Carnegie Institute of Washington (1917). XX, 428 p.

64. Foundations of Colonial America; a Documentary History: In 3 vols. / ed. by W. K. Kavenagh. New York : Chelsea House Publishers, 1973. Vol. 1. XXXVIII, 726 p.; Vol. 2. 727–1668 p.; Vol. 3. XXX, 1669–2639 p.

65. Francis Drake, Privateer: Contemporary Narratives and Documents / ed. by J. Hampden. Birmingham : University of Alabama Press, 1972.

66. The Great Enterprise. The History of the Spanish Armada as Revealed in Contemporary Documents / ed. by A. Konstam. London : G. Bishop, R. Newberie & R. Barker. 3 vols.; folio. Reprints. URL : http://www.historyofwar.org/bookpage/konstam_spanish_armada.html (дата звернення: 11.06.2020).

67. Hakluyt R. (1598–1600). The Principal Navigations, Voiages, Traffiques and Discoueries of the English Nation, Made by Sea or Overland ... at Any Time Within the Compasse of these 1500 [1600] Yeeres, &c. / R. Hakluyt. London : G. Bishop, R. Newberie & R. Barker. 3 vols.; folio. Reprints. URL : http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Richard_Hakluyt (дата звернення: 11.06.2020).

68. Historical Collections of South Carolina: In 2 vols. New York : Ames Press, 1973. Vol. 1, 580 p.; Vol. 2, 576 p.

69. The Iconography of Manhattan Island, 1498–1909: In 4 vols. / ed. by I. N. P. Stocks. New York : Weld, Parsons and Co., 1967.

70. International Maritime Law. *The Treaty of Parise. Parlimantary Hansard 1803–2005*. Vol. 142. 22 May 1856. P. 481–548. URL : <http://hansard.millbanksystems.com/lords/1856/may/22/international-maritime-law-the-treaty-of> (дата звернення: 11.06.2020).

71. Law and Authority in Colonial America / ed. by J. A. Billias. Barre :

Appleton and Co., 1965. XII, 520 p.

72. *The Law of the Sea: Progress and Prospects* / ed. by D. Freestone, R. Barnes and D. M. Ong. Oxford; New York : Oxford University Press, 2006. XXXVIII, 465 p.

73. *The Letters of Marque*. URL : http://www.piratedocuments.com/Pages/category_list.htm# Letters_of_Marque (дата звернення: 11.06.2020).

74. *The Letters of Queen Elizabeth* / ed. by G. B. Harrison. London, 1935. XII, 438 p.

75. *List of Female Pirates*. URL : <http://www.titanic-nautical.com/Pirates-Female.html> (дата звернення: 11.06.2020).

76. *List of Male pirates*. URL : <http://www.titanic-nautical.com/Pirates-Male.html> (дата звернення: 11.06.2020).

77. *List of pirates*. URL : http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_pirates (дата звернення: 11.06.2020).

78. *Marque and Reprisal*, *Letters of Dictionary of American History*, 2003 / ed. by A. Westcott. URL : <http://www.encyclopedia.com/doc/1G2-3401802546.html> (дата звернення: 11.06.2020).

79. Monson W. *The Naval Tracts of Sir William Monson, 1682. Publications of the Navy Records Society*. Vol. XLV. URL : https://archive.org/stream/navaltractsofsir0monsuoft/navaltractsofsir0monsuoft_djvu.txt (дата звернення: 11.06.2020).

80. *The Naval War of 1812: A Documentary History: in 3 vols.* / ed. by W. S. Dudley and M. J. Crawford. Washington : Naval Historical Center Department of the Navy, 1985.

81. *New Jersey Archives*. Newark : New Jersey Historical Commission, 1880. 12-st Series: In 7 vols.

82. *North America and the Atlantic World: A History in Documents* / ed. by B. Rushforth, P. Mapp, A. Taylor. New York : Ames Press, 2008. 408 p.

83. *North America Discovery Circa, 1000–1612* / ed. D. B. Quinn. New York : Harper and Row, Publishers, 1971. XLVI, 374, VIII p.

84. *North American Colonies and the British Empire, 1607–1783* / ed. by S. Sarson, J. P. Greene. New York : Ames Press, 2010. Vol. I–VIII.

85. *Papers Relating to the Navy During the Spanish War, 1585–1587*. URL : http://www.shoptop.ru/product/445650_3-buy/ (дата звернення: 11.06.2020).

86. *The Parliamentary History of England from the Earliest Period to the Year 1803* / ed. by T. C. Hansard. London : His Majesty Stationary Office, 1807. Vol. XVI, 650 p.

87. *Pennsylvania Archives. Colonial Records. Minutes of the Provincial Council of Pennsylvania: In 16 vols.* Harrisburg : Doddridge and Company, Incorporated, 1838–1852.

88. *Pennsylvania Archives. 1-st Series: In 12 vols.; 2-nd Series: In 19 vols.;*

3-d Series: In 30 vols. Harrisburg : Doddridge and Co., 1853–1899.

89. Politics and the Port of Bristol in the Eighteenth Century: Petitions of the Society of Merchant Venturers, 1698–1803 / ed. by W. F. Minchinton. Bristol : Printed for the Bristol Record Society, 1963. 348 p.

90. Privateering and Piracy in the Colonial Period: Illustrative Documents / ed. by J. Jameson. New York : The Mac Millan Company, 1923. XVII, 686 p.

91. Proceedings and Debates of the British Parliament Respecting North America: In 5 vols. / ed. by L. Stock. Washington : Government Printing Office, 1934–1941.

92. The Public Statutes at Large of the United States of America, from 1789 to March 3, 1845 / ed. by R. Peters. Boston : Little, Broun and Co., 1856. Vol. II. XX, 920 p.

93. Ronzitti N. (ed.). The Law of Naval Warfare: A Collection of Agreements and Documents with Commentaries. The Hague: Martinus Nijhoff, 1988. 280 p.

94. Select Charters and Other Documents Illustrative American History / ed. by W. MacDonald. New York : Viking Press, 1899.

95. Spanish Documents concerning English Voyages to the Caribbean 1527–1568 / ed. by I. Wright. Liechtenstein : Hakluyt / Kraus Reprint, 1967. X, 167, XLVII.

96. State Papers Relating to the Defeat of the Spanish Armada, anno 1588 (1894) / ed. by K. Laughton. London : Printed for the Navy Record Society, MDCCCXCIV. Vol. 1. URL :

<https://archive.org/details/statepapersrelat01navyuoft> (дата звернення: 11.06.2020).

97. The Statutes at Large. Being a Collection of All Laws of Virginia (1609–1792): In 13 vols. / ed. by W. Hennig. Richmond : Henry Dodridge and Sons, 1807–1823.

98. Towle D. (ed.). Records of the Vice-Admiralty Court of Rhode Island, 1716–1752. Washington : American Historical Assoc., 1936. URL : <http://www.archive.org/stream/annualreportofthe002161mbp/annualreportofth002161mbpdjvu.txt> (дата звернення: 11.06.2020).

99. Tracts and Other Papers Relating Principally to the Origin, Settlement and Progress of the Colonies from the Discovery of the Country to the Year 1776: In 4 vols. / ed. by P. Force. New York : Peter Smith, 1947. N.p.

100. The Trials of Eight Persons Indicted for Piracy. Boston : N. pr., 1717. No p.

101. The Trials of Five Persons for Piracy. Boston : Fleet for Gerrish, 1726. No p.

102. The Trials of Sixteen Persons for Piracy. Boston : Printed for Joseph Edwards, 1726. No p.

103. The Trials of Thirty-Six Persons for Piracy. Boston : Kneeland, 1723. No p.

104. Tudor's Economic Documents / ed. by R. H. Towney, E. Power. London, 1924. Vol. 1. 486 p.

105. U.S. Continental Congress. Marine Committee. Out-Letters of the Continental Marine Committee and Board of Admiralty, August, 1776-September, 1780 / ed. by Ch. O. Paullin. New York : Naval History Society, 1914. 2 vols.

106. U.S. Library of Congress. Naval Records of the American Revolution, 1775-1788 / Prepared From the Originals in the Library of Congress by Ch. H. Lincoln. Washington : GPO, 1906. 549 p.

2. НАРАТИВНІ ДЖЕРЕЛА

107. Гроций Г. О Право войны и мира. Москва : Госюриздат, 1956. 868 с.

108. Гроций Г. Свободное море. Москва : Транспорт, 1986.

109. Джефферсон Т. Автобиография. Заметки о штате Виргиния. Ленинград : Наука, 1990. 314 с.

110. Мор Т. Утопия / [пер. с лат. Ю. М. Каган; комментарии Ю. М. Каган и И. Н. Осинковского; вступительная статья И. Н. Осинковского]. Москва : Наука, 1978. 412 с.

111. Плутарх. Избранные жизнеописания: в двух т. / [пер. с древнегр.; сост. и прим. М. Томашевской; илл. Вл. Медведева]. Москва : Правда, 1990. Т. 2. 608 с.

112. Путешествия Христофора Колумба. Дневники. Письма. Документы / [пер. Я. М. Свет; под ред. И. П. Магидовича]. Москва : Географгиз, 1956. 532 с.

113. Рэли У. Открытие обширной, богатой и прекрасной Гвианской империи. Москва : Географгиз, 1963. 143 с.

114. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Москва : Эксмо, 2009. 956 с.

115. Чарлз Джонсон (Даниэль Дефо). Всеобщая история пиратов. URL : <http://biblio.sotik.ru/11879.read.xhtml?size=7000&page=1Д> (дата звернення: 12.06.2020).

116. Эксквемелин А. О. Пираты Америки / [пер. с гол. В. Аронова; предисл. Я. Света]. Санкт-Петербург : Фирма «Браск», 1993. 320 с.

117. Alsedo A., de. The Geographical and Historical Dictionary of America and the West Indies, Containing an Entire Translation of the Spanish Work of Colonel Don Antonio de Alcedo. With Large Additions and Compilations / in 5 vols. London : for James Carpenter and others, 1812-1815.

118. Alsedo y Herrera D., de, Zaragoza J. Piraterías y agresiones de los Ingleses y de otros pueblos de Europa en la America España desde el siglo XVI al XVIII, deducidos de las obras de Dionisio de Alsedo y Herrera. Madrid : Impr. de Manuel G. Hernandes, Sevilla: Imprenta de Manuel G. Hernández, 1883. 130, LII, 525 p.

119. Beverley R. The History and the Present State of Virginia / ed. by L. B. Wright. Chapell Hill : The University of North Carolina Press, 1947.

XXXVI, 366 p.

120. Bland A. The Discovery of New Britaine. Ann Arbor : University Microfilms, Inc, 1966. XII, XVI p.

121. Bradford W. The History of Plymouth Plantation. Boston : N. p., 1856. 467 p.

122. Brereton J. Discoverie of the Northern Part of Virginia. Ann Arbor : University Microfilms, Inc, 1966. II, 48 p.

123. Britannia triumphant: or, An account of the sea-fight and victories of the English nation, from the earliest times, down to the conclusion of the late war ... To which is prefixed a large introduction, containing the history of navigation, from the earliest accounts to the present time; with the lives of the most celebrated admirals / ed. by R. James. London : Sold by R. James, 1777. 276 p.

124. Brown J. The Misteries of Neutralization; or the British Navy Vindicated from the Charges Injustice and Oppression towards Neutral Flags. London : Printed for the author, 1806. 164 p.

125. Burney J. A Chronological History of the Discoveries in the South Sea or Pacific Ocean; Illustrated with Charts: To the year 1723, Including a History of the Buccaneers of America. London : Printed by Luke Hansard, 1816. Vol. 4. URL : <http://www.ebooksread.com/authors-eng/james-burney/a-chronological-history-of-the-discoveries-in-the-south-sea-or-pacific-ocean--i-nru-951/1.shtml> (дата звернення: 12.06.2020).

126. Burney J. The History of the Buccaneers of America. London : Hansard and Sons, 1816. 326 p.

127. Colonising expeditions to the West Indies and Guiana, 1623–1667 / ed. by V. T. Harlow. London : Hakluyt Soc. Publ., 1925. XCIII, 262 p.

128. Dampier W. A New Voyage Round the World Describing Particularly the Isthmus of America, Several Coasts and Islands in the West Indies, the Isles of Cape Verd, the Passage by Terra del Fuego, the South Sea Coasts of Chili, Peru and Mexico, the Isle of Guam one of the Ladrões, Mindanao, and Other Philippine and East-India Islands Near Cambodia, China, Formosa, Luconia, Celebes, &c., New Holland, Sumatra, Nicobar Isles, the Cape of Good Hope, and Santa Hellena : Their Soil, Rivers, Harbours, Plants, Fruits, Animals, and Inhabitants : Their Customs, Religion, Government, Trade, &c. English Privateering Voyages to the West Indies. 1588–1595 / ed. by K. R. Andrews. London : Printed for James Knapton, MDCXCVII.

129. Dee J. The Perfect Arte of Navigation. London : Kessinger Publishing, 2003. 112 p.

130. Denton D. A Brief Description of New York. Ann Arbor : University Microfilms, inc., 1966. VI, 21 p.

131. Drake F. The World Encompassed by Sir Francis Drake, Being His Next Voyage to That to Nombre de Dios. Collated with an Unpublished Manuscript of Francis Fletcher, Chaplain to the Expedition. London, 1865. URL : http://www.brasiliana.usp.br/bbd/bitstream/handle/1918/01736700/017367_

COMPLETO.pdf.txt (дата звернення 15.06.2020).

132. Fanning N. Fanning's Narrative: Being the Memoirs of Nathaniel Fanning, an Officer of the Revolutionary Navy, 1778–1783 / ed. by J. S. Barnes. New York : Naval History Society, 1912. 258 p.

133. Les francais en Amerique / Intr. Ch.-A. Julien. Paris : Gallimard, 1958. Vol. 2. V, 227 p.

134. Francis Drake, Privateer: Contemporary Narratives and Documents / ed. by J. Hampden. London : Taylor & Francis, 1972. 286 p.

135. Fuller J. The Naval chronicle: or, Voyages, Travels, Expeditions, Remarkable Exploits, and Achievements, of the Most Celebrated English Navigators, Travellers, and Sea-commanders, from the Earliest Accounts to the End of the Year 1759: with a Description of the Several Nations They Visited, Conquered, or Had Dealings with: Including the Lives of the Most Eminent British Admirals and Seamen, Who Have Distinguished Themselves by Their Bravery and Love of Liberty. London : Printed for J. Fuller, I. Pottinger, J. Cooke, and J. Ross, 1760. Vols. 1–3.

136. Gardiner R. An account of the expedition to the West Indies, against Martinico: with the reduction of Guadelupe, and other the Leeward Islands; subject to the French king, 1759. London : Printed by J. Baskerville, for G. Steidel, 1762. 91 p.

137. A General Collection of Voyages and Travels from the Discovery of America to the Commencement of the Nineteenth Century. London : Richard Phillips, 1810. Vol. I. 174 p.

138. A Glance at New York in 1697: the Travel Diary of dr. Benjamin Bullivant. *The Mississippi Valley Historical Review* / ed. by W. Andrews. Vol. 43. No. 1. Jun. 1956. P. 157–183.

139. God's Obvious Design / ed. by D. W. Cruickshank, P. L. Gallagher. London : Tamesis, 1990. 256 p.

140. Grand Pirates or, the Life and Death of Capt. George Causack. London : Edween, 1675. N. p.

141. Grotius H. Commentary on the Law of Prize and Booty. Oxford : Clarendon Press, 1950. 645 p.

142. Grotius H. The Freedom of the Seas or the right which belongs to the Dutch to take part in the East Indian Trade. New York : Oxford University Press, 1916. 63 p.

143. Guerin L. Histoire maritime de France: contenant l'histoire des provinces et villes maritimes, des combats de mer depuis la fondation de Marseille, 600 ans avant J.-G, de la flibuste, des navigations, voyages autour du monde, naufrages célèbres, découvertes, colonisations, de la marine en général, avant, pendant et depuis le règne de Louis XIV jusqu'à l'année 1850. Paris : Dufour et Mulat, 1851. T. 4. URL : http://www.archive.org/stream/histoiremaritime01guuoft/histoiremaritime01Guuoft_djvu.txt (дата звернення: 15.06.2020).

144. Hakluyt R. Principal Navigations, Voyages, Traffics and Discoveries of

the English Nation, Made by Sea or Over Land to the Most Remote and Farthest Distant Quarters of the Earth at Any Time Within the Compass of These 1600 Years. Vol. 1–3. London, 1907. URL : http://www.archive.org/stream/voyagesofelizabe00hakluoft/voyagesofelizabe00hakluoft_djvu.txt (дата звернення: 15.06.2020).

145. Hariot T. A Briefe and True Report of the New Found Land of Virginia. London : Dover Publications Inc., 1972. 91 p.

146. Harrison W. The description of England. Ithaca; London : Cornell University Press for Folger Shakespeare Libraire, 1568. 293 p.

147. Hawkins R. The Observations of Sir Richard Hawkins, Knight, in His Voyage into the South Sea in the Year 1593. London, 1847. URL : http://archive.org/stream/cihm_36_497/cihm_36497_djvu.txt (дата звернення: 15.06.2020).

148. The History of the Buccaneers of America: Containing Detailed Accounts of those Bold and Daring Freebooters; Chiefly along the Spanish Main, in the West Indies, and in the Great South Sea, Succeeding the Civil Wars in England / A. O. Exquemelin, B. Ringrose, Ravenau de Lussan, E. de Montaubari, O. L. Perkins. Boston : Sanborn, Carter and Bazin, 1856. XX, 620 p.

149. Hutchinson Th. The History of the Colony and the Province of Massachusetts Bay. Cambridge; Massachusetts : University of Cambridge Press, 1936. VIII, 446 p.

150. The Hawkins Voyages During the Reign of Henry VIII, Queen Elizabeth and James I / ed. by C. R. Markham. London, 1878. URL : http://archive.org/stream/hawkinsvoyagesdu00markrich/hawkinsvoyagesdu00markrich_djvu.txt (дата звернення: 15.06.2020).

151. Journal of Jasper Danckaerts, 1679–1680 / ed. by B. James, J. F. Jameson. New York : Charles Scribner's Sons, 1913. XII, 67 p.

152. Malo H. Les corsaire. Memoires et documents inedits. Paris, 1908. URL : http://www26.us.archive.org/stream/lescorsairesmemo00malo/lescorsairesmemo00malo_djvu.txt (дата звернення: 15.06.2020).

153. Mather C. An Account of the Behaviour and Last Dying Speeches of the Six Pirates. *British Piracy in the Golden Age* / ed. by J. H. Baer. London : Pickering & Chatto, 2007. Vol. 4. P. 91–92.

154. Mather C. Faithfull Working to Prevent Judgement. Boston : N. pr., 1704. N. p.

155. Mather C. Instruction to the Living from the Condition of the Dead. Boston : Prented for George Allen, 1717. N. p.

156. Mather C. Useful Remarks: an Essay upon Remarkables in the Waes of Wicked Man. New London : Prented by T. Green, 1723. N. p.

157. Mather C. The Vial Poured out upon the Sea. A Remarkable Relation of Certain Pirates Brought unto a Tragical End. Boston : printed by T. Fleet for N. Belknap, 1726. N. p.

158. Mather I. A Brief Relation of the State of New England from the Beginning of That Plantation to Tins Present Year 1688. London : Johnson and Co., 1689. 346 p.

159. Mavor W. Historical Account of the Most Celebrated Voyages, Travels, and Discoveries from the Time of Columbus to the Present Period. London : E. Newberry, 1796. Vol. II. III, 290 p.

160. Modern History Sourcebook: William Harrison (1534–1593): Description of Elizabethan England, 1577 (from Holinshed's Chronicles). URL : <http://www.fordham.edu/halsall/mod/1577harrison-england.asp> (дата звернення: 15.06.2020).

161. The Narrative oi Jacques Le Moyne de Marcques, an Artist Who Accompanied the-French Expedition to Florida under Rene de Laudonniere in the Year 1564. *The New World* / ed. by S. Lorant. New York : Oxford University Press, 1965. P. 33–36.

162. Nicholas le Chaleux's Narrative of Jean Ribault's Last Voyage in 1565. *The New World* / ed. S. Lorant. New York : Oxford University Press, 1965. P. 98–110.

163. North America in Colonial Times: An Encyclopedia for Students / ed. by J. Cooke. New York : Ames Press, 1998. XVI, 420 p.

164. Original Narratives of Early American History. Narratives of Early Carolina, 1650–1708 / ed. by A. S. Salley. New York : Charles Scribncr's Sons, 1911. XVI, 478 p.

165. Original Narratives of Early American History. Narratives of Early Maryland, 1633–1684 / ed. by C. Hall. New York : Charles Scribner's Sons, 1910. X, 460 p.

166. Original Narratives of Early American History. Narratives of Early Pennsylvania, West New Jersey and Delaware, 1630–1707 / ed. by A. C. Myers. New York : Charles Scribner's Sons, 1912. XVI, 476 p.

167. Original Narratives of Early American History. Narratives of Early Virginia, 1607–1625 / ed. by L. G. Tyler. New York: Charles Scribner's Sons, 1907. XXVI, 478 p.

168. The Principal Navigations Voyages Traffiques and Discoveries of the English Nation in Twelve Volumes. Glasgow : Printed at the University Press by Robert MacLuhosk & Company Ltd. for James MacLehose ans Sons, 1607. Vol. XII.

169. Purchas S. Hakluytus Posthumus or Purchas his Pilgrims. London : Hakluyt society, 1905–1907. Vol. XIV–XXXIII.

170. The Relation of David Ingram from the Principal Navigation by Richard Hackluyt. Ann Arbor : University Microfilms, Incorporated, 1966. N. p.

171. Raleigh W. Selected Writings. London : Penguin Classics, 1986. 304 p.

172. Remote and Farthest Distant Quarters of the Earth at any time within the compasse of these 1600 Yeeres by Richart Hakluyt Preacher, and Sometime Student of Christ-Church in Oxford. *The Principal Navigations Voyages Traffiques*

and Discoveries of the English Nation In Twelve Volumes. Glasgow : Printed at the University press by Robert MacLuhosk and Company Ltd. for James MacLehose and Sons, Publishers to the University of Glasgow MacMillan and Company, Ltd. London : MCMV. Vol. XII. URL : http://www.archive.org/stream/principalnavigat001898mbp/_djvu.txt (дата звернення: 15.06.2020).

173. Sandwich J. M. *The Private Papers of John, Earl of Sandwich, First Lord of the Admiralty, 1771–1782* / ed. by G. R. Barnes and J. H. Owen. London : Navy Records Society, 1932–1938. IV vols.

174. *Saylors Narratives of the Voyages Along the New England Coast, 1524–1624* / ed. by D. B. Quinn. New York; Boston : Burt Franklin, 1905. XII, 292 p.

175. *The Seafarers: The Pirates* / ed. by D. Botting. Alexandri : Time-Life Books, 1978. 192 p.

176. Seitz D. C. *Paul Jones, His exploits in English Ieas Buring 1778–1780, Contemporary Accounts Collected from English Tewspapers with a Complete Bibliography*. New York : E. P. Dutton and Co., 1817. XXI, 320 p.

177. Spence R. T. *The Privateering Earl: George Clifford, 3rd Earl of Cumberland, 1558–1605 (Biography, Letters & Diaries)*. London : Alan Sutton Publishing, Ltd., 1997. 256 p.

178. Steel D. *The Ship-Masters Assistant and Owner's Manual*. London : D. Steel, 1792.

179. Stephen J. *War in Disguise; of the Frauds of the Neutral Flags*. New York : Reprinted by Hopkins & Seymour, for I. Riley and Co. 1806.

180. *The Three Voyages of Martin Frobisher in Search of a Passage to Cathay and India by the North-West* / ed. by Stefansson V., McCaskill E. Vols. 1–2. London, 1938.

181. *The True and Last Discontent of Florida Made by Captaine John Ribault in the Year 1562. Dedicated to the Great Noble Men of France, and Translated into English by Thomas Hackit. Hacklyit R. Discourse Voyages Touching the Discoverie of America*. Ann Arbor : University Micro., 1966. N. p.

182. *The voyages and adventures of Capt Barth. Sharp and Others, in the South Sea: being a journal of the same, also Capt Van Horn with his Buccanieres surprizing of la Vera Cruz to which is added The true Relation of Sir Henry Morgan, his Expedition against the Spaniards in the West-Indies, and his taking Panama. Together with The President of Panama's Account of the same Expedition: Translated out of Spanish. And Col. Beeston's adjustment of the Peace between the Spaniards and English in the West Indies*. London : Printed by B. W. for R. H. and S. T., 1684.

183. *Les voyages de decouverte et les premiers etablissements (XV–XVI e siecles)* / ed. C. A. Julien. Paris : Presses universitaires de France, 1948. 533 p.

184. *The Voyages of Sir James Lancaster, Kt., to the East Indies ith Abstracts of Journals of Voyages to the East Indies, during the Seventeenth Century, preserved in the India Office. And the Voyage of Captain John Knight (1606), to seek the North-West Passage* / ed. by C. R. Markham. London : Hakluyt Society,

1877. 352 p.

185. Vries D. P. de. Voyages from Holland to America, A. D. 1632 to 1644. New York : Billin and Brothers, Printers, 1853.

186. The World Encompassed by Sir Francis Drake; being his next voyage to that to Nombre de Dios. Collated with an unpublished manuscript of Francis Fletcher, chaplain to the expedition / ed. with Appendices illustrative of the Same Voyage, and Introduction, by W. Sandys. London : N. pr., 1854. XL, 295 + 1 map.

3. ЕНЦИКЛОПЕДІЇ ТА СТАТИСТИЧНІ ПУБЛІКАЦІЇ

187. Большая историческая энциклопедия / [ред. кол.: С. В. Новиков, В. П. Ситников, В. В. Славкин]. Москва : ОЛМА-ПРЕСС Образование, 2003. 943 с.

188. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Юридична думка, 2007. 990 с.

189. Военная энциклопедия: у 18 т. / [под ред. К. И. Величко, В. Ф. Новицкого, А. В. Фон-Шварца и др.]. Санкт-Петербург : Тип. т-ва И. Д. Сытина, 1907–1908. Т. 18. 368 с.

190. Военно-морской международно-правовой справочник / сост. В. А. Белли. Москва; Ленинград : Военно-морское издательство, 1939. Кн. 1. 116 с.

191. Дюпюи Р. Э., Дюпюи Т. Н. Всемирная история войн: Харперская энциклопедия военной истории: в 4 кн. Санкт-Петербург : Полигон-АСТ, 1997. Кн. 2 (1400–1800). 892 с.

192. Новий тлумачний словник української мови / укл. В. Яременко, О. Сліпущко. Київ : Вид-во «Аконіт», 2008. Т. 1. 1001 с.

193. Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь. Москва : ИНФРА-М., 1999. 479 с.

194. Советская военная энциклопедия: в 8 т. / пред. гл. ред. комиссии Н. В. Огарков. Москва : Воениздат, 1979. Т. 7. 687 с.

195. Танстолл. Б. Морская война в век паруса. 1650–1815. Сражения великих адмиралов. Москва : Эксмо, 2005. 440 с.

196. Урланис Б. Ц. Войны и народонаселение Европы. Людские потери вооруженных сил европейских стран в войнах XVII–XX вв. Историко-статистическое исследование. Москва : Соцэкгиз, 1960. 567 с.

197. Ханин Ж. Тематическая подборка международно-правовых и специальных морских терминов с их толкованиями. URL : <http://zakoni.ves.lv/SlovarMorskih PravovTerminov.htm> (дата звернення: 15.06.2020).

198. Bibliography of Early American Naval History. URL : http://en.wikipedia.org/wiki/Bibliography_of_early_American_naval_history (дата звернення: 15.06.2020).

199. Colonial America: An Encyclopedia / ed. by J. Ciment. New York : Random House, Ciment, James, 2011. 780 p.

200. Colonial History of the United States. URL : http://read-facts-about.com/colonial_history_of_the_united_states (дата звернення: 15.06.2020).

201. Colonial Wars of North America, 1512–1763: An Encyclopedia (Military History of the United States) (1996) / ed. by A. Gallay. URL : <http://www.amazon.com/Colonial-Wars-North-America-1512-1763/dp/0824072081> (дата звернення: 15.06.2020).

202. Conlin D. Privateering Bibliography. URL : <http://www.chebucto.ns.ca/~jacktar/biblio.html> (дата звернення: 15.06.2020).

203. Encyclopedia of American History: Enlarged and Updated by R. B. Morris. New York : Harper and Row Publishers, 1970. XIV, 850 p.

204. Encyclopedia Britannica / Britannica 2012 Ultimate Reference Suite [2012, ENG]. URL : <http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=3943631> (дата звернення: 15.06.2020).

205. Oxford Russian Dictionary / ed. by M. Wheeler, B. Unbegaun, P. Falla. Oxford : Oxford University Press, 2000. 1322 p.

206. North American Colonial Wars: Important Battles & Summary. URL : <http://schoolworkhelper.net/north-american-colonial-wars-important-battles-summary/> (дата звернення: 15.06.2020).

207. Penkac W. Historical Dictionary of Colonial America. Lanham–Toronto–Plimouth, UK : The Scarecrow Press, inc. XIII, 461 p. URL : <http://www.scribd.com/doc/80752721/Historical-Dictionary-of-Colonial-America> (дата звернення: 15.06.2020).

208. Piracy and Privateering: A Selective Bibliography. 2003 / Comp. by J. Graml. URL : http://www.marinersmuseum.org/sites/default/files/Piracy_bib.pdf (дата звернення: 15.06.2020).

209. Rogozinski J. Pirates: Brigands, Buccaneers, and Privateers in Fact, Fiction, and Legend. New York : De Capo Press, 1996. 398 p.

210. Sweetman J. American Naval History: An Illustrated Chronology of the U.S. Navy and Marine Corps, 1775 – present. Annapolis, MD : Naval Institute Press, 2002. XX, 480 p.

4. ДОСЛІДЖЕННЯ З ПРОБЛЕМИ

211. Адмиралтейский суд. URL : <http://ru.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 15.06.2020).

212. Азимов А. История Англии. От ледникового периода до Великой хартии вольностей / [А. Азимов; пер. с англ. Н. А. Поздняковой]. Москва : Центрполиграф, 2005. 319 с.

213. Азимов А. История США. Освоение Северной Америки / [пер. с англ. О. Адамовой и Н. Хольновой]. Москва : Б.С.Г. Пресс, 2003. 336 с.

214. Айзенштат А. П. Британия нового времени: политическая история. Москва : КДУ, 2007. 207 с.

215. Альтамира-и-Кревеа Р. История Испании. Москва : Изд. иностр. лит., 1951. Т. 2. 360 с.

216. Англия: Автобиография / пер. с англ.; под ред. Дж. Льюиса-Стемпела. Москва : Эксмо; Санкт-Петербург : Мидгард, 2008. 623 с. URL : <http://www.prometeus.nsc.ru/acquisitions/10-02-02/cont25.ssi> (дата звернення: 16.06.2020).

217. Англия в эпоху абсолютизма: (ст. и источники) / под ред. Ю. М. Сапрыкина. Москва : Изд-во МГУ, 1984. 286 с.

218. Англия: Краткая история / [В. В. Адамчик, М. В. Адамчик, А. Н. Бадак и др.]. Минск : Харвест, 2006. 608 с.

219. Англия XVII века: идеология, политика, культура: межвузовский сборник научных трудов / под ред. Г. Р. Левина и С. Е. Федорова. Санкт-Петербург, 1992.

220. Англия XVII века: Социальные группы и общество / под ред. С. Е. Федорова. Санкт-Петербург, 1994.

221. Англо-американська війна 1812–1815. URL : [http://uk.wikipedia.org/wiki/ Англо-американська_війна_1812–1815](http://uk.wikipedia.org/wiki/Англо-американська_війна_1812–1815) (дата звернення: 16.06.2020).

222. Аннерс Э. История европейского права. Москва : Наука, 1994. 397 с.

223. Антология мировой правовой мысли: в 5-ти т. / [рук. науч. проекта Г. Ю. Семигин, отв. ред. О. А. Жидков]. Москва : Мысль, 1999. Том 2: Европа V–XVII вв. 826 с.; Т. 3: Европа и Америка XVII–XX вв. 829 с.

224. Аптекер Г. О природе демократии, свободы и революции / ред. В. В. Мшвениерадзе. Москва : Прогресс, 1970. 128 с.

225. Архенгольц Ф. История морских разбойников Средиземного моря и океана / пер. с франц. К. Вельсберга. Санкт-Петербург, 1848. Ч. 1: История флибустьеров, морских разбойников, опустошивших Испанскую Америку в XVII столетии. 380 с.

226. Архенгольц Ф. История морских разбойников Средиземного моря и Океана. Москва : Новелла, 1994. 368 с.

227. Архенгольц Ф. История флибустьеров. URL : [http://www.rulit.net/books/ istoriya-flibusterov-read-83736-1.html](http://www.rulit.net/books/istoriya-flibusterov-read-83736-1.html) (дата звернення: 16.06.2020).

228. Арчер П. Английская судебная система. Москва : Госюриздат, 1959. 268 с.

229. Бааш Э. История экономического развития Голландии в XVI–XVIII вв. Москва : Соцэкгиз, 1949. 318 с.

230. Баранов В. Ф. Возникновение и развитие английского общего права

в XII–XVII веках: дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2012. 258 с.

231. Барг М. А. Великая английская революция в портретах ее деятелей. Москва : Мысль, 1991. 397 с.

232. Барг М. А., Черняк Е. Б. Великие социальные революции XVII–XVIII вв. в структуре переходной эпохи от феодализма к капитализму. Москва : Наука, 1990. 256 с.

233. Барг М. А., Авдеева К. Д. От Макиавелли до Юма: становление историзма. Москва : ИВИ РАН, 1998. 307 с.

234. Барг М. А. Эпохи и идеи: становление историзма. Москва : Мысль, 1987. 348 с.

235. Барсегов Ю. Дело королевского пирата Кидда. Из истории борьбы армянского купечества против пиратов. *Анив*. 2006. URL : <http://karabah88.ru/history/drevnost/04delokorolevskogopiratakidda.html> (дата звернення: 16.06.2020).

236. Баскин Ю. Я., Фельдман Д. И. История международного права. Москва : Межд. отношения, 1990. 485 с.

237. Басова А. А. Англо-голландское торговое соперничество в первой половине XVII в. *Труды Горьковского педагогического института им. М. Горького*. Т. 21. Горький : Изд. ГГУ, 1986. С. 169–200.

238. Басовская Н. И. Идеи войны и мира в западноевропейском средневековом сообществе. *Всеобщая история: дискуссии, новые подходы: Сб. статей*. Вып. 53. М. : МГИАИ, 1990. С. 44–51.

239. Басовская Н. И. Период позднего феодализма в странах Западной Европы, XVI – первая половина XVII в. Москва : МГИАИ, 1981. 43 с.

240. Басовская Н. И. Системный подход к изучению централизаторской и универсалистской тенденции в развитии феодального государства. *Всеобщая история: дискуссии, новые подходы: Сб. статей*. Вып. 2. Москва : МГУ, 1989. С. 261–269.

241. Беджгот В. Государственный строй Англии. Москва : Типогр. т-ва И. Д. Сытина, 1905. 420 с.

242. Бейдина Т. Е. О некоторых особенностях торговой деятельности Ост-Индской компании в начале XVII в. *Проблемы разложения феодализма и генезиса капитализма в Англии*. Горький : Изд. ГГУ, 1980. С. 97–101.

243. Бейкер Дж. История географических открытий и исследований. Москва : Географгиз, 1950. 648 с.

244. Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. Москва : Инфра-М, Издательство МГУ, Норма, 1998. 624 с.

245. Бибииков П. С. Очерк международного права в Греции. Москва : В типографии В. Готье, 1853. 360 с.

246. Блон Ж. Великий час океанов. Т. 1: Флибустьерское море. Средиземное море. Индийский океан / пер. с фр. А. Григорьева. Москва : Славянка,

1993. 543 с.: ил.

247. Блон Ж. Великий час океанов. Т. 2: Атлантический океан. Тихий океан. Полярные моря / пер. с фр. А. Григорьева. Москва : Славянка, 1993. 446 с.: ил.

248. Боботов С. В., Жигачев И. Ю. Введение в правовую систему США. Москва : Норма, 1997. 333 с.

249. Бобров Р. Л. Основные проблемы теории международного права. Москва : Межд. отношения, 1968. 280 с.

250. Боброва Ю. В. Международно-правовые проблемы судоходства в открытом море: дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2005. 223 с.

251. Боброва Ю. В., Гуцуляк В. Н., Колодкин А. Л. Мировой океан. Международно-правовой режим. Основные проблемы. Москва : Междунар. отн., 2007. 637 с.

252. Боголюбов Н. П. История корабля: в 2 т. Москва : Тип. Л. Ф. Снегирева, 1880. Т. 2, ч. 3: Судостроение и судоходство с открытия Америки и до наших дней. 707 с.

253. Бокль Г. Т. История цивилизации в Англии / пер. с англ. Москва : Мысль, Т. 1, 2000; Т. 2, 2002.

254. Болховитинов Н. Н. История США. URL : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/bolh/01.php (дата звернення: 15.06.2020).

255. Борецкий-Бергфельд Н. Колониальная история западноевропейских континентальных стран. Петербург : Брокгауз – Ефрон, 1914. 232 с.

256. Британська імперія. URL : <http://ru.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 15.06.2020).

257. Британська Ост-Індська компанія. URL : <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%F> (дата звернення: 15.06.2020).

258. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV–XVIII вв.: в 3-х т. Москва : Прогресс, 1986. Т. 1: Структуры повседневности: возможное и невозможное.

259. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV–XVIII вв.: в 3-х т. Москва: Прогресс, 1988. Т. 2: Игры обмена.

260. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV–XVIII вв.: в 3-х т. Москва : Прогресс, 1992. Т. 3: Время мира.

261. Бурин С. Н. Конфликт или согласие. Социальные проблемы колониального Юга США. Москва : Наука, 1980. 230 с.

262. Бурова И. И. Две тысячи лет истории Англии. Санкт-Петербург : Изд-во «Бельведер», 2002. 544 с.: ил.

263. Бурстин Д. Американцы: колониальный опыт. Москва : Прогресс–Литера, 1993. 480 с.

264. Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. Міжнародне право.

Основи теорії: підручник. Київ : Либідь, 2002. 608 с.

265. Бушков А. Неизвестная война. Тайная история США. URL : [http://book-online.com.ua/read.php?book= 30 56 &page=5](http://book-online.com.ua/read.php?book=3056&page=5) (дата звернення: 15.06.2020).

266. Вебер М. Избранные произведения / [пер. с нем.; сост., ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; пред. П. П. Гайденко]. Москва: Прогресс, 1990. 808 с.

267. Великобритания. URL : <http://www.wikipedia.org/wiki/Великобритания> (дата звернення: 15.06.2020).

268. Веникеев Е. В., Артеменко Л. Т. Пенителі Понта (Пиратство в Черном море). Симферополь : Таврия, 1992. 186 с.

269. Венчурний бізнес. URL : <http://ru.wikipedia.org/wiki/D1%81> (дата звернення: 15.06.2020).

270. Веселаго Ф. Ф. Очерк русской морской истории. Санкт-Петербург : Тип. Демакова, 1875. Ч. I. 701 с.

271. Виноградов К. Б. Очерки английской историографии нового и новейшего времени. Ленинград : ЛГУ, 1975. 304 с.

272. Витвер И. А. Историко-географическое введение в экономическую географию зарубежного мира. Москва : Географгиз, 1963. 366 с.

273. Волков С. Ю. Концептуальное осмысление международных отношений в Западной Европе на рубеже XVI–XVII вв. в трактате Гуго Гроция «О праве войны и мира»: дисс. ... канд. истор. наук. Нижний Новгород, 2005. 218 с.

274. Волосникова Л. М. О месте парламента в системе английской абсолютной монархии: (Процедурно-правовой аспект). *Актуальные проблемы юриспруденции*. Тюмень : ТГУ, 1996. Вып. 1. С. 49–53.

275. Волосникова Л. М. Прокламации как источник права в елизаветинской Англии. *Ученые записки*. Тюмень : ТГУ, 2001. Вып. 2. С. 15–24.

276. Волосов М. Е. Каперство. *Енциклопедія юриста*. 2005. URL : http://enc-dic.com/enc_lawyer/Kaperstvo-2280.html (дата звернення: 15.06.2020).

277. Воробьев Б. Т. Под флагом смерти. Москва : Современник, 1997. 189 с.

278. Вульф Е. Європа і народи без історії / пер. з англ. І. Пошивайла. Київ : Видавничий дім «КМ Академія», 2004. 535 с.

279. Высокова В. В. Британская империя: становление, эволюция, распад. Екатеринбург : Волот, 2010. 188 с.

280. Габитов М. Р. Становление основ западной модели государственности и права в Англии. *Право и государство: теория и практика [Law a. state: theory, practice]*. Москва, 2006. № 11. С. 36–51.

281. Гаврилов С. Н. Английский флот эпохи Тюдоров как государственный институт: дисс. ... канд. ист. наук. Москва : МГУ, 2005. 202 с.

282. Гардинер С. Пуритане и Стюарты (160–1660). Санкт-Петербург : Изд. О. Н. Поповой, 1896. 420 с.
283. Герен Г. Руководство к истории политической системы европейских государств и колоний их. Санкт-Петербург : Напечатано в типографии Х. Гинце, 1834. Ч. 2. 356 с.
284. Герхард П. Пираты Новой Испании. 1575–1742 / пер. Б. Кекелишвили. Москва : Центрполиграф, 2004. 237 с.
285. Гефтер А. В. Европейское международное право. Санкт-Петербург : Тип. Безобразова, 1880. 453 с.
286. Гиббинс Г. История торговли Европы. Санкт-Петербург : Тип. Ф. Павленкова, 1900. 214 с.
287. Гизо Ф. История цивилизации в Европе от падения Римской империи до Французской революции. Санкт-Петербург : Н. Тибелен, 1860. 377 с.
288. Глаголева Е. Повседневная жизнь пиратов и корсаров Атлантики от Фрэнсиса Дрейка до Генри Моргана. URL: http://www.e-reading.org.ua/chapter.php/1003742/1/Glagoleva_Ekaterina (дата звернення: 16.06.2020).
289. Гнейст Р. История государственных учреждений Англии. Москва : Типография Рихтер В. Ф., 1885. VI.
290. Грабарь В. Э. Война и международное право. *Ученые записки Юрьевского университета [Acta et Commentationes Imp. Universitatis Jurievensis]*. Юрьев, 1893. Вып. 4.
291. Грабарь В. Э. Материалы к истории литературы международного права в России (1647–1917). Москва : Изд-во АН СССР, 1958. URL: <http://www.ex-jure.ru/law/news.php?newsid=25> (дата звернення: 16.06.2020).
292. Гребельский П. К. Пиратские истории. – Санкт-Петербург : Вести, 1994. 188 с.
293. Гребельский П. К. Пираты. Иллюстрированная история морского разбоя. Санкт-Петербург : Вести, 1992. 128 с.
294. Гребенюк В. С. Англійська історіографія становлення Британської колоніальної імперії в середині XVIII ст. URL: <http://book.net/index.php?r=achapter&bid=7775&chapter=1> (дата звернення: 16.06.2020).
295. Григорян В. Л., Дмитриев В. И. Пиратство, разбой и терроризм на море. Москва : ИКЦ «Академкнига», 2004. 224 с.
296. Грин Д. П. Происхождение американского конституционализма. *Американский ежегодник, 1991*. Москва : Наука, 1992. С. 9–23.
297. Грин Д. Р. История Англии и английского народа / пер. с англ. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Кучково поле; Гиперборея, 2007. 888 с.
298. Гриффитс Р. А., Томас Р. Становление династии Тюдоров / пер. с англ. Н. А. Константиновой. Ростов-на-Дону : Феникс, 1997. 320 с.
299. Гришин Ю. А. История мореплавания. Москва : Транспорт, 1966. 310 с.

300. Губарев В. К. Бертран д'Ожерон и колониальная политика Франции в Вест-Индии (60–70-е годы XVII в.). *Французский ежегодник, 1983*. Москва : Наука, 1985. С. 215–226.

301. Губарев В. К. Буканьеры (охотники на островах Вест-Индии в XVII в.). *Новая и новейшая история*. 1985. № 1.

302. Губарев В. К. Деятельность шевалье де Фонтенэ в контексте франко-испанской колониальной борьбы за Америку (50-е годы XVII в.). *Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: Гуманітарні науки*. Вип. 4 (115). Донецьк : ДонНТУ, 2006. С. 66–73.

303. Губарев В. К. За кулисами «панамской акции» (1670–1671 гг.). *Вопросы истории*. 1987. № 11. С. 184–188.

304. Губарев В. К. Карибский узел колониальных противоречий европейских держав в первой половине XVII века. *Вопросы отечественной и всеобщей истории. Межвузовский научный сборник*. Саратов : Изд-во СГУ, 1987. С. 89–102.

305. Губарев В. К. Компания острова Провиденс и англо-испанское соперничество в Вест-Индии в 1630–1644 гг. *Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: Гуманітарні науки*. Вип. 86. Донецьк: ДонНТУ, 2005. С. 73–80.

306. Губарев В. К. Морской разбой в Вест-Индии как источник первоначального накопления капитала (1621–1697 гг.). *Наука. Релігія. Суспільство*. Донецьк, 2006. № 2. С. 21–30.

307. Губарев В. К. Неофициальная война: особенности англо-испанского колониального соперничества в Вест-Индии в 1660–1671 гг. *Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: Гуманітарні науки*. Вип. 57. Донецьк : ДНТУ, 2002. С. 40–50.

308. Губарев В. К. Первая английская колония в Вест-Индии. *Вопросы истории*. 1980. № 5. С. 186–188.

309. Губарев В. К. Пиратство в Карибском море. URL : <http://ru.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 16.06.2020).

310. Губарев В. К. Приватир Его Величества. *Морская война*. 2009. № 2. С. 2–5.

311. Губарев В. «50 знаменитых пиратов и разбойников», или Очередная халтура о пиратах. URL: http://samlib.ru/g/gubarew_w_k/halturaopiratah.shtml (дата звернення: 16.06.2020).

312. Гусев И. Е. Пираты. Полная история морских разбоев. Минск : Харвест 2010. 256 с.

313. Гуцуляк В. Н. Международное морское право. Публичное и частное. Ростов-на Дону : Феникс, 2006. 416 с.

314. Гуцуляк В. Н. Морское право. Москва : РКонсульт, 2000. 368 с.

315. Дампир, Уильям. URL : <http://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення:

16.06.2020).

316. Даневский В. П. Исторический очерк нейтралитета и критика Парижской декларации 4/16 апреля 1856 г. Москва : Тип. К. Индриха, 1870. 488 с.

317. Даневский В. П. Пособие к изучению истории и системы международного права. Харьков : Тип. А. Н. Гусева, бывш. В. С. Бирюкова, 1892. [2], II, 230, III с.

318. Данилевский Н. Россия и Европа. Москва : Книга, 1991. 576 с.

319. Дарвин Ч. О происхождении видов путем естественного отбора или сохранении благоприятствуемых пород в борьбе за жизнь. 48 с. URL : http://bookz.ru/authors/4arl_z-darvin/proishoj_396/1-proishoj396.html (дата звращения: 16.06.2020).

320. Дементьев И. П. Историография новой истории стран Европы и Америки. *Историография истории нового и новейшего времени: учебное пособие для вузов* / под ред. И. П. Дементьева, А. И. Патрушева. URL : <http://do.gendocs.ru/docs/index-3676.html?page=4> (дата звращения: 16.06.2020).

321. Демиденко В. В., Прусс В. М., Шемякин А. Н. Пиратство, терроризм, мошенничество на море. Одесса : АО Бахва, 1997. 144 с.

322. Джон Ді. URL : <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%> (дата звращения: 16.06.2020).

323. Диккенс Ч. История Англии / [пер. с англ. Д. Налепиной]. Москва : АСТ : Астрель, 2008. 315 с.

324. Диккенс Ч. История Англии для юнных / [пер. с англ. Т. Бердиковой, М. Тюнкиной]. Москва : Издательство БСТ–Пресс, 2004. 599 с.

325. Дмитриева О. В. Английское дворянство в XVI – начале XVII в.: границы сословия. *Европейское дворянство XVI–XVII вв.: границы сословия* / под ред. В. А. Ведюшкина. Москва : Археографический центр, 1997. С. 11–35.

326. Дмитриева О. В. Елизавета I. Семь портретов королевы. Москва : Ладомир, Янус–К, 1998. 248 с.

327. Дмитриева О. В. Социально-экономическое развитие Англии в XVI в. Москва : МГУ, 1990. 99 с.

328. Доценко В. Флоты в военных конфликтах второй половины XX века. Москва : АСТ; Санкт-Петербург : Terra Fantastica, 2001. 512 с.

329. Дрейк, Фрэнсис. URL : <http://ru.wikipedia.org/wiki/> (дата звращения: 16.06.2020).

330. Дридзо А. Д. Уолтер Рэли и его книга «Открытие Гвианы». *Рэли У. Открытие обширной, богатой и прекрасной Гвианской империи*. Москва : Географгиз, 1963. 175 с.

331. Духновская О. Н. Английская королевская власть и правительственные органы в I половине XVI века. URL : <http://sites.znu.edu.ua/historySciWorks/3/duhnovskaya.pdf> (дата звернення: 16.06.2020).

332. Дьомін О. Б. Біля витоків англійського атлантизму. Одеса : Астропринт, 2001. 360 с.

333. Дэвис Н. История Европы / пер. с англ. Т. Б. Менская. Изд-во АСТ, 2004. 943 с.

334. Ерофеев Н. А. Английская историография. *Историография новой и новейшей истории стран Европы и Америки*. Москва : Изд. МГУ, 1977. С. 519–528.

335. Ерофеев Н. А. Империя создавалась так... Английский колониализм в XVIII веке. Москва : Наука, 1964. 175 с.

336. Ерофеев Н. А. Промышленная революция в Англии. Москва : Просвещение, 1963. 184 с.

337. Ерохин В. Н. Историография всеобщей истории: учебное пособие: в 2 ч. Нижневартовск : Изд-во Нижневарт. пед. ин-та, 2005. Ч. 1. 213 с.; 2006. Ч. 2. 303 с.

338. Ефимов А. В. К истории капитализма в США. Москва : Соцэкгиз, 1934. 318 с.

339. Ефимов А. В. США: пути развития капитализма. Доимпериалистическая эпоха. Москва : Наука, 1969. 691 с.

340. Жук С. И. Пиратство: источник первоначального накопления и форма социального протеста (на примере колонии Нью-Йорк). *Американский ежегодник, 1986*. Москва : Наука, 1986. С. 235–245.

341. Жук С. И. Средние колонии (Нью-Йорк, Нью-Джерси и Пенсильвания) в контексте социокультурной истории ранней Америки (XVII–XVIII столетия). Днепропетровск : ДГУ, 1996. 92 с.

342. Жук С. И. Традиционализм против капитализма. Социальная история ранней Америки: учеб. пособие. Днепропетровск : ДГУ, 1992. 96 с.

343. Заремба М. Историческое развитие понятия о военной контрабанде. Разсуждение Кандидата прав Мечислава Зарембы на степень магистра общенародного права. Санкт-Петербург, 1849. 61 с.

344. Зарин В. Запад и Восток в мировой истории XIV–XIX вв.: (западные концепции общественного развития и становления мирового рынка). Москва : Наука, 1995. 264 с.

345. Затонувшие сокровища. URL : <http://lib.rus.ec/b/183770/read> (дата звернення: 16.06.2020).

346. Зверева Г. И. Британская историография в контексте академической культуры XX века: автореф. дисс. ... докт. историч. наук. Москва, 1998. URL : <http://www.dissercat.com/content/britanskaya-istoriografiya-v-kontekste-akademicheskoi-kultury-xx-veka> (дата звернення: 16.06.2020).

347. Иванян Э. История США. Москва : Дрофа, 2004. 532 с.
348. Ивонин Ю. Е. Властители судеб Европы: Императоры, короли, министры XVI–XVIII вв. Смоленск: Русич, 2004. 464 с.
349. Ивонин Ю. Е., Ивонина Л. И. Императоры, короли, министры. Политические портреты. Исторические очерки. Днепропетровск : ДДУ, 1994. 240 с.
350. Ивонин Ю. Е. О характере реформации Генриха VIII. *Проблемы социальной структуры и идеологии средневекового общества*. Ленинград : ЛГПИ, 1980. Вып. 3. С. 83–93.
351. Ивонин Ю. Е. Становление европейской системы государств. Англия и Габсбурги на рубеже двух эпох. Минск : Университетское изд-во, 1989. 199 с.
352. Ивонин Ю. Е. У истоков европейской дипломатии нового времени. Минск : Университетское изд-во, 1984. 160 с.
353. Иглз Р., Диксон Э. История Англии / [пер. с англ. Г. В. Горевцова]. Москва : АСТ : Астрель, 2010. 292 с.
354. Ингрэм Д. К. История рабства. Санкт-Петербург : А. Ф. Пантелеев, 1896. 353 с.
355. Испанська армада. URL : http://en.wikipedia.org/wiki/Spanish_Armada (дата звернення: 16.06.2020).
356. Историография истории нового и новейшего времени: учеб. пособие для вузов / И. П. Дементьев, А. И. Патрушев (ред.). URL : <http://do.gendocs.ru/docs/index-3676.html?page=4> (дата звернення: 16.06.2020).
357. Історіографія піратства XVI–XVIII століття та огляд джерел. URL : <http://seredniviku.blox.ua/2010/01/ISTORIOGRAFIYA-PIRATSTVA-HVI-HVIII-STOLITTYA-TA>. Html (дата звернення: 16.06.2020).
358. Исторические источники. URL : <http://ru.wikipedia.org/wiki/%> (дата звернення: 16.06.2020).
359. История Великобритании / [пер. с англ.: С. А. Машкова и др.; под ред. К. О. Моргана]. 2000. 282 с. URL : <http://rf/index.php?id=7727&pages=1> (дата звернення: 16.06.2020).
360. История государства и права зарубежных стран: учебник для вузов: в 2-х ч. / под общ. ред. д.ю.н., проф. О. А. Жидкова и д.ю.н., проф. Н. А. Крашенинниковой. 2-е изд., стер. Москва : Издательство НОРМА, 2003. 624 с.
361. История государства и права зарубежных стран: учеб. / [К. И. Батыр, И. А. Исаев, Г. С. Кнопов и др.; под ред. К. И. Батыра]. 5-е изд., перераб. и доп. Москва : Проспект, 2008. 560 с.
362. История Европы. Т. 3: От средневековья к новому времени (конец XV – первая половина XVIII вв.) / редкол. тома: Л. Т. Мильская и др. Москва : Наука, 1993. 653 с.

363. История Европы. Т. 4: История Нового времени (XVII–XVIII вв.) / редкол. тома: Л. Т. Мильская и др. Москва : Наука, 1994. 684 с.

364. Історія міжнародного морського права. URL : <http://bestreferat.com.ua/eferat/detail-19744.html> (дата звернення: 16.06.2020).

365. История права: Англия и Россия / [У. Батлер, В. Нерсесянц, И. Бейкер и др.; руковод. авт. колл. В. Нерсесянц, У. Батлер; ред. Н. Блинков]. Москва : Прогресс, 1990. 303 с.

366. История России. С древнейших времен до конца XX века: в 3-х т. / отв. ред. А. Н. Сахаров. Москва : АСТ, 2000.

367. Історія Сполучених Штатів: Нарис / гол. ред. Г. Синкотта; пер. з англ. Ю. Лісняк. Київ : Діалог Інтернешнл, 2001. 406 с.

368. История средних веков: в 2 т. / под ред. С. П. Карпова. Москва : Высшая школа, 2003. Т. 2: Раннее новое время. 431 с.

369. Історія сучасного світу: Соціально-політична історія 15–20 століть: навч. посіб. / за ред. Ю. А. Горбаня. Київ : Вікар, 2003. 435 с.

370. История флота США. 2009. URL : http://www.info.army.co.ua/documents_1/blog_hp?ntry_id=1236846508 (дата звернення: 16.06.2020).

371. История Франции: в 3-х т. / под ред. А. З. Манфреда. Москва : Наука, 1972. Том 1. 356 с.

372. История человечества / Б. Байер, У. Бирнштайн, Б. Гельхофф, Э. К. Шютт; пер. с нем. Н. А. Врублевская. Москва : АСТ, Астрель, 2002. 640 с.

373. История человечества: в 8-ми т. Москва : ООО «Изд. дом МАГИСТР-ПРЕСС», 2003–2005. Т. V: XVI–XVIII века / под ред. П. Берка и Х. Инальчика. 2004. 499 с.: илл.; Т. VI: XIX век / под ред. П. Матиаса и Н. Тодорова. 2005. 634 с.: илл.; Т. VIII: История России / под ред. А. Н. Сахарова. 2003. 756 с.: илл.

374. Калашников В. М. Гугенотская колонизация Флориды (60-е годы XVI столетия). *Французский ежегодник, 1983. Статьи и материалы по истории Франции*. Москва : Наука, 1985. С. 227–236.

375. Калашников В. М. Еволюція інститутів держави та права в північноамериканських колоніях європейських країн (XVII–XVIII сторіччя). Дніпропетровськ : Наука і освіта, 1999. 263 с.

376. Калашников В. М. Советская историография войны за независимость США. Днепропетровск : ДГУ, 1987. 64 с.

377. Калашников В. М. Советская историография проблем ранней истории США (XVII в. – 60-е гг. XVIII в.). Днепропетровск : ДГУ, 1986. 75 с.

378. Капер. URL : <http://www.wikiznanie.ru/ru-wz/index.php> (дата звернення: 16.06.2020).

379. Каперское свидетельство. URL : <http://ru.wikipedia.org/wiki> (дата

звернення: 16.06.2020).

380. Каперы. URL : <http://ru.wikipe dia.org/wiki/%D0%> (дата звернення: 16.06.2020).

381. Кареев Н. И. Западноевропейская абсолютная монархия XVI, XVII и XVIII в. Общая характеристика бюрократического государства и сословного общества «старого порядка». Санкт-Петербург : Тип. М. М. Стасюлевича, 1908. 452 с.

382. Кареев Н. И. История Западной Европы в новое время. Санкт-Петербург : Тип. М. М. Стасюлевича, 1915. Т. 2. 640 с.

383. Карлейль Томас. URL : <http://ru.wikipedia.org/wiki/%> (дата звернення: 16.06.2020).

384. Карпентер Дж. Р. Пираты. Бич морей. Санкт-Петербург : Ниола-Пресс, 2008. 208 с.

385. Каченовский, Дмитрий Иванович. URL : <http://ru.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 16.06.2020).

386. Каченовский Д. И. О каперах и призовом судопроизводстве (докторская диссертация) / перев. на англ. яз. с добавлениями самого автора. Москва, 1855.

387. Каченовский Д. Prize-law, particularly with reference to the duties and obligations of belligerents and neutrals. Лондон, 1867.

388. Кеннингэм У. Рост английской промышленности и торговли. Москва : Печатня С. П. Яковлева, 1904. 609 с.

389. Кириллова В. М. Ричард Хаклюйт-младший как идеолог раннего английского колониализма. Вторая половина XVI – начало XVII вв.: автореф. дисс. ... канд. ист. наук: 07.00.03. Москва : МГУ, 1979. 15 с.

390. Киселёв А. А. Эволюция центральной британской колониальной администрации в XVII–XVIII вв.: дисс. ... канд. историч. наук: 07.00.03. Волгоград : ВГУ, 2001. 303 с.

391. Ковалевский Максим Максимович. URL : <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%> (дата звернення: 16.06.2020).

392. Ковалевский М. М. Государственное право Англии. Курс, составленный под редакцией профессора по лекциям, читанным в Санкт-Петербургском университете в 1906/7 академическом году. Санкт-Петербург, 1906. 321 с.

393. Кожевников Ф. И. Русское государство и международное право (до XX века / под ред. [и с предисл.] Л. Н. Шестакова. Москва : Зерцало, 2006. 303 с.

394. Колодкин А. Л. Мировой океан. Москва : Межд. отношения, 1973. 197 с.

395. Колодкин А. Л. Морской разбой и международное право. *Международная жизнь*. 1967. № 10. С. 24–28.

396. Коломб Ф. Х. Морская война. Москва : АСТ; Санкт-Петербург : Terra Fantastica, 2003. 668 с.
397. Коломб Ф. Х. Морская война. Ее основные принципы и опыт. Санкт-Петербург : Типография Морского Министерства в Главном Адмиралтействе, 1894. 600 с.
398. Коломбос Д. Международное морское право / пер. с англ.; ред. А. К. Жудро, М. И. Лазарев. Москва : Прогресс, 1975. 782 с.
399. Кондратьев С. В. Идея права в предреволюционной Англии. Тюмень : Изд-во ТюмГУ, 1997. 171 с.
400. Кондратьев С. В. Королевская власть в трактовке юристов общего права предреволюционной Англии. *Европа: Международный альманах*. Тюмень : Изд-во ТюмГУ, 2002. Вып. 2. С. 98–125.
401. Кондратьев С. В. Парламент в политико-правовой мысли предреволюционной Англии. *Известия вузов. Правоведение*. Санкт-Петербург, 1998. № 4. С. 104–116.
402. Кондратьев С. В. Юристы в предреволюционной Англии (Политические и правовые воззрения). Шадринск : Исеть, 1993. 128 с.
403. Кондратьев С. В. Питулько Г. Н., Федоров С. Е. Юристы общего права в елизаветинской и раннестюартовской Англии. *Англия XVII века: социопрофессиональные группы и общество*. Санкт-Петербург, 1997.
404. Кондратьев С. В. Юристы общего права предреволюционной Англии о происхождении государства и права. *Известия вузов. Правоведение*. Санкт-Петербург, 1995. № 6. С. 68–76.
405. Констам Э. Пираты. Буканьеры, флибустьеры, приватиры XVII–XIX вв. / пер. А. К. Ефремова. Москва : Эксмо, 2008. 280 с.
406. Констам Э. Пираты: всеобщая история от Античности до наших дней. Москва : Эксмо, 2009. 464 с.
407. Конт О. Общий обзор позитивизма / пер. с франц. И. А. Шапиро; под ред. Э. Л. Радлова. Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. 296 с.
408. Копелев Д. Н. Золотая эпоха морского разбоя. Пираты. Флибустьеры. Корсары. URL : <http://publ.lib.ru/>, OCRt1138 (дата звернення: 16.06.2020).
409. Коробов А., Иванова Ю. Все о Великой Британии. Харьков : Рато, 2007. 542 с. (Серия «Страны мира»).
410. Крашенинникова Н. А. История государства и права зарубежных стран: учебно-методическое пособие. Москва : Норма, 2014. 320 с.
411. Крашенинникова Н. А. Право средневековой Англии. *История государства и права зарубежных стран: учебник для вузов. Ч. 1* / под ред. О. А. Житкова и Н. А. Крашенинниковой. Москва : Норма–Инфра–М, 1998. 480 с.
412. Кузнецов С. О., Аверочкина Т. В. Морське право: підручник. Одеса : Фенікс, 2011. 382 с.

413. Курилов М. Э. Источниковедение всеобщей истории. URL : <http://rudocs.exdat.com/docs/index-10311.html> (дата звернення: 16.06.2020).

414. Кушнир А. В. Колонизация Антильских островов и англо-французское соперничество в Вест-Индии, XVII – первая половина XVIII вв.: автореф. дис. ... канд. ист. наук. Москва : МГУ, 2003. 22 с.

415. Лабутина Т. Л. Политическая борьба в Англии в период Реставрации Стюартов (1660–1681). Москва : Наука, 1982. 207 с.

416. Лавлинская А. Н. Международно-правовые проблемы борьбы с морским пиратством: дисс. ... канд. юрид. наук. Москва : Моск. гос. юрид. акад. им. О. Е. Кутафина, 2011. URL : <http://www.dissercat.com/content/mezhdunarodno-pravovye-problemy-borby-s-morskim-piratstvom> (дата звернення: 16.06.2020).

417. Лайтфут К. Права человека по-американски: от колониальных времен до «нового курса» включительно. Москва : Прогресс, 1981. 287 с.

418. Левин Д. Б. Наука международного права в России в конце XIX – начале XX в.: Общие вопросы теории международного права. Москва : Наука, 1982. 197 с.

419. Ливен Д. Российская империя и её враги с XVI века до наших дней. Москва : Европа, 2007. 688 с.

420. Ленин В. И. Империализм как высшая стадия капитализма (популярный очерк). URL: http://www.esperanto.mv.ru/Marksismo/Lenin_Imperialism/imp.html (дата звернення: 16.06.2020).

421. Лист Ф. Международное право в систематическом изложении. Москва : Типография К. Маттисена, 1917. 626 с.

422. Лозинский С. Г. Эпоха торгового капитала. Ленинград–Москва : Книга, 1926. 148 с.

423. Лосев Ю. И. Внешняя политика Англии на Востоке в конце XVI – первой половине XVII вв. Рязань : Рязан. гос. пед. ун-т, 1993. 90 с.

424. Лоу С. Государственный строй Англии / пер.; под ред. А. С. Яценко; вступ. статья П. Г. Виноградова. Москва : Типогр. т-ва И. Д. Сытина, 1911. 458 с.

425. Магидович И. П. История открытия и исследований Северной Америки. Москва : Географгиз, 1962. 476 с.

426. Магидович И. П., Магидович В. И. Очерки по истории географических открытий. Москва : Просвещение, 1983. Том II. 400 с.

427. Макинерни Д. США: История страны / пер. Т. Минина. 2009. URL : <http://lib.rus.ec/b/190069/read> (дата звернення: 16.06.2020).

428. Маколей Т. Б. Война за наследство испанского престола [1856] / пер. Д. И. Каченовского. *Русский вестник*. 1856. № 1.

429. Маколей Т. Б. История Англии. Часть 1–8. Санкт-Петербург–

Москва : Тип. П. А. Кулиша, из-во М. О. Вольфа, 1863–1868.

430. Малаховский К. В. Кругосветный бег «Золотой лани». Москва : Наука, 1980. 167 с.

431. Малаховский К. В. Трижды вокруг света. URL : <http://www.aldebaran.ru> (дата звернення: 16.06.2020).

432. Малаховский К. Пираты британской короны Фрэнсис Дрейк и Уильям Дампир. Москва : Ломоносов, 2010. 296 с.

433. Малаховский К. В. Пять капитанов. Москва : Наука, 1986. 428 с.

434. Мальков В. П. История Англии. Москва : Прогресс, 1988. 380 с.

435. Маркс К. Капитал. Т. 1 *Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Т. 23.* Москва : Госуд. из-во полит. л-ры, 1960. 920 с.

436. Мартенс Ф. Ф. О праве частной собственности во время войны. Санкт-Петербург : Печатня В. Головнина, 1869. 453 с.

437. Мартенс Ф. Ф. Современное международное право цивилизованных народов. Юрьев : Университ. типография, 1912. 369 с.

438. Мартин Фробишер. URL : <http://uk.wikipedia.org/wiki/%> (дата звернення: 16.06.2020).

439. Мартиросян А. За кулисами Мюнхенского сговора. Кто привел войну в СССР? Москва : Вече, 2008. 608 с.

440. Матвеев О. Карибская вольница. *Вокруг света.* Сентябрь 2001. № 9 (2732).

441. Маховский Я. История морского пиратства / пер. с польск. Тула : ТОО «Филиппок», 1983. 288 с.

442. Меделец К. И. Испанская политика Якова I Стюарта и критика ее в парламентских дебатах (1603–1625): автореф. дисс. ... канд. ист. наук. Ленинград : ЛГУ, 1951. 16 с.

443. Международное морское право. URL : <http://ru.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 16.06.2020).

444. Международное морское право. Москва : Изд-во ун-та Дружбы народов им. П. Лумумбы, 1988. 287 с.

445. Международное право: учебник / под ред. А. Я. Капустина. Москва : Гардарики, 2008. 617 с.

446. Международное публичное право. Общая часть: учеб. пособ. / [Ю. П. Бровка и др.; под ред. Ю. П. Бровки, Ю. А. Лепешкова, Л. В. Павловой]. Минск : Амалфея, 2010. 496 с.

447. Мережко А. А. История международно-правовых учений. Київ : Україна, 2004. 864 с.

448. Мещерякова Н. М. Основные черты генезиса капитализма в промышленности Англии XVI – первой половины XVII в. *Проблемы генезиса капитализма.* Москва : Наука, 1978.

449. Михеев В. Л. Международно-правовое обеспечение борьбы с неза-

конными актами против безопасности морского судоходства: дисс. ... канд. юридич. наук. Санкт-Петербург : СПбГУ, 2003. 196 с.

450. Михеев Д. В. Английские каперы в Средиземном море в годы англо-испанской войны (1585–1604 гг.). *Вестник Поморского университета*. 2011. № 7. С. 40–43.

451. Михеев Д. В. Иностранцы каперы в испанской политике Елизаветы Тюдор (1568–1572). *Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена*. 2011. № 127. С. 53–57.

452. Михеев Д. В. Каперские патенты против пиратов в годы правления Елизаветы Тюдор (1558–1603 гг.). URL : <http://drrake.mylivepage.ru/wiki/778> (дата звернения: 16.06.2020).

453. Михеев Д. В. Каперы в испанской политике Елизаветы Тюдор (1558–1603 гг.): автореф. дисс. ... канд. истор. наук. Санкт-Петербург : Росс. гос. пед. ун-т им. А. И. Герцена, 2012.

454. Михеев Д. В. Каперы как инструмент английской внешней политики середины XVI столетия. *Известия Алтайского государственного университета*. 2011. № 4/2 (72). С. 150–154.

455. Михеев Д. В. Подготовка экспедиции Джона Хокинса и обострение англо-испанских отношений в 1567 году. *Герценовские чтения, 2010. Актуальные проблемы социальных наук*. Санкт-Петербург : СПбГПУ, 2011. Ч. 1. С. 184–188.

456. Михеев Д. В. Правовое регулирование каперского промысла в Англии в 70-е годы XVI столетия. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. 2011. № 5 (11). Ч. 1.

457. Михеев Д. В. Проблема безопасности морского сообщения и англо-испанский союз в первые годы правления Елизаветы Тюдор (1558–1562 гг.). *Вестник Псковского государственного педагогического университета. Серия: Социально-гуманитарные и психолого-педагогические науки*. 2011. Вып. 13. С. 20–26.

458. Моджорян Л. А. Терроризм на море. Борьба государств за безопасность морского судоходства. Москва : Международные отношения, 1991. 168 с.

459. Можейко И. В Индийском океане. Очерки истории пиратства в Индийском океане и южных морях (XV–XX века). Москва : Наука, 1980. 332 с.

460. Можейко И. Пираты, корсары, рейдеры. Тайны морей и островов. Москва : Астрель, 2011. 764 с.

461. Можейко И. В., Седов Л. А., Тюрин В. А. С крестом и мушкетом. Москва : Наука, 1966. 256 с.

462. Молодцов С. В. Международное морское право. Москва : Межд. отношения, 1987. 272 с.

463. Морган К. О. История Великобритании. 185 с. URL : <http://www.rulit.net/books/istoriya-velikobritanii-read-228735-85.html> (дата звернення).
464. Морское право и международное судоходство на современном этапе / под ред. А. Л. Колодкина. Москва : Транспорт, 1986. 345 с.
465. Мортон А. Л. Английская утопия / пер. с англ. Москва : Иностранная литература, 1956. 278 с.
466. Мортон А. Л. История Англии / пер. с англ. Н. Чернявской; ред. и вступ. ст. А. Самойло. Москва : Иностранная литература, 1950. 462 с.
467. Мосолкина Т. В. Пропаганда колониальной экспансии в Англии в начале XVII в.: автореферат дисс. ... канд. истор. наук. Саратов : СГУ, 1983. 22 с.
468. Мэхэн А. Т. Влияние морской силы на историю, 1660–1783. Москва : ООО АСТ; Санкт-Петербург : Terra Fantastica, 2002. 634 с.
469. Найборт Л. Е. Очерки новой истории и историографии стран Запада XVII–XIX веков. URL : <http://nashaucheba.ru/v42747> (дата звернення: 16.06.2020).
470. Непомнящий Н. Н. Пиастры, пиастры, пиастры... Исторические очерки. Москва : Олимп; Издательство АСТ, 1996. 448 с.
471. Новая история стран Европы и Америки. Первый период: учебник по спец. «История» / [В. Н. Виноградов, Н. М. Гусева, А. М. Зверев и др.; под ред. Е. Е. Юровской, И. М. Кривогуза]. Москва : Высшая школа, 1998. 415 с.
472. Новая история стран Европы и Америки: учебник для вузов / под ред. И. М. Кривогуза. Москва : Дрофа, 2005. 909 с.
473. Нойкирхен Г. Мореплавание вчера и сегодня. Ленинград : Судостроение, 1977. 187 с.
474. Нойкирхен Г. Пираты. Морской разбой на всех морях. Москва : Прогресс, 1980. 351 с.
475. Олтаржевский В. П., Бейдина Т. Е., Воронкова Г. А. Английская Ост-Индская компания в XVII веке. Иркутск : ИГУ, 1988. 148 с.
476. Основы борьбы с актами терроризма и пиратства на море. Научно-исследовательская работа. Москва : Московский исследовательский центр по проблемам транснациональной организованной преступности и коррупции при Институте государства и права РАН, 2002. 83 с.
477. Остапов Н. В. М. Н. Петров о соотношении национального и общечеловеческого. URL : http://www.history.vuzlib.org/book_o064_page_81.html (дата звернення: 16.06.2020).
478. Остапов Н. В. Становление преподавания всемирной истории в университетах России: научно-педагогические взгляды и деятельность М. Н. Петрова: 1850–1880 годы: автореф. дисс. ... канд. истор. наук. Сыктывкар, 2006. URL : <http://www.dissercat.com/content/stanovlenie-prepodavaniya->

vsemirnoi-istorii-v-universitetakh-rossii-nauchno-pedagogicheskie-#i xzz2 vd CqVcVc (дата звернення: 16.06.2020).

479. Очерки истории Англии: Средние века и Новое время / под ред. Г. Р. Левина. Москва : Госучпедгиз, 1959. 358 с.

480. Очерки международного морского права / под ред. В. М. Корецкого. Москва : Госюриздат, 1962. 391 с.

481. Павлова Т. А. Кромвель. 88 с. URL : <http://www.rulit.net/books/kromvel-read-23054-68.html> (дата звернення: 16.06.2020).

482. Павлова Т. А. Кромвель. Москва : Молодая гвардия, 1980. 385 с.: ил.

483. Пастушенко А. А. Английское каперство второй половины XVI века: структуры повседневности: автореф. дисс. ... канд. истор. наук. Харьков : ХНУ им. В. Н. Каразина. 2011. URL : <http://mydisser.com/en/catalog/view/15027.html> (дата звернення: 16.06.2020).

484. Первоначальное накопление капитала. URL : <http://ru.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 16.06.2020).

485. Перно Ф. Золото. Санкт-Петербург : БММ, 2007. 224 с.

486. Перье Н. Пираты. Всемирная энциклопедия. Москва : Гелеос, 2008. 256 с.

487. Петрушевский Д. М. Очерки из истории английского государства и общества. Москва : Госсоцэкгиз, 1937. 232 с.

488. Пиратство. URL : <http://ru.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 16.06.2020).

489. Пираты Америки. URL : <http://www.worldofpirates.ru/> (дата звернення: 16.06.2020).

490. Пираты: великие и страшные. URL : <http://www.tortuga.boom.ru> (дата звернення: 16.06.2020).

491. Пономарев М. В., Смирнова С. Ю. Великобритания: государство, политика, право: учеб. пособие. Москва, 2000. 281 с.

492. Пономарев М. В., Смирнова С. Ю. Новая и новейшая история стран Европы и Америки: практическое пособие для студентов вузов: в 3 ч. Москва : Владос, 2000. Ч. 1: Европейская цивилизация в XVI–XVII вв. Век Просвещения. Период становления индустриального общества. 288 с.

493. Репина Л. П., Зверева В. В., Парамонова М. Ю. История исторического знания: пособие для вузов. 2-е изд., стереотип. Москва : Дрофа, 2006. 288 с.

494. Репрессалии. URL : <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%> (дата звернення: 16.06.2020).

495. Рогожинский Ж. Энциклопедия пиратов / пер. с англ. Москва : Вече; А. Корженевский, 1998. 688 с.

496. Рожнов А. Цивилизованная Европа и варварская Москва в зеркале

смертной казни. 2009. URL : <http://www.ruska-pravda.com/index.php/2011070213424/stat-i/nit-vremeni/xiv-xvii.html> (дата звернення: 16.06.2020).

497. Розенталь Н. Н. История Европы в эпоху торгового капитализма. Ленинград : Прибой, 1927. 224 с.

498. Романов А. К. Правовая система Англии. Москва : Дело, 2002. 280 с.

499. Рочестер А. Американский капитализм, 1607–1800. Москва : Иностр. лит-ра, 1950. 151 с.

500. Самойло А. С. Английские колонии в Северной Америке в XVII веке. Москва : АН СССР, 1963. 322 с.

501. Сидорченко В. Ф. Морское пиратство. Санкт-Петербург : Издательский Дом СПбГУ, 2004. 400 с.

502. Сили Дж. Р., Крэмб Дж. А. Британская империя. Москва : Изд-во Алгоритм–Книга, Изд-во Эксмо, 2004. 448 с.

503. Слэзкин Л. Ю. Англичане на пути в Новый свет. *Американский ежегодник, 1972*. Москва : Наука, 1972. С. 5–39.

504. Слэзкин Л. Ю. Колонии и метрополия (1642–1763). *История США: в 4-х т.* Москва : Наука, 1983. Т. 1. С. 50–80.

505. Слэзкин Л. Ю. Легенда, утопия, быль в ранней американской истории. Москва : Наука, 1981. 160 с.

506. Слэзкин Л. Ю. У истоков американской истории: Виргиния и Мэриленд в годы английской революции (1640–1660 гг.). Москва : Наука, 1989. 348 с.

507. Слэзкин Л. Ю. У истоков американской истории: Виргиния, Новый Плимут, 1606–1642. Москва : Наука, 1978. 335 с.

508. Слэзкин Л. Ю. У истоков американской истории: Массачусетс. Мэриленд, 1630–1642. Москва : Наука, 1979. 337 (6) с.

509. Смит Адам. URL : <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D1%EC%E8%F2,%C0%E4%E0%EC> (дата звернення: 16.06.2020).

510. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов (книги I–III) / пер. с англ., вводящая статья и комментарии Е. М. Майбурда. Москва : Наука, 1993. 572 с.

511. Снисаренко А. Б. Джентльмены удачи. Санкт-Петербург : Судостроение, 1997. 496 с.

512. Снисаренко А. Б. Рыцари удачи. Санкт-Петербург : Судостроение, 1991. 448 с.

513. Снисаренко А. Б. Эвпатриды удачи. Ленинград : Судостроение, 1990. 416 с.

514. Согрин В. В. Идеология в американской истории: от отцов-основателей до конца XX в. Москва : Взгляд, 1995. 456 с.

515. Согрин В. В. История США. Санкт-Петербург : Наука, 2003. 459 с.
516. Согрин В. В. Политическая власть, демократия и олигархия в Северной Америке колониальной эпохи. *Новая и новейшая история*. 2001. № 1. С. 23–37.
517. Согрин В. В. Политическая история США. XVII–XX вв. Москва : Изд-во «Весь Мир», 2001. 378 с.
518. Согрин В. В., Зверева Г. И., Репина Л. П. Современная историография Великобритании: учеб. пособ. Москва : Наука, 1991. 226 с.
519. Соколов А. Б. Британская империя XVIII века в зарубежной историографии. *Вопросы истории*. 1993. № 7. С. 7–42.
520. Соколюк С. М. Дії військово-морських сил у боротьбі з тероризмом на морі (70-ті роки XX ст. – початок XXI ст.): дис. ... канд. істор. наук. Київ : Національна академія оборони України, 2009.
521. Соколюк С. Морський тероризм: чинники розвитку. *Воєнна історія*. 2007. № 4–6 (34–36). С. 32–43.
522. Соколюк С. Сучасна історіографія дій військово-морських сил у боротьбі з тероризмом на морі наприкінці XX ст. – початку XXI ст. *Воєнна історія*. 2009. № 1. С. 82–92.
523. Степанов, Тихон Фёдорович. URL : <http://ru.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 16.06.2020).
524. Сто великих мореплавателей / [авт.-сост. Н. Авдяева, Л. Жданович]. Москва : Вече, 2004. 563 с.
525. Стоянов А. М. Очерки истории и догматики международного права: Лекции, читанные в 1873/74 акад. году в Харьковском университете. Харьков : Унив. тип., 1875. 753 с. [репринт. копия]. URL : <http://www.bibliard.ru/vcd-4-1-879/goodsinfo.html> (дата звернення: 16.06.2020).
526. Стрэчи Дж. Л. Королева Елизавета и граф Ессекс. Москва : Слово, 1992. 252 с.
527. Тарле Е. В. Очерки истории колониальной политики западноевропейских государств (конец XV – начало XIX в.). Москва : Наука, 1960. 427 с.
528. Тарле Е. В. Русский флот и внешняя политика Петра I. Москва : Воениздат, 1949. 124 с.
529. Татаринова К. Н. Очерки по истории Англии. 1640–1815 гг. Москва : Изд-во ИМО, 1958. 455 с.
530. Таубе М. Принципы мира и права в международных столкновениях Средних веков. Харьков : Первая тип. и тип. Зильберберт, 1899. 361 с.
531. Тененбаум Б. Тюдоры. «Золотой век». URL : http://4itaem.com/author/boris_tenenbaum-177739 (дата звернення: 16.06.2020).
532. Тёрнер, Фредерик Джексон. URL :

<http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1BD> (дата звернення: 16.06.2020).

533. Тойнби А. Постигание истории. Москва : Мысль, 1991. 320 с.

534. Тошак Дж. Стремление к истине. Как овладеть мастерством историка / пер. с англ. М. Л. Коробочкина. URL : <http://klubsokol.wix.com/sokol#!istochnikovedenie/c1gwv> (дата звернення: 16.06.2020).

535. Ткаченко М. А. Становление Британии как морской державы. Вторая половина XVI века: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. Санкт-Петербург, 2003. 296 с.

536. Торгова та колоніальна експансія Англії за часів правління Єлизавети I. URL : <http://www.work.ua/?gclid=CIrUtI6R7rICFYR4cAodqx8AsQ> (дата звернення: 16.06.2020).

537. Тревельян Дж. М. История Англии от Чосера до королевы Виктории / пер. с англ. А. А. Крушинской и К. Н. Татариновой. Смоленск : Русич, 2005. 624 с.

538. Тревельян Дж. М. Социальная история Англии. Москва : Иностранная литература, 1959. 607 с.

539. Три века колониальной Америки: о типологии феодализма в Западном полушарии / [Б. Н. Комиссаров и др.]. Санкт-Петербург : Изд-во СПбГУ, 1992. 246 с.

540. Трофей (добыча). URL : <http://ru.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 16.06.2020).

541. Трухановський В. Г. Уинстон Черчилль. Политическая биография. Москва : Мысль, 1977. 463 с.

542. Федоров С. Е., Кондратьев С. В., Питулько Г. Н. Англия XVII века: социопрофессиональные группы и общество: монография. Санкт-Петербург : Образование, 1997. 184 с.

543. Федоров С. Е. Пэрское право: Нормативная практика в Англии раннего Нового времени. *Известия вузов. Правоведение*. Санкт-Петербург, 1996. № 2. С. 124–130.

544. Федотова И. Г., Толстопятко Г. П. Юридические понятия и категории в английском языке: Legal terminology. 2-е изд., испр. и доп. Обнинск : Титул, 2000. 431 с.

545. Фергюсон Н. Британская империя: уроки для глобальной власти. *Космополис*. 2003. № 3 (5). С. 72–78.

546. Фиске Д. Открытие Америки: в 2 т. Москва : Тип. И. С. Солдатенкова, 1893. Т. 2. 372, IX с.

547. Фон-Резон. Об остановке, осмотре и задержании торговых судов. Санкт-Петербург : Издательство «Типография Исидора Гольдберга», 1905. 346 с.

548. Фостер У. З. Негритянский народ в истории Америки. Москва: Иностранная литература, 1955. 750 с.

549. Фостер У. З. Очерк политической истории Америки. Москва : Иностран. лит-ра, 1955. 918 с.

550. Фрищина Н. Н. Борьба Англии за проникновение в испанские колонии Нового света в XVI веке (из истории предпосылок англо-испанской войны): автореф. дисс. ... канд. ист. наук. Ленинград : ЛГУ, 1981. 20 с.

551. Фрэнсис Дрейк, личный корсар королевы. URL: <http://www.e-reading.org.ua/book.php?book=1002616> (дата звернення: 16.06.2020).

552. Фурсенко А. А. Американская революция и образование США. Ленинград : Наука, 1978. 415 с.

553. Фурсенко А. А. Колониальный период (1607–1776). *Очерки новой и новейшей истории США: в 2-х т.* Москва : Наука, 1960. Т. 1. С. 66–102.

554. Халфин Н. А. Создание и распад Британской колониальной империи. Москва : Изд. восточ. лит-ры, 1961. 106 с.

555. Ханке Х. На семи морях: Моряк, смерть и дьявол. Хроника старины / пер. с нем. Москва : Мысль, 1989. 318 с.

556. Хаусхофер К. О геополитике: Работы разных лет. Москва : Мысль, 2001. 257 с.

557. Хейг К. Елизавета I Английская / пер. с англ. Н. Г. Милых. Ростов-на-Дону : Феникс, 1997. 320 с.

558. Хиггинс Ф., Коломбос Д. Международное морское право. Москва : Иностран. лит-ра, 1953. 714 с.

559. Ципоруха М. Под черным флагом. Хроники пиратства и корсарства. URL : <http://lib.rus.ec/b/163324/red> (дата звернення: 16.06.2020).

560. Ципурина Г. И. Английская дипломатия в Османской империи во второй половине XVI века. *Англия в эпоху абсолютизма* / под ред. Сапрыкина Ю. М. Москва : МГУ, 1984. 200 с.

561. Черкасов П. П. Судьба империи. Очерк колониальной экспансии Франции в XVI–XIX веках. Москва : Наука, 1983. 183 с.

562. Черняк Е. Б. Пять столетий тайной войны: Из истории секретной дипломатии и разведки. Москва : Межд. отношения, 1991. 554 с.

563. Черчилль У. Мировой кризис. Автобиография. Речи. Москва : СК-СМО, 2003. 768 с.

564. Черчилль У. С. Рождение Британии / пер. с англ. С. Н. Самуйлова. Смоленск : Русич, 2003. 512 с., илл.

565. Шапиро Л. Английская историография. URL : <http://chitalka.net.ua/textbooks/123/7814.html> (дата звернення: 16.06.2020).

566. Шапиро А. Л. Историография (1982). URL : <http://readbookz.com/book/207/7816.html> (дата звернення: 16.06.2020)

567. Шарифжанов И. И. Английская историография в XX веке. Основные теоретико-методологические тенденции, школы и направления: учеб. пособ. Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2004. 238 с.

568. Шевченко Н. І. Владні структури Англії доби ранніх Стюартів в британській історіографії другої половини ХХ ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. Київ : КНУ, 2003.

569. Широкоград А. Б. Адмиралы и корсары Екатерины Великой. Звездный час русского флота. Москва : Вече, 2006. 446 с.

570. Шитов А. Е. Английское пиратство в раннее новое время: обзор литературы и источников. URL : <http://izvestia.asu.ru/2009/4-4/hist/TheNewsOfASU-2009-4-4-hist-58.pdf> (дата звернення: 16.06.2020).

571. Штенцель А. История войн на море. Москва : Изографус, ЭКСМО–Пресс, 2002. Т. 1. 553 с.

572. Штокмар В. В. Борьба с пуританами как один из аспектов социальной политики Тюдоров во второй половине XVI века. *Проблемы социальной структуры и идеологии средневекового общества*. Ленинград: ЛГУ, 1957. Вып. 1. С. 124–134.

573. Штокмар В. В. Идеология английского абсолютизма в письмах Елизаветы Тюдор. *Ученые записки Ленинградского университета. Серия исторических наук*. Ленинград : ЛГУ, 1950. № 127. Вып. 17. С. 223–248.

574. Штокмар В. В. История Англии в средние века. 2-е изд., доп. Санкт-Петербург : Алетейя, 2000. 187 с.

575. Штокмар В. В. Очерки по истории Англии. Ленинград : ЛГУ, 1957. 214 с.

576. Штокмар В. В. Экономическая политика английского абсолютизма в эпоху его расцвета. Ленинград : ЛГУ, 1962. 155 с.

577. Энгельс Ф. Историческая публицистика: О военном искусстве. О теории насилия. Москва : Эксмо; Санкт-Петербург : Terra fantastica, 2003. 736 с.

578. Эшли У. Дж. Экономическая история Англии в связи с экономической теорией. Москва : Изд. М. И. Водовозовой; Типогр. А. Г. Кольчугина, 1897. 831 с.

579. Юм Д. Англия под властью дома Стюартов. Т. 1–2 / пер. с англ. А. А. Васильева; под общ. ред. С. Е. Федорова. Санкт-Петербург : Алетейя, 2001–2002.

580. Юм, Дэвид. URL : http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C,_%D0%9D%20%D0%94 (дата звернення: 16.06.2020).

581. Яброва М. М. Зарождение раннекапиталистических отношений в английском городе (Лондон XIV – начала XVI века). / под ред. С. М. Стама. Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1983. 230 с.

582. Яброва М. И. Начало колониальной экспансии Англии 70–80-х гг. XVI в.: автореф. дисс. ... канд. ист. наук. Ленинград, 1950. 13 с.

583. Яброва М. М. Очерки истории колониальной экспансии Англии в

эпоху первоначального накопления капитала. Саратов : СГУ, 1966. 134 с.

584. Яровой В. В. Происхождение англо-американской войны (1812–1815). Иркутск : ИГУ, 1987. 384 с.

585. Abbot W. J. The Naval History of the United States. New York : Peter Fenelon Collierm, 1890. 438 p.

586. Action of 9 July 1806. URL : http://en.wikipedia.org/wiki/Action_of_9_July_1806 (дата звернения: 16.06.2020).

587. Adamson J. H., Folland H. F. The Shepherd of the Ocean. Boston : Gambit Inc., 1969. 464 p.

588. Admiralty Court. URL : http://en.wikipedia.org/wiki/Admiralty_court (дата звернения: 16.06.2020).

589. The Age of Expansion. Europe and World 1559–1660 / ed. by H. R. Trevor-Roper. London : Hamish Hamilton, 1968. 360 p.

590. Alderman C. L. The Golden Century. England under the Tudors. Folkstone : Bailey Brothers & Swinfen, 1973. 189 p.

591. Allen G. W. Massachusetts Privateers of the Revolution. Boston : Massachusetts Historical Society, 1927. 356 p.

592. Allen G. W. A Naval History of the American Revolution: in 2 vols. New York : Houghton Mifflin, 1913. Vol. 1. 365 p.

593. Allen J. Battles of the British Navy. London : H. G. Bohn, MDCCLII. XVI, 476 p.

594. Anderson Ch. L. G. Old Panama and Castilla del Oro; a narrative history of the discovery, conquest, and settlement by the Spaniards of Panama, Darien, Veragua, Santo Domingo, Santa Marta, Cartagena, Nicaragua, and Pera: including... the daring raids of Sir Francis Drake, the buccaneers in the Caribbean and South seas, the sack of the city of old Panama by Henry Morgan, and the story of the Scots colony on Caledonia bay. Boston : The Page Company, 1914. 428 p.

595. Anderson G. M., Gifford A. Privateering and the Private Production of Naval Power. 122 p. URL : <http://www.cato.org/sites/cato.org/files/serials/files/cato-journal/1991/5/cj11n1-8.pdf> (дата звернения: 16.06.2020).

596. Andrews Ch. M. Colonial Commerce. *American Historical Review* (*American Historical Association*). 1914. October. № 20 (1).

597. Andrews Ch. M. Our Earliest Colonial Settlements: Their Diversities of Origin and Later Characteristics. Ithaca : Great Seal Books, 1933. 179 p.

598. Andrews Ch. M. Virginia: the Old Dominion. Richmond : The Dietz Press, Inc., 1949. XVIII, 429 p.

599. Andrews K. R. The Colonial period of American history. Vol. I–IV. Oxford : Oxford University Press, 1934–1938.

600. Andrews K. R. Elizabethian Privateering. English Privateering during

the Spanish War 1585–1603. Cambridge : University Press, 1964. 297 p.

601. Andrews K. R. Sir Robert Cecil and Mediterranean Plunder. *The English Historical Review*. 1972. Vol. 87. № 344. P. 513–532.

602. Andrews K. R. The Spanish Caribbean: Trade and Plunder, 1530–1630. London : Yale University Press, 1978.

603. Andrews K. R. Trade, Plunder and Settlement: Maritime Enterprise and the Genesis of British Empire, 1480–1630. Cambridge, UK : Cambridge University Press, 1984.

604. Anson W. V. The life of Admiral Lord Anson, the father of the British navy, 1697–1762. London : J. Murray, 1912. 202 p.

605. Aptheker H. Colonial Era. New York : Vanguard Press, 1966. 320 p.

606. Archdeacon T. New York City, 1664–1710. Ithaca : Great Seal Books, 1976. XXII, 450 p.

607. Armour Ch. A., Lackey Th. Sailing Ships of the Maritimes: An Illustrated History of Shipping and Shipbuilding in the Maritime Provinces of Canada, 1750–1925. Toronto : McGraw-Hill Ryerson, 1975.

608. Bailyn B. The New England Merchants in the Seventeenth Century. Cambridge, Mass : Harvard University Press, 1955. VIII, 249 p.

609. Baker J. H. An Introduction to English Legal History. London : Butterworths, 1990. XLIX, 673 p.

610. Baker J. H. The Law Merchant and the Common Law. URL : <http://books.google.com.ua/books?id=NnLcHITFOVsC&pg=PA171&lpg=PA171&dq=Baker,+J.H.,+%E2%80%9CThe+Law+Merchant+and+the+Common+Law> (дата звернення: 16.06.2020).

611. Baker J. H. The Legal Profession and the Common Law. History essays. London : Hambledon press. 1986. 495 p.

612. Bancroft G. History of the United States of America: in 10 vols. Boston : Carey and Hurt, 1834–1875.

613. Barbour V. Dutch and English Merchant Shipping in the 17th Century. *The Economy Historical Review*. 1930. Vol. 2. P. 261–290.

614. Barbour V. Privateers and Pirates of the West Indies. *The American Historical Review*. April 1911. Vol. XVI. № 3.

615. Barrow J. The life of George, Lord Anson: admiral of the fleet, vice-admiral of Great Britain, and first lord commissioner of the admiralty, previous to, and during, the seven years' war. London : J. Murray, 1839. 484 p.

616. Barrow J. The life of Richard, Earl Howe, K. G.: admiral of the fleet, and general of marines. London : J. Murray, 1838. 432 p.

617. Barrow Th. The Trade and Empire: the British Customs Service in Colonial America, 1660–1775. Cambridge : Cambridge University Press, 1967. XXII, 432 p.

618. Beater J. *Pirates and Buried Treasure*. St. Petersburg, FL : Great Outdoors Publishing, 1959. 118 p.
619. Bederman D. J. Reception of the Classical Tradition in International Law. URL: <http://www.law.emory.edu/EILR/volumes/spring96/bederman.html> (дата звернення: 16.06.2020).
620. Bederman D. J. *The spirit of International Law*. Athens : University of Georgia Press, 2002. 374 p.
621. Beer E. S. The Lord High Admiral and the Administration of the Navy. *The Mariners Mirror*. 1927. Vol. 13.
622. Beer G. L. British Colonial Policy, 1754–1765. *Political Science Quarterly*. March 1907. Vol. 22. P. 1–48.
623. Belcher E. A., Williamson J. A. *Migration within the Empire*. London : W. Collins, 1924. X, 320 p.
624. Berckman E. *Victims of Piracy: The Admiralty Court, 1575–1678*. London : Hamish Hamilton, 1979. 134 p.
625. Bevan B. *The Great Seamen of Elizabeth*. London : R. Hale, 1971. 319 p.
626. Bindoff S. T. *Tudor England*. London : Harmondsworth; Penguin Books, 1952. 320 p.
627. Black J. B. *The Reign of Elizabeth, 1558–1603*. Oxford : Oxford University Press, 1987. XXVII, 539 p.
628. Blake J. W. *European Beginnings in West Africa, 1454–1578*. London : Longmans, 1937. 259 p.
629. Blet H. *Histoire de la colonozation francaise*. Paris : Grenoble: Armand, 1946. T. 1. 330 p.
630. Bliss R. M. *Revolution and Empire: English Politics and the American Colonies in the Seventeenth Century*. Manchester : Manchester University Press, 1990. XI, 300 p.
631. Bolster W. J. *Black Jacks: African-American Seamen in the Age of Sail*. Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1990. 310 p.
632. Bolton H. E., Marshall Th. M. *The Colonization of North America, 1492–1783*. New York – London : The Macmillan Company, 1930. XXVIII, 609 p.
633. Bolton H. E., Ross M. L. *Debatated Land. A Scketch of Anglo-Spanish Rivalry for the Georgia Country*. Ann Arbor : University Microfilms, 1961.
634. Bourne E. G. *Spain in America, 1450–1580*. New York : Harper & Brothers, 1904. XX, 350 p.
635. Bradford A. S. *Flying the Black Flag: a Brief History of Piracy*. London : Westport Praeger, 2007. 211 p.
636. Bradford J. C. *Quarterdeck and Bridge: Two Centuries of American Naval Leaders*. New York : Naval Institute Press, 1997. 455 p.

637. Brett S. R. The Stuart Century. 1603–1714. London : Granada, 1964. 306 p.

638. Breverton T. Admiral Sir Henry Morgan: «King of the Buccaneers». Gretna : La Pelican Publ., 2005. 128 p.

639. Brewer J. The Sinews of Power: War, Money, and the English State, 1688–1783. New York : Alfred A. Knopf, 1989. 197 p.

640. A Brief History of Piracy. URL : http://www.royalnavalmuseum.org/info_sheets_piracy.htm (дата звернення: 16.06.2020).

641. A Brief History of the Royal Navy. Eleven Centuries of Naval Developments. Royal Naval Museum Library, 2004. URL : http://www.royalnavalmuseum.org/info_sheets_naval_history.htm (дата звернення: 16.06.2020).

642. Brighton R. Port of Portsmouth Ships and the Cotton Trade 1783–1829. Portsmouth : Marine Society Publication, N. 10. 240 p. URL : <http://www.portsmouthmarinesociety.org/pms10.html> (дата звернення: 16.06.2020).

643. Bromley J. S. Corsairs and Navies, 1660–1760. London : Ronceverte: The Hambleton Press, 1987. 340 p.

644. Bruijan J. R., Gaastra F. Ships, Sailors and Spices: East India Companies and Their Shipping in the 16th, 17th and 18th Centuries. Amsterdam : Neha, 1993.

645. Burns A. History of the British West Indies. London : George Allen and Unwin Ltd., 1954.

646. Butler L. S. Pirates, Privateers, and Rebel Raiders of the Carolina Coast. Chapel Hill : University of North Carolina Press, 2000. 275 p.

647. Butterfield H. The Whig Interpretation of History. London, 1931. 144 p.

648. Caenegem R. C. van. The Birth of the English Common Law. Cambridge : Cambridge University press, 1973. 160 p.

649. Callender G. The Naval Side of British History. London : S. Low, 1934. XII, 13–320 p.

650. The Cambridge Modern History. URL : http://en.wikipedia.org/wiki/The_Cambridge_Modern_History (дата звернення: 16.06.2020).

651. Campbell J. Naval History of Great Britain including the history and lives of the British admirals (1813). URL : <https://archive.org/search.php?query=creator%3A%22Yorke%2C+Henry+Redhead%2C+1772-1813%22> (дата звернення: 16.06.2020).

652. Canney D. L. Sailing warships of the US Navy. New York : Chatham Publishing / Naval Institute Press, 2001. 224 p.

653. Captain John Barry 1745–1803. URL: http://www.history.navy.mil/bios/barry_john.htm (дата звернення: 16.06.2020).

654. Captain Kidd. URL : <http://captainkidd.org/Trial%20&%20Execution.html> (дата звернення: 16.06.2020).
655. Sawtorney N. A History of Pirates. London : Book Sales, 2004. 240 p. URL : http://books.google.com.ua/books?id=91_vULQIyO8C&hl=uk&source=gbs_similarbooks (дата звернення: 16.06.2020).
656. Chidsey J. D. The American Privateers: a History. Valley Forge; New York : Crown Publishers. 1959. 190 p.
657. Churchill A. L. The Law of Sea. Manchester : Manchester University Press, 1999. 269 p.
658. Clark W. B. Ben Franklin's Privateers: a Naval Epic of the American Revolution. Baton Rouge : Louisiana State University Press, 1956. 198 p.
659. Clowes W. L. The Royal Navy: a History from the Earliest Times to the Present: in 5 vols. London, 1897. Vol. I. 698 p.
660. Coggeshall G. History of the American Privateers, and Letters of Marque During Our War with England in the Years 1812, '13 and '14. New York : Published by the Author, 1856. 482 p.
661. Coggins J. Ships and Seamen of the American Revolution: Vessels, Crews, Weapons, Gear, Naval Tactics, and Actions of the War for Independence. Harrisburg, Pa. : Stackpole Books, 1969. – 224 p.
662. Coman D. The Industrial History of the United States. New York : Macmillan, 1912. XVI, 461 p.
663. Commerce raiding. URL : http://en.wikipedia.org/wiki/Commerce_raiding/ (дата звернення: 16.06.2020).
664. Confederate privateer. URL : http://en.wikipedia.org/wiki/Confederate_privateer (дата звернення: 16.06.2020).
665. Cooper J. F. History of the Navy of the United States of America. New York : Stringer & Townsend, 1856. 508 p.
666. Cooper J. F. Lives of Distinguished American Naval Officers. Philad. :Carey and Hart, 1846. 436 p.
667. Corbett J. S. Drake and the Tudor Navy: 2 vols. in one. Aldershot, Hampshire : Temple Smith an imprint of Gower Publishing, 1898. XVI, 416 p.; VIII, 462 p.
668. Cordingly D. Under the Black Flag: the Romance and the Reality of Life Among the Pirates. New York : Random House, 1996. 296 p.
669. Cotton Mather. URL : http://en.wikipedia.org/wiki/Cotton_Mather (дата звернення: 16.06.2020).
670. Cranwell J. P., Crane W. Men of Marque: a History of Private Armed Vessels out of Baltimore Durig the War of 1812. New York : W. W. Norton and Company, 1940. XX, 400 p.
671. Crowson P. S. Tudor Foreign Policy. London : A. & C. Black, 1973.

XIII, 288 p.

672. Crouzet F. A History of the European Economy, 1000–2000. Williamsburgh : The University Press of Virginia, 2001. 351 p.

673. Davies D. W. Elizabethans Errant: The Strange Fortunes of Sir Thomas Sherley and His Three Sons As Well As in the Dutch Wars As in Moscovy, Morocco, Spain, and the Indies. Ithaca; New York : Cornell University Press, 1967. XV, 337 p.

674. Davies G. The Early Stuarts, 1603–1660. The Oxford History of England series. Oxford : Oxford University Press, 1959. Vol. IX. XIII, 458 p.

675. Deacon R. John Dee. Scientist, Geographer, Astrologian and Secret Agent to Elizabeth I. London, 1968.

676. Dean L. E. Tudor Theories of History Writing. *University of Michigan Contributions to Modern Philology*. Detroit, 1947. P. 1–21.

677. The Declaration of Parise Negotiation. URL : <http://historion.net/great-britain-and-american-civil-war/chapter-v-declaration-paris-negotiation?page=17> (дата звернення: 16.06.2020).

678. Dickerson O. M. The Navigation Acts and the American Revolutionю Philad. : Clinton Books, 1951. XII, 236 p.

679. Durup J. A Short Seafaring Adventures and Conflicts in the Indian Ocean, 1405–1811. 2004. URL : http://en.wikipedia.org/wiki/William_Kidd (дата звернення).

680. Earle P. The sack of Panama: Captain Morgan and the battle for the Caribbean. New York : Thomas Dunne Books / St Martin's Press, 2007. 280 p.

681. East India Company. URL : http://en.wikipedia.org/wiki/East_India_Company (дата звернення).

682. Edwin J. P. The Economy of Colonial America. Ithaca : Seal Book, 1988. 360 p.

683. Elliot J. H. Spain and its World, 1500–1700. New Haven : Yale University Press, 2008. 322 p.

684. Elton G. R. England under the Tudors. London : Methuen, 1978. 533 p.

685. Elton G. R. Modern Historians on British History, 1485–1945; a Critical Bibliography, 1945–1969. Ithaca : Cornell University Press, 1971. VIII, 239 p.

686. Elton G. R. Reform and Reformation: England, 1509–1558. Cambridge : Harvard University Press, 1977. VI, 423 p.

687. Elton G. R. Studies in Tudor and Stuart Politics and Government. Papers and Reviews 1946–1972. Cambridge : Cambridge University Press, 1974. Vol. I. Tudor Government / Tudor Politics. 397 p.

688. Enos Collins. URL : http://en.wikipedia.org/wiki/Enos_Collins (дата звернення).

689. Erickson C. The First Elizabeth, 1603. London : Methuen, 1984. 447 p.

690. Eusden J. D. Puritans, Lawers and Politics in Early Seventeenth Century

- England. New Heaven : Yale University Press, 1958. XII, 238 p.
691. Farrere C. Histoire de la marine française. P. Flammarion., 1956. 439 p.
692. Faye M. K. Prize and Prejudice Privateering and Naval Prize in Atlantic Canada in the War of 1812. Research in Maritime History, no. 11. St. John's, Nfld. : International Maritime Economic History Association, 1997.
693. Fernandez-Armesto F. The Spanish Armada: the experience of war in 1588. Oxford : Oxford University Press, 1988. X, 260 p.
694. Fernandez-Florez D. Drama y aventura de los Españoles en Florida. Madrid : Ediciones Cultura Hispánica, 1963. 126 p.
695. Ford B., Switzer D. C. Under Water Dig: The Excavation of a Revolutionary War Privateer. New York : William Morrow and Company, 1982.
696. Foster W. England's Quest of Eastern Trade. London : A. and C. Black, 1933. 355 p.
697. Francis Drake. A Biography. URL : <http://www.biography.com/people/francis-drake-9278809?page=3> (дата звернення: 16.06.2020).
698. Frost A. Convicts and Empire: A Naval Question, 1776–1811. Oxford : Oxford University Press, 1980. 240 p.
699. Froude J. A. History of England from the fall of Wolsey to the Death of Elizabeth. London : Green, Longman, Roberts, 1863. Vol. VIII. 483 p.
700. Gardiner S. R. History of England from the Accession of James I to the outbreak of the Civil War, 1603–1642. London : Longman, 1895. Vol. 2. 425 p.
701. Garitee G. R. The Republic's Private Navy: the American Privateering Business as Practiced by Baltimore During the War of 1812. Middletown, Connecticut : Weslean University Press, 1977. XX, 356 p.
702. George Walker (privateer). URL : http://en.wikipedia.org/wiki/George_Walker_%28privateer%29 (дата звернення: 16.06.2020).
703. Gilbert P. Historiography of the Golden Era of Anglo-american Piracy in the Atlantic, 1680–1730. URL : <http://www.nautical.com/Pirates-Historiography.html> (дата звернення: 16.06.2020).
704. Gosse Ph. The Pirates Who's Who, Giving Particulars of the Lives & Deaths of the Pirates & Buccaneers. Glorieta, New Mexico : Rio Grande Press, 1924. 328 p.
705. Green J. R. A Short History of the English People. London : Repr. ed., 1911. 872 p.
706. Greenberg D. Crime and Law Enforcement in the Colony of New York, 1691–1776. Ithaca : Seal Book, 1976. XVI, 320 p.
707. Grodzinski J. R. Atlantic Campaign of the War of 1812. URL : <http://www.thecanadianencyclopedia.com/articles/atlantic-campaign-of-the-war-of-1812> (дата звернення: 16.06.2020).

708. Grouse N. M. The French Struggle for the West Indies, 1665–1713. New York : The Mac Millan Company, 1930. XX, 340 p.

709. Hakluyt Society. URL : http://en.wikipedia.org/wiki/Hakluyt_Society (дата звернення: 16.06.2020).

710. Hall A. H. The Last Days of Pirates. Thesis for Honors in History. New York : Vanderbilt University, 1998. 74 p.

711. Hammer P. Elizabeth's Wars: War, Government and Society in Tudor England, 1544–1604. Basingstoke : Palgrave, 2003. 344 p.

712. Hansen M. L. The Atlantic Migration, 1607–1860. Cambridge (Mas.) : University of Cambridge Press, 1998. XII, 326 p.

713. Harding A. A Social History of English Law. Baltimore (Md), Penguin books, 1966. 503 p.

714. Haring C. H. The Buccaneers in the West Indies in the XVII Century. New York : E. P. Dutton and Company, 1910. XX, 280 p.

715. Haring C. H. The Spanish Empire in America. New York : Harper Collins, 1947.

716. Harpham D. The Case of Captain William Kidd – a 300 year old miscarriage of justice? July 5, 2012. URL : <http://newhistories.group.shef.ac.uk/wordpress/wordpress/?p=3865> (дата звернення: 16.06.2020).

717. Hazlewood N. The Queen's Slave Trader: John Hawkyms, Elizabeth I, and the Trafficking in Human Souls. New York : Harper Collins, 2005. 464 p.

718. Helsdon M. British West India Company. URL : http://www.throneworld.com/wiki/index.php?title=British_West_India_Company (дата звернення: 16.06.2020).

719. Henry Morgan. URL : http://en.wikipedia.org/wiki/Henry_Morgan (дата звернення: 16.06.2020).

720. Hibbert Ch. The Virgin Queen: Elisabeth I, Jenius of the Golden Age. Reading : Addison-Wesley Publishing Company, 1991. 287 p. URL : <http://www.biblio.com/christopher-hibbert/the-virgin-queen~36856179~title> (дата звернення: 16.06.2020).

721. High Court of Admiralty. URL : <http://www.nationalarchives.gov.uk/records/research-guides/high-court-admiralty.htm> (дата звернення: 16.06.2020).

722. History of American Privateering. URL : <http://sites.google.com/a/uconn.edu/americanprivateers/home/history-of-american-private-ering> (дата звернення: 16.06.2020).

723. A History of English Law. London : Methuen & Co., 1903. Vol. I. VII, 337 p.

724. A History of Navigation from Odysseus to Captain Cook. New York : The Haven-Finding Art, 1957. X, 296 p.

725. History of the United States Navy / A. D. Innes. URL : http://en.wikipedia.org/wiki/History_of_the_United_States_Navy#Continental_Navy_.28775.E2.80.931785.29 (дата звернення: 16.06.2020).

726. Hofstadter R. American Political Tradition. New York : Archont Books, 1948. XXIV, 540 p.

727. Hogarth D. D., Boreham P. W., Mitchell J. G. Martin Frobisher's Northwest Venture. 1576–1581. Mines, Minerals, Metallurgy. Hull, Quebec : Canadian Museum of Civilization, 1994. XIII, 181 p. : ill., maps.

728. Holdworth W. S. The Development of the Law Merchant and its Court. Select Essays in Anglo-American Legal History, by Various Authors, Compiled and Edited by a Committee of the Association of American Law Schools, in three volumes. Boston : Little, Brown, and Company, 1907. Vol. 1. URL : http://oll.libertyfund.org/index.php?option=com_content&task=view&id=1168&Itemid=284 (дата звернення: 16.06.2020).

729. Holdworth W. S. Essays in Law and History / ed. by A. L. Goodhart and H. G. Handbury. Oxford : Clarendonpress, 1946. XV, 302 p.

730. Holdworth W. S. A History of English Law: In 11 vol.; 4th ed. London : Methuen, 1936. Vol 2. XLII, 661 p.; 1 map.

731. Holdworth W. S. A History of English Law: In 11 vol.; 4th ed. London : Methuen, 1937. Vol. 6. XXXII, 719 p.

732. Holdworth W. S. A History of English Law: In 11 vol. 4th ed. London : Methuen, 1937. Vol. 8. XXXIV, 500 p.

733. Holdworth W. S. A History of English Law: In 12 vol. 5th ed. London : Methuen, 1942. Vol. 3. LIII, 695 p.

734. Holdworth W. S. A History of English Law: In 12 vol. 5th ed. London : Methuen, 1945. Vol. 4. XXXVIII, 600 p.

735. Holdworth W. S. A History of English Law: In 14-en vol. 7th ed. rev. under the general editorship of A. L. Goodhart and H. G. Handbury. With an introd. Essay and addit by S. B. Chrimes. London : Methuen, 1958. Vol. 1. 650 p.

736. Holdworth W. S. Some Makers of English Law. The Tagore lectures 1937–1938. Cambridge : University press, 1938. XI, 308 p.

737. Howe S. The Slow Death and Strange Rebirth of Imperial History. *The Journal of Imperial and Commonwealth History*. 2001. Vol. 29. № 2. P. 38–59.

738. Innes A. D. England Under the Tudors. URL : <http://www.amazon.com/England-under-Tudors-Arthur-Innes/dp/144741781> (дата звернення: 16.06.2020).

739. An Introduction to Privateering History. Privateer History: A General Overview. URL : <http://bbprivateer.ca/?q=book/export/html/11> (дата звернення: 16.06.2020).

740. James Anthony Froude. URL : http://en.wikipedia.org/wiki/James_Anthony_Froude (дата звернення: 16.06.2020).

741. James Williamson (historian). URL : http://en.wikipedia.org/wiki/James_Williamson_%28historian%29 (дата звернення: 16.06.2020).

742. James W., Chamier F. The Naval History of Great Britain: from the Declaration of War by France in 1793 to the Accession of George IV. London : Richard Bentley, 1837. 568 p.

743. Janvier Th. The Dutch Founding of New York. Port Washington : Jra Freedman, 1967. 135 p.

744. Janvier Th. The Old New York. New York : Harper & Bros., 1922.

745. Janvriere E. Histoire de la Louisiane francaise, 1673–1939. Paris : Gallimard, 1940. 430 p.

746. Jean Fleury. URL : http://en.wikipedia.org/wiki/Jean_Fleury (дата звернення: 16.06.2020).

747. Jenks Ed. A Short History of English Law. From the Earliest Times to the End of the year 1933. New issue. – London : Methuen, 1934. XXXVI, 248 p.

748. Jeremy Bentham. URL : http://en.wikipedia.org/wiki/Jeremy_Bentham (дата звернення: 16.06.2020).

749. John Dee. URL : http://en.wikipedia.org/wiki/John_Dee (дата звернення: 16.06.2020).

750. John Emerich Edward Dalberg Acton. URL : http://en.wikisource.org/wiki/Author:John_Emerich_Edward_Dalberg_Acton (дата звернення: 16.06.2020).

751. John Hawkins. URL : http://en.wikipedia.org/wiki/John_Hawkins (дата звернення: 16.06.2020).

752. John Newland Maffitt (privateer). URL : http://en.wikipedia.org/wiki/John_Newland_Maffitt_%28privateer%29 (дата звернення: 16.06.2020).

753. John Stuart Mill. URL : http://en.wikipedia.org/wiki/John_Stuart_Mill (дата звернення: 16.06.2020).

754. John Underhill, privateer, (1608–1672). URL : <http://www.blacksheepancestors.com/pirates/underhill.shtml> (дата звернення: 16.06.2020).

755. Kaye Lam W. Drake, Sir Francis, English navigator. Toronto : University of Toronto; Université Laval, 2000. URL : http://www.biographi.ca/009004-119.01-e.php?id_nbr=181 (дата звернення: 16.06.2020).

756. Kelsey H. Sir Francis Drake: the Queen's Pirate. New Haven; London : Yale University Press, 2000. 588 c.

757. Kelsey H. Sir John Hawkins: Queen Elizabeth's Slave Trader. London : Yale University Press, 2003. 416 с.

758. Kennedy P. The Rise and Fall of British Naval Mastery. New York : Humanity Books, 1998. URL : <http://www.abebooks.com/book-search/title/rise-fall-british-naval-mastery/> (дата звернення: 16.06.2020).

759. Kenny R. W. Elizabeth's Admiral. The Political Career of Charles Howard Earl of Nottingham, 1536–1624. Baltimore, Maryland : The Johns Hopkins Press, 1970. XIV, 354 p.

760. Kert F. M. Prize and Prejudice: Privateering and Naval Prize in Atlantic Canada in the War of 1812. St. John's, Nfld. : International Maritime Economic History Ass., 1997. 253 p.

761. Konstam A., Cordingly D. The History of Pirates. P. : Lyons Press, 2002. 192 p. URL : http://books.google.com.ua/books?id=jWvIOxRf258C&hl=uk&source=gbs_similarbooks (дата звернення: 16.06.2020).

762. Kupperman K. O. Providence Island, 1630–1641: the Other Puritan Colony. Cambridge; New York : Cambridge University Press, 1993.

763. Lacey R. Sir Walter Raleigh. London: Cardinal, 1975. 461 p.

764. Lampson Ch. R. Privateers of the Revolution, 2011. URL : <http://web.massar.org/privateers-of-the-revolution/> (дата звернення: 16.06.2020).

765. Lane K. E. Blood and Silver: a History of Piracy in the Caribbean and Central America. Oxford; UK : Oxford Signal Books, 1999. 328 p.

766. Lane K. E. Pillaging the Empire: Piracy in the Americas, 1500–1750. New York : ME Sharpe, 1998. 237 p.

767. Latimer J. Buccaneers of the Caribbean: How Piracy Forged an Empire. Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 2009. 342, [16] p.

768. Leefe J. The Atlantic Privateers. Halifax : Petheric Press, 1978. 580 p.

769. Leeson P. T. Rationality, Pirates and the Law: a Retrospective Rationality. URL : http://_Pirates_and_the_Law.pdf-AdobeReader (дата звернення: 16.06.2020).

770. Leitch W. J. Anglo-Spanish Rivalry in North America. Athens : University of Georgia Press, 1971.

771. Lemisch J. Privateering, the American Revolution, and the Rules of War: The United States Was Born in «Terrorism» and Piracy. URL : <http://hnn.us/articles/915.html> (дата звернення: 16.06.2020).

772. Letter of marque. URL : http://en.wikipedia.org/wiki/Letter_of_marque (дата звернення: 16.06.2020).

773. Lewis M. The Navy of Britain. A Historical Portrait. London : Allen, 1948. 560 p.

774. Lewis M. The Spanish Armada. London : B.T. Batsford, 1960. 216 p.

775. Lex mercatoria. URL : http://en.wikipedia.org/wiki/Lex_mercatoria (да-

та звернення: 16.06.2020).

776. Loades D. *The Tudor Navy. An Administrative, Political and Military History*. Cambridge : University of Cambridge, 1992.

777. Louis W. R., Roger W., Canny N., Low A. *The Oxford History of the British Empire: in 5 vols*. Oxford : Oxford University Press. Vol. I: *The Origins of Empire*, 2001. 560 p.; Vol. II: *The eighteenth century*, 2001. 639 p.; Vol. III: *The nineteenth century*, 2001. 800 p.

778. Louisa (Quasi-War privateer). URL : http://en.wikipedia.org/wiki/Louisa_%28Quasi-War_privateer%29 (дата звернення: 16.06.2020).

779. McCarthy M. *Privateering, Piracy and British Policy in Spanish America, 1810–1830*. London : Boydell and Brewer Press, 2013. 194 p.

780. McDermott J. *England and the Spanish Armada. The Necessary Quarrel*. London : Yale University Press, 2005. 411 p.

781. McDermott J. *Martin Frobisher: Elisabethan Privateer*. New Haven and London : Yale University Press, 2001. XV, 507 p. URL : <http://www.h-net.org/reviews/showrev.php?id=5415> (дата звернення: 16.06.2020).

782. McDonald K. «A Man of Courage and Activity»: Thomas New, Anglo-American Piracy, and the Manhattan to Madagascar Trade Net Work, 1690–1720. URL : <http://SocialBiog.McDonaldpdf-Adobe Reader> (дата звернення: 16.06.2020).

783. Mac Innes C. M. *Bristol. A Gateway of Empire*. Bristol : A. M. Kelley, 1968. 456 p.

784. Maclay E. S. *A History of American Privateers*. New York : Appleton, 1899. 519 p.

785. McLynn Fr. *1759: The Year Britain Became Master of the World*. Jonathan Cape : Grove Press, 2006. 432 p.

786. McManemin J. A. *Captains of the Privateers of the American Revolution*. Spring Lake Heights, NJ : Ho-Ho-Kus Publishing, 1985. XX, 249 p.

787. McMaster J. B. *A History of the People of the United States: 1803–1812*. New York; London : D. Appleton and company, 1914. 590 p.

788. Mannix D. P. *Black Cargoes: A History of the Atlantic Slave Trade, 1518–1865*. London : Longmans, Green & Co. Ltd., 1963. 306 p.

789. Markham C. R. *The Hawkins*. URL : <http://www.archive.org/details/hawkinsvoyagesdu00markrich> (дата звернення: 16.06.2020).

790. Markham C. R. *The Hawkins Voyages During the Reign of Henry VIII, Queen Elizabeth and James I*. London, 1878. URL : <http://ru.scribd.com/doc/34410632/1878-The-Hawkins-Voyages-Druring-the-Reigns-of-Henry-VIII-Queen-Elizabeth-James-I> (дата звернення: 16.06.2020).

791. Marley D. F. *Pirates and Privateers of the Americas*. Santa Barbara : ABC–CLIO, 1994. 458 p. URL :

http://books.google.com.ua/books/about/Pirates_and_privateers_of_the_Americas.tml?id=EA4aAQAIAAJ&redir_esc=y (дата звернення: 16.06.2020).

792. Marley D. F. *Pirates of the Americas: Two volumes in one book: 1650 to 1685 and 1686 to 1725*. Santa Barbara : ABC–CLIO, 2010.

793. Marley D. F. *Wars of the Americas: A Chronology of Armed Conflict in the New World, 1492 to the Present*. Santa Barbara : ABC–CLIO, 2008. 1112 p.

794. *Marque and Reprisal*, *Letters of Dictionary of American History*, 2003 / ed. by A. Westcott. URL : <http://www.encyclopedia.com/doc/1G2-3401802546.html> (дата звернення: 16.06.2020).

795. Marquis G. *Bold Privateers: Terror, Plunder and Profit on Canada's Atlantic Coast* (review). URL : http://muse.jhu.edu/journals/can/summary/v087/87.2_marquis.Html (дата звернення: 16.06.2020).

796. Marrin A. *The Sea King: Sir Francis Drake and His Times*. New York : Atheneum Books for Young Readers, 1995. 168 p.

797. Marryat F. *The privateer's-men one hundred years ago*. London : Longmen, Brown, Green, & Longmens, 1846. 317 p.

798. Martin C., Parker G. *The Spanish Armada*. Manchester : Manchester University Press, 1999. 295 p.

799. Mason A. E. W. *The Life of Francis Drake*. London : Hodder and Stoughton, 1941. IX, 436 p.

800. Mattingly G. *The Defeat of the Spanish Armada*. London : Random House UK, 1961. 364 p.

801. Meyer G. J. *The Tudors*. New York : Delacorte Press, 2010. XXVI, 612 p., [8] p. of plates.

802. Michael Geare. URL : http://en.wikipedia.org/wiki/Michael_Geare (дата звернення: 16.06.2020).

803. Middleton R. *The Bells of Victory. The Pitt – Newcastle Ministry and the Conduct of the Seven Year's War, 1757–1762*. Cambridge : Cambridge University Press, 1985 265 p.

804. Miller N. *Sea of Glory: the Continental Navy Fights for Independence, 1775–1783*. St. Louise : D. McKay Co., 1974. 558 p.

805. Miller N. *The U.S. Navy: A History*. Annapolis, MD : Naval Institute Press, 1997. XX, 456 p.

806. Minot G. *English Admiralty Reports: Reports of Cases, 1798–1808*, Robinson. Boston : Little, Brown, 1853.

807. Minster Ch. *Captain Morgan, Greatest of the Privateers*. URL : <http://latinamericanhistory.about.com/od/historyofthecaribbean/p/Captain-Morgan-Greatest-Of-The-Privateers.Htm> (дата звернення: 16.06.2020).

808. Minster Ch. *Stede Bonnet, the Gentleman Pirate*. URL :

<http://latinamerican-history.about.com/d/Pirates/p/Stede-Bonnet-The-Gentleman-Pirate.htm> (дата звернення: 16.06.2020).

809. Morgan K. *Bristol and the Atlantic Trade in the Eighteenth Century*. Cambridge : Cambridge University Press, 1993. XX, 281 p.

810. Morison S. E. *The Maritime History of Massachusetts, 1783–1860*. Boston : F. W. Paxson Company, 1941. XVI, 460 p.

811. Morris R. G. *Studies in the History of the American Colonial Law*. New York : The Mac Millan Company, 1930. XXII, 520 p.

812. Mota F. *Piratas en el Caribe*. La Habana : Casa de las Américas, 1984. XX, 229 p.

813. Muldoon J. *The Americas in the Spanish World Order: the Justification for Conquest in the Seventeenth Century*. Philad. : University of Pennsylvania Press, 1994. 239 p.

814. Namier L. *The Structure of Politics at the Accession of George III: in 2 vols*. London , 1928. Vol. I. X, 320 p.

815. Newton A. P. *The Colonising Activities of the English Puritans: The Last Phase of the Elizabethan Struggle with Spain*. New Haven, Connecticut : Yale University Press, 1914. X, 21, 344 p.

816. Nichols G. A. *History of the English Poor Law*. London : N. p., 1904. Vol. 2. 326 p.

817. Norman C. B. *The Corsaires of France*. London : S. Low, Marston, Searle & Rivington, 1887. XV, [I], 464 p.

818. O'Connor D. *Privateers, Cruisers and Colliers: The limits of International Maritime Law in the Nineteenth Century*. Routledge : Taylor & Francis Group, 2005. XX, 340 p.

819. Ogilvie Ch. *The King's Government and the Common Law, 1471–1641*. Oxford : Blackwell, 1958. VII, 176 p.

820. Oldmixon J. *The British Empire in America: In 3 vols*. New York : Augustus M. Kelley, Publishers, 1969. Vol. 1. XXXVI, 967 p.

821. Oppenheim M. *A History of the Administration of the Royal Navy, 1509–1660*. Ann Arbor : University of Michigan Press, 1996.

822. *The Oxford history of Britain*. URL : http://html?id=S_EWAQAIAAJ&redir_esc=y (дата звернення: 16.06.2020).

823. *The Oxford History of Britain*. London : Oxford University Press, 1993. URL : <http://www.biblio.com/9780192852021//books.google.com.ua/books/about/> (дата звернення: 16.06.2020).

824. *Oxford History of England*. URL : http://en.wikipedia.org/wiki/Oxford_History_of_England (дата звернення: 16.06.2020).

825. Pein R. D. *Privateers of '76*. Phil. : The Penn Publishing Company, 1923. XX, 320 p.

826. Palliser D. M. *The Age Of Elizabeth: England Under The Late Tudors*

(1547–1603). London; New York : Longmann, 1983. XXI, 450 p.

827. Paris Declaration Respecting Maritime Law. URL : http://en.wikipedia.org/wiki/Paris_Declaration_Respecting_Maritime_Law (дата звернення: 16.06.2020).

828. Parks G. B. Richard Hakluyt and the English Voyages. New York : American Geographical Society, 1930. 289 p.

829. Parry J. H. The Age of Reconnaissance. New York : World Pub. Co., 1963. 364 p.

830. Parry J. H. The Establishment of European Hegemony, 1415–1715: Trade and Exploration in the Age of Renaissance. New York : Harper & Row, 1961. 202 p.

831. Patrick R. W. Florida under Five Flags. Gainesville, University of Florida Press, 1945. 140 p.

832. Patton R. H. Patriot Pirates: The Privateer War for Freedom and Fortune in the American Revolution. New York : Pantheon, 2008. 320 p.

833. Paullin Ch. O. The Navy of the American Revolution: its Administration, its Policy and its Achievements. Chicago : The Burrows Brothers Co., 1906. URL : http://archive.org/stream/navyofamericanre00pauluoft/navyofamericanre00pauluoft_djvu.txt (дата звернення: 16.06.2020).

834. Perron J. -F. Flibustiers, corsaires et pirates: l'impact de leurs actions sur le déclin de l'Empire espagnol d'Amérique au XVIIe siècle. Chicoutimi : Université du Québec à Chicoutimi, 2001. 109 p.

835. Peter Easton. URL : http://en.wikipedia.org/wiki/Peter_Easton (дата звернення: 16.06.2020).

836. Peterson Ch. J. The American Navy: Being an Authentic History of the United States Navy. Philad. : Jas. B. Smith & Co, 1857. 545 p.

837. Piet Pieterszoon Hein. URL : http://en.wikipedia.org/wiki/Piet_Pieterszoon_Hein (дата звернення: 16.06.2020).

838. Plucknett T. F. A Concise History of the Common Law, 3th ed. Boston : Little and Brown, 1840. XXVI, 11, 224, 31 p.

839. Precedent in Law / ed. by L. Goldstein. Oxford : Clarendon Press, 1987. XVI, 279 p.

840. Pringle P. Jolly Roger. The Story of the Great Age of Piracy. London : Museum Press, 1953. 294 p.

841. Privateer. URL : <http://www.answers.com/topic/privateer> (дата звернення: 16.06.2020).

842. Prize court. URL : http://en.wikipedia.org/wiki/Prize_court (дата звернення: 16.06.2020).

843. Prize (law). URL : http://en.wikipedia.org/wiki/Prize_%28law%29 (дата

звернення: 16.06.2020).

844. Pulman M. The Elizabethian Privy Council in the Fifties-seventies. Berkeley; Los Angeles : University of California Press, 1971. X, 328 p.

845. Pyle H. Buccaneers and Marooners of the Spanish Main. New York : Harper & Brothers, 1899. URL : http://archive.org/stream/howardpylesbooko00pyle/howardpylesbooko00pyle_djvu.txt (дата звернення: 16.06.2020).

846. Rankin H. The Golden Age of Piracy. Williamsburg : Holt, Rineyart, ans Winston, 1969. 173 p.

847. Rayfuse R. Non-Flag State Enforcement in High Seas Fisheries. Leiden, Boston, Martinus Nijhoff Publishers, 2004. 439 p.

848. Rediker M. Between the Devil and the Deep Blue Sea. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1987. XV, 322 p.

849. Reign of Elizabeth I. New York : Palgrave, 2003. URL : http://books.google.com.ua/books/about/The_Reign_of_Elizabeth_I.html?id=BuGtjjQhA8sC&redir_escy (дата звернення: 16.06.2020).

850. Reinish P. S. English Common Law in the Early American Colonies. Madison : The University of Wisconsin Press, 1999. XXII, 353 p.

851. Ridley J. The Tudor Age. New York : The Overlook Press, 1988. URL : <http://www.mazon.com/The-Tudor-Age-Jasper-Ridley/dp/0879516844> (дата звернення: 16.06.2020).

852. Ritchie R. C. Captain Kidd and the War against the Pirates. Cambridge; Mass. Harvard University Press, 1986. 306 p.

853. Rogger N. A. Savegurd of Sea: Maritime History of Britain in the years 660–1649. London : W. W. Norton & Company, 1999. 692 p.

854. Rodger N. A. The Safeguard of the Sea. A Naval History of Britain 660–1649. New York, Lpndon : Harper Collins, 1999. Vol. 1. XVIII, 691 p.

855. Roberts C. The Growth of the Responsible Government in Stuart England. Cambridge : Cambridge University Press, 1966. 467 p.

856. Roberts N. Blackbeard and Other Pirates of the Atlantic Coast. URL : <http://www.abebooks.com/products/isbn/9780895870988/paratr-16303/ltrec-t/Roberts2C+Nancy/Blackbeard+and+Other+Pirates+of+the+Atlantic+Coast/> (дата звернення: 16.06.2020).

857. Rogers E. E. Connecticut's Naval Office at New London During the War of the American Revolution, Including the Mercantile Letter Book of Nathaniel Shaw, Jr. New London, Conn. : New London County Historical Society, 1933. 358 p.

858. Roosevelt Th. The naval war of 1812; or, The history of the United States navy during the last war with Great Britain, to which is appended an account of the battle of New Orleans. URL : <http://2020ok.com/books/77/the-naval-war-of-1812-or-the-history-of-the-united-states-navy-during-the-last-war-with-great->

britain-to-which-is-ppended-an-account-of-the-battle-of-new-orleans-55177.htm
(дата звернення: 16.06.2020).

859. Rowse A. L. *The Elizabethans and America*. London : Reprint Society, 1959. 403 p.

860. Rowse A. L. *The Expansion of Elizabethan England*. London : Cardinal, 1971. 480 p.

861. Rowse A. L. *Raleigh and the Throckmortons*. London : Macmillan, 1962. XI, 348 p.

862. Rowsell F. W. Admiralty. URL : <http://www.1902encyclopedia.com/A/ADM/admiralty.html> (дата звернення: 16.06.2020).

863. Ruddock A. A. *The Earliest Records of the High Court of Admiralty (1515–1558)*. *Historical Research*. November 1949. Vol. 22. Issue 66. P. 139–151.

864. Sachs S. E. «Law Merchant» and the Fair Court of St. and the Fair Court of St. Ives, 1270–1324. A thesis submitted to the Department of History in partial fulfillment of the requirements for the Degree of Bachelor of Arts with Honors. Cambridge, Massachusetts : Harvard University, 2002. URL : http://www.stevesachs.com/papers/paper_thesis.html (дата звернення: 16.06.2020).

865. Sacks D. H. *The Widening Gate: Bristol and the Atlantic Economy, 1450–1700*. Los Angeles : University of California Press, 1991. 464 p.

866. Savelle M. *The Foundation of the American Civilization: a History of Colonial America*. Westport; Massachusetts : Greenwich Press, Publ., 1970. XV, 773 p.

867. Scott A. *British Naval Biography: Comprising the Lives of the Most Distinguished Admirals, from Howard to Codrington: with an Outline of the Naval History of England from the Earliest Period to the Present Time*. London : Printed for Adam Scott, 1853. 665 p.

868. Serchrest L. D. *Privateering and National Defence: Naval Warfare for Pirate Profit*. Alpine; Texas : Sul Ross State University, 2000. URL : <http://Serchrest6PDF-Adobe Reader> (дата звернення: 16.06.2020).

869. Sherry F. *Raiders and Rebels. A History of the Golden Age of Piracy*. New York : Hearst Marine Books, 1986.

870. Shipman J. C. *William Dampier: Seaman-Scientist*. Lawrence, Kansas : University of Kansas Libraries, 1962.

871. Sir Walter Raleigh, Knight, Elizabethan Hero, Explorer and Pirate. URL : <http://www.tudorplace.com.ar/Bios/WalterRaleigh%28Sir%29.htm> (дата звернення: 16.06.2020).

872. Smith A. *Lectures on Jurisprudence*. Oxford : Oxford University Press, 1978.

873. The Spanish Armada. URL : <http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/TUDarmada.htm> (дата звернення: 16.06.2020).

874. Spate O. H. *The Spanish lake*. Canberra : Australian National University Press, 1979. XXIV, 372 p.
875. Stark F. R. *The Abolition of Privateering and the Declaration of Paris*. New York : Columbia University, 1897. VIII, 163 p.
876. Starkey D. J. *British Privateering Enterprise in the Eighteenth Century*. *Exeter Maritime Studies*. Exeter : University of Exeter Press, 1990. No 4. 344 p.
877. Statam E. P. *Privateers and Privateering*. New York : James Pott and Company, 1910. XIX, 382 p.
878. Stevans C. M. *The Buccaneers and Their Reign of Terror. An Authentic History*. New York : Hurst and Company, 1899. 204 p.
879. Steven L. S. *Courts of Admiralty and the Common Law Origins of the American Experiment in Concurrent Jurisdiction*. URL : <http://www.cap-press.com/books/isbn/9781594601736/Courts-of-Admiralty-and-the-Common-Law> (дата звернення: 16.06.2020).
880. Stockton F. R. *Buccaneers and Pirates of Our Coasts*. New York : The Macmillan Company, 1919. 370 p.
881. Stubbs W. *The Constitutional History of England*. London : Smilli and Elder, 1880. 360 p.
882. Swanson C. E. *Predators and Prizes: American Privateering and Imperial Warfare, 1739–1748*. Columbia : University of South Carolina Press, 1991. XVII, 299 p.
883. Sugden J. *Sir Francis Drake*. New York : Henry Holt and Company, 1990. URL : <http://www.abebooks.com/Sir-Francis-Drake-John-Sugden-Henry/7994224626/bd> (дата звернення: 16.06.2020).
884. Taylor E. G. R. *Tudor Geography, 1485–1583*. London : Methuen and Co., 1930. XI, 290 p.
885. Tebeau Ch. W. *A History of Florida*. Coral Gables : University of Miami Press, 1971. 560 p.
886. Thomas Harriot. URL : http://en.wikipedia.org/wiki/Thomas_Harriot (дата звернення: 16.06.2020).
887. Thomazi A. *Les Flottes d'Or. L'Histoire des Galions d'Espagne*. P. : Payot, 1937. 237 p.
888. Thornton A. P. *West India Policy under the Restoration*. Oxford : Clarendon Press, 1956. VI, 280 p.
889. Trakman L. E. *The Law Merchant: The Evolution of Commercial Law*. New York : Littleton, Co.; F. B. Rothman, 1983. 195 p.
890. Trevor-Roper H. *The Elizabethan Aristocracy: An Anatomy Anatomized*. *Economic History Review*. 1951. P. 279–298.
891. Unwin R. *The defeat of John Hawkins*. Bristol : Penguin Books, 1962. URL : <http://www.abebooks.com/DEFEAT-JOHN-HAWKINS-BIOGRAPHY-THIRD-SLAVING/171554236/bd> (дата звернення: 16.06.2020).

892. Vallar C. Cotton Mather, Preacher to the Pirates. URL : <http://www.cindyvallar.com/mather.html> (дата звернення: 16.06.2020).
893. The Vice-Admiralty Courts. URL : <http://www.ushistory.org/declaration/related/vac.htm> (дата звернення: 16.06.2020).
894. Villiers A. Monsoon Seas. The Story of the Indian Ocean. New York : McGraw Hill, 1952. 371 p.
895. Villiers P. Marine Royale, corsaires et trafic dans L'Atlantique Louis XIV a Louis XVI. Dunkerque, 1991. Vol. 1–2. 828 p.
896. Wallace W. Sir Walter Raleigh. Princeton : Princeton University Press, 1959. 337 p.
897. Wallerstein I. The Modern World System. Mercantilism and the consolidation of the European World-Economy, 1600–1750. New Milford, Connecticut : Emerald Group Pub Ltd, 1980. VI, 370 p.
898. Waters D. W. The Art of Navigation in England in Elizabethan and Early Stuart Times. London : Hollis and Carter, 1958. XXXIX, 696 p.
899. Wernham R. After the Armada. Elizabethan England and Struggle for Western Europe, 1588–1605. Oxford : Oxford University Press, 1976. VI, 189 p.
900. White J. A. A Short History of England. Cambridge : Cambridge University Press, 2009. VIII, 320 p.
901. White W. H. History of the Lynx. URL : <http://www.privateerlynx.com/history.html> (дата звернення: 16.06.2020).
902. White W. H. 1812 Privateers: The First Defence of American Freedom. URL : <http://www.seafiction.net> (дата звернення: 16.06.2020).
903. Wilkinson C. William Dampier. London : John Lane the Bodley Head, 1929. X, 360 p.
904. Willan T. S. Studies in Elizabethan Foreign Trade. Manchester : Manchester University Press, 1959. 349 p.
905. William Kidd. URL : http://en.wikipedia.org/wiki/William_Kidd (дата звернення: 16.06.2020).
906. Williams G. History of the Liverpool Privateers and Letters of Marque. London : W. Heineman and Liverpool : E. Howell, 1897. 718 p.
907. Williams N. Elizabeth I: Queen of England. London : Sphere, 1971. 388 p.
908. Williams N. The Sea Dogs: Privateers, Plunder and Piracy in the Elizabethan Age. London : Leidenfeld and Nicolson, 1975. 278 p.
909. Williamson J. A. The Age of Drake. London : Adam and Charles Black, 1938. 400 p.
910. Williamson J. A. The Caribbee Islands under the Proprietary Patents. London : Oxford University Press, H. Milford, 1926. VII, [1], 234 p.
911. Williamson J. A. Europe overseas. London; Toronto : The Oxford

University Press. 1925. 144 p.

912. Williamson J. A. The Foundation and Growth of the British Empire. London : Macmillan, 1916. URL : http://archive.org/stream/foundationandgro025244mbp/foundationandgro025244mbp_djv.u.txt (дата звернення: 16.06.2020).

913. Williamson J. A. Great Britain and the Empire: a Discursive History. London : A. & C. Black, 1944.

914. Williamson J. A. Hawkins of Plymouth. A New History of Sir John Hawkins and of the Other Members of His Family, Prominent in Tudor England. London : Adam and Charles Black, 1969. XI, 348 p.

915. Williamson J. A. Maritime Enterprise, 1485–1558. Oxford : The Clarendon Press, 1913. 416 p.

916. Williamson J. A. A Short History of British Expansion. London; Melbourne; Toronto; New York : Macmillan; St. Martin's Press, 1967. XIV, 391 p.

917. Williamson J. A. Sir Francis Drake. London : Collins, 1956. 160 p.

918. Williamson J. A. The Voyages of the Cabots and the English Discovery of North America under Henry VII and Henry VIII. London : Argonaut Press, 1929. XIV, 3, 290 p.

919. Windschuttle K. Rewriting the History of the British Empire. URL : <http://www.newcriterion.com/archive/18/may00/keith.htm> (дата звернення: 16.06.2020).

920. Wilson R. Historic Long Island. Port Washington : Jra Freedman, 1969. 343 p.

921. Winslow R. E. Wealth and Honour: Portsmouth During the Golden Age of Privateering, 1775–1815. Portsmouth : Marine Society Publication, Number 12. 304 p. URL : <http://www.portsmouthmarinesociety.org/pms12.html> (дата звернення: 16.06.2020).

922. Winsor J. Narrative and Critical History of America (1884–1889). URL : <http://quod.lib.umich.edu/m/moa/ACP2377.0003.001?rgn=main;view=fulltext> (дата звернення: 16.06.2020).

923. Wood A. C. A History of the Levant Company. London : Oxford University Press, 1935. X, 328 p.

924. Woodes Rogers. URL : <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/506845/Woodes-Rogers> (дата звернення: 16.06.2020).

925. Young F. P. Privateering during the War of 1812. URL : <http://www.lhaasdav.com/learningcenter/privateers.html> (дата звернення: 16.06.2020).

926. Zacks R. Pirate Hunter. The True Story of Captain Kidd. London : Hyperion, 2002. 432 p.

927. Zavala S. The Colonial Period in the History of the New World. Mexico : Instituto Panamericano De Geografia E Historia, 1962. XXVIII, 359 p.

Наукове видання

Малишко Валерій Миколайович

ФЕНОМЕН ПРИВАТИРСТВА В БРИТАНСЬКІЙ ІМПЕРІЇ
(1583–1856) ЯК ПРЕДМЕТ ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ НАУКИ:
ПОНЯТТЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, ДЖЕРЕЛА
ТА НАУКОВІ КОНЦЕПЦІЇ

Монографія

За редакцією
кандидата юридичних наук, професора,
заслуженого юриста України
І. Б. Усенка

Редактор *С. В. Лагдан*

Редактор, оригінал-макет, дизайн –
А. В. Самотуга

Підп. до друку 12.08.2020 р. Формат 60x84/16. Гарнітура – Times.
Друк трафаретний (RISO), цифровий. Папір офісний. Ум.-друк. арк. 16,0.
Обл-вид. арк. 16,25. Зам. № 04/20-м. Тираж 50 прим.

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49000, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, т. (056) 756-46-41
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6054 від 28.02.2018